CYRUS HAMLIN

ROBERT KOLEJ'İ KURAN MİSYONERİN ANILARI

TÜRKLER ARASINDA

MEYDAN

MEYDAN

Seri/Sıra No
Anı/ 2

Kitabın Adı
Türkler Arasında

Kitabın Orijinal Adı
Among The Turks

Yazarı
Cyrus Hamlin

Tercüme
Hasan Yüksel

Kapak Tasarım
Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

ISBN
978-605-5952-31-0

Baskı Tarihi
Eylül - 2011

Ofset Baskı ve Mücellit
Ofis Yayın Matbaa Kağıt San Ltd Şti.
Davutpaşa Kışla Cad. Güven San. Sit. No:75 D:386-387
Topkapı/Zeytinburnu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Erol Karayel

© Copyright
Meydan Yayıncılık-2011

Meydan Yayıncılık ve Reklam Ticaret Ltd. Şti
Kuştepe Mah. Mecidiyeköy Yolu Cad., No:18,
Seyfi Demirsoy Apt. A-Blok, Daire:14 Şişli / İstanbul
Tel: 0-212-356 03 23 Fax: 0-212-356 03 24
e-posta: info@meydanyayincilik.com / www.meydanyayincilik.com

TÜRKLER ARASINDA

CYRUS HAMLIN

Tercüme
Hasan Yüksel

İSTANBUL 2011

TAKDİM

Bu kitabın yazarı Cyrus Hamlin 1811-1900 yılları arasında yaşamış ABD'li bir misyoner ve eğitimcidir. 1834 yılında Bowdoin College'den mezun oldu. 1837 yılında ise Bangor Theological Seminary eğitimini tamamladı. 1838 yılında American Board isimli kuruluş adına misyoner olarak ABD'den ayrıldı. Ocak 1839'da Osmanlı İmparatorluğu'na geldi. 1860 yılında Robert Kolej'in kurulması çalışmalarına başladı. 1876 yılına kadar okulun Müdürü olarak görev yaptı.

Sonra ABD'ye dönüp, Bangor Theological Seminary okulunda dogmatik teoloji konusunda profesör olarak çalışmaya başladı. 1880 yılında Vermont'ta bulunan Middlebury College'in rektörü oldu. Bu görevi 1885 yılına kadar sürdü.

Hamlin'in klasik üslupla biyografisi böyle. Ama Hamlin'in hayatı ve faaliyetleri asla böyle üç cümleyle özetlenip geçilecek kadar tekdüze değil. Hamlin, ismi etrafında pek çok iddia ve spekülasyonun dolaştığı cerbezeli bir isim.

Örneğin, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli fikir adamlarından Nurettin Topçu bir eserinde[1], Hamlin'in okulunu kurduğu Boğa-

1 Büyük Türkiye, Nurettin Topçu, İstanbul-1962, s. 48

ziçi Rumelihisarı'na çıkıp, "*Fatih'in İstanbul'u aldığı surlardan bu milletin kültürünü fethedeceğim*" dediğini, "kaleyi içerden ele geçirme davası güttüğünü" ifade etmektedir.

Tarihçi Cezmi Yurtsever de okul binasının inşa edildiği taşların sırf bu maksatla Rumelihisarı'nda kullanılan taş malzemenin aynısından seçildiğini belirterek şunları söylüyor: *"Robert Kolej'in amacı, Osmanlı yurttaşı yabancı azınlıklardan zeki olan çocukları en iyi şekilde yetiştirip, gelecekte onların ülke yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlamaktı. Nitekim Bulgar isyanlarında Robert Kolej mezunu gençlerin lider olarak bulunması dikkat çekiciydi. Hamlin'in görevi sadece İstanbul'da bir okul açmak da değildi. O, 1840'lı yıllarda, gelecekte bütün Anadolu'yu saracak olan Anadolu Kolejlerinin de temellerini atmıştı. Nitekim Anadolu kolejleri içinde Merzifon'da kurulu olanı 1880 ve 90'lı yıllarda Ermeni ve Rum isyanlarının merkezi oldu."*[2]

Hamlin'in kurduğu bu okulun dış güçlerin üssü olarak bir ajan yuvası haline geldiği iddiaları da çok dillendirilen iddialar arasında yer alıyor. Örneğin, *"Türkiye'de ve Dünyada Casuslar"* adlı kitabın yazarı Aytunç Altındal, *"Robert Kolej, ayrıca Osmanlı'daki Amerikalı, İngiliz ve Rum casusların da yuvası olmuştu. Birçok casus, bu okulda öğretmen kisvesi altında faaliyet göstermişti."*[3] diyor ve bahsi geçen kitabında bunları ayrıntılandırıyor.

Yine Robert Kolej mezunu gazeteci-yazar Engin Ardıç okulda öğretim görevlisi olan ajanları şu cümlelerle deşifre ediyor[4]: *"...bizim A sınıfına Charles Gilchrist gelirdi. Savaş yıllarında SOE, yani İngiliz Özel Harekat Dairesi'nin ajanı olarak komandoluk yapmıştı, görev bölgesi Yunanistan, uzmanlık alanı da köprü uçurmak*

2 Robert Kolej'in Hikayesi,Cezmi Yurtsever, Expres Gazetesi (Adana), 06.05.2011
3 İstihbarat tuzağındaki Türkiye-1, Tuna Serim, Tercüman Gazetesi, 01.06.2008
4 Sola Kitakse, Engin Ardıç, Akşam Gazetesi, 17.12.2005

ve daha önce de nöbetçi Alman askerinin gırtlağını çıt çıkarmadan jiletle kesmek.

...Bayan Mary, Doğan Nadi'nin eşi, ...savaş yıllarında OSS ajanıymış! ...'Office of Strategic Services', yani 'Wild Bill' namıyla maruf William Donovan'ın kurduğu, FBI'ya bağlı olmayan ilk Amerikan dış istihbarat ve harekat örgütü.

...Gene çok sevgili hocalarımızdan biri olan Hilary Sumner-Boyd'un da MI5 ajanı olduğunu.

...Son Robert Kolej başkanı John Scott Everton'un CIA ajanı olduğunu biliyorduk. ...Bayan Mary, daha sonra, Dünya Bankası'nda çalışan yeğeni Zeynep'in oğlunun, okulunu bitirince CIA örgütüne 'analizci' olarak girmesini önermiş, çünkü çok iyi para veriyorlarmış. ...Zeynep'in ablası Emine, Cumhuriyet Gazetesi'nin ortağı ve yöneticisi... Aile, İzmir eşrafından, eni konu zengin ve ünlü Uşşakizade Ailesi..."

Ünlü istihbaratçı Mehmet Eymür de kendi internet sitesinde yaptığı analizde Robert Kolej bağlamında bize şu ilginç bilgileri aktarıyor[5]: *"Kolejin bir diğer öğretim görevlisi Prof. John Freeley, ABD Deniz Kuvvetlerinde görev yapmış bir komando subayı. 2. nci Dünya Harbi sırasında Burma ve Çin'de görev yapmış, 1960'da İstanbul Robert Kolej'de "fizik" öğretmenliğine başlamış ve 1993'e kadar İstanbul'da yaşamıştır. John Freely'nin "Boğaz Sırtlarından Türkiye" isimli Robert Koleji anlatan kitabı, okuldaki sol faaliyetleri de anlatıyor: (...)"İngiltere merkezli Troçkist "Kızıl Bayrak" Birliği, İngiltere ve Avrupa'da etkindi. Marksist Kızıl Bayrak Birliğinin Londradaki merkezinin yöneticisi olan Charles Sumner, 1910 yılında ABD Massachusetts, Boston'da doğmuş, Boston, Oxford'da bir Hıristiyan kilisesinde özel eğitim almıştı. Türkçe, Yunanca, Almanca, Fransızca ve Latin dillerini biliyordu.*

5 Adalete Sesleniş, Mehmet Eymür, www.atin.org, 21/5/2010

Bu örgütte önemli görevler alan ve 1937 ila 1940 yılları arasında "İngiliz Trocki'yi Savunma Komitesi Sekreterliği" pozisyonunda da bulunan Charles Sumner 1940'da İstanbul'a geldi ve İstanbul Robert Kolej'de Profesör olarak çalışmaya başladı. 35 yıl Amerikan Robert Kolej'de Temel Bilimler profesörü olarak görev yaptı.

O, aslında yukarıda Engin Ardıç'ın "Sola Kitakse" isimli yazısında bahsi geçen Profesör Hilary Sumner-Boyd'du. "Charles Sumner" onun Kızıl Bayrak Birliği'ndeki takma adıydı. Zaman zaman A. Boyd takma ismini de kullanmıştı.

Hilary Sumner-Boyd, 35 yıl Robert Kolej'de görev yaptıktan sonra 06 Eylül 1976 tarihinde İstanbul'da öldü ve Feriköy'deki Protestan Mezarlığına gömüldü...

(...)12 Mart darbesinden sonra Sıkıyönetim, İstanbul'u ev ev arıyor teröristleri bulmaya çalışıyordu. 23 Ocak 1972 günü İstanbul'da, 03.00 ile 18.00 saatleri arasında sokağa çıkma yasağı konarak, kent genelinde 512.000 ev arandı.

İllegal TİİKP - Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'nin Ferit İlsever başkanlığındaki İstanbul yönetimi, malzemeleri ile birlikte, Profesör Hilary Sumner-Boyd'un Robert Kolej kampüsü içindeki evinde yakalanmıştı."

o o o

Münir Aysu, Cahit Arf, May Fincancı, Dorothy Ashover, Fatma Banat, Behçet Kemal Çağlar, Tevfik Fikret, John Freely, Hilary Sumner Boyd, Aydın Ungan, Waltraud Hanohulos, Doroth İz, Suna Kili, Necip Fazıl Kısakürek, David Leeming, Margaret Tregillus, James Maggart, Fay Linder gibi ilginç isimlerin hocalık yaptığı Robert Kolej mezunları, basın, yayın, sanat, siyaset, ekonomi... alanlarında Türkiye'nin vitrininde hep önemli yerler işgal etmişlerdir. Aşağıdaki bu okul mezunlarından oluşan küçük

listeye hızlıca bir göz atıldığında fazla söze ihtiyaç kalmadan okulun ülke üzerindeki etkisi hakkında bir fikir edinilebilecektir.

Politika:Bülent Ecevit, Rahşan Ecevit, Tansu Çiller, İsmail Cem İpekçi, Emre Gönensay, Algan Hacaloğlu, Cem Kozlu, Cem Boyner, İbrahim Betil, Ersin Faralyalı, Behice Boran, Kasım Gülek, Emre Kocaoğlu

Müzik: Çiğdem Talu, Cem Karaca, İnci Başarır, Mehmet Uluğ, Ahmet Uluğ, Cem Yegül, Evin İlyasoğlu

Sanat: Abidin Dino, Vasıf Kortun, Fatma Baş, Gül Derman, Can Göknil, Feyha Kısakürek, Şakir Eczacıbaşı

Reklam: Serdar Erener, Yiğit Şardan, Erol Moran, Çınar Kılıç

Basın: Şahin Alpay, Sedat Ergin, Altemur Kılıç, Ercan Arıklı, Perihan Mağden, Deniz Alphan, Semra Somersan, Sevin Okyay, İpek Cem, Gündüz Vassaf, Etyen Mahçupyan, Korkmaz İlkorur, Lale Tayla, Yıldırım Türker, Elçin Yahşi

Sinema-TV : Nuri Çolakoğlu, Ömer Madra, Mim Kemal Öke, Ömer Kavur, Ömer Karacan, Halit Refiğ, Ersin Pertan, Ayşe Şasa, Yeşim Ustaoğlu,

İş dünyası: Ömer Dinçkök, Melih Araz, Erhan Dumanlı, Rahmi Koç, Suna Kıraç, Sevgi Gönül, Semahat Arsel, Nejat Eczacıbaşı, Cem Boyner, Vural Akışık, Hüsnü Özyeğin, Burhan Karaçam, Osman Berkmen, Hasan Subaşı, Hakan Karahan, Esat Edin, Feyyaz Berker, Nuri Akın, Osman Göksu, İbrahim Bodur, Ulvi Yalım, Mehmet Emin Karamehmet, Halis Komili, Osman Kavala, Betül Mardin, Arzu Çekirge Paksoy, Serdar Bilgili, Alp Yalman

Edebiyat: Halide Edip Adıvar, Pınar Kür, Refik Erduran, Orhan Pamuk, Talat Halman, Tomris Uyar, Nihal Yeğinobalı, Mina Urgan, Aslı Erdoğan, Cevat Çapan, Ayşe Kulin, Jak Deleon, Ali Neyzi, Turgut Cansever

Tiyatro: Genco Erkal, Haldun Dormen, Engin Cezzar, Ahmet Levendoğlu, Kerem Kordoğlu, Göksel Kortay, Nevra Serezli,

Çiğdem Selışık, Nur Sabuncu, Zeki Alasya, Şirin Devrim, Ali Taygun, Tunç Yalman, Nedim Saban, Refik Erduran, Nüvit Özdoğru, Beklan Algan, Nedim Göknil, Ülkü Tamer, Yavuzer Çetinkaya

Bütün bunlar ve burada sayma imkanımız olmayan daha pek çok sebep dönem dönem dikkatlerin Robert Kolej üzerinde yoğunlaşmasına sebep oluyor. Elbette ki okulun ilk kuruluş süreciyle ilgili bilgileri edinmek için okulun kurucusu ve ilk müdürü Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin'in Robert Kolej çevresinde geçen İstanbul yıllarını anlattığı "Among the Turks" adlı kitabını muhakkak okumak gerekiyor. Ve yine elbette ki Hamlin kitabını yazarken eğer "kalbinde gizli bir takım hesapları" varsa bunları kendisinin kurduğu ve "faaliyetini devam ettiren" bir okula zarar verecek şekilde aşikare edemezdi. Bu yüzden, Hamlin'in kitabında herşeyi açıkça yazamayacağını ihtimalini de düşünerek söylediklerinin satır aralarını da iyi okumak icab ediyor. O zaman Hamlin'in anılarında çok şey bulunacağından şüphe yoktur.

Elinizdeki yayının peşisıra Robert Kolej'in Hamlin'den sonraki ikinci Müdürü olan George Washburn'un yine Meydan Yayıncılık tarafından Türkçe'ye kazandırılan, "İstanbul'da 50 yıl ve Robert Kolej Hatıraları" isimli kitabını da okumanızı salık veriyoruz. Washburn daha açık sözlü ve kalemini daha cüretkar kullanmış. İki kitap birbirini tamamlıyor. Bu okumalardan sonra, o döneme ait karanlıkta kalan pek çok olayın da yavaş yavaş aydınlanmaya başladığını göreceksiniz.

...

Sözü uzatmadan sizi kitapla başbaşa bırakıyoruz.

Meydan Yayıncılık

ÖNSÖZ

Ecel yaklaşıp da uğraşılacak işler azaldığında, geçmişin anılarına dönmek yaşlılığın hem ayrıcalığı, hem de tesellisi oluyor.

Bu sayfaların yazarı da işte bu ayrıcalıktan faydalanarak geçmişte kalan pek çok vakayı ele aldı.

Türk imparatorluğu sınırları dahilinde 35 sene de geçirilse, bu toprakların hususiyetlerini bilmeden ve tecrübe sahibi olmadan, ne devletle, ne bünyesinde barındırdığı dinlerle, ne insanlarla, ne kurumlarla, ne mesleklerle ilişki kurmak, ne de onları tasvir etmek mümkündür. Eğer hatıralar kaleme alınacak ise onlar da ancak bu detaylar yeterince tasvir edilebildiği zaman okurların ilgisini çekebilir.

Lakin bu hatıraların vazife gereği aktarıldığı da düşünülmemelidir. Bu hatıralar uzun senelerin içinden imbiklenmiş cevher gibidir. Daha zengin tecrübelere ve tabii ki bunları kaydedecek kâfi zamana sahip başka hiç kimse Türkiye'de bu kadar uzun zaman geçirmemiştir.

Hadiselerin hakikatini ortaya çıkaracak ve bunlar hakkında hükme varmamızı sağlayacak olan dün ve bugünle irtibat kurabilme yeteneğimizdir.

Bu eserde, Osmanlı imparatorluğunun, kökleri, karakteri ve gelişimi detaylı şekilde tasvir edilmektedir. Bunlarla birlikte, sosyal hayat, eğitim kurumları, kanunlar, din, aydınlanmacı çabalar, reformlar, askeri karakter... gibi birçok meseleye de temas edilmiştir. Ancak, kitabın evvelden kararlaştırılan hacmi, bahsi geçen konuların daha da ayrıntılı şekilde ele alınmasına müsaade etmemiştir.

BANGOR THEOL. SEM.,
3 Ekim 1877

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

BÖLÜM 1
İMPARATORLUĞUN DOĞUŞU - M.S. 1300 15

BÖLÜM 2
İMPARATORLUĞUN YÜKSELİŞİ 21

BÖLÜM 3
1839 YILINDA İMPARATORLUK 27

BÖLÜM 4
ABDÜLMECİD'İN TAHTA ÇIKIŞI 41

BÖLÜM 5
BEBEK İLAHİYAT FAKÜLTESİ 52

BÖLÜM 6
DİN HÜRRİYETİ 64

BÖLÜM 7
KADİM DOĞU HAYATI 78

BÖLÜM 8
SULTANLARIN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ 87

BÖLÜM 9
HALET EFENDİ VE YENİÇERİLER 94

BÖLÜM 10
AFOROZ VE NETİCELERİ 106

BÖLÜM 11
GÜNEY MAKEDONYA SEYAHATİ 124

BÖLÜM 12
MORS TELGRAFI 146

BÖLÜM 13
DÜNYEVİ İŞLER 154

BÖLÜM 14
TEŞEBBÜSLER VE YASAKLAR 167

BÖLÜM 15
KIRIM SAVAŞI 178

BÖLÜM 16
KİLİSE İNŞAATI 192

BÖLÜM 17
BULGARLAR 204

BÖLÜM 18
EĞİTİM 214

BÖLÜM 19
ROBERT KOLEJ 234

BÖLÜM 20
VEBA, KOLERA, SITMA 235

BÖLÜM 21
MUHAMMEDİ KANUNLAR 246

BÖLÜM 22
İSLAM 266

BÖLÜM 23
İLERLEME ALAMETLERİ 276

ALFABETİK DİZİN 298

BÖLÜM 1
İMPARATORLUĞUN DOĞUŞU - M.S. 1300

Osmanlı imparatorluğunun doğuşu ve gelişimi medeni dünyada hep merak konusu olmuştur. Bu imparatorluk, uzanıp Karadeniz'e akan Sakarya nehrinin kıyılarında ikamet eden dört yüz kadar aileden meydana gelen ve pek tanınmayan bir boydan çıkmıştır.

O zamanlar, bu boyun kuvvet bulacağına dair bir işaret yoktu. İnancında ve medeniyetinde de yeni bir şey yoktu. Sanatlarda ve silahlarda bir üstünlüğü yoktu. Yakın çevresi haricinde dünya ile irtibatı yoktu. İşte böyle bir boyun kaderinde, Selçuklu imparatorluğu ve Bizans imparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan Anadolu, Mezopotamya, Asur, Ermenistan, Colchis, Chersonesus, Daçya, Moesia, Trakya, Illyricum, Makedonya, bütün adalarıyla birlikte Yunanistan, Suriye, Arabistan, Mısır ve Afrika sahili ve dahası olmak üzere dünyanın en uzak topraklarına hükmetmek vardı.

Muvaffakiyetin ilk kaynağı Osman'ın mizacı, hırsı ve imparatorluk kurmadaki kabiliyeti olabilir. Ancak, böyle olağanüstü bir terakki, sadece bir kişinin mizacına yahut İslam'a hamledilemez.

Zira Osman Bey Bursa'nın alınmasından hemen sonra vefat etmişti[1] ve siyasi hayatın eski aktörü İslam, ne Sarazen, ne de Osmanlı imparatorluğunu doğuran Selçuklu imparatorluğunu omuzlarında taşımaya muktedirdi. Müstesna başarısını ve kesintisiz

büyümesini izah edebilmek için bu imparatorluğun filizlenme dönemindeki müesseselerine bakmak gerekir.

İmparatorluğun mimarı, Bursa'yı zapt ederek baş şehir yaptıktan sonra vefat etti. Topraklarını iki oğlu Orhan ve Alâaddin'e miras bıraktı. Alâaddin saltanata ortak olmak yerine kardeşinin veziri olmayı ve hayatını bu dağdağalı ve fırtınalı imparatorluğun teşkilatına adamayı yeğlemişti. İlk ve büyük tedbiri kalıcı bir ordu teşkilatı oldu. Bu ordu belirli bir fetih yahut sefer için değil, teşkilatın kurulmasıyla birlikte silahların ve savaş sanatının geliştirilmesine adanacak bir orduydu.

Bu dönemde (M.S. 1326) alınan diğer bir hususi tedbir ise ordu mensuplarını birbirlerinden ayırt edecek askeri üniformaların kullanılmaya başlanmasıdır. Böylece, bir askerin subay olup olmadığı, rütbesi ve makamı bir bakışta belli olacaktı. Bu ilerlemelerden evvel ordu sürü halinde atlı savaşçılardan teşekkül ediyordu. Artık bu dağınık atlılar piyade ve süvari rütbeleriyle tanzim ve tasnif ediliyor ve içlerinden vazifeye uygun bulunmayanlar evlerine gönderiliyordu. Sarık, askeri üniformanın hususi bir parçası addediliyor ve çeşitli rütbelere uygun olarak farklı renklere ve biçimlere bürünüyordu. Yani artık asker ve başıbozuk birbirinden ayrılıyordu. Başıbozuk, kendi namlarına çatışan silahlı çetelere deniyordu. Müslümanlar anadan doğma asker olduklarına inandıklarından, savaş halinde başıbozuklara ihtiyaç duyulmuyordu.

Savaş ve tarım işlerinin birbirinden ayrılmasıyla birlikte sade bir köy idaresi benimsenmişti. Köyün idaresi için bizzat köylüler tarafından bir ileri gelenler meclisiyle birlikte bir kadı yahut bir emir atanıyordu. Bu türden yerel idareler hala devam etmekte ve köylüler bu erdemli ve dürüst insanların idaresinde zulümlerden korunmaktadır.

Cihat kanunları, ordunun fetih arzusunu canlı tutacak şekilde tanzim edilmişti. Gözden hiç kaçırılmaması gereken bir hedef vardır ki, bu her şeyi ziyadesiyle değiştiriyordu: Orhan ve kardeşinin gayesi büyük ve gelişen bir imparatorluk kurmaktı. Bunun için, savaşın gerekli kıldığı haller müstesna olmak üzere hiçbir şey zayi edilmeyecekti. Zapt edilen topraklar imparatorluğun malı olacağına göre tahrip edilmemeliydi. Tarihi hakikatlerden ziyade, hayal gücü ve retorik eseri olarak, "sultanın atının nalları altında kalıp da bir daha büyümeyen ot" üzerine pek çok şey söylenmiştir. Atilla'ya atfen söylenen bu deyiş sultanlara da uyarlanmıştır. Onların düsturu değerli olanı korumak ve kullanmaktı. Esirlerin kıymeti, öldürmek üzere kalkmış elleri dahi indiriyordu. Bu tavır sonradan umumi bir savaş kanunu oldu. Bundan böyle zapt edilenlerin hayatı, zapt edenlerin merhametinde idi ve teslim olanlar fidye karşılığında canlarını kurtarabiliyordu. Tutsaklar ya köle kılınıyor, ya hapsediliyor ve yahut satılıyorlardı. Kadınlar hareme alınıyor ve böylece savaştan arta kalanlar düşmanın zarar hanesine yazılmış oluyordu.

İmanın kuvvet bulması ise cihatların değişmez bir hususiyeti olmuştur. Bir mümin her şeyden evvel dindardır. Müslüman olduğunu beyan edenlere hürriyetleri ve malları iade ediliyordu. Direnmeden teslim olanlar da mallarını ellerinde tutabiliyordu. Von Hammer'ın da belirttiği gibi Bizans hâkimiyetinden Türk hâkimiyetine geçen binlerce aile daha iyi can ve mal güvenliğine kavuşmuştur. Ele geçirilen topraklar askerler ve sultan arasında paylaşılmış ve geniş topraklar İslam'ı kuvvetlendirmek üzere camilere tahsis edilmiştir. Din ile birlikte şahsi menfaatler de yeni ordu teşkilatının katı disipline boyun eğmesine ve fetih iştahının kabarmasına yardımcı olmuştur. Bu manada düzenli ve hazır bir ordu Avrupalıların henüz yabancı oldukları bir şeydi.

İkinci sultanın iktidarında doğan yeni kurumlardan biri de Çandarlı Kara Halil Paşa'nın korkunç eseri Yeniçeri Ocağı idi. Cephede sultana muhafızlık etmek üzere en gürbüzlerinden ve çeviklerinden olmak üzere bin Hıristiyan genç seçilmiş ve evlerinden koparılarak kuvvetli bir disipline tabi tutulmuş, bu gençlerin başına aşçı başları getirilmiş, mutfak savaşın mühim cephaneliklerinden biri olmuştur. Bu Yeniçerilere yüksek maaş bağlanmış, ganimetten hususi pay tahsis edilmiş ve böylece ordunun kalburüstü sınıfı kılınmışlardır. Ne var ki bu askerlerin adı çok geçmeden terörle anılır olmuştur. Bu yiğit savaşçılar hilalin önünde diz çöktükleri gün çok kan dökmüştür.

Bu müstesna birlik yaklaşık beş yüz yıl yaşadı. Sayıları bazılarına göre yirmi bini, bazılarına göre ise kırk bini bulmuştur. Zamanla, bu mesleğin babadan oğula geçmesiyle birlikte bu ocağa sadece asker çocukları alınır olmuştur ki bunun neticesinde Hıristiyan ailelerden toplanan vergiler son bulmuştur. Von Hammer'a göre Yeniçeriliğin hüküm sürdüğü zaman zarfında en az yarım milyon Hıristiyan genç evlerinden koparılarak, Rusların Polon gençlere yaptıkları müstesna olmak üzere, benzeri görülmemiş, insanın tabiatına aykırı bir tatbikat marifetiyle Müslüman ordusunun bu seçkin müessesesine dâhil edilmiştir.

Artık Orhan Bey hiçbir Avrupa monarşisinde bulunmayan, devamlı, iyi örgütlenmiş, disiplinli, düzgün maaş alan, süvarilerden, piyadelerden ve yeniçerilerden müteşekkil bir orduya sahipti. Orhan Bey, kanlı işlerde birbirleriyle yarışan bu savaşçılardan faydalanmaya karar verdi. Haklı da çıktı ve yatağanıyla ilk Hıristiyan meclisinin toplandığı sunağa, "Allah birdir ve Muhammed O'nun peygamberidir," kelâmını kazıdı. İzmit, Kapıdağ ve başka birçok yer aynı kaderi paylaştı. Marmara'nın güney sahili boyunca, neredeyse Boğaz'a kadar bütün ülke Orhan Bey'e boyun eğdi.

Bu benzersiz devletin kuvvetleri, doğumundaki kurumlarda saklıdır. Bu devlet gerek savaşta, gerek barışta emsalsiz bir teşkilatlanma sergilemiştir.

İmparatorluğun gerçek kurucusu Orhan, yahut daha doğrusu kardeşi Alâaddin'dir. Tarihçi âlim Müslümanlar Alâaddin'den muazzam övgüyle bahsederler. Alâaddin kanun yapıcı ve büyük lider; Orhan ise cihat eden orduların kumandanıdır.

Böylece bu imparatorluk savaşı kutsayan bir kuvvet haline geldi. Bütün ulus fetihlere odaklandı. Vazife hem subaylar, hem askerler tarafından kati biliniyordu; bu şartlar altında sultanların sulh siyaseti izlemeleri ise pek mümkün değildi. İlk fetihlerin belirli bir kumandanın maharetine hamledilmesi pek doğru olmaz, çünkü ulusun tamamı askerdi ve cihat sıradan bir vazife addediliyordu. Şayet, "kılıç tutanların sonu kılıçtan olur" ise imparatorluğun mevcut zayıflığı ve param parça vaziyeti Efendimizin bahsettiği ceza olsa gerektir ve savaşı dost bilen milletlere dünyanın tabiatı gereği münasip gördüğü bir cevaptır.

Genç imparatorluğun ihtiraslarına muhalif iki büyük düşmanı vardı: Selçuklu İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu.

Selçuklu İmparatorluğu parçalanmış haldeydi. Sultan Melik Şah 12 oğlunu eyaletlere vali yapmıştı. Kardeşlerin birbirlerine karşı amansız muhalefetleri neticesinde parçalanan imparatorluğun fetih kuvveti azalmıştı ve tabiatıyla birleştirici bir güç bekleniyordu.

Bizans imparatorluğu ise bugünkü Türk imparatorluğu gibi, hatta ondan daha acınacak halde, üstelik Müslüman nüfus gibi kendini idame edebilecek bir milletten de yoksun bir halde ayakta kalmaya çabalıyordu.

Hıristiyanlık budala işi hurafelerle kuşatılmış ve kemirilmiş halde idi; avam tabaka arasında İncil'den geriye kalan ancak sihirler, büyüler, kutsal kalıntılar, mucizevî resimler, kutsal çeşmeler,

mekânlar vesaire idi. Saray ahalisi sefahat içinde yaşarken, halk sefil bir hayat sürüyordu. Merkezi eyaletler üzerindeki nüfuzunu kaybetmişti. İç ihtilaflarda Türklerden yardım isteniyordu. Labeau yahut başka herhangi bir Bizans tarihi okunup da böyle bir imparatorluğun onca zaman nasıl ayakta kaldığına hayret etmemek mümkün değildir. Zira devlet moralini kaybetmiş ve din putların istilasına uğramış ise artık o devlet ölüm döşeğine uzanmış demektir.

"Türkler tarafından harap edilmiş zengin, kalabalık ve aydınlık diyarlar" vesaire gibi sızlanmaları tarih de yalancı çıkartmıştır. Söz konusu milletler zaten uzun zamandan beri her türden bozukluğun kurbanı olmuştur; aksi doğru olsa idi Müslümanlar fetihlerinde muvaffak olamazdılar.

BÖLÜM 2
İMPARATORLUĞUN YÜKSELİŞİ

Osmanlı imparatorluğunun yükselişi ile alakalı olarak umumiyetle işittiğimiz sıfatlardan biri "hızlı"dır. Hâlbuki imparatorluğun yükselişi için hızlı olmaktan ziyade "istikrarlı", neredeyse "kesintisiz" demek daha münasip olurdu. İmparatorluk baş şehri 'yı 1326'da aldı. 1357 senesine kadar Avrupa topraklarına nüfuz edemedi. İstanbul'un fethine dek yaklaşık bir asır beklemek zorundaydı. Elbette imparatorluk bu müddet zarfında atıl kalmamış, Selçuklu illerine hükmetmiş, Avrupa ve Asya'daki sınırlarını genişletmiştir. Kostantiniyye'nin 1453'te fethedilmesi ise bir asır devam eden askeri başarıların neticesiydi. Bu gelişme Hıristiyan güçlerin dikkatinden kaçmış değildi, lakin engellemek için de bir şey yapabilmiş değillerdi.

İstanbul'un düşüşü birçok yazar tarafından Hıristiyanlığın ve medeniyetin kıyameti addedilir. Fetih, Avrupa'yı ve medeni dünyayı gafil avlamıştır. Fakat belki de fetih, Doğu'da savunmaya geçmiş Hıristiyanlığın, imhasından ziyade kurtuluşu idi; doğrudan reforma taşımasa da en azından yozlaşmasına mani olmuştur. Evet, hor görülmüş ve zulme maruz bırakılmıştır, fakat imha edilmemiştir.

İslam kanunları vahye dayanan ve dayanmayan dinleri birbirinden ayırır. Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi kitap ehli katledilmedikleri gibi, dinlerinden dönmeye de zorlanmazlar.

Fakat orduya kabul edilmezler. Mücahit, hak dinin koruyucusu görüldüğünden Hıristiyan ve Yahudiler emin görülmezler. Askerlik hizmetinin yerini Hıristiyan ve Yahudi unsurlara has bir vergi almış ve bu uygulama günümüze dek devam ettirilmiştir. Bu tatbikat Osmanlı devletinin gayet umum ve göze çarpan bir niteliğidir; öyle ki İngiltere'nin seçkin âlimleri ve siyasetçileri, beş milyon Romen ve Sırp hariç olmak üzere, herkesin askere alınacağını ilan etselerdi herhalde hayretle karşılanırlardı. Müslümanların nezdinde bir çeşit aşağılama olan askerlik görevinden muafiyetin elbette bir karşılığı vardı. Bu sistem Hıristiyan gençleri seferlerin ve savaş meydanlarının zayi edici tesirlerinden ve hastalıklarından korumuş ve bu gençleri tutumluluğa ve gayretli çalışmaya sevk etmiştir.

Türkiye'yi dolaşan her seyyah, bir Türk köyünden bir Hıristiyan köyüne geçtiğinde bazı şeylerin değiştiğini fark edecektir; şöyle ki, her ikisinde de medeniyet alametleri az olmakla birlikte, Hıristiyan köylerinde Müslümanlarınkinde görülmeyen bir iyileşme işareti dikkat çeker. Bu müşkül şeraitte bile Hıristiyanlık İslamiyet'ten daha iyi durumdadır.

Böylece Hıristiyan nüfus devamlı surette artarak Müslüman nüfusa yaklaşmıştır. Büyük, düzenli bir ordunun sadece Müslüman gençleri askerliğe almasının nüfus üzerinde ciddi tesirleri bulunur. Ordugâhlar yeterli ihtimamdan yoksundu. Savaşlarda olduğu gibi barış zamanlarında da askerler hastalıktan telef oluyorlardı, ki bu vaziyetin tabii neticesi Müslümanların omuzunda ağır bir yük olan kadın nüfusun artması idi. Genç bir kızı nikâhlayamamak yahut çeyiz bulamamak itibar kaybettiriyordu. Kız çocuğu olanların kendilerini talihsiz addetmeleri de bu sebeptendir. Bu inanış neticesinde gizli çocuk katli doğmuştur. Müslümanlar Avrupa medeniyetine has kürtaja katiyen yanaşmamışlardır. Lakin

doğumlarının ardından birkaç gün içinde, ebenin gayretiyle kız çocuklarının hayatı son bulur. İlaçlara başvurulan birkaç vakayla bizzat karşılaştım. Endişeli ve kuşkulu anne umumiyetle suç ortağı değildir. Söz konusu cinayetler nihayetinde devletin kulağına varmıştı, fakat bir çırpıda halledilecek bir vaka da değildi.

Devletin dikkatini çeken diğer bir hal ise "reaya"nın yani Hıristiyan ve Yahudi unsurların, Ermenilerin, Yunanların, Bulgarların ve Yahudilerin nüfusları son yüzyılda iki misli artarken; Müslüman nüfusunun yerinde saymasıydı. Mani olunamayacak bazı kuvvetler nihayetinde dış müdahalelere gerek kalmadan güç muvazenesini değiştirmek üzereydi.

Müslüman inancının bazı vasıfları, bizzat Müslümanların çektikleri ıstırapların feci tesirlerinin şiddetine katkıda bulunur. Kadere iman pek kuvvetlidir. Lehv-i Mahfuz'da ne yazılmışsa odur. Müslümanları, bugünün işini yarına bırakan tevekkül sahipleri kılan şey bu inanıştır. Artık, tek meşgaleleri olan savaş Müslümanları hazırlıksız yakalıyor. Kıtlık ve savaş felaketleriyle kitleler halinde ölüyorlar. "Allah büyüktür," "Alın yazısı," "Kısmetmiş." Kurbanın yaklaşan *kadere* karşı en ufak bir tedbiri reddettiği, düpedüz intihar olan ölümden haz alma derecesinde olağanüstü hadiselere tanık olmuşumdur. Tifüs, veba, kolera gibi salgın hastalıklar ordusu, zerre mukavemet görmeksizin Müslüman ordularını kırıp geçirmiştir.

İstanbul'un düşmesi ve Bizans imparatorluğunun yıkılması ile Hıristiyan mezheplerin din adamları kendilerini yeni bir zeminde buldular. Fatih Sultan Mehmet, merhametsiz ve zalim olduğu kadar, imparatorluğunun düzeni ve gelişmesi için neye muhtaç olduğunu gayet iyi biliyordu. Savaşla harap ve viran olmuş görkemli bir başşehri fethetmişti. İşgalciler ülkeyi yiyip bitirmiş, sanayi felç olmuş, savaşın tahribatını tamamlayan kıtlık yayılmıştı. Bu

durumda Fatih'in yapması icap eden şey yerli ve yabancı Hıristiyan nüfusu birleştirmek ve onlara güven vermekti.

En akıllıca ve en etkili tedbirlerinden biri, bütün Yunanlıların patriği olmak üzere bir Yunan piskoposu atamasıydı. Aynı şekilde Ermeniler ve Yahudiler de nizama sokulmuştur. Sultan patriklere cüppelerini bizzat giydirmiş ve patrikler yüksek makamdakilerin tebriklerine mazhar olmuşlardır. Patrik manevi makam sahibi olmakla birlikte kendi cemaatinin sivil önderi de olduğundan cemaati üzerinde kuvvetli bir nüfuza sahipti. Patrik dine hakaret vakalarında ağır cezalar vermeye muktedirdi; nüfuzu ve bu hususta mahareti sayesinde dilediği şeyi dine hakaret addedebilirdi. Patrik aynı zamanda imparatorluğun resmi memuru sıfatıyla zulme uğrayanlara yardım etme yetkisine de sahipti. Mesela, adaletsizlik yapan valileri sultana haber edebilirdi. Bu ise, Hıristiyanlığa imparatorluk sınırları dâhilinde hususi bir makam sağlamış ve Hıristiyanların ıztıraplarını hafifletmiştir. Dinlerin bu şekilde teşkilatlanmasından bir çok fayda doğmuştur. Cemaatler kanunlar tarafından tanınan bir mevkide tutulmuştur. Evet, tam bir eşitlik yoktu, fakat en azından adalet isteme ve sultana başvurma hakkı tanınıyordu.

Bu düzenleme ile din hürriyeti de temin edilmiştir. Kiliseler ve sinagoglar hiçbir şekilde sorgulanamayan imparatorluk *İradesi* ile teminat altına alınmıştır. Eğitim işi dahi cemaatlere bırakılmıştır ki bu kıymetli imtiyazdan uzun bir müddet pek az faydalanılmıştır. Lakin şimdi görülüyor ki bu imtiyaz paha biçilmez bir hazinedir.

Hıristiyan cemaatlerine köy idarelerinde de muayyen bir söz hakkı tanındı ve Mahalli idarecilerini kendileri seçtiler. Bu eski teşkilatlarda kıymeti pek bilinmeyen hürriyet şimdilerde meyve vermeye başlamıştır.

Kostantiniyye'nin fethini müteakiben yabancılara başka muayyen dokunulmazlıklar ve imtiyazlar da tanınmıştır ve bunlar halen yürürlüktedir. Bu imtiyazlara sultanların hepsinin katkıları olmuştur. Söz konusu imtiyazlar Osmanlı diplomasisinde askeri manada olmayıp kısımlar (*capita*) halinde tertip edildiğinden 'kapitülasyonlar'[1] adıyla bilinir.

Bu kapitülasyonlar sayesinde Kostantiniyye ve imparatorluk sınırlarında yaşayan her millete kendi ibadethanesini açma, değirmenini ve fırınını işletme, kendi konsüllerini atama, Osmanlıları ilgilendirmeyen hususlarda konsülleri tarafından yargılanma hakkı ve Osmanlı mahkemelerinde dava esnasında konsülün de bulunmasını talep etme hakları verilmiştir. Yabancılar bunlarla birlikte, konsülün yahut sefaretin müsaadesi olmadıkça tutuklanma ve ikametgâhlarına girilmemesi konularında da teminat altına alınmıştır. Yabancılara bunlar gibi daha pek çok imtiyaz tanınmış ve bu imtiyazlardan bazen devletin canını sıkacak düzeyde faydalanılmıştır. Mısır ise Avrupa kanunlarını ve mahkemelerini getirerek bahsi geçen imtiyazların tamamını lağvetmekte muvaffak olmuştur. Bab-ı Ali de aynı istikamette yürümektedir. Bu devlet düşsün yahut ayakta kalsın, bir sonraki bölümde ele alınacak olan "İslam Kanunları, hükmü kalmamış diğer şeylerle birlikte terk edilmelidir. Kur'an baştan sona Muhammedi kanunlardan ibarettir" iddiasının, Avrupalıların Türklerle alakalı meselelerde sergilediği cehaletin sadece küçük bir parçası olduğu görülecektir.

Devletin istikametini dört asırdan fazladır İslam tayin etmiş fakat zamanla yetersiz kalmıştır. İmparatorluğun Hıristiyan tebaası Müslümanlardan daha akıllı, daha kanaatkâr ve daha ilerlemeci olmuşlardır. Bu tebaa bütün zulümlere göğüs germiş ve

1 Bu Kapitülasyonlar, sonradan gösterileceği üzere Robert Kolej'in kurulmasına imkân sağlamıştır.

tahrif edilmiş ve zulme uğramış bir Hıristiyanlığın dahi İslam'dan daha iyi olduğunu ispatlamışlardır.

İstanbul'un fethinin Batı üzerindeki tesiri derinlemesine tetkik edilmeye değer bir hadisedir; burada kısaca ele alacağız.

Fetih matbaanın icadıyla neredeyse aynı zamana denk gelmiştir, ki klasik ve batı öğretileri Avrupa'da yayılırken, basın bunları muhafaza etmeye ve çoğaltmaya hazırdı. Yunan kültürü üzerine çalışmalar okullarda yayıldı. Bu dönemde Grek Yeni Ahit'i muazzam alaka görmüş ve hakkında bir hayli araştırma yapılmıştır. Hatta denilebilir ki İstanbul'un düşmesi Avrupalı zihniyetine Yeni Ahit'i kazandırmıştır. Umum itibariyle Yunanca ve Latince olmasına rağmen Jüstinyen kanunları fevkalade alaka görmüştür. Doğu kılıç ve cihatla meşgulken, Batı entelektüel ve endüstriyel keşiflerle meşgul oluyordu. Matbaa, deniz seferleri, ticaret, mimarlık, resim ve nihayet reformlar Batıyı barbarlık ve cehaletten kurtarmıştır. Sanatlarda ve savunmada kaydedilen ilerleme neticesinde Doğu, Batı'nın asırlarca gerisinde kalmıştır.

Dört asır evvel sanat ve savaş cephelerinde hüküm süren imparatorluk şimdi topunu Almanya'daki Krupp'tan, Martini-Henry tüfeklerini Rhode Island, Providence'den, mühimmatını Connecticut New Haven'dan alıyor! Artık görülmüştür ki, matbaa toptan, barış sanatları ise savaş sanatlarından daha kuvvetli, daha tesirlidir.

BÖLÜM 3
1839 YILINDA İMPARATORLUK

Osmanlı İmparatorluğu'na duyduğum alâka, Amerikan Meclisi tarafından bir liseyi idare etmek ve kendimi eğitime adamak ve tam otuz beş senelik vazife hayatımı sürdürmek üzere 1837 senesinin Şubat ayında Kostantiniyye'ye atanmamla başlar.

O sıralar İmparatorluk buhranlı günler yaşıyordu. Doğuşundan itibaren üç asır boyunca Hıristiyanlık âlemi için büyük tehdit teşkil eden bu imparatorluk artık kuvvet kaybediyor, daha doğru bir tabirle yerinde sayıyordu.

Bu vaziyete karşılık imparatorluğun düşmanları hızlı bir ilerleme halinde idiler. Kadere karşı senelerce mücadele veren, Yeniçerileri ve dolayısıyla Türk ordusunu da dağıtan, Yunanistan'ı kaybeden, Navarin cephesinde donanmasını kaybeden ve Rus savaşlarında kaynaklarının tamamını tüketen fakat tüm bunlara rağmen imparatorluğunu kurtarmaktan katiyen vazgeçmeyen reformcu Sultan Mahmud şu sıralar vereme teslim olmak üzere.

Rusların yardımıyla geri püskürtülen asi Mısır Paşası tekrar kıpırdanmaya başlamış, Suriye'yi almış ve kuzeye, Boğaza yönelmişti. Bu meşakkatli dönemde Sultan fevkalade gayret göstererek başta Eckford ve Rhodes olmak üzere meşhur Amerikan mühendislerinin yardımı ile yeni ve iyi bir donanma tesis edebilmiştir. Donanma Nil'i ablukaya ve İskenderiye'yi emniyet altına almak üzere Boğaz'dan ayrılırken, Kostantiniyye'nin kulakları daha evvel böylesine kuvvetli top gürlemesi herhalde işitmemişti.

Kifayetsiz kumandanların komutasında bulunan Osmanlı ordusu, Türklerin dehşete kapılmaları için adını duymaları kâfi gelen İbrahim Paşa'nın disiplinli ordusu karşısında pek şanslı sayılmazdı. O sıralar Sultan vefat etmek üzereydi; fakat ruhunu cennete yükseltecek zafer çığlıklarını duyacağından emindi. Avrupa'nın tüm dikkatini Şark Meselesi'nin akıbetine verdiği bu çetrefilli siyaset sahnesinde, tabiatları bakımında farklı vasıflara sahip başka kuvvetler de dikkat çekiyordu.

Kostantiniyye'de Amerikan Misyonu'nun Evanjelist faaliyetleri, 1831 senesinde muhterem William Goodell ve sonradan kendisine katılan muhterem Dwight, Schauffler ve Holmes ile başlamıştır. Meselelerin siyasi yönlerini ele almadan evvel, özünü resmetmek gayesi ile bu ilk teşebbüslerden bahsetmek yerinde olacaktır.

Eğitim ve araştırma meseleleri üzerine azimle gidildi. Uyuklayan Doğu kıpırdanmaya başladı. Başta dostane davranan Doğu kiliselerinin din adamları, alametleri fark edince şiddetle muhalefet etmeye başladılar. Fırtınanın kopmak üzere olduğunu görüyordum. Ermeni öğretmenim olağan zamanında gelmemişti; öğle vakti soluk soluğa ve kan ter içinde olduğu halde odama hücum etti. Elindeki ağır bohçayı yere atarken, "Bu Tanrı'dan, Sayın Hamlin!" diye haykırdı. Biraz nefes aldıktan sonra Evanjelist kardeşinin patrik tarafından tevkif ettirildiğini ve hücreye attırıldığını bildirdi.

Mahkûm, uzun bir müddet gizli Evanjelist cemaatin sekreterliğini yapmış biriydi. O sıralar, küçük cemaatlerle filizlenip merkezi bir teşkilata kavuşan Yunan ayaklanması, Türkler'in, reaya arasında en ufak toplantılardan bile şüphe etmesine sebep oluyordu. Bu sebeple, küçük Evanjelist cemaat, toplantılarını azami

derecede titizlikle tertip ediyordu. "Birlik"in gayesi imparatorluk sınırları dâhilinde bulunan Ermeni kilisesi bünyesindeki tüm aydınlarla haberleşmekti. O zamanlar yirmi iki genç haftalık yazışmaları toparlıyor, mühim mektuplara cevap yazılmasını sağlıyor, gerekli tedbirleri alıyor ve birbirlerini vazifeleri hususunda teşvik ediyorlardı. Mektupları sekreter muhafaza ediyor ve faaliyetlere ait her şey kayıt ediliyor ve saklanıyordu.

Sekreter, tutuklanınca mektupların ve evrakların ele geçirileceğinden endişe etmiş. Hücresinin parmaklıklarının arasından yardımsever bir komşusunu görmüş ve durumdan kardeşini haberdar etmesini istemiş. Haberi alan kardeşi derhal eve gidip mektupları ve evrakları toplamış. Bu evrakların bazılarında, yakalanmaları halinde dehşet verici işkencelere maruz kalmaları kaçınılmaz bazı şahısların adları bulunuyormuş; fakat şüphe uyandırmamak üzere aldığı kâğıtların yerine tehlike arz etmeyen evrakları koymaya çabalarken Patrik'in adamları kapıya dayanmış. Bahçeden dar bir sokağa, oradan da iskeleye kadar koşup bir kayığa atlamış ve soluğu benim evin civarında almış. Adamların peşinde olduğunu söyledikten sonra kâğıtları "ya yakın, yahut ta bir şekilde yok edin" diye yalvardı. Sebebi herhalde takipçilerinin korkusu idi. Gene de, ne olur ne olmaz diye kapıyı kilitledim ve bu gizli cemaate ait hakiki evrakları alarak yıllardır eski püskü bir sürü eşyanın istiflendiği şarap mahzenine indim ve uzun bir kazının ardından eşya yığınının arasında bulduğum fıçıya tıkıştırdım ve farelerin ulaşamayacağına kanaat getirene dek fıçının üzerini eski kahve kutuları, mutfak eşyaları, zincir parçaları, paslı çiviler vesaire ile kapattım ve mahzeni öylece bir sene boyunca karanlığa ve örümceklere terk ettim.

Bu evrakların ortaya çıkışından, pek acayip "Muggerdich ve yatağı" hadisesini anlattığımız yerde bahsedeceğiz. Pek çok masum

insanın sürgün edilmesine, "Evanjelist Birlik" mensuplarının şiddetli cezalara maruz kalmasına sebep olabilecek bir sırrın ortaya çıkması böylece engellenmiş oldu.

Patriğin intikamından gözü korkan öğretmen vazifesine devam edemedi. 6 yahut 8 kişi sürgüne gönderildi, muazzam eziyetler edildi, mensupların bir kısmı vazifelerinden alındılar. Bu"hariciler" ve "yeni bir inancın öncüleri" ile münasebet kuranlar aforozla tehdit edildi.

✪ ✪ ✪

Bir kaç hafta sonra ömür boyu sadık dostum ve akıl hocam Yunanlı bay Constantinides Rus Ermenisi bir öğretmen buldu. Harici hamileri bulunduğundan patriklik bu dostuma ilişemedi.

Muhterem Mesrobe Taliatine'yi samimiyetle evimize kabul ettik. Orta boydan hafifçe daha kısa idi. Zeytin karası sakalı ve her biri hususi bir parıltıya sahip kara gözleri, huzurlu ve haşmetli hali ile gizemli, tecrübeli biri idi. Babası papazlık eğitimi almasını isteyince Calcutta'daki zengin bir Ermeni akrabasının yanına gitmek üzere Rusya'daki evinden ayrılmış. Orada, bazı eserlerini Ermeniceye çevirdiği Piskopos Heber tarafından kurulduğuna inandığı Bishop's College'da 6 yıl ders almış.

Calcutta'da iken Türkiye'deki hemşerileri arasında umut veren reform hareketi ve akrabalarından birinin vefatını haber alınca kalkıp patrikliği ve reform düşmanlarını görmek üzere ta Kostantiniyye'ye gelmiş.

Hem fevkalade müteessir bir halde idi; hem de hareketin ilerlemesi için bir şeyler yapmasına müsaade edecek bir iş bulduğuna seviniyordu.

Ailemizle geçirdiği her gün, bu beyefendiye karşı saygımız biraz daha artıyordu. O, temiz, bilge bir Hıristiyan beyefendisiydi.

Calcutta'da en soylu İngiliz aileleriyle senelerce kalmış ve İngiliz tarihine ve edebiyatına karşı muazzam ilgi göstermiş bir zat ve itikat sahibi bir Hıristiyan idi. Bu zatı mesleğimizde kendimizden ayrı tutmadık. Hayatını Ermeni gençlerini yetiştirmeye adamıştı. Bu vazife onun için verimli ve huzurlu bir hayatın teminatıydı.

Bir gün, yemeğe bekledik. Gelmedi. Bir saatliğine yürüyüşe çıkmıştı. İkindi vakti Rus sefaretinden İranlı bir Ermeni öğretmen açık bir not getirdi; giysilerini notu getiren kişiye vermem, kâğıtlarını toplayıp imha etmem, emirleriyle ilgili el yazması kâğıtları saklamam, kitaplarını kütüphaneye bir bağış olarak kabul etmem ve dualarımı esirgememem isteniyordu; tehlikeli ve meçhul bir yolculuğa çıkıyormuş. Bu fevkalade şaşırtıcı haberin aslını sonradan öğrendim; meğer Rus elçisi bay De Boutineff, öğretmenin yakalanmasını ve Sibirya'ya sürülmesini emretmiş.

Yaşlı misyonerlerden biri karara itiraz etmek üzere sefiri ziyaret etti. Zavallı ihtiyar gayet soğuk karşılanmış. Kimse alakadar olmamış. Beyhude bir kaç ricanın ardından, zorbanın adamı, "Makamınıza ve yardımperverliğinize hürmetim var, lakin efendimiz Türkiye'ye Protestanlığın ayak basmasına katiyetle izin vermez ve vermeyecek!" diye buyurmuş.

Bunun üzerine misyoner ayağa kalkıp boynunu eğmiş ve şöyle buyurmuş; "Ekselansları, efendim İsa'nın krallığı nereye ayak basacağını Rus hükümdarlarına sormaz ve sormayacaktır!"

Bay Taliatine, bir takım dış yardımlar ve bazı haller vasıtasıyla kaçarak Sibirya yerine Calcutta'ya gitti.

Evime yakın bir yerde kalan ve beni sık sık ziyaret eden Amerikalı dostum bay X talih eseri, bay Taliatine'yi Trabzon'a götüren aynı vapurda imiş. Bay Taliatine Trabzon'da Rus piskopos tarafından karşılanacak ve oradan Rus topraklarına geçirilecekti. bay X yolcuların arasında bir köşede tek başına oturan bay

Taliatine'yi görünce hayret içinde yanına sokulup, "Bay Taliatine, bay Hamlin'den neden ayrıldınız?" diye sual edince zavallının Sibirya yolcusu olduğunu öğrenmiş.

Türk vapurunun kaptanı İngiliz dostumuz Benj Ford imiş. Bay X'in, "Burada bulunduğunuzu bilen biri var mı?" diye sorması üzerine Ermeni öğretmen, "Tanıdık birine rastlamadım" demiş. Bunun üzerine bay X Ermeni dostumuzu aşağıdaki kamaralardan birine indirip kaptanı haberdar etmiş. Bay Taliatine Boğaz ve Trabzon arasında kaçamayacağından ve vapur Türk vapuru olduğundan emniyette değilmiş. İngiliz kaptan derhal Rusları aldatmayı teklif etmiş. Bay Taliatine'nin kimliğini ifşa edecek her şeyi bohçalayıp kamara penceresinden denize atmışlar. Kapkara sakalını bir güzel tıraşlamışlar, körüklü çizmeler ve boru şapka giydirip dostumuzu tam bir İngiliz hizmetçisine çevirmişler. Bay Taliatine o derece değişmiş ki kendi kendini tanıyamadığına göre başkasının tanımasının hepten muhal olduğunu söylemiş. Planları gereği bay Taliatine, bay X'in hizmetkârı sıfatıyla güvertede boy gösterecek ve katiyetle İngilizce haricinde bir dil konuşmayacakmış.

Sürgün dostumuz zerre şüphe uyandırmadan Trabzon'a varmış. Fakat asıl mesele karaya nasıl ayak basacağı imiş; zira yolcuların tek tek pasaportlarını memura göstermesi gerekiyormuş. Bay X bu müşkül durumu kendi pasaportunu bay Taliatine'ye verip kendisi güvertede kalarak halletmiş. Bu hal üzere sevgili Taliatine Amerikalı bir beyefendi sıfatıyla gemiden inmiş ve avını bekleyen Rus piskoposa pasaportunu gösterdikten sonra elini kolunu sallayarak geçip gitmiş. Oradan derhal İngiliz sefiri bay Stevens'ın evine gitmiş ve bay X'in yazdığı, "Güvertedeyim ve pasaportum yok. Karaya inmeme yardım edebilir misiniz?" notunu iletmiş. Bay Stevens hemen paşaya, Eyalet valisine gitmiş. Paşa kendi teknesini göndermiş ve bay X'i pasaport teftişinden

geçmesine gerek kalmadan kıyıya getirtmiş. İki yolcu hiç vakit kaybetmeden Musul'a geçmişler. Musul'da Sayın Taliatine, Calcutta yolcusu bir İngiliz subaya rastlamış ve Fırat vadisinden Basra Körfezine ve oradan Calcutta'ya kadar bu subaya memnuniyetle tercümanlık yapmış ve dünyada en çok görmek istediği topraklara, Calcutta'ya ayak basmış.

Bu arada, zavallı piskopos pasaport dairesinde tutukluyu bulamayınca gemide saklanıp Trabzon'a ayak basmadan Kostantiniyye'ye döneceğinden şüphe edip adamı aramak üzere güverteye çıkmış. Kaptan Ford, piskoposa azami hürmet göstermiş; Sibiryalı suçlu ele geçirilemeyince Piskopos kendi adamlarından ve mürettebattan adamı bulana yüklü bir ödül vereceğini beyan etmiş. Uzun süren, beyhude aramanın sonunda piskopos Rusya sefaretine göndereceği raporu hazırlamak üzere gemiyi terk etmiş. Rus casuslar herhalde Ermeni'nin güverteden atlayıp kaybolduğuna inanmışlardı; fakat bir müddet sonra büyük bir zevkle kendilerine Sayın Taliatine'nin Doğu'daki vatandaşlarını aydınlatmak üzere Evanjelist bir Ermeni gazetesinin editörü olduğunu bildirip gazetenin birinci sayfasını gösterdim. Kaçmayı nasıl becerdiği büyük merak konusu idi.

✿ ✿ ✿

Bu noktada, herhangi bir ilerleme ümidi pek görünmüyordu. Ermeni kilisesi aforoz çığlıkları atıyordu. Doğu Ortodoks Yunan Kilisesi kitaplarımızı satanları, alanları yahut okuyanları veyahut da bu "sahte havariler" ile münasebet kuranları aforozla tehdit ediyordu.

Halife ise Hıristiyan çobanlarına, aralarına şeytan karışmasın diye, sürülerine iyi bakmalarını tavsiye eden bir ferman çıkardı.

Yunan ve Ermeni kiliselerinin ve Müslümanların rehberlerinin bir kaç zararsız adamın nüfuzuna karşı Doğu Ortodoksluğunu emniyet altına almak üzere birleştikleri daha evvel görülmüş bir şey midir?

Bu ise şüphesiz, Alınan eğitiminden geçmiş, bu manevi kuvvetlerin arz ettiği tehlikeyi görecek basirete sahip Sultan Mahmud'un imparatorluktaki misyonerlerin sürülmesini ferman etmesine sebep olan Mons. De Boutineff'in başının altından çıkmıştır.

Haberler yıldırım gibi düştü. Sefaret Sekreteri bay Brown geldiğinde Dr. Goodell ile çalışma odasında işleri görüşüyorduk. Bay Goodell alışkın olduğu üzere bay Brown'ı Türkçe, "Ne var, ne yok?" diyerek karşıladı. Bay Brown da Türkçe, "Güzellik yok" diye karşılık verdi. Cümlenin manasından ziyade söyleniş tarzı dikkatini çeken bay Goodell telaşa kapılmış halde, "Mesele nedir?" diye sordu. Bay Brown Amiral Porter'ın ayrılışımız ile ilgili olarak Bab-ı Ali'ye iletmek üzere hazırladığı evrakı gösterdi. Bizimle ticari anlaşma yapılmış olduğundan müdahale edemiyormuş, fakat ilgili şahısları durumdan haberdar edecekmiş ve onlar da şüphesiz gereğince davranacakmış. İş birden ciddiye binmişti. Akıbetimizden acayip bir şekilde haber almıştık. Namı diğer "Lady Brown" yani Sekreter'in annesi, Amiral Porter'ın kendisi gibi nüfuzlu ve kendisinden daha vasıflı, misyona ilk yıllarında sayısız iyilikte bulunmuş kız kardeşi yazışmadan haberdar olunca, nüfuzu ve müdahalesi ile misyonerler durumdan haberdar edildiler. Evrak derhal alınıp protesto edildi. Yapılabilecek düzeltme en iyi ihtimalle, böyle bir şeyin büyük bir tedbir olması sebebiyle, "hükümetine danışmak istediği bu arada misyonerler için koruma talep ettiği" şeklinde olabildi. Derhal, on yedinci ve on sekizinci asırlar boyunca orada varlığını sürdüren Roma Katolik misyonerleriyle birlikte tüm misyonerlerin korunma hakkı

bulunduğu Dışişleri Bakanlığı'na iletildi. Cesur ihtiyar albay cevabın ilk beyana uygun verileceğinden gayet emindi.

Biz bu minval üzere muallâkta beklerken, 1 Temmuz 1839'da Sultan vefat etti. Sultan'ın donanmasının tamamı ihanet eseri, subayların çoğunluğunun hizmet etmeyi reddetmesine rağmen Mısır paşasının kuvvetlerine katıldı. Seksen bin kişilik Osmanlı Ordusu Suriye'nin kuzeyinde, Halep civarındaki cephede neredeyse tamamen yok oluyordu. Hezimet kasırgası öyle feci ve ansızın bastırmış ki, ordunun gerisindeki iki İngiliz bilim adamı bile canlarını kıl payı kurtarabilmiş. Aletlerini, çantalarını ve defterlerini olduğu gibi bırakıp kaçmışlar.

Bu hezimet sultanın vefatından altı gün önce meydana geldi, fakat sultanın haberi olmadı. Donanmanın ihanet haberi ise neredeyse aynı gün başşehre düştü.

Yüreklere dehşet salan, olağanüstü hadiseler!

Müslümanlar ayaklanıp Hıristiyanları katleder miydi?

Rus donanması 1831 senesinde yaptığı gibi Boğaz'a girer miydi?

İbrahim Kostantiniyye'ye hücum edip tahta babasını çıkarır mıydı?

Ben, "iş olacağına varır" diyerek bir başka Ermeni öğretmen buldum! Dünyanın bizden daha mühim bir yığın meşgalesi vardı; Ermeni dostlarımız rahat bir nefes aldılar.

Ruslar hazır değildi. İbrahim Paşa gelmedi. Genç sultan Abdülmecid babasının yerine tahta çıktı. Eskinin yerine yeni bir hükümet kuruldu. Önce patrikler, ardından piskoposlar değişti. Düşmanlarımızı aradık lâkin göremedik. En karanlık anda Dr. Goodell kendine has üslubuyla şöyle buyurmuştu: "Evrenin büyük Sultanı bütün bunları değiştirebilir" ve dediği gibi de oldu. "Tanrı üfledi, hepsi dağıldı." Yeni bir cesaretle evanjelist faaliyetler sürdürüldü.

Sürgüne gönderilenler, biri istisna olmak üzere, döndüler. Yasaklı sekreter ancak bir yıl sonra geldi. Biraz toz toprak ve nemle beraber sakladığım belgelerin tamamını kendisine teslim ettim. Papalığa ait misyonerler veya "en imtiyazlı devletler" gibi muhafaza altında olacağımızı beyan eden Hariciye Bakanı'nın cevabı ise bizi en ziyadesiyle memnun bırakmıştı. Gerçi ülkeden ayrılmamızı gerektiren emirden bir daha bahsedilmediği için böyle bir şeye lüzum da kalmamıştı.

o o o

Bu dönemde tanık olduğum bir vakayı burada bahse değer buluyorum. Sıcak bir Temmuz günü Galata Gümrük Evi'nin yanından geçerken, büyük bir kalabalık dikkatimi çekti; o zamanlar kalabalıklara dikkat etmem icap ettiğini henüz öğrenmediğim için oradakilerin ortasına dalıverdim. Zavallı denizcinin biri Gümrük dairesinin duvarının dibinde, anladığım kadarıyla koleradan ölmek üzereydi. Denizci kıyafetleri yanındaki bohçadaydı. Çok susamış olduğundan kalabalıktan biri sürahi dolusu su verdi.

"İngilizce biliyor musun?"

"Evet, gözün çıksın."

"İngiliz misin, Amerikalı mı?"

"Amerikalı, gözün çıksın."

Daha rezil küfürler de ediyordu. Adamı yakınlardaki, Maltalı denizcilere ait bir pansiyona götürmek üzere yardım istemek için etrafıma bakındım ama beyhude. Her memlekette olduğu gibi buradaki ahmak kalabalık da denizcinin ölümünü bekliyordu. Can çekişen bir insanın, hususiyetle kaba ruhlu insanlar üzerinde büyüleyici bir tesiri vardır.

Nihayet iki Jamaikalı Anglo-Afrikalı denizci adamı taşımaya gönüllü oldular ve katiyetle para istemediler. O gün o adamlar

Tanrı'dan ilham almışlardı. Maltalı denizciler tarafından geri çevrilince yakındaki bir İngiliz hastanesine gittik. Ne var ki kurallar gereği adamı hastaneye kabul etmediler, herhalde bürokrasi dünyanın her tarafında insan hayatından daha önemliydi.

Bunun üzerine, bir keresinde evimde ağırladığım hasta bir Amerikalı kaptana refakat etmesi için tuttuğum Maltalı bir kayıkçıya gittik. Maltalı, adamı kayıkhaneye götürdü. Bu fakir adamların birbirlerine karşı cömert misafirperverliği dikkate şayandır; zaten aksi halde hayatlarını sürdürmeleri mümkün olmazdı. Denizcinin ve onu taşıyan iki adamın küfürbazlığına hayret etmiştim. Azarlamalarıma aldırış etmediler. Fakat kaptan kamarasının dilinden anlıyorlardı; burada kendilerini hemen toparladılar. Bunun dışında, ana dilleri haline gelmiş dili kullanmaktan vazgeçemiyorlardı. Hekim çağırdık. Ümitsiz vaka teşhisi koyduktan sonra, eczacının iki sağlam adamı öldürecek kadar kuvvetli olduğunu söyleyip hazırlamayı reddettiği bir ilaç yazdı. "Eczacı mısın, yoksa doktor musun, iki sağlam adamı öldürmeye yetecek bir şey hasta birinin canını kurtarabilir" deyince adam ilacı hazırladı. İlaç tesir etti. Hasta sonra Dr. Stamatiades'in yardımı sayesinde evine daha yakın, temiz bir yere nakledildi. Denizcinin akıbeti üç haftadan bu yana belirsizliğini koruyordu. Tifo olmuştu. Bir akşam, "sabaha çıkamaz" diye haber geldi. Hastayı ziyaret ettim, durumu daha iyiydi. Denizci canlanmaya başlamıştı. Fakat siyahî bir denizciden aldığı meyveyi yedikten sonra hastalığı nüksetti. Denizci bunu da atlattı. O sıralar Beyrut İlahiyat Okulu'ndan Muhterem bay Hebard yanımda idi ve sağlığı hassas durumdaydı. Zavallı denizciyi her gün ziyaret etti. Dr. Goodell da denizciye çok alaka gösterdi. Adam fevkalade kaba idi, okuma yazması yok denecek kadar azdı ancak denizcilere has mertliği ve sadeliği emsalsizdi. Kendine "zavallı hınzır günahkâr" dese

herhalde bu mümkün olan en münasip dil olurdu. Küfürbazlığı bazılarının sahte dindarlığından daha iyi idi.

Ayrıldığı günü iyi hatırlıyorum; Boston'a deniz yolu ile gitme fırsatı buluşundan bir kaç hafta önce idi. Bana teşekkür etmek ve hoşça kal demek için geldi. Kapıda bir an duraksadı, "Ben çok ahlaksız bir kişi idim bay Hamlin. Şu dünyada her türlü kötülüğü yaptım. Şimdi gücümün yettiği bütün iyilikleri yapmaya gidiyorum" dedi ve gitti.

Üç yıl sonra denizciden bir mektup aldım. Mektup, "Saygıdeğer bay Hamlin. Tanrıya şükür hala yaşıyorum" sözleriyle başlıyordu ve hayat doluydu: "Burada çalışıyorum ve Eri Kanal'da İncil'in trompetini üflüyorum" diyordu. Mektubu hemen Sayın Dr. Goodell'e götürdüm. Okurken ellerini çırptı ve "hemen cevap yazayım" dedi. Doktor eline bir kâğıt aldı ve yazmaya başladı.

"Saygıdeğer bay Brown. Üfle kardeşim, üfle!

WILLIAM GOODELL"

Bunun üzerinden yirmi beş sene geçti. Tecrübelerim hayat fırınında yedi kez daha pişti. Bu arada zavallı denizci tamamen unutulmuştu.

1867'de Büyük Toplantı için Paris'te idim. Mass., Whitinsville'den iki arkadaş Rue St. Augustine, Hotel Chatham'da beni akşam yemeğine davet etti. Masada birçok ülkeden konuk vardı. Kendi aramızda konuşuyorduk. Yemeğin sonunda, tam kalkmak üzere iken, sağımda oturan centilmen bana dönerek,

"Özür dilerim bayım, bir soru sorabilir miyim? Konuşmalarınızdan bende sizin İstanbul'da bulunduğunuz kanaati hasıl oldu" dedi.

"Evet, bayım, yanılmamışsınız."

"Güzel. Bayım, siz orada iken, gerçi pek zannetmiyorum ya gene de sormak istiyorum, Dr. Cyrus Hamlin adında biri ile karşılaştınız mı acaba?"

Aşırı temkinli konuşması ister istemez gülmeme neden oldu. Bunun üzerine adam kaşlarını hafifçe çatınca hemen cevap verdim.

"O sorduğunuz kişi benim" dedim.

"Siz mi? Sizinle tanışmayı çok istiyordum. Ben Sandwich Adaları'ndan, Honolulu'dan geldim. Orada Brown isminde, denizcilerin arasında çok iyi işler yapan, İncil'ini yanından hiç ayırmayan bir adam var. Söylediğine göre bir zamanlar İstanbul sokaklarında (kendi tabiriyle) *bir köpek gibi kâfir olarak* geberip gitmek üzereyken elinden tutmuşsunuz da, hem canını, hem de imanını kurtarmışsınız."

Arkadaşımız birkaç hadiseden daha bahsettikten sonra, "Acaba bunlar doğru mudur, yoksa denizci palavraları mıdır?" diye sordu.

Adamın anlattıklarını duyunca hafızamda çok eski bir dostun yüzü canlanıverdi; 1839 senesinde ölümden dönen denizci dostum.

Honolulu'lu beyefendi ile daha fazla sohbet edecek vaktimiz yoktu. Tekrar görüşmek üzere randevulaştık, fakat buluşmak nasip olmadı. Maalesef beyefendinin adını da sormamıştım. Sonradan, Honolululu dostumla karşılaşmamızdan bahsettiğim bir arkadaşım, "Bu centilmenlerden biri Jamaica Plain'den Dr. Wood olmalı" dedi.

İlk fırsatta yerini öğrendim ve dostumuzu ziyaret ettim.

Hoş bir sohbetten sonra, "Ben ve bay Stillman Boston'daki Marlborough Hotel'de gördüğümüz ve 1838 senesinde bizimle aynı gün seyahat eden genç misyonerin siz olduğunuza kanaat getirdik; biz o zaman deniz yoluyla Sandwich adalarına, siz ise İstanbul'a

gidiyordunuz" diye ekledi. Notlarımızı karşılaştırdığımızda gerçekten de öyle olduğunu gördük. Ancak iki taraf da birbirlerinin isimlerini unutmuştu. Kısa bir süre sonra, Boston'lu Sayın Farnsworth vasıtasıyla Dr. Wood'dan Robert Kolej'e 250 $ bağış geldi.

Boston, Marlborough Hotel, Galata Gümrükevi, Erie Kanalı, Honolulu, Hotel Chatham, Rue St. Augustine, Paris, Jamaica Plain, Robert Kolej, bunların hepsi dışarıdan bakıldığında yirmi dokuz yıla serpiştirilmiş tesadüfî mekânlar gibi görünür.

Hayat zincirinin halkaları ne tuhaf!

BÖLÜM 4
ABDÜLMECİD'İN TAHTA ÇIKIŞI

Abdülmecid'in 16 yaşında tahta çıktığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu adeta son nefesini veriyordu. İmparatorluk Muhammed Ali Paşa'nın insafına kalmıştı. İmparatorluğun ne ordusu, ne donanması, ne subayı, ne askeri, ne parası ne de kredisi vardı. Kısacası borcu olmaması dışında her şey imparatorluğun aleyhineydi. Avrupa'nın zamanında müdahalesi ile Paşa Suriye'den vazgeçmek zorunda kaldı. Paşanın geri adım atmasına, St. John d'Acre'nin[2] İngiliz donanması tarafından düşürülmesi sebep olmuştu. Paşa, Sultanı alt edebilirdi, fakat Avrupa'ya baş kaldıramazdı.

Yıldızı parlayan Reşid Paşa Dışişleri Bakanı yapıldı. İngiltere yanlısı Reşid Paşa İngiliz sefaretinin gözdesiydi. 11 Temmuz 1839'da Osman, Eyüp Camii'nde kılıç kuşandı. Merasim alayının şehrin ortasından geçerek saraya yürümesi o zamanki kuşakların göreceği en muazzam manzaraydı. Öyle ki, halk o merasimde tasavvur edebilecekleri her türden "barbar işi altın ve inciyi" [John Milton, Paradise Lost, 2. Kitap] görebilmişti.

Elmas taşlar, atlar, adamlar ve doğunun her türlü mücevheratıyla bezenmiş rütbeli askerler ve yüksek makam sahibi sivillerin aksine alayın arkasından yürüyen din adamları muazzam bir sadelik içindeydi. Onca göz alıcı elmas ve inciden sonra bu adamlara bakmak insanın içini ferahlatıyordu.

2 Türkçe'deki ismi Akkâ'dır. Bugün İsrail'in kuzeyinde Akdeniz kıyısında bir şehirdir. (editör)

Bundan kısa bir süre sonra meşhur tarihi Gülhane[3] Hatt-ı Hümayunu okundu. Bu hadise o zaman, şimdi anlayamadığımız bir şaşkınlığa sebep olmuştu. Hatt-ı Hümayun reaya ve ilericileri ümitlendirirken, yaşlı Müslümanları öfkelendirmişti. Sultan Mahmud'un reformları karşı konulmaz iradesinin neticesi idi, fakat artık tüm dünya reformlara katılmaya davet ediliyordu. Rüşvet ve yolsuzluk son bulacak, tam adalet gelecekti. Müteakip kısımda dikkatinize arz edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, imparatorlukta sonradan meydana gelecek hadiseleri ve eskiyi yeniyle değiştirmeye teşebbüs edenlerin beyhude gayretlerinin anlaşılması bakımından dikkatle okunmalıdır. Ancak, okurken metnin o dönemde dörtte üçü orta yaşlılardan müteşekkil bir nüfusa hitaben kaleme alındığı da unutulmamalıdır.

"GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU"

* *Malumdur ki, Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde Kur'an'ın hükümleri ve devletin yasaları her daim baş tacı edilmiştir. Böylece devletimizin kudreti ve büyüklüğü artmış ve halkının tamamı refaha kavuşmuştur.*

* *Ancak, yüz elli senedir birbiri ardına ortaya çıkan hadiseler ve çeşitli sebepler neticesinde şeriata ve ondan kaynaklanan hükümlere riayet edilmemiş ve bunun neticesinde eski dâhili kuvvet ve refahın yerini zayıflık ve sefalet almıştır; zira yasalarına sadık kalmayan bir devletin kaderi istikrardan mahrum kalmaktır.*

* *Bizler her zaman bu düşüncelerle hareket etmiş ve tahta çıktığımız günden beri tüm gayretimiz halkımızın iyiliği, eyaletlerin ıslahı, devletin sıkıntılarının giderilmesi istikametinde olmuştur. Osmanlı eyaletlerinin coğrafî konumunu, topraklarının*

3 Gülhane belgenin ilk okunduğu yerin adıdır. Burası Sarayburnu surlarının içinde bulunur ve büyük bir devlet matbaası da burada bulunmaktadır.

verimliliğini, halklarının kabiliyetleri nazar-ı dikkate alındığında, lüzumlu adımları atmamız halinde, Allah'ın inayetiyle, ümit ettiğimiz neticelere üç beş sene içinde kavuşabiliriz.

* *Yüce Allah'ın merhametine ve Peygamber efendimizin şefaatine sığınarak iyi bir idare için Osmanlı Devleti'nin teşekkül ettiği eyaletlerde yeni müesseselerin tesis edilmesini uygun gördük.*

Söz konusu müesseseler müteakip hususlarla alakalı olacaktır:

1. *Tebaamızın can, mal ve haysiyetinin tam muhafaza edilmesi.*
2. *Muntazam vergi tayin ve toplama usullerinin belirlenmesi.*
3. *Askerliğin mecburi kılınması ve hizmet müddetinin sabit kılınması.*

Canlarımız ve şereflerimiz her şeyden ziyade mühim değil midir? Her ne kadar sakınsa da canını ve şerefini tehlikede gören biri şiddete meyledip devletine ve vatanına zarar vermez mi?

Hâlbuki o kişi kendini tam emniyette görse devletine ve vatanına sadık kalır ve her zaman vatanının ve milletinin menfaatine çalışır.

* *Mal güvenliği olmayan bir yerde herkes kendi derdine düşeceğinden halk Sultanına ve vatanına soğuk durur ve milletinin refahı için gayret etmez. Muntazam bir mal güvenliğinin temin edildiği yerde ise halk refahını genişletmekle meşgul olur ve hem Sultanını ve hem vatanını daha ziyade sever. Bu hisler ise halkı takdire şayan işlere sevk eder.*

* *Vergilerin tanzim edilmesi devletin en mühim meselelerinden biridir, zira topraklarını muhafaza etmek için çeşitli*

harcamalara mecbur kalan devlet tebaasından topladığı vergilere muhtaçtır.

* *Tebaamız, Allah'a hamdolsun ki, bir müddettir bundan evvel gelir kaynağı addedilen yed-i vahid[4] belasından kurtulmuşsa da neticeleri ancak felaket getirecek iltizamlar hala devam etmektedir.*

* *Bahsi geçen düzende herhangi bir eyaletin sivil ve mali idaresi tek bir şahsın eline bırakılıyordu; bu vaziyet ise tamahkâr idarecileri cezbediyordu. Zira zalim bir idareci kendi menfaatlerinden başka bir şey gözetmez.*

* *Bu sebeple, Osmanlı Cemiyetinin her bir ferdi serveti ve kabiliyeti derecesinde vergi vermelidir ve ondan servetini ve kabiliyetini zorlayan hiçbir şey talep edilmemelidir.*

* *Kara ve deniz kuvvetlerimizin harcamalarını tanzim eden kanunlar belirlenmelidir.*

* *Daha evvel beyan ettiğimiz gibi, en mühim mesele devletin müdafaasıdır ve tebaa da orduya asker sağlamakla yükümlüdür, fakat nüfusuna bakılmaksızın sancakların kiminden az kiminden çok asker alınması ve ömür boyu askerlik vazifesinin askerleri umutsuzluğa sürüklemesi ve devletin nüfusunu azaltması ve devletin zirai ve sınaî faaliyetlerine darbe vurması ve adaletsizliğe yol açması hasebiyle askerlik hizmetinin dört ila beş yıla indirilmesi ile alakalı kanunların tanzim edilmesi gerekmektedir.*

* *Netice itibariyle, lüzumlu oldukları şüphe götürmeyen kanunlar olmadan devlet ne güç kazanabilir ne de refaha ve huzura kavuşabilir. Bunlar ancak bahsi geçen yeni kanunlarla mümkün olabilir.*

---

4 Yed-i vahid (tekel): Osmanlı Devleti'nde 1826 yılından itibaren, kendi ihtiyaç duyduğu yerli hammaddelerin yabancı tüccarlar tarafından yurtdışına çıkarılmasını önlemek için uygulanan sistem. (Editör)

* *Bu sebeple, bundan sonra davalı taraflardan hiçbiri halkın önünde şeriat hükümlerine göre yargılanıp haklarında karara varılmadıkça, bir başkasını zehirleyerek, yahut başka bir cezalandırma usulüyle, gizlice, yahut açıktan öldürmeyecektir.*
* *Her kim olursa olsun, hiç kimse bir başkasının şerefine tecavüz edemez.*
* *Herkes her türden servete sahip olabilir ve servetini kimsenin müdahalesi olmadan serbestçe harcayabilir. Suçlu birinin masum varisleri miras hakkından mahrum bırakılmayacak ve suçlunun serveti haczedilmeyecektir.*
* *Dinine ve mezhebine bakılmaksızın herkes bu haklara sahiptir.*
* *Böylece Kitab-ı Mukaddes'in de emrettiği üzere, Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde yaşayan herkesin şerefi, canı ve malı tarafımızdan muhafaza altına alınmıştır.*
* *Diğer meselelerle alakalı olarak, lüzumlu görüldüğünde yeni mensuplarla genişletilecek ve tarafımızdan tayin edilmiş günlerde toplanacak ve bakan ve devletin önde gelenlerinin katılacağı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından can ve mal güvenliği ve vergilerle ilgili esas hükümler tanzim edilecektir. Bu meclislerde bulunan herkes fikirlerini açıkça beyan edebilecektir.*
* *Askerlik hizmeti ile ilgili düzenlemeler Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şurası'nda münazara edilecektir. Kanunlar tanzim edildikten sonra tasdik edilip ebediyen muteber kalmak üzere tarafımıza arz edilecektir.*
* *Dinin, devletin ve milletin ıslahatı için lüzumlu olmaları hasebiyle söz konusu kanunlara muhalif hareket etmeyeceğimizi taahhüt ederiz.*

* *Bu fermanı Hırka-i Şerif odasına bıraktıktan sonra, ulemanın ve imparatorluğun önde gelenlerinin huzurunda vaatlerimizi yerine getireceğimize dair yemin edeceğimizi ve ulemayı ve büyükleri de yemin etmeye davet edeceğimizi beyan ederiz.*
* *Bundan böyle ulemadan yahut devlet büyüklerinden her kimse, bu hükümleri çiğnediği ispatlandığı takdirde makamına, rütbesine yahut nüfuzuna bakılmaksızın işlediği suçun cezasını çekecektir. Bu konu ile ilgili ceza kanunları tanzim edilecektir.*
* *Bundan böyle devlet için çalışanlara münasip bir maaş bağlanacağından ve hak ettiğini alamayanların vaziyetleri düzeltileceğinden, şeriatın menettiği ve İmparatorluğun çökmesinin temel sebeplerinden biri olan kayırmacılığa karşı şiddetli cezalar getiren yasalar tanzim edilecektir.*
* *İşbu hükümler eski hükümlerin yerini alacak ve bu ferman İstanbul'da ve devletin her köşesinde duyurulacak ve müttefik kuvvetlerin sefaretlerine iletilecektir. Ta ki Allah'ın izniyle ilelebet geçerli olacak bu hükümlere herkes tanık olsun.*
* *Cenab-ı Allah cümlemizi muvaffak eylesin.*
* *Şu kanunlara muhalefet edenler Cenab-ı Allah'ın lanetine mazhar olsunlar ve ilelebet felâh bulmasınlar."*

Bu fermanda birkaç noktaya dikkat edilmelidir. Tüm devlet vesikalarında olduğu gibi bu fermanda da Müslüman dindarlığı ve şeriata bağlılık apaçık beyan edilmektedir. Diğer yandan ferman kendisiyle çelişmektedir. Zira fermanda şeriatın aksine dinine bakılmaksızın herkesin eşit olduğu beyan edilmiştir.

Ferman aynı zamanda yeni hükümlerin eskilerinin ve eski uygulamaların yerini alacağını beyan ediyor.

Sultan bu fermanla halifelik unvanından da feragat etmektedir. Sultan'ın sıfatlarından biri de "hünkâr" yani "*kan alan*"dır. İslam âlimleri Sultan'a hiç kimseye hesap vermeden, ya da kimseye danışmadan günde on dört kişiyi öldürme hakkı verirler; ancak sayı on dörtten fazla olursa Sultan'ın divana danışması gerekir. Sultan söz konusu fermanla bu hakkından feragat etmiş ve hiç kimsenin yargılanmadan infaz edilemeyeceğini beyan etmiştir. Sultan sözünde durmuş ve yasalar gereği ölüme mahkûm edilen suçluların infazlarını bile tasdik etmekten kaçınmıştır.

Bu fermanla devletin asayişi temin edici ve refah ve mutluluk dağıtıcı sıfatları yok sayılmıştır; doğuya ait eski devlet ve ümmet görüşünün tam aksi.

Reayanın dikkate şayan vesikanın barındırdığı çelişkileri ve itirafları fark etmesi uzun sürmedi. Ferman hem övgüyle, hem de alayla karşılandı.

Ferman yaşlı Müslümanların nezdinde şeriatın apaçık bir inkârı, Hıristiyanların nezdinde ise yeni bir devrin başlangıcıydı. Hâlbuki bu ferman devletin içler acısı bir vaziyette bulunduğunun ve reformdan başka hiçbir şeyin fayda getirmeyeceğinin açık bir itirafından başka bir şey değildi. İngiliz politikası muzaffer olmuştu, Rusya ise, şimdilik, temkinliydi. Açıkça ifade etmek gerekirse, Türk politikası iki zıt kutup Rusya ve İngiltere'nin arasında kalmıştı ve kah Rusya'ya, kah İngiltere'ye meyleden Türkiye kalıcı bir çözüm getirecek hiçbir şey yapamıyordu.

İşte bu "ferman"ın ilan edilmesinden kısa bir müddet sonra Yunan komşularım büyükannesine ve dinine küfrettiği için Müslüman komşulardan birine saldırdılar. Taraflar Çinili Köşk'te mahkeme huzuruna çıkarıldılar, para cezasına çarptırıldılar ve barış içinde yaşayacaklarına dair teminat verdiler. Yunanlılar şöyle düşündü; biraz parayla Müslüman dövebileceksen ne şahane. Müslüman

adam ise para cezasına çarptırılıp sopa yemeden gâvurun birine sövemeyeceği fikrini içine sindirememişti. Bunun ardından umumiyetle reayanın aleyhine sonuçlanan benzeri pek çok vaka yaşanmasına rağmen, hayrete şayandır ki, mevcut vaziyet eskisine göre büyük bir değişiklik olarak addediliyordu.

Bu fermanın gerçek değerini anlamak için devlet idaresinden ziyade halk üzerindeki tesirlerine bakılmalıdır. Ferman imparatorluğun her köşesinde hissedildi. Uyuklayan doğu kıpırdanmaya başlıyordu. Bu belge halka devletin özünü ve hedeflenen meşru gayeleri beyan eden bir belgeydi.

Ferman genel itibariyle hayal kırıklığına sebep olmuşsa da idari bakımdan bazı iyileşmelere yol açtığını inkâr edemeyiz. Yargısız infaza son verildi, zira bu uygulamadan sonra Osmanlı devleti ölüm cezasına çarptırılanların sayısı bakımından Avrupa devletlerinin de gerisine düşmüştür. Fermanla birlikte reaya hakkını arayacak cesareti buldu, insanların kanunlar önünde eşit olması ve herkesin adil bir şekilde yargılanma hakkına sahip olması gibi yeni fikirler zemin buldu. Maaş uygulamasıyla birlikte idari işler az da olsa yoluna girmiş oldu; kötü niyetli ve güçlü devlet bankerleri aradan çıkarıldı ve din adamlarının nüfuzları azaltıldı. Böylece mevcut zihniyet bir daha eskiye dönmemek üzere değişmiş oldu.

Mevcut deniz harp okulu, tıp fakültesi ve harp akademisi muazzam bir ivme kazandı. Yüksek maaşlı yabancı öğretmenlerle desteklenen okulların öğrenci sayısı arttı. Elbette halledilmesi gereken kökleşmiş pek çok mesele vardı. Öğrenciler yeterli derecede Fransızca bilgisine sahip olmadıklarından ders kitaplarından tam faydalanamıyorlardı. Bu sıkıntının kökeninde Türklerin yabancı dilleri hor görmesi bulunur. Tercüman vasıtasıyla yapılan dersler ise sıkıcı ve kuru oluyordu. Eğitim Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki dilde yapılıyordu ki her ikisi de kusurluydu. Sistemin kusurları

sebebiyle yapılan yatırımların karşılığı tam alınamadı. Eğitimde tek dil ve tek müfredat hâkim olmalıydı. Zira umumiyetle ne öğrenci öğretmenini ne de öğretmen öğrencisini anlayabiliyordu.

Her şeyi yenileme telaşında, donanma cephaneliği Sayın Rhodes'tan İngiliz idaresine geçti. Ne var ki, bu değişiklik de bir fayda sağlamadı.

Çok miktarda para yutan diğer bir teşebbüs ise demir ve kömür madenleri açarak İngiltere'yle rekabet edecek tesisler inşa etmekti. Bu projenin başındaki kişi, üstün karakterli, mesleğinde muvaffak olmuş bir mekanik dâhisi olan Sayın Hague idi. Onun amiri ise Barut İşleri Şefi Boghos Ağa ve en tepede işi öğrenecek kadar uzun süre makamında kalamayan bir paşa vardı. Neticede sanayi hamlesi başarısız oldu. Sayın Hague başarısızlığı "görevi suiistimal"e hamlediyordu. İşçilerin mekanik becerilerinden şüphesi yoktu. Ancak herhangi bir kısımın başına geçecek bilgi birikimine sahip biri de bulunamıyordu. Birkaç teşebbüse rağmen netice alınamamıştı. Büyük sanayi hamleleri çağdaşlaşma ve eğitim ister. Bunlar olmadan zorlu hamlelerin altından kalkacak kafalar da olmaz.

Üstelik Türkler makineleri şeytan icadı addederler. Makineler üzerine bilgi sahibi biri gibi addedildiğimden Osmanlı bir adam tarafından arkadaşına, "imparatorluktaki en Şeytan akıllı adam!" sıfatıyla takdim edildiğimi hatırlıyorum. Pek çokları tarafından gülünç karşılanacak bu zihniyet sanayileşmenin önündeki en büyük engeldir.

Rusya'daki ilk teşebbüslerin akıbeti de Osmanlı'daki gibi oldu. Amerikan ve İngiliz makine mühendislerinin çalıştığı işletmelerin hepsi battı. Fakat Rusya'nın yeni teknoloji eğitimi sistemiyle rekabetçi mühendis yetiştirme ve makine üretmede başarısız olması pek mümkün görünmüyor.

Türk girişimciliği pahalıya patlayan söz konusu teşebbüslerden başka çok ciddi bir darbe daha almıştır. Fransa ve İngiltere, Türkleri serbest ticaretin işleri yoluna sokacağına ikna etmişti. Müslümanlar kavrayamadıkları şeylere inanmak hususunda pek mahirdirler. Bu arada Fransız ve İngiliz altınlarının tesirini de unutmamalıdır. Çok geçmeden Fransız ve İngiliz ürünleri yüzde altı gümrük vergisiyle piyasaya sürüldü; kendi ürünlerinin biraz daha albenili halde yüzde yirmi beş ila yüzde otuz daha ucuza satıldığını gören Osmanlı zanaatkârlar şaşkına döndüler. Kısa sürede Üsküdar'daki beş bin dokumacı işsiz kalıp acınacak hallere düştüler.

Diyarbakır'ın rengârenk, sağlam kumaşları ortadan kayboldu, tarak ve bıçak ustaları dükkânlarını kapattılar, Bursa ipekleri ve Bursa havluları Lyons ve Manchester'dan gelmeye başladı.

Son birkaç senedir Bursa pazarları Bursa havluları ile dolu olsa da bunların tamamı *Manchester*'dan geliyordu. Kapanmayan sadece bir atölye vardı, onda da topu topu üç dokuma tezgâhı çalışıyordu. İki kat pahalı olmalarına rağmen, daha dayanıklı oldukları için az da olsa ev yapımı ürünlere rağbet edenler de oluyordu.

Böylece, marangozlar ve duvar ustaları dışarıdan getirilemeyeceğine göre, bunlar dışında kalan tüm Türk endüstrisi harap oldu. Artık imparatorluğun yabancı rekabete dayanıp ayakta kalabilecek ne sermayesi var, ne de insan gücü.

Osmanlılarda iktisadi politikayı dikkate alanların sayısı bir elin parmağını geçmiyordu desek herhalde mübalağa etmiş olmayız. Zira gümrüklerden biraz gelir etme ümidiyle malların tamamına yüzde on iki vergi uygulanmıştır! Şimdi Angora keçisinin ipek gibi yünü İngiltere'ye ihraç ediliyor, işlenip yirmi, elli, yüz misli fiyatlarla geri geliyor. Türkiye'deki üretici bir kazanırken İngiltere'deki üretici kırk dokuz kazanıyor ki, bu işten kimin karlı

çıktığını görmek için başka bir delile ihtiyaç kalmıyor. O halde Türk devletinin üreticilerin durumunu iyileştirmek üzere harcadığı paraların boşa gitmesi esasında işinde ehil olan halkın kusuru değil, başarıyı imkânsız kılan sistemin bizzat kendisidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin yolundan giden Rusya kendi pazarını bir derece koruyabiliyordu. Türkiye ise İngiltere ve Fransa'nın yolundan giderek kendini perişan etti. Her iki ülkede de "suiistimal"in endüstrilerle ilgili girişimlere eşit derece tesir etmesine rağmen neticenin farklı olması, değişik sistemlerin kullanılmasındandır. Hoş bir teori olmasına rağmen serbest ticaretin uygulamada bazı kısıtları bulunduğu da açıktır.

BÖLÜM 5
BEBEK İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Yukarıda bahsi geçen 1839 senesinde yaşanan hadiseler neticesinde Doğu kiliselerindeki aydınlanmacı hareket rahatlamıştı. Rüzgârın değişmesiyle birlikte 1840 senesinde Boğaz'da Bebek Amerikan İlahiyat Fakültesi'nin faaliyete geçirilmesinde sakınca görülmedi. Bebek, Avrupa yakasında, şehirden 5 kilometre uzakta, kendi halinde bir kıyı köyüdür.

Bütün anlaşmaların imzalandığı kıyıyı süsleyen Konferans Köşkü de gitmişti. Köyde yabancı nüfus yoktu. Babasının itirazlarına rağmen Yunan bir kadınla evlenen bir İngiliz beyefendinin oturduğu evi satın aldım. Kadının babası damadını öldürtmek üzere iki Karadağlı kiralık katil tutmuş. Neyse ki, hançerleri pek ıskalamayan Karadağlılar adamı öldürememiş. İngiliz beyefendi iyileşir iyileşmez evini ve işini İzmir'e taşımış. Bu hadiseden bir müddet sonra Karadağlı dostları İngiliz beyefendimizi İzmir'de, ofisinde ziyaret etmişler ve, "Kayın pederiniz seni öldürmemiz karşılığında bize 20 lira (yaklaşık 100$) teklif etti. Tabii, siz ölmediğiniz için tek kuruş alamadık. Şayet bize 20 liramızı öderseniz Karadağlı hançerlerinden emin olursunuz. Aksi halde emniyetinizi garanti edemeyiz" demişler. Bay P. derhal istenen parayı ödemiş, birlikte kahve içmişler ve ebediyen dost kalmak üzere ayrılmışlar.

Köy halkı aralarında bir kâfirin bulunmasından hoşnut değildi. Evin çatısına taş atıp kiremitleri kırarak kendilerince eğleniyorlardı. Sonbahar yağmurları başladığından çatı su sızdırıyordu.

Evin arkasındaki tepecik sayesinde küçük bir çocuk bile bir taşla üç dört kiremidi kırabiliyordu. Herhalde ertesi gün beni çatıyı onarmaya çalışırken seyretmek hoşlarına gidiyordu.

Frenk giysilerim, sinekkaydı tıraşımı ve boru şapkamla ya alay edildiğinden, ya da hor görüldüğünden hepsini değiştirmek zorunda kaldım. Bazen taşlardan biri bir hayli yakına düşüyordu. Bunda kötü bir niyet olmadığını iddia edecek kadar ileri gidenler bile oluyordu. Tacizlerin fayda etmediğini gören ahali sonunda mahalleden tahliye edilmem için Ermeni patriğine başvurmuşlar, fakat patrik böyle bir şeyi yapamayacağını söylemiş. Türklerin de elinden gelen bir şey olmadığından mahalleyi terk etmedim. Lent'te et yedik. Bu fevkalade nefret uyandırıcı bir işti, zira muhit Türk değil, Hıristiyan muhitiydi. Bir gün mahalleden saf bir kadın kapımı çaldı ve kaybettiği tavukların parasını ödememi istedi.

"İyi ama neden bana geldiniz?"

"Çünkü biz Hıristiyanlar Lent'te et yemeyiz, fakat bana sizin yediğinizi söylediler. O halde tavukları siz almış olmalısınız."

Kolay kolay inkâr edilemeyecek ikinci derecede bir kanıtla karşı karşıya kalmıştım.

"Fakat" diye cevap verdim. "Ben de bir Hıristiyan'ım ve Lent'te et yerim, doğrudur. Fakat yediğim et kendi paramla satın aldığım etti. İki tavuğunuzu almaktansa, size iki tavuk hediye etmeyi yeğlerim. Şimdi evinize gidiniz ve şayet parasını vermediğim bir şeye sahip olmadığımı duyarsanız tavuklarınızın değerinin dört katını ödemeye hazırım" dedim.

Kadın şaşkın bir halde evine döndü ve bir daha da aynı taleple kapıma gelmedi. Türk zabıtalarının dikkati sayesinde pek çok olay büyümeden yatıştırıldı.

o o o

O zamanlar her Frenk az çok doktor addedildiğinden, fakirler yardım almak için bana gelmeye başladılar. Birkaç tıp kitabı ve bazı hastalıkların tedavileri hakkında birazcık bilgimden başka bir şeyim yoktu. Gene de elimden geleni yaptım. Hastaların bazen ilaca bazen de düzgün beslenmeye ihtiyaçları oluyordu. Bayan H. muazzam bir hasta odası hazırlamıştı. Hem hadiseleri yatıştırması için Türk zabıtalarına başvurmaktansa böyle bir hizmet daha faydalı olacaktı. Sonunda köy doktoru olup çıkmıştım. Cehalet, hurafeler ve ön yargılar bazen katlanılmaz oluyordu. Bir keresinde burun kanaması sonucu bir hayli kan kaybeden bir kadının evine çağrıldım. Kadının ailesi ve aşağı yukarı yirmi kadar komşusu odayı tıklım tıklım doldurmuş, her biri kendi aklınca bir reçete yazıyordu. Kanama dudaktan geçen küçük bir atar damardan kaynaklanıyordu. Kadının dudağının altına tampon tatbik ederek kanamayı durdurdum. Kadıncağızın ensesine buz koymuşlar, alnına ıslak bez bırakmışlar, burun deliklerini tıkamışlardı. Buzları, ıslak bezi ve burun deliklerindeki paçavraları çıkardım. Zavallı kadın rahatladı. Korkularından, başka bir köyden bir doktor daha çağırmışlar. Doktor benden sonra gelmiş ve kiralık katilden biraz daha iyi olduğumu söylemiş. Kadının başına hücum eden kanı ansızın durduğum için kan şimdi beyne doluyormuş ve gelmeseymiş kadıncağız beyin kanaması geçirip sabaha çıkamayacakmış. Doktor hazretleri kadına baygınlık ve baş ağrısı hissedip hissetmediğini sormuşlar. Kadının gözünü öyle bir korkutmuş ki, zavallı kadın Yüce Meryem'in hatırına kendisini kurtarması için doktora yalvarmış. Bunun üzerine doktorumuz *kan akışını tersine çevirmek için* kadının iki bacağından kan alarak hayatını kurtarmış! Kan kaybını atlatması aylarını almasına rağmen hastamız muhteşem doktorun hayatını kurtardığına kesin kanaat getirmişti. İşte, mahalli doktorların mizacı böyle idi. Tıp fakültesinde bunlardan

çok daha iyi hekimler yetiştirilmeye başlandığından beridir bisturi kullanma ve kan alma vakaları epey azaldı.

Ermeni patriği ve danışmanları ilahiyat fakültesindeki ilerlemeden bir hayli rahatsızdılar ve patrik yolumuza çukur kazmayı kafasına koymuştu. Babasını kaybetmiş, mirastan mahrum bırakılmış, muazzam kabiliyetli bir delikanlı ile tanışmıştım. Bu delikanlı sonradan patriğin özel sekreteri oldu.

Bir gün, ikindi vakti, gün batımına bir saat kala, tuhaf bir adam geldi ve telaş içinde, "Mümkünse baş başa konuşmak isterim" dedi. Çalışma odama geçtik. Boğuk bir fısıltıyla, "Patrik hazretlerinin sekreteri büyük bir bayram olan yarın, hainlerden birinin adlarını verdiği öğrencilerinizin ebeveynlerinin tamamının patrikliğe çağrılacaklarını ve oğulları terk edene dek hapiste tutulacaklarını bildirmek ister. Düşün taşın, ne yapacağına karar ver, fakat güvenime ihanet etme. Selametle kal" dedi ve odayı terk etti.

Acayip sefil giyinmişti. Sesi boğuktu. Kullandığı dil okumuş biri olduğuna işaret ediyordu. Yoksa bizzat sekreter hazretleri mi buyurmuştu? Bunu asla öğrenemedim.

Zamanım yoktu. Derhal karar verdim. Fırtınaya dayanamıyorsam eğilmeliydim. Zili çaldım, öğrenciler toplandılar. Yanlarına birkaç parça giysi alıp, kapılar kapanmadan şehre varmalarını ve sabah ebeveynleriyle birlikte patriğe gitmelerini ve saygılarımı takdim ettikten sonra, halkına, hususiyetle gençlere yardım etmeye hazır olduğumu ama bunun cebren olmayacağını iletmelerini istedim. Yardımımı reddetmesi halinde okulu kapatacağımı ekledim. Öğrencilerden bazıları ağlayıp itiraz ettiler. Zorla gönderdim. "Siz şimdi gidin ve Tanrıya güvenin. Her şey iyi olacak" dedim.

Patrik hem şaşırmış hem de sevinmiş. Öğrencilere, "Niyetim sizi hapse atmak değildi, fakat buna mecbur bırakıldım. Bay Hamlin'in iyi niyetli olduğunu biliyorum. Akıllıca davranmış. Şimdi gidin çocuklarım, okulunuza kavuşmanızla bizzat ilgileneceğim" demiş.

Akşam vakti, öğrencilerden biri gizlice geri geldi. Sevinç içinde olup bitenleri anlattı. Fırtına patrikliğin başına patladı. Halk üç hafta boyunca hadiseye öyle alaka gösterdi ki, sonunda sessiz sedasız okulu tekrar açtım; hem daha fazla öğrenciyle. Bundan sonra iki kez daha yaklaşan fırtınanın önünde eğilmek zorunda kaldık, fakat sonunda fırtınaya direnecek kadar güç kazanmıştık.

Söz konusu fırtına kısmen Hatt-ı Şerif'in neticesi ve halkı nasıl eğittiğinin alametidir. Ferman fasılalarla kırk yıl boyunca devam eden hadiselerin başlangıcı idi. Bu dönemi tanımayanlar vakaların seyrini kavrayamaz.

İdari değişiklikler neticesinde büyük Ermeni bankerler kenara itilmişti. Ermeni bankerlerden hesaplarını kapatmaları talep edilmişti ve mali yönetim başkalarının eline verilecekti. Değişikliklerle birlikte artık Ermeni zanaatkârlar ve tüccarlar da öne çıkıp ulusal işlerinin idaresinde hak talep ediyorlardı. Bu değişik *imperium imperio* [devlet içinde devlet] ortamında, Osmanlı imparatorluğunu teşkil eden her din, her tebaa kendi cemaatinden ulus sıfatıyla bahsediyor, Ermeniler, Yunanlılar ve Ermeni Katolikler din işlerini, kilise, okul ve hastane inşa etme ve sendika kurma haklarını kendi ulusal meseleleri addediyordu. Ermeni tüccarlar ulusal heyet dedikleri patriklik heyetinin bir kısmını kendi temsilcilerinin oluşturmasını talep ediyorlardı.

Bunlar düşmanları tarafından Amerikan nüfuzuna, Rusya'ya, kâfirliğe, gözden düşürecek herhangi bir sebebe hamledilen demokratik hareketlerdi.

Osmanlı hükümeti yeni bir ihtilal korkusu ile telaşa kapılıp, yeni atanan bütün mümessilleri hapse attırdı. Bunun üzerine her sınıftan zanaatkâr ve tüccar ayaklanıp Bab-ı Ali'ye akın ettiler, bütün sokakları ve bulvarları kapattılar. Böylece ne bir paşa, ne de bir büyükelçi Bab-ı Ali'ye girip çıkamayacaktı. Kalabalık ya kendilerinin de hapse atılmasını, ya da mümessillerin serbest bırakılmasını talep ediyordu. Hükümet iki alay askeri sokağa çıkardıktan sonra tereddüde kapılarak mümessillerin serbest bırakılmasına karar verdi.

Papazlar ve bankerlerle çekişmeler çeşitli şekillerde aylarca devam etti ve sonunda halkın zaferi ile sonuçlandı. Bir müddet sonra halk temsilcilerinin yetkilerini ve seçilme usullerini düzenleyen din adamlarının yetkilerini tanımlayan bir nizamname kabul edildi. Nizamnamenin Bab-ı Ali tarafından kabul edilişinin yıldönümleri en az bizim Dört Temmuz kutlamalarımız kadar coşkulu ve nutuk dolu geçmektedir.

Bu çatışma ve takip eden galibiyet bütün diğer toplulukların tamamına tesir etmiş ve arkasından sürüklemiştir. Halkın çatışmalarını ve zaferini anlamayan birinin Türkiye'de olup bitenleri idrak etmesi mümkün değildir.

Türklerin bütün bu olanları tasvip ettiği düşünülmemelidir. Şüphesiz, Türkler kalabalıkların ayaklanmasından rahatsızlık duydular. Reşid Paşa'nın nüfuzu da kâfi değildi. Yüzlerce Protestan örgüt tarafından organize ve idare edilen benzer birçok eylem sayesinde despot bir iktidar altında pek çok demokratik özgürlüğe kavuşuldu.

Bir yıllık tecrübe gösterdi ki, ilahiyat okulu, patrikler yahut bankerler güruhu tarafından kapatılamayacaktı. Zira daha büyük bir yer tutuldu; cazip felsefi yayınlar ve konferanslar pek çok zeki insanı okula çekti.

Bebek İlahiyat Fakültesi'nin açılışından yaklaşık altı ay sonra Cizvit dostlarımız aynı köyde Fransız kolejlerini açtılar. Türkiye'deki her Protestan okulu, kolej yahut ilahiyat okulu aynı yollardan geçmiştir. Yani bunlar ya tamamıyla tesadüf eseridir, yahut o yılmak bilmeyen örgütün işlerimizi tüm dünyada takip etmesi neticesinde ortaya çıkmışlardır. Kolejin ilahiyat okuluna bir zararının dokunduğunu zannetmiyorum. İlahiyat okulu sayesinde kolej daha yüksek ve daha iyi bir ders müfredatını benimsemeye mecbur kalmıştır.

Cizvit misyonları Türkiye'de ta on yedinci yüzyılın sonlarında mevcuttular ve o zamana dek Doğu kiliselerinde en az iki asır boyunca faaliyet göstermiş olmalıydılar.

1706 senesinde Fransa hükümdarı, büyükelçisi Ferrioul'a kutsal pederlere yardımcı olmasını buyurdu. Büyükelçi kötü mizaçlı biri değildi fakat dini mevzularda şiddetli bir coşkusu vardı.

Ermeni patriği Avedik, Ermeni kilisesinde fevkalade saygı gören ve sevilen bir başrahipti. Yumuşak mizacı ve Ermenilerin diğer mezheplere karşı sergiledikleri liberal tutumun gereği başrahip Cizvit misyonlarına muazzam bir hoşgörü ve nezaketle muamele etmiştir. Hatta kendi kilisesinde ayin yapmalarına bile izin vermiş ve kendi cemaatiyle Cizvitler arasında barış ve kardeşliği vaaz etmiştir.

Cizvitler ise kendilerine tanınan bu imkânı şiddet ve zorbalık yolunda kullanmayı yeğlediler. Başrahibin ılımlı yaklaşımını hâkimiyet kurma çabası addettiler. Nihayet, düşman olduğuna kanaat getirince başrahipten kurtulmaya karar verdiler. Fransız büyükelçisi (âdeti olduğu üzere) çekişmeye katıldı ve Cizvitlere maşalık etti. Zavallı patrik sahte dostluk gösterileriyle kandırılarak bir Fransız gemisine bindirilip tutsak edilmek üzere Fransa'ya götürüldü.

Tuzağı bizzat kuran Ferrioul ise hadiseyi katiyetle inkar etti. Türk hükümeti kati bir dille patriğin makamına iade edilmesini buyurmasına karşılık Fransız hücrelerinde çürüyen patrik hakkında öldü, korsanlar tarafından kaçırıldı gibi pek çok şey söylenmiştir. Hadisenin tamamen bir kandırmaca ve dalavere olduğuna tam kanaat getirmiş Bab-ı Ali bir düzine kadar pederi tutuklatıp patriğin iade edilmemesi halinde hepsini öldürmekle tehdit etti. Patrik artık pederlerin ulaşamayacağı, nüfuzlarının olmadığı bir yerde bulunduğundan Ferrioul hepsini kaderlerine terk etti. Tutuklu pederlerin yarısı kadarı Müslüman olduklarını beyan edip canlarını kurtarmış, geri kalanlar ise acı sonla yüzleşmiştir. Issız ve karanlık bir hücrede tek başına tutulan patrik soğuğa ve açlığa uzun zaman direndi ise de nihayet dayanamayıp bilincini ve sağlığını kaybetmiş ve Papalık inancını kabul ettikten sonra bir manastırda ölmüştür. Patriğin acıklı ve dokunaklı öyküsü Marius Topin tarafından "Demir Maskeli Adam" adlı eserinde anlatılmış ve Fransızcadan tercümeden edilip 1870 senesinde Londra'da Smith Elder Co. tarafından yayınlanmıştır.

Çekişmede "Cizvit Cemiyeti" Osmanlı hükümetine galip geldiler, fakat ahlaki manada mağlup oldular. Zira Ermenilerin öfkesi, misyonların yaklaşık bir asır boyunca men edilmesi derecesine varmıştır.

Buna rağmen "pederler" bu tecrübeden ibret almadılar. Pek çok arzuladıkları Doğu Ortodoks kilisesini "birliğe" dâhil etme planları daha olumlu başka bir tesirin tehdidiyle karşılaştı. Faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları bölge burası idi -Yunan kilisesi-. Yunan patrik Cyril Leucaris Avrupa'yı gezmiş, Reform doktrinlerinin tesirinde kalmıştı. Batı'nın gelişimi de dikkatinden kaçmamıştı; Avrupa'daki basının faaliyetlerini ve nüfuzunu görmüş ve kendi kilisesinde de reform yapmaya karar vermiştir. Patriğin Galata'da

matbaa kurmasıyla telaşa kapılan Cizvit pederler matbaayı yok ettirmek üzere derhal bir grup yeniçeriyle anlaştılar. Yeniçeriler işlerini bir hayli kaba bir şekilde icra etmişler, matbaa makineleriyle birlikte bir kaç kişinin kafasını da kırmışlardır. Bunun üzerine Sultan öyle bir hiddetlendi ki, Cizvitleri imparatorluktan tamamen men etti. Bu zapt olunamaz güruh *gitse de* bir yolunu bulup mutlaka *geri dönerler*; zira çok geçmeden Fransa'nın aracılığıyla geri dönmüşlerdir. Nihayet insanüstü gayretleri ve dağıttıkları rüşvetler neticesinde asil ve vatansever Leucaris'i karaladılar ve Yeniçeriler Leucaris'i yakalayıp Rumeli Hisarı'nda bulunan kuleye kapattıktan sonra boğup Boğaz'ın sularına attılar. Boğaz'ın derin akıntılarıyla sürüklenen Leucaris'in cesedi ölüm kulesinin otuz kilometre kadar uzağında, Marmara Denizi'nde kıyıya vurmuştur.

Bu menfur eylem Leucaris'in bütün reform projelerini sonlandırmış ve Yunanlılarda Cizvit nefreti doğurmuştur.

Haçlı seferlerinden beri Roma unsuru Osmanlı hükümdarlığının kıyılarından eksik olmamıştır. Slav ırkının bir kısmının pagan devirlerden beri Roma'ya ait olması da onlara Avrupa Türkiyesi'nde tutunacak bir zemin sağlıyordu. Eski misyonları daha Hıristiyanvari bir ruhla idare edilseydi muhakkak çok daha başarılı olurlardı. Fakat onlar hala büyük üstatları Xavier'in "tüfeksiz misyonlar" mağlubiyete mahkûmdur diyen kuvvet öğretisine inanıyorlardı.

Yaşadığımız asırda ise misyonları farklı bir yol tutmuş ve farklı karakterlere sahip kişilerce yürütülmüştür.

Bu zamana dek sırtını Katolik güçlere, bilhassa Fransa ve Avusturya'ya dayayarak okullar, manastırlar, hastaneler ve yetimhaneler açmışlar ve bu hayır kurumları vasıtasıyla halk nezdinde bir hayli ilerleme kaydetmişlerdir.

1828'de papalık misyonlarının cemaati arasında yayılmasından iyice telaşa kapılan Ermeni patriği derhal Türkleri söz konusu papalık örgütünün, imparatorluğu Rusya ile savaşın eşiğine getiren Yunanlılarınkine benzer bir ayaklanma tertip ettiğine ikna etmiştir. Böylece sayıları 10.000'i bulan Katolik dönmenin kaderi patriğin eline bırakılmış ve bunlar iç bölgelere sürgüne gönderilmiştir. Sürgün kışın gerçekleştiğinden bu insanlar hem yolculukta hem de yolculuk sonrasında muazzam sıkıntılara maruz kalmışlardır. Bunun üzerine Katolik kuvvetler devreye girmiş ve söz konusu insanların geri çağrılmasını ve zararlarının tazmin edilmesini talep etmişlerdir. Cizvit misyonerler ise şimdi tolerans istiyorlar. Nüfuzlu iken yaşadıkları tecrübelerinden nasıl bir argüman çıkarabilecekleri pek açık değil. Türklerin, her zaman olduğu gibi, Avrupa tarihine karşı kayıtsızlıkları o derecedir ki, papazlar, Tanrı'nın şanını yüceltmek ve kilisenin hayrına hareket etmek için, bir yerde sıkıntı çıkarsalar, Türklerin tek yaptığı bunların sözlerine uymak olmuştur.

Gene de evrensel hoşgörü adına böyle güçlü bir sesin olması çok iyi bir şeydi. Mesele Şeyh-ül İslam'a arz edildi. İslam'ın lideri olarak, şeriata uygun fetva çıkarmak zorunda idi.

Hükmün Efendimizin şahsını küçük düşürücü olduğunu düşünmek hata olurdu. Şeriatın 25. fıkrasında, D'Ohsson'un [D'Ohsson, Cilt. 1, sayfa 33] belirttiği gibi, şu Muhammedi izahat yer alır:

"Meryem oğlu İsa, Beyt-ül Lahm'de doğdu. Amram'ın ve Hanne'nin kızı Meryem, Zekeriya ve Yahya Peygamber gibi Süleyman'ın Yehud kabilesindendir.

İsa Cebrail'in nefesi ile bir bakireden (25 Aralık 5584'te), Herod döneminde, Sezarların ilki Augustus'un kırk ikinci yılında doğdu. Yahya Peygamber tarafından Erden sularında vaftiz edildikten sonra, 30 yaşında peygamber oldu. İnsanları tövbeye davet

etti. Allah ona büyük mucizeler ihsan etti. Cüzamlıları iyileştirdi, körlerin gözlerini açtı, ölüleri diriltti, suda yürüdü ve balçıktan yapılmış bir kuşa can verdi. Aç bir halde ibadet ederken ona ve havarilerine semadan üzeri örtülü olduğu halde, balık, beş somun ekmeği, tuz, sirke, hurma, zeytin, nar ve her çeşit taze baharatla donatılmış bir sofra indirildi. Hep birlikte yediler, sofra kırk gece arka arkaya geldi. Böylece, insanların Mesih'i, pek çok acayip işlerle havariliğini ispat etmiş oldu. Sade görünüşü, alçakgönüllülüğü, gösterişsiz hayatı, hikmetli sözleri ve ahlakı bakımından kimse ondan ileri değildi. Bu yüzdendir ki kutsal ve şerefli Ruhullah sıfatıyla şereflendirilmiştir.

Ne var ki ahlaksız ve sapkın Yahudiler ona eziyet ettiler; ölmesini dahi istediler. Yahuda'nın ihanetine uğradı. Düşmanlarının gazabına yenik düşmek üzereyken cennete yükseltildi, o hain ise Efendisinin suretinde gösterilerek o yüce peygambere layık görülen çarmıh cezasına çarptırıldı. İdris, Hızır ve İlyas'la birlikte İsa cennete yükseltilmiş dördüncü peygamberdir.

Ne var ki birçok imam İsa'nın gerçekten öldüğüne inanıyor; hâlbuki o on iki havarisine cennete alınacağını ve Allah'ın sözlerini vaaz etmek üzere yeniden dünyaya geleceğini haber vermiştir."

Şeriat yasasında İsa peygambere küfretmenin cezası ölümdür. Böyle bir şeyi bir Müslüman'dan duymak imkânsızdır.

Hıristiyanlardan Mesih'e inandıkları için değil, Muhammed'in düşmanı oldukları için nefret ediliyordu. Üstelik resimlere tapınıyorlar ve ekmeğin Tanrı'ya dönüştüğüne ve onu yemekle kurtuluşa erişileceğine inanıyorlardı. "Gâvur" ve "Hıristiyan köpeği" gibi sıfatlar özellikle nefret gören bu görüşlerden doğuyordu ki bunlar Hıristiyanlığın ana kaideleridir.

Şeyh-ül İslam'ın fetvası kısa fakat tesirliydi: İslam hukukuna göre mezheplerine, yahut başka farklılıklara bakılmaksızın tüm

Hıristiyanlar bir kabul edilir; bu nedenle de Hıristiyanların tamamı aynı şekilde korunma hakkına sahiptir ve hiçbir mezhep bir diğerine herhangi bir kanuna dayanarak baskı yapamaz.

Böylece sürgün edilenler geri çağrılmış ve ilgili fetva umumi bir içtihat olarak kalmıştır.

✿ ✿ ✿

Cizvit koleji Mayıs 1841'de büyük bir coşkuyla açıldı. Okulumuzun kapanmasına sebep olmadı. Gözle görünür bir kötülük de gelmedi. İlahiyat okulumuza alabileceğinden fazla başvuru oldu ve Fransız enstitüsü hamisiz kalıp kapanmasına dek uzun yıllar yan yana faaliyet gösterdiler.

BÖLÜM 6
DİN HÜRRİYETİ

1842-43 senelerinde Bebek'teki Amerikan Enstitüsü'nü ziyaret etmeye pek çok kişi geldi. Ziyaretçiler arasında yüksek mertebeli genç Türk centilmenler de bulunuyordu. Müdavimlerden dördü Topkapı Sarayı imparatorluk okulundan gençlerdi. Aydınlanmaları için birkaç fizik deneyi yaptığımdan, bu gençler doğu medeniyetinin gereği olarak bizi ziyaret ediyorlardı. Söz konusu okul, başta Sultan'ın şahsi yardımcıları olmak üzere yüksek makamlarda vazifelendirilmeyi ümit eden gençlerin eğitimi için kurulmuştu. Bu gençlerin ikisi imparatorluk mücevherat muhafızının oğulları idi. Oğullarıyla ilgilendiğim için muhafız jest olarak bana mücevherleri gösterecekti. Önce okulu ziyaret etmeye davet edildim, ardından onlarla öğle yemeği yiyecek ve muhteşem mücevherleri görecektim. Daha önceden mücevherleri bir kez, Cambridge Dükü'nün partisinde şöyle bir göz ucuyla görebilmiştim. İlkinde doya doya bakamadığım için, elmasları, incileri, türkuazları ve mor yakutları, lal taşlarını, kısacası imparatorluğun bütün mücevherat zenginliğini tekrar göreceğim için heyecanlıydım. Mücevherler, hangi ölçüye göre bilmem ama herhangi bir Avrupa kralının gösterebileceği şeylerle eşdeğer olduğuna dair bir şöhrete sahipti.

Kararlaştırılan günde, tarif edildiği gibi Topkapı Sarayı'nın Marmara kıyısında karaya çıktım. Genç arkadaşlarım tarafından karşılandım. Okula giden yol bir hayli dikkatimi çekti. Önce bir

hayli geniş fakat tamamen boş bir Bizans ambarından geçtik. Genişliği hakkında malumatım yoktu. Kemerlerini tuğladan yapılmış devasa dörtgen sütunlar destekliyordu. Buradan bir yer altı geçidi vasıtasıyla gün ışığına, hoş, çiçeklerle dolu bir bahçeye çıktık. Okul ve hazine odası bahçeye yakındı.

Her yer muazzam bir tertip ve düzen içindeydi, fakat gördüğüm sadelik hiçbir Amerikan öğrencisinin katlanabileceği türden değildi. Öğrenciler, bütün kitapları ile sedir, elbise dolabı, sandık ve küçük bir masa olmak üzere tüm eşyalarını sığdırdıkları bir buçuğa iki buçukluk odalarda kalıyordu. Sandalye yoktu, ayakkabılar çıkarılıyor ve bağdaş kurulup oturuluyordu. İyi dilekler eşliğinde bir bardak şerbet ikram edildi. Kısa bir hoşbeşin ardından pipo ve kahve için yemek salonuna geçtik. Öğrenci odalarında tütün içilemiyordu. Öğrenciler bundan bir hayli sıkıntı duyuyordu. Yemek salonu genişti; eskiden bir manastırın yemekhanesiydi herhalde. Tavanı yüksekçeydi ve iyi aydınlatılmıştı. Salonun bir ucunda ocaklar, bir aşçı ve iki yamağı vardı. Her öğrencinin hususi birer dolabı ve sade bir ahşap masası vardı. Soğuk su bardağı, çubuk, kahve ve şeker tek zenginlik ve zevk alameti. Anlaşılan Osmanlı burada iktisat yapmamıştı. Savurganlığın Osmanlıya has mazereti: "Bunun için yüz lira harcadım, lakin bir fakire on lira kazandırdım." [Şeriat yasaları gereği, her türden zevk için harcamadan fakirler adına vergi alınır].

Batıya has herhangi bir adetle bozulmamış öğle yemeği muhteşemdi. Önce, tahta kaşıklarla birlikte kocaman bir kâsede harikulade bir çorba ve şarklılarca olmazsa olmaz addedilen bir parça ekmek geldi. Yemek salonundaki mermer çeşmede ellerimizi yıkadıktan sonra hepimiz bir kâseden yedik. Bizim için şapkayla yemeğe oturmak neyse, Doğulular için de elini yıkamadan sofraya oturmak aynı şeydir. Yaklaşık bir metre çapında kocaman

bir bakır sinide yedik. Öğrenciler istedikleri gibi üç, dört yahut beş kişi oturuyorlardı. Salona sessizlik ve düzen hâkimdi. Anglo-Sakson şamatası bu duvarlara hiç uğramamıştı. Çorbadan sonra bir başka sinide ekmek, zeytin, peynir ve meyve geldi; bunların ardından da çubuk ve kahve.

Bir müddet sonra ev sahiplerimizden yaşça büyük olan hazine dairesinin açık olup olmadığını öğrenmek üzere müsaade isteyip ayrıldı. Dönmesi uzun sürdü. Kardeşiyle bir şeyler fısıldaştıktan sonra birlikte dışarı çıktılar. Diğer ikisi de meraklanmıştı.

"Ne oldu?"

"Vallah bilmiyorum."

Çok geçmeden yanımdaki iki kişiyi de çağırdılar. Nezaket kurallarına muhalif olarak tek başıma bırakılmıştım. Fakat başıma bir şey gelmeyeceğinden emindim, zira bana gelecek bir zarardan kimsenin menfaati olamazdı.

Gizliliğin sebebini anlayamıyordum. Bir müddet sonra ev sahiplerinden biri döndü ve sadece, "Bir şey yok" demekle yetindi. Ancak adamın sıkıntılı olduğu anlaşılıyordu. Gitmek üzere ayağa kalkınca yanımdaki adam Osman Bey gelmeden ayrılmamamı istedi. Buna bir tek o müsaade edebilirmiş. Çok beklemem gerekmedi. Osman Bey beraberinde beyaz, kırmızı ve sarı renkli muslinlere sarılmış, kurdelelerle süslenmiş şekerlemelerle dolu bir tepsi taşıyan hizmetkârıyla geldi. Babası şekerlemeleri "evime" ve "kızanlarıma" gönderecek ve iyiliğimiz için duacı olacakmış. Sıkıntılı bir işle uğraşmak zorundaymış ve başka bir gün görüşene dek kendisini mazur görmemi rica ediyormuş. Fevkalade resmi biçimde ayrıldım. Yanıma verdikleri refakatçiyle geldiğimizden farklı bir yoldan tekneye döndüm. Bu ilginç hadiseyi neye yorduysam sonradan doğru olmadığını gördüm.

Bu arada Ermeni Carabet İslam dininden döndüğü için idam edilmiş ve başsız bedeni Topkapı Sarayı duvarlarının diğer tarafında ibret olsun diye sokağa atılmış. Cesedin yanındaki kelleye Frenk şapkası giydirilmiş!

Misafirliğimde karşılaştığım esrarengizlikleri şimdi anlıyordum. Bunun kadar derin tesir bırakan başka bir hadise bilmiyorum. Gelenekçi Müslüman güruh galebe çalmıştı. Sadrazam, Sir Stratford Canning'e cezası ne olursa olsun canına zarar gelmeyeceğine dair taahhütte bulunmuştu.

Hadise Türkleri ikiye böldü. Gelenekçi Türkler övgüler yağdırırken yenilikçi Türkler Avrupa'nın lüzumsuz yerde aşağılanmasına ve eski kafaların budalalığına addediyordu. Her mezhepten yerli yabancı bütün Hıristiyanlar Hatt-ı Şerif'in bu derece çirkin bir şekilde ayaklar altına alınmasından müteessir oldular. Hükümetin katiyetle inkâr ettiği fakat muhtemelen doğru olan iddialara göre eyaletlerde benzeri iki vaka daha yaşanmıştı.

Kararını sonraya saklayan Rusya istisna olmak üzere tüm elçiliklerden destek alan Sir Stratford Canning fevkalade yapıcı bir üslupla dönmelerle ilgili yasanın kaldırılmasını ve benzeri bir vakanın bir daha yaşanmayacağına dair söz verilmesi gerektiğini beyan etti. Aksi takdirde İngiltere de Türkiye'nin ecelini bekleyen düşmanlara katılacaktı. Sir Stratford Canning bu kadarıyla yetinmeyip söz konusu yasanın Kur'an'a değil de müphem bir geleneğe dayandığını ileri sürdü. Türkler uzun bir müddet *kıvrandıktan* sonra, sadrazam nihayet talep edilen teminatı verdi. Bunun üzerine Sir Stratford sultanla bizzat görüşme talebinde bulundu: Peygamberin halifesi olduğundan teminat Sultan tarafından da tasdik edilmeliydi. Sadrazamlık beyanatı şu şekilde idi: "Bundan

böyle Bab-ı Ali dininden dönmüş Hıristiyanların infazına ve öldürülmesine mani olacak tedbirleri alacaktır."

Bundan bir gün sonra Sultan halk huzurunda teminatı tasdik ettikten sonra şu beyanatta bulundu: "Saltanatımda Hıristiyanlığa hakaret edilmeyecek ve dinlerinden dolayı Hıristiyanlara zulüm edilmeyecektir."

Bab-ı Ali ile meseleye ilişkin yazışmanın birer kopyası patriklere gönderildi. Beyanata Sultan'ın sözleri de eklenmişti. O zaman matbaada çoğaltılmayan vesika tercüme edilip birçok kopyası çıkarıldıktan sonra imparatorlukta çeşitli rütbelerdeki şahıslara gönderilmiştir.

Çok geçmeden İslam ve Hıristiyan âleminde beyanatla ilgili ateşli bir tartışma başladı: Acaba bir işe yarayacak mıydı? Sultan Kur'an'ın hükümlerinden birini feshedebilecek miydi?

İlk olarak bahsi geçen hükmün Kur'an'da bulunmadığı ispat edildi.

İkinci olarak Kur'an bir yasa değildi.

Gerçi ikincisini belirtmekte bir fayda yoktur. Türkiye'de yaşayan ve meseleyi yerinde tetkik edenler hariç olmak üzere, bütün dünya şüpheye yer bırakmayacak şekilde Kur'an'ın Müslümanların hukuku olduğunu ve kadılar tarafından infaz edildiğini bilir! Saygın inceleme yazıları bunu neredeyse her ay ortaya koyar. Müslümanların ateşli dostu bay Bosworth Smith ve Müslümanların ateşli düşmanı bay Freeman bunu doğru buluyordu. Yani cehalet bakımından birbirlerine denktiler. Muhteşem Süleyman'ın talimatıyla İbrahim Halebî tarafından derlenen şeriat hükümleri Müslümanlar tarafından kanun addedilir. Eser tefsirlerle birlikte her biri Kur'an'dan daha hacimli birçok ciltten müteşekkildir ve Kur'an da bahsi geçmeyen pek çok meseleye yer verilmiştir. Kur'an'da kanun addedilebilecek pek az hüküm bulunur. Kanun

addedilebilecek beyanatları ise en yüksek makam olarak kabul edilir ve kanun olacak herhangi bir hüküm de Kur'an'a uygun olmalıdır. Fakat Kur'an'ın bahsetmediği meseleler ne olacak? İbadetler Kur'an'a göre değil bu şeriata göre tanzim edilmektedir.

Halifelik yasası Kur'an'a dayanmaz. Bu önemli mesele pek çok farklı kanuna isnat edilmiştir ve umumi kabul göreni ise Birinci Ahmed tarafından tanzim edilmiş Mısır için Hidiv tarafından değiştirilene kadar da ilk haliyle kalmıştır. Fakat bir fikir halkın kafasında bir kez yer etti mi artık o fikrin ne derece yanlış olabileceği üzerinde pek düşünülmez; adeta değişmez bir tabiat kanunu addedilir.

Dininden dönenin idam edilmesini gerekli kılan hüküm şeriat yasalarının ikinci bölümünün birinci maddesidir ve şu şekildedir: "Dinden çıkma Allah indinde büyük günahtır. Bu günahtan suçlu bulunan bir Müslüman'ın, derhal tövbe etmediği takdirde katli vaciptir."

Umum, bu hükmün değiştirilemez olduğuna, Sultan'ın bile öyle bir nüfuzu olmadığına inanır. Ne var ki böyle düşünenler İslam hükümlerinin bin yıl boyunca muazzam değişikliklere maruz kaldığını unutuyorlar. İslam kanunları çeşitli geleneklere ve tefsirlere göre tanzim edilmiştir ve Kur'an'a ait değildir. Mısır hidivi bunların tamamını bir kenara koyup Napolyon Anayasası'nı getirmiştir. Mürtetliğe nazaran daha kuvvetli addedilen Allah'a hürmetsizlik ve küfürle alakalı hükümler de çıkarılmıştır. Buna rağmen hiçbir Müslüman devlet itiraz etmemiştir. Şeyh-ül İslam tarafından da kınanmamıştır ve Bab-ı Ali de aynı yolu tutmak üzeredir. Tüm bunlar Kur'an'ın hakiki inancın kitabı olduğu hakikatine gölge düşürmez. Fakat bunlar, her ne kadar aksi iddia edilse de, Şeriat hükümlerinin değişebileceğinin, değiştiğinin ve tekrar değişeceğinin ispatıdır.

Carabet'in infazında dünyanın dikkatini çekecek çok şey vardı. Fakir ve cahil biriydi. Sarhoş arbedesinde maruz kaldığı haksızlığın intikamını almak için Müslüman olduğunu beyan etmiş ve derhal sıvışmış ve sünnet olmamış. Bir sene kadar sonra hadisenin unutulacağı umuduyla geri dönmüş. Teşhis edilmiş, tutuklanmış ve tövbe etmeye zorlanmış fakat tövbe etmemiş. İki kez cellâdın huzuruna çıkarılmış ve hayatla ölüm arasında tercih yapması istenmiş. Israrla ölümü tercih ettiğini beyan etmiş ve üçüncüsünde infaz edilmiş. Yanında tavsiye alabileceği bir vaiz ya da teselli edecek biri olmadığı halde tövbeyle ölüm arasında tercih yapmaya zorlayan adamların insafına kalmıştı. Denilebilir ki, o adamın karanlığında ilahi bir ışık, zayıflığında ise ilahi bir kuvvet vardı. Netice itibariyle, Hatt-ı Şerif'e muhalif olarak, İslam kanunlarına göre infaz edilmiştir. "Eski Türk" kesimi kuvvetli bir tepkiyle karşılaşmış ve neticede Reşid Paşa sadrazam olmuştur. Nihayetinde bu hadise din hürriyeti lehine atılmış bir adım olmuştur.

Bu noktada aklımıza şu soru gelebilir: Müslümanlar dinlerini değiştirmekte ve Hıristiyan olduklarını beyan etmekte ne kadar hürdürler? Hıristiyanlara bir derece din hürriyeti tanınmışken, Müslümanların böyle bir hürriyeti katiyetle yoktur. Türkiye'deki din hürriyeti meselesi başka bir yerde ele alınabilir.

Yukarıdaki sualle ilgili ilk kayıtlı hadise 1852 senesinde Selim Ağa ve ailesinin din değiştirmesi ile vuku bulmuştur.

Evanjelist hizmetlere destek olan "Baron Bedros" Selim Ağa'nın dikkatini Hıristiyanlığın kutsal metinlerine çeker. Dr. Schauffler ise nihai noktayı koyar. Selim Ağa Selanik'te oturuyordu. Selim Ağa'nın dinden dönme hadisesi meşhurdur. Müslüman arkadaşlarından bir kısmı başına bir iş gelir korkusuyla Selanik'ten ayrılmasını tavsiye etmişler; zira İmparatorlukta son olarak 1876 senesinde iki konsülün öldürüldüğü Selanik kadar azgın bir yer yoktur.

Selim ağa 1853'te ailesiyle birlikte Malta'ya kaçar ve orada Edward Williams adını alarak vaftiz edilir. Eşi, çocukları ve eşinin kız kardeşi de onunla birlikte vaftiz olur. 1855 senesinde İstanbul'a döner ve büyük bir şevk ve cesaretle ve elbette muazzam bir gizlilik içinde Hıristiyanlığın hizmetine girer. Müslümanlar tarafından mürted olduğu biliniyordu; Müslüman mahallesinde oturduğu takdirde her an saldırıya maruz kalabileceğinden Hıristiyan muhitine yerleşir ve yıllarca rahatsız edilmez.

Bir kaç yıl sonra Selim Ağa'yı hususi bir hizmet için beraberimde Bursa'ya götürdüm; maksadım Müslümanların dikkatini çekmek değildi. Fakat tam aksi oldu. Mudanya'ya varana dek vapurun güvertesinde Müslümanlar etrafımızı çevirmiş halde seyahat ettik. Vapurdaki dostlarımızın o gece konaklayacağımız yeri öğrenmemeleri için at sırtında dörtnala Bursa'ya vardık. Ertesi gün olanlar ise dikkate şayandı.

Kilisenin aşağısındaki Ermeni okulunu tetkik ederken üç Türk memur yanlarında silahlı bir muhafız olduğu halde kapıda belirdiler. Papaz adamları içeri buyur etti. Bunun üzerine ziyaretçiler papaza kendisini ve yukarıdaki konuğunu görmeye geldiklerini söylediler. Memurlar Bursa valisi, baş hâkim ve vergi tahsildarıydı. Yapacak bir şey yoktu; içeri girdik. Oturduk, karşılıklı selamlaşma faslının ardından sohbet önümüzdeki büyük kürsünün üzerinde duran İncil'e geldi. Baş hâkim bay Williams ile koyu bir sohbete daldı. Hâkimin öğrenme kabiliyeti hem Müslümanlar, hem de yabancıların malumuydu. İngiliz konsülü bay Sanderson hâkimi, Müslümanların içinde tanıdığım en kabiliyetli ve keskin mantık sahibi adam sıfatlarıyla taltif etmişti. Kilisenin orta yerinde dikilen muhafız da sohbeti enteresan bulmuştu. Serbestçe konuşuyorlardı ve hâkim Eski Ahit konusunda hiç de cahil sayılmazdı. Hâkim nihayet bay Williams'a döndü ve "Dilimizi çok iyi

konuşan pek çok yabancıyla görüştüm, lakin bir Müslüman gibi konuşanına hiç rastlamamıştım. Sizin gibisine yani!" dedi. Kıyamet kopmak üzereydi. Bay Williams bir an yere baktı ve ardından serinkanlı bir tebessüm eşliğinde şöyle dedi:

"Türkçeyi bir Müslüman gibi konuştuğumu söyleyebilirsiniz. Zira kırk yaşıma kadar öyleydim. Sonra Hıristiyan oldum ve şimdi İncil'in hizmetkârlarındanım."

Muhafız atıldı. Hâkim suratı kıpkırmızı kesilmiş, tespihini hızla çeker halde öne eğildi. Vali havaya baktı. Vergi tahsildarı hâkimin şaşkınlığına göbeğini kıpırdatarak karşılık verdi; sinsi bir haz işareti. Sıkıntılı bir bekleyişti. Bir sonraki hamle ne olacaktı? Bay Williams'ı tutuklayıp hapse mi atacaklardı?

Şaşkınlığı hafifleyen hâkim tavrını yumuşatıp şöyle buyurdu: "Sizin inancınızda beni her defasında şaşırtan bir şey var. Sizin gibi akıllı adamlar nasıl olur da üç Tanrının bir Tanrı, bir Tanrının üç Tanrı olduğuna ve birin üç, üçün bir olduğuna inanırlar acaba?"

Bay Williams cevaben şöyle dedi: "Bizim inancımız öyle değildir. Tanrının birliğine benden daha çok inanıyor değilsiniz. Her şeyi yaratan ve yazan Tanrı, Kutsal Baba sıfatıyla anılır, fakat bu insani manada değildir. Tanrı, bir şekilde, aydınlatmak, temiz kılmak ve rehberlik etmek için insan ruhunu ziyaret eder. O gözle görünür bir şekle girmez, fakat ruhani bir yolla doğrudan ruhlarımıza tesir eder. Bu sebeple de ona "Kutsal Ruh" deriz. Fakat bizim esrarımızın en muazzamı şudur: Tanrı, Efendimizin bedeninde vücut buldu. Bizim tabiatımıza büründü. Ruhlarımızın bedenimize nasıl karıştığını bilmediğimiz gibi, selametimiz için Tanrı'nın nasıl vücut bulduğunu da bilmiyoruz. Ancak bu başka bir Tanrı değildir. O aynı ve tek Tanrı'dır, fakat kendini öyle bir şekilde görünür kılmıştır ki biz ona "Tanrının Oğlu" diyoruz.

Fakat kendi makamları ve icraatları bakımından ayrı olan bu üç ilahi cilve tek hakiki Tanrı'dır."

Hâkim müsaade istemek üzere papaza ve bana baktı ve şöyle dedi: "Ne zaman teslisten sual etsem tek duyduğum, 'O bir sırdır, o bir sırdır' oldu". Bu izahatta akıllı bir adamın idrak edebileceği şeylerin olduğunu, daha önce akla uyan bir şey duymadığını beyan etti.

Bir müddet daha sohbet ettikten sonra ayrılmak üzere, Batı'nın bihaber olduğu görgü kuralları eşliğinde ayağa kalktılar. Mağrur bir halde mi, yoksa hor görerek mi ayrılacaklardı?

Hâkim önlerinden gitti. Memurlar papaza ve bana selam verdiler. Bunda dikkate değer bir şey yoktu. Türkler bu hallerde her zaman nazik oldukları için mühim bir alamet görmedim. Fakat şimdi yüzlerine karşı mürtet olduğunu beyan eden adamın yanından geçeceklerdi. Görmezlikten gelip geçseler kimse endişelenmezdi. Gene de bizim, Müslümanlardan daha derin bir şekilde, "Tanrı büyüktür!" dememiz gerekiyordu. Fakat misafirlerimizin her biri bay Williams ile de selamlaştılar! Herkes gidince bay Williams'a dönüp, "Bu nasıl olur?" dedim. bay Williams ise duygulanarak, "Şüphesiz Hazreti İsa'nın sayesinde!" dedi.

Pek tabii ki meraklarından ve dininden dönen adamın kafasını karıştırmak ve maskesini düşürmek için gelmiş olabilirlerdi. Bay Williams'ın saf itirafı adamların kafasını karıştırmıştı. Sohbet dikkatlerini çekmişti ve hâkim mümkün olan en dostane biçimde geçiştirmeye çalışmıştı.

Bu hadise, nasıl yorumlanırsa yorumlansın, ilerlemenin ispatıydı. Cahil halk hala bağnazdı, fakat idareci kesimde muazzam bir değişiklik vardı. On, on iki sene önce böyle bir hadisenin vuku bulması imkânsızdı. İncil, gazeteler, kitaplar ve eğitim artık yavaş yavaş halka inmekte ve din hürriyeti mümkün olan tek yolla,

yani *aydınlanma* vasıtası ile usul usul yayılmaktadır. Hükümetin elinden daha fazlası gelebilir, fakat kendi devletimiz dahi azgın ve cahil avama karşı tam tedbir almaktan aciz değil midir?

Bir sonraki din hürriyeti sınavı Dr. Schauffler tarafından bir kadı ile Filibeli eşinin vaftiz edilmesiydi. Bunlar vaftizde Freeman adını almışlardır. Adam eğitimli biriydi ve ilahiyat fakültesinde Türkçe öğretmeni olmuştu.

Bayan Freeman'in annesi, kızını dine döndürmeye ya da silip atmaya kararlı bir halde peşinden İstanbul'a kadar gelmiş. Bayan Freeman ise hem ehil, hem de sebatkâr bir diplomat olduğunu ispatlamış, ne Sadrazam, ne de Sultan azmini kıramamıştır.

Nihayet Bab-ı Ali'den bir komisyon yaşlı kadının suçlamalarını tetkik etmek üzere evime geldi. Tahkikatın ön hazırlıkları bitince bay ve bayan Freeman'i çağırttım. Komisyondakiler Freeman ailesinin himaye edilmediğini, köyün karşı tarafında kendi kiraladıkları evde oturduklarını öğrenince şaşırdılar. Tahkikat, bazı enteresan ve eğlenceli fasıllarla birlikte bir hayli uzun sürdü. Komisyon üyeleri nihayet kalktılar. İhtiyarın suçlamalarının mesnetsiz olduğu apaçık gösterilmiş oldu. Komisyon mensupları kadının kınanacağını, adil bir tahkikat olduğunu ve hükümetin şikâyet edecek bir şeyi olmadığına kanaat getirdiklerini beyan ettiler.

Üçüncü vakanın kahramanı, ailesiyle birlikte başşehirde yaşayan Kayserili Ahmet Ağa'dır. Damatları Hıristiyan idi.

Hıristiyanlığı seçen başka birkaç aile daha vardır. Son yirmi sene hesaba katıldığında, erkeği, kadını, çoluk çocuğu ile İslam'dan Hıristiyanlığa geçenlerin sayısı elliyi geçmez. Bu ehemmiyetsiz bir rakam addedilebilir, fakat Müslümanlara has bir misyon olmaması ve bahsi geçen din değiştirme vakalarının başka misyonlarla temas neticesinde gerçekleştiği dikkate alınırsa bu kadarı bile mühim görülmelidir. Söz konusu rakam milyonlarca Müslüman'ın

Hıristiyan iktidarlar altında yaşadığı Rusya, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerden bile daha yüksektir.

Din değiştirme vakalarının Müslüman cemaat arasında hoş karşılanmadığı şüphesiz doğrudur. Hükümet din değiştirenleri bağnazlara karşı istese de himaye edemezdi. Din değiştiren kişi İstanbul, İzmir yahut Mısır gibi bir yere taşınmalıdır ki korunabilsin. Hürriyet dairesi yavaş yavaş genişliyor ve aydınlanmacı Hıristiyanlık Müslümanların zihniyetine erişebildiği derecede peşin hükümleri yumuşatıyordu.

1864 senesinde bu Müslüman dönmelerden on yahut on iki kadarı ansızın tutuklanıp hapsedildi. Hadisenin muhtemel müsebbibi kitabında İslam'a açıktan açığa taarruz eden, İngiliz Kilisesi Misyoner Cemaati'nden Dr. Pfander idi. Dr. Pfander Amerikan dostlarının ikazlarına kulak asmamış, kitabı yayınlatmıştı. Halbuki Amerikalı dostları ülkeyi fazlasıyla iyi tanıyorlardı.

Kitapla bir alakaları tespit edilmediğinden mahpuslar kısa bir müddet sonra serbest bırakıldılar. Bu beklenmedik bağnazlık infilakının doğurduğu en can sıkıcı şey, İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Bulwer'in olanları haklı bulması ve hatta muhtemelen tahrik etmesi idi.

Lord Stratford de Redcliffe'in büyükelçilikten alınıp yerine tepeden tırnağa zıt birini getirmek İngiliz hükümetinin ya kaderi idi, yahut da siyaseti. Söz konusu kişi Lord Stratford'un yaptığı her şeyi tersine çevirmiştir. Ne Hıristiyan ne Türk ne de Pagan, Sir Henry Bulwer'de herhangi bir ahlaktan bahsetmek mümkün değildi. Muazzam entrikacılık kabiliyeti gereği doğrulara ve prensiplere zerre tenezzül etmemiştir. İkiyüzlülükteki mahareti sayesinde melek gibi görünebiliyordu. Kendisine menfaatler sağlayan fakat İngiltere'nin çıkarlarıyla çelişen entrikaları neticesinde makamından olmuştur. Unvan kapma niyetiyle çevirdiği tezgâhlarda

daha muvaffak olmuştur ki kendilerine Lord Dalling ve Bulwer denilmiştir.

Böyle birinin her türden dini hareketi aşağılaması ve dini teşebbüslere düşman olmasına şaşmamak gerekir. Zira Amerikan misyonerlerini açıktan açığa taşkınlıkla ve Türkleri hor görmekle itham etmiş ve kendileri gibi kurnaz bir diplomattan beklenmeyecek derecede hakikati yüz kızartıcı bir şekilde inkâr etmiştir. Makamından alınmasıyla yaptıkları düzelmemiştir. İngiltere'nin Türkiye'deki din hürriyeti sancağı düşmüş ve İngiltere nüfuzunu kaybetmiştir.

Müslüman bir ailenin Hıristiyan olmaları sebebiyle karşılaştıkları sıkıntılar, Evanjelist Cemaat'in İstanbul'a ilettiği itirazları neticesinde, ailenin, baba ve oğulun İzmir'e gönderilmesiyle halledilmiştir; Bab-ı Ali söz konusu kişileri kaldıkları yerde koruyamayacağını itiraf etmişti. Elbette bu ölmekten daha iyidir, fakat bunun hoşgörü olduğunu da söyleyemeyiz. O zamanlar hükümet tamamen Rusya'nın nüfuzundaydı ve sarayı General Ignatief idare ediyordu. Şimdiki hükümetin nasıl bir yol izleyeceğini göreceğiz. Kur'an'a inançları sarsılmış binlerce Müslüman Türk bulunmakta ve tam din hürriyetine katiyetle ihtiyaç duyulmaktadır.

İngiltere'nin bu mesele ile alakalı tutumu tam bir muammadır. Türkiye üzerindeki nüfuzunu devam ettirebilmesi için İngiltere'nin din hürriyeti meselesinde öncülük yapması gerekmektedir. Bu türden bir yaklaşım tüm Hıristiyan ırkların İngiltere'ye sempati duymasını sağlardı. Türk devletinin çevresiyle ahenk içinde yaşamasını hürriyetten başka bir şey sağlayamaz. Sayıca olmasa da nüfuz ve zenginliklerin yarısı gayrimüslimlerin elindedir. İşlerin gidişatı göstermiştir ki Hıristiyan unsur öne çıkarılmalıdır; mevcut savaştan evvel hükümetin farklı makamlarında pek çok Hıristiyan vazifeliydi ki bunların altısı paşalık makamına kadar yükselmişlerdir.

Lakin Lord Stratford ve Cowley'in İngilteresi Kırım savaşına kadar varlık gösterememiş ve sonradan gelen Gladstone yahut D'israeli de herhangi bir farklılık doğurmamış, din hürriyeti kâfi derecede müdafaa edilmemiştir. Hadiseler mecbur bırakıncaya dek meseleyi ne Gladstone, ne de D'israeli dikkate almışlardır. İngiltere'nin İslam'ın kuvvetli bir kalesi olan Hindistan'da Hıristiyanlığa ait hürriyet fikirlerini tatbik ederken Türkiye'de bundan daha azıyla yetinmesi fevkalade hatalı bir siyasettir.

BÖLÜM 7
KADİM DOĞU HAYATI

İlahiyat fakültesi büyüdükçe daha geniş binalara taşınmak şart oldu; Bebek köyünde, I. Hamid, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Abdülmecit olmak üzere beş Sultan görmüş saray tüccarı Çelebi Yorgaki'nin büyük evini ve çevresindeki arazilerini kiraladım.

Ev, ihtiyacımızdan fazlasını sağladığı için ilk sene Çelebi Yorgaki ve ailesi teras katında oturdular. Çelebi Yorgaki'nin ailesi eşi ve evlatlık oğlu Dimitri'den ibaretti. Dimitri yüksek kabiliyet sahibi bir matematikçi ve dil bilimci idi. Tanışmamıza tartışmalı bir cebir problemi vesile olmuştu. Muazzam niteliklere sahipti fakat usul bilmiyordu. Yaşlı annesi bir zamanlar sahip olduğu fevkalade güzellikten emareler taşıyordu ki babası da bir keresinde evlendikleri zaman karısının Yunan cemaatinin en güzel kızı ve büyük ailelerinden birine mensup olduğunu anlatmıştı.

Yetmişini devirmiş yaşlı adam eski oryantal kuşaktan gördüğüm en asil ve en heybetli kişi idi. Bir seksenden ziyade boyu, cüssesi, biçimli kafası, heybetli beyaz sakalı, vakarlı siması ile yanından geçen herkesin dikkatini çeken bir adamdı. Fevkalade tertipli biri idi ve yazın bembeyaz giyinirdi; Fransız kumaşından bol yelek ve ceket giyerdi. Ondan daha oryantal ve çarpıcı bir manzara olamazdı.

Gayet girişkendiler ve bayan Hamlin Yunancayı rahatlıkla konuşuyordu, ben ise tek dilim Ermenice olduğundan onun gibi

konuşamıyordum; akşamları sık sık davet alırdık ve elimizden geldiği kadar davetlere icabet ederdik.

En büyük sıkıntımız, bütün itirazlarımıza rağmen çocuklara ısrarla dağıttıkları şekerlemeler idi. Çareyi nihayetinde çocukları onlara göndermemekte bulduk.

Gayet dindar yaşlılar idiler. Yorgaki sabah kilise ayinini okurdu ve bunu tek kelime eksiltmeden yapardı. Kusurlarına rağmen hakikate ermiş ve onu sevmiş gibiydi.

Böyle akıllı ve nazik, eski oryantal dünyayı gayet iyi tanıyan, geçmişe karışmış bir nesle ait, eğlendirici, tuhaf, yahut trajik bir sürü hikâyesi olan insanlarla sohbet edebilmeyi az bulunur bir fırsat addediyorduk. Yaşlı adam sık sık şöyle derdi: "Şimdi yeni bir dünyada yaşıyoruz. Bu evi yaptığım tarih 17 Mart 1779 senesinde Osmanlılar eski adetlerinin tamamını sürdürüyordu. Lakin Sultan Mahmud her şeyi değiştirdi."

Bir akşam devletin ve ahalinin eski hallerinden konuşurken, "Belki ailemin hikâyesini dinlemek istersiniz. Böylece işlerin eskiden nasıl yürüdüğünü anlayabilirsiniz" dedi. Elbette teklif dikkatimizi çekmişti. Her zamanki gibi pek çok kez tekrarlamaya hazır olduğu ve bizim de öncekiler gibi tekrar tekrar zevkle dinlemeye hazır olduğumuz aşağıdaki hikâyeyi anlattı.

"Mısır Çarşısı'nın yukarı kapısını bilirsiniz. İşte tam o kapının dışında, o kalabalık sokakta büyükbabamın fırını varmış. Adı Joannes Giras idi fakat Ekmekçi Joannes lakabıyla bilinirmiş. Büyükbabamın dükkânının tam karşısında ise Tütüncü İbrahim varmış. Biri Müslüman, öteki Hıristiyan olmalarına rağmen iki ihtiyar hep iyi geçinirlermiş. İkisi de on dört yahut on beş yaşlarındaki oğullarını dükkânına getirirmiş. İşte o Hıristiyan delikanlı Joannes benim babamdır. Karşı komşunun oğlu İbrahim ile babam dost olmuşlar. Biri Müslüman öteki Hıristiyan

bu iki genç işleri müsaade ettikçe görüşüyorlarmış. Sonunda arkadaşlıkları sebebiyle inançlarını ve ırklarını ihmal ettikleri düşünülmüş. Babam ve arkadaşı İbrahim nasihatlere kulak asmayıp birbirlerini ebedi dost gördüklerini beyan edince Müslüman baba biricik sevgili oğlunu bir daha görememek pahasına vaziyete son vermeye karar vermiş. 'Bunu *Müslüman* yapar,' demiş büyükbabam, bir Hıristiyan'ın gönlünün böyle bir şeye el vermeyeceğini kastederek.

"Bir gün İbrahim Joannes'in yanına gelip, 'Sana hoşça kal demeye geldim. Seni uzun bir müddet göremeyeceğim' demiş.

"Bunun üzerine Joannes, 'Nereye gidersen ben de gelirim' demiş.

'Evet, ama şimdi olmaz. Babam beni Bağdat paşasının Çubukçusu yaptı. Şimdi gidiyorum' demiş İbrahim.

Böylece birbirlerine sarılmışlar, ağlaşmışlar ve ayrılmışlar. İbrahim'in son sözleri şöyle olmuş: 'Bir gün İstanbul'a döneceğim, lakin ne İbrahim Tütüncü olarak, ne de İbrahim Çubukçu; buraya dostun İbrahim olarak döneceğim.'

"Genç İbrahim kısa sürede yükselmiş. Bir müddet sonra paşa İbrahim'i Bağdat'taki büyük ofisinde yazıcılığa terfi ettirmiş ve ardından İbrahim maaşlı sekreter olmuş. Paşa sonra İbrahim'i özel sekreteri yapmış, bir eş ve bir ev vermiş ve böylece İbrahim genç yaşta nüfuzlu biri olmuş.

"Birkaç sene sonra İbrahim, paşanın ikinci adamı olur. Doğu hududundaki Kürtler sık sık cezaya maruz kalıyordu. Büyük ve çalkantılı paşalığın sert bir yumruğa ihtiyacı vardı. Aranan adam İbrahim'di ve hem Paşa hem Sultan memnundu."

"Sonraki değişikliğin sebebi paşanın ölümüydü. İbrahim paşanın makamına geçirildi. *Tütüncü* artık Bağdat'ın haşmetli paşası olmuştu. İstanbul'a gitmek üzere izin istemiş fakat Sultan, 'Yerinden

ayrılırsan Kürtler aşağıya inerler. Bir yere ayrılma ve nizamı muhafaza et,' buyurunca eski evini görmesi mümkün olmadı."

"Bir müddet sonra Kuzey Suriye'deki Halep paşalığı karıştı. Ardı ardına gelen paşalar düzeni bir türlü sağlayamadı. Sultan sonunda, 'Bağdat paşamı oraya göndereceğim' buyurdu ve Bağdat paşası işleri yoluna koydu. Vazifesini yerine getirdikten sonra İstanbul'u ziyaret etmek için bir kez daha izin istedi ve önceki gibi isteği tekrar reddedildi."

"Nihayet, hiç beklenmedik bir zamanda eve davet edildi; Hünkâr baş vezirine kızmış, idam ettirmiş ve İbrahim'i baş veziri olmak üzere İstanbul'a davet etmiş."

"İbrahim Sadrazamlık makamına çıkar çıkmaz hemen iki muhafızını Mısır Çarşısı'nın yukarı kapısına yakın bir yerde dükkânı bulunan fırıncı Joannes Giras'ı bulmak üzere göndermiş. Bulurlarsa beraberinde getirmelerini buyurmuş. Şayet hayatta değilse ailesi olup olmadığını, geride kalanların kimler olduğunu öğrenmelerini istemiş."

"Dükkân dar bir sokaktaydı. Dükkânların hepsi bu sokağa açılıyordu. Joannes'in yerine muhafızların girdiğini görenler şaşırmışlar.

'Siz Fırıncı Joannes Giras mısınız?'

'Evet benim.'

'Ne zamandır buradasınız?'

'Benden önce babam ve dedem burada idi.'

'O halde aradığımız kişi sizsiniz! Sadrazam bizden sizi huzuruna götürmemizi emretti'.

Bunları duyunca Joannes korkuya kapılmış ve herhangi bir suç işlemediğini söylemiş. Hırsızlık, cinayet yahut başka bir suça bulaşmadığını söylemiş.

Hıristiyan ve Müslüman esnaf Joannes'in lehine şahitlik yapmak üzere dükkâna doluşmuşlar Joannes'in iyi bir adam olduğunu ve ancak onu itham eden adamın suçlu olabileceğini söylemişler. Muhafızlar, 'Bizim bir malumatımız yok. Dükkânınızı kapatın ve bizimle gelin' demişler.

"Zavallı Joannes ölüm dehşetine kapılmış halde dükkânını kapatmış. Birkaç kilometre uzakta Yunan muhiti Fener'den bir komşusu ile karşılaşmış. 'Karıma ve çocuklarıma başıma gelenleri anlat. Ölüme gidiyorum. Meryem Ana'mız yardımcıları olsun!' demiş."

"Kötü haberler çabuk yayılır ya... Karısı saçını başını yolmuş. Komşuları toplanıp kadınla birlikte ağıt yakmaya koyulmuşlar."

"Joannes sadrazamlığa vardıktan sonra, suç atanın kim olduğunu, neler olup bittiğini düşünür halde dehşet dolu iki saat boyunca beklemiş. Nihayet huzura çağrılmış. Derhal kendini yüzükoyun yere atıp hayatının bağışlanması için yakarmış. 'Masumların kanını dökmeyin! sonra karıma ve çocuklarıma kim bakar? Benimle beraber onlar da perişan olurlar.'

Sadrazam, 'Ayağa kalk!' demiş. 'Canını almak istemiyorum. Konuşmak istiyorum.'

Dizlerinin üstünde durmuş, başını kaldırıp sadrazama bakmaya cesaret edememiş. Birkaç sualin ardından Sadrazam, 'Tütüncü İbrahim'i tanıyor musun?' diye sormuş.

'Gençliğimde en iyi dostumdu, lakin gitti ve bir daha da dönmedi.'

'Sence ben Tütüncü İbrahim olabilir miyim?'

'Sizin gibi şanlı biri benim gibi bir zavallıyla neden ilgilensin? Sizin majestelerinin veziri olduğunuzu biliyorum.'

'Fakat ben Tütüncü İbrahim'im sen de Ekmekçi Joannes!'

Bunun üzerine Ekmekçi Joannes ayağa sıçrayıp arkadaşının boynuna sarılıp yanaklarından öpmüş! Joannes canından olmayı beklerken ansızın hayat bulmuş.

"Bir müddet konuştuktan sonra İbrahim, 'Zamanımız yok. Benimle gel. Kırk yıl kadar evvel söylediğim son sözlerimi hatırlıyor musun?' diye sormuş. 'Çok iyi hatırlıyorum,' demiş Joannes. 'İstanbul'a Tütüncü İbrahim ya da Çubukçu İbrahim sıfatıyla değil "dostun İbrahim" sıfatıyla döneceğimi söylemiştim. Ve Allah'ın izniyle dediğim gibi oldu!' "

"Vezir Joannes'i hazineye götürüp hesap defterini eline tutuşturmuş ve 'Buradaki her şey bu defterde kayıtlıdır. Bir kopyası da bende. Bu defteri alacaksın ve tüm gelirlerimin ve masraflarımın muntazaman hesabını tutacaksın. Bütün mali işlerimden sen sorumlusun. Sen benim sarrafım olacaksın,' demiş. Bunun üzerine Joannes, 'Unutmayın, ' demiş, 'ben sadece fakir bir fırıncıyım. Bana mütevazı bir çalışma odası verirseniz sizin sadık hizmetçiniz olabilirim, lakin sarrafınız olamam.'

İbrahim, 'Sen aklı başında ve dürüst bir adamsın' demiş ve eklemiş, 've hem fırıncı, hem de sarrafım olabilirsin!' Sıkıntıya girersen derhal bana gel. Eğer üçüncü bir kişi gönderirsen, o senin düşmanındır. Ben ise her zaman dostunum' demiş.

Bunun üzerine İbrahim ellerini çırpıp kahyasını çağırmış ve 'Bu arkadaşımı alın, ona bir kaftan, bir Pers kuşağı, bir sarraf sarığı, bir at, bir seyis ve bir de çubukçu verin, hepsi makamımın nişanını taşısın. Onu böylece evine gönderin' diye buyurmuşlar.

"Sadrazam'ın buyurduğu gibi Ekmekçi Joannes'i donatmışlar, ata bindirmişler ve Joannes ihtişam içinde sadrazamlık kapısından çıkmış."

"Sokağa çıkınca herkes dönüp bakmış. Bu makama çıkan şanslı adam kimdi acaba? Meşhur olmayan bu adamı gören herkes eğilip selamlar. Ermeni, Rum, Musevi, Türk, Frenk, herkes temsil ettiği şahıs ve makama saygısından eğilir. En üst makamla daimi irtibat halinde olduğundan bu kişinin makamı hem siyasi, hem de mali açıdan fevkalade mühim oluyordu. Ara sıra kalabalıktan biri çubukçuya yaklaşıp, 'Bu yeni sarraf kimdir?' diye sual eder, çubukçu da 'Ekmekçi Joannes Giras!' 'Allah büyüktür!' deyip yoluna devam edermiş.

Ekmekçi Joannes Giras evine varınca, oğlu Yorgaki, bunları bana aktaran kişi, babasını görür görmez, "Babamı öldürmemişler! Bakın geldi! Anne, babam yaşıyor," diye bağırmış.

Kederden perişan olmuş, dul kaldığına kanaat getiren kadıncağız kocasını mütevazı evlerinin kapısında hizmetkârlar eşliğinde, şaşaa içinde atından inerken görmüş. Gerçek mi hayal mi olduğunu anlayamadan kadıncağız oracıkta bayılıvermiş. Çok geçmeden kendine gelen kederli kadın cennetle müjdelenmiş gibi sevinmiş. Komşular da kadıncağızın mutluluğuna ortak olmuşlar. Lakin o mütevazı evde atları nerede barındırsın? Ertesi gün Rum muhitinde yeni bir yer bulurum diye düşünerek atları ve hizmetkârları o gecelik geri göndermiş."

Müslüman ve Hıristiyan iki genç arasında filizlenen ve ömür boyu büyüyen bu dostluk hem memnuniyet vericidir, hem de eski rejimde bile değişikliklerin mümkün olduğuna ve bunların pek de az olmadığına işaret etmektedir. Söz konusu adam sabah eski evinden fakir bir ekmekçi olarak çıkmış ve akşama hükümdarlığın birinci sınıf Hıristiyan vatandaşı olarak dönmüştür.

Heyecan verici hikâyenin sonunu merak ediyorduk. "Sonra ne oldu?" diye sorunca ihtiyar dostumuz şöyle dedi; "Babam iyi

ve dürüst bir adamdı. Yaptığı işlerden komisyonlar yahut belirli bir yüzde halinde elde ettiği kazancından memnundu. İyice yaşlanana kadar sarraflık yaptı. Arkadaşı ölünce o da zengin ve şerefli bir adam olarak emekli oldu.

Fazla ömrü kalmadığını anlayınca beni ve ağabeyim Joannes'i yanına çağırdı ve şöyle dedi, 'Artık yaşlı ve takatsizim. Herhalde çok uzun yaşamayacağım. Halim vaktim varken size son nasihatlerimi vermek istiyorum. Söyleyeceğim tek bir şey var fakat muazzam derecede mühimdir. *Ne rüşvet verin, ne de rüşvet alın;* o zaman Tanrı sizi kutsar, Meryem Anamız gözetleyiciniz olur. Siz de benim gibi kendi evinizde huzur içinde ruhunuzu teslim edersiniz. Yaşıtlarım başka yollara saptılar ve akıbetleri felaket oldu.'"

"Siz ve ağabeyiniz babanızın nasihatini tuttunuz mu?" diye sorduk.

"Evet, ben tuttum, fakat ağabeyim Joannes tutmadı. O da başkaları gibi gaflete düştü. Kıymetli hediyeler aldı, fevkalade zengin bir adam oldu fakat sonunda kellesinden oldu. Mezar taşında bir baş ve bıçak temsili vardır. Mallarının çoğuna el koyuldu."

"İnfazın mezar taşında temsil edilmesini hükümet mi istedi?"

"Ah hayır," dedi gülerek, "Biz onu daha çok bir ikaz addediyoruz: 'Siz de kellenizden olabilirsiniz!"

Rüşvetin tehlikesini ve uzak durunca elde edilen hürriyeti görmek pek zor değil. Rüşveti başkalarının da peşinde olduğu bir şey için verirsiniz. Böylece ötekilerden kurtulmuş olursunuz, dost edinemezsiniz. Rüşvet için çalışanın hali de aynıdır. Rüşvet kıyamet gününe günah biriktirmektir ve o gün ansızın gelir.

Arkadaşımıza ömründe herhangi bir hayati tehlike atlatıp atlatmadığını sorduk. "Yeniçerilerin son bulmasına kadar mı?

Yeniçerilerin sırf şımarıklıktan adam öldürdüğü olmuştur. Böylesi pek çok hadiseye bizzat şahit olmuşumdur."

Müsaade isteyip bir ara kendi hayatından bir şeyler anlatacağına dair söz aldık. Komşumuz memnun olacağını söyledi ve böylece Binbir Gece Masalları maceramızı bitirdik.

BÖLÜM 8
SULTANLARIN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

Rum dostlarımızla başka bir akşam sohbet ederken komşumuzun hizmet ettiği sultanlardan bahis açıldı. Beş sultandan hususiyetle Üçüncü Selim'in en iyisi olduğunu söyledi. Yorgaki'nin babası oğlunu saray tüccarlığına getirmiş ki o zaman böyle bir iş için çok genç imiş. Saray demek yaklaşık 10.000 kişi demekmiş ve giyim kuşam ve mobilya ile ilgili her şeyi o tedarik edermiş.

Selim kendisiyle sık sık samimi sohbetler eder, Yeniçerilerin sebep olduğu düzensizliklerden ve bu meseleyi halletmek istediğinden bahsedermiş. Sultan kendisine bir kere bile reaya olduğunu hatırlatacak bir söz söylememiş ve kendisine her zaman "Çelebi Yorgaki" diye hitap etmiş. Üstelik ayrılırken hep, "Allaha emanet olun!" diyormuş.

Selim'in teşebbüs ettiği reformlar neticesinde Yeniçeriler ayaklanmış. Nihayet 1807 senesinde Selim'i tahttan indirmişler ve yerine Dördüncü Mustafa'yı geçirmişler. Çok kan dökülmüş, iki yahut üç gün kadar İstanbul teröre teslim olmuş.

Yorgaki çağrılana dek evinden çıkmamış. Sonunda, Dördüncü Mustafa fena bir hükümdar olduğundan, türlü çeşit endişe ile saraya gitmiş.

Sultanın aynı zamanda haznedarlığını yapan haremağası kendisini Sultan'a takdim etmiş. Sultan haremağasına, "Gavura de ki, terbiyeli bir tüccar olduğunu ve kendisini ilgilendirmeyen meselelerle uğraşmadığını duydum. Doğrusu da budur. Kendisine

böyle devam ettikçe hizmetini sürdürebileceğini söyleyin ve çekilin!" demiş.

"Bu onur kırıcı karşılamadan sonra ona hizmet ettiniz mi?"

"Kellemin omuzlarının üzerinde kalmasını istiyorsan başka ne yapabilirsin? Zaten ondan sonra bir daha da görmedim. Ben, bin Mustafa kadar zeki ve uyanık yaşlı haremağasıyla muhatap oluyordum. Onunla çok iyi anlaştım. Fakat şimdi size 1808 senesinde yaşanan felaketlerden bahsedeyim. Eyvah! Eyvah! Ne felaket! 30.000 İspanyol dolarlık yüklü bir faturayla Topkapı Sarayı'na gittim. İhtiyar haremağasının keyfi fevkalade yerindeydi. Sekreterleri faturayı kopyaladı. Hırsızlıkla zengin olduklarına ve sefahat içinde yaşadıklarına göre, herhalde faturayı iki katına çıkarmışlardı. Paralar sayıldı, altın ve gümüş olmak üzere tasnif edildi. Tam paraları Vezir Han'daki yerime götürmeleri için hizmetkârlarımı çağıracaktım ki tuhaf gürültüler, koşuşturmalar ve silah şakırtıları duydum! Herkes taş kesilmişti. Hizmetkârlar korkuya kapılıp kaçıştılar.

Haremağası yere çöktü, 'Çelebi Yorgaki, İşimiz bitti! Yarına çıkmayız!' dedi.

'O halde derhal kaçalım!' dedim.

'Para kalsın, hadi hemen gidelim.'

Haremağası, 'Kaç bakalım! Bu odadan çıktığın an öldürülürsün!' dedi. Sonra birden efendisini hatırladı ve aceleyle çıkıp gitti.

"Şimdi size hadisenin sebebini anlatayım. Edirne'de Rumeli ordusunun generali olan bir paşa vardı. Selim'i çok severdi ve onu tekrar tahta çıkarmaya kararlıydı. Bu Bayraktar Paşa gayet kabiliyetli ve korkusuz bir adamdı. İşte bu paşa üç bin sadık askeriyle birlikte sarayı basmaya karar vermiş. O zamanki hadise bu imiş."

"Yeniçeriler az sayıda askerle başa çıkamadılar mı?" diye sordum.

"Yeniçeriler şeytan gibiydi. Hem Yeniçeriler hem halk sefil Mustafa'dan tiksinir hale gelmişlerdi. Mustafa da Yeniçerilerin başlarından bazılarını tarafına çekmişti. Her ne ise, ben hikâyeye döneyim; Haremağası ve hizmetkârlar kaçınca parayla baş başa kaldım. Lakin can korkusundan gözüm para pul görmüyordu. Fakat çok geçmeden gürültü patırtı dindi. Bayraktar Paşa pusuya düşürülmüş. Mustafa, 'Kan dökmeyin! Bir saat zaman verin de ailemi alıp çekileyim. Sarayı kan dökmeden teslim edeyim' diye yakarmış. Mustafa'nın bu ricası sarayın kuşatılmasını birkaç dakika geciktirebilmişti. Kurnaz Mustafa bu arada hemen haremağalarına 3. Selim ve genç Mahmud'u, yani Osmanlı tahtının iki varisini öldürmelerini emretmiş.

Kimse tek darbeyle öldürmeye cesaret edemeyince Selim sopalarla dövülerek öldürüldü.

Mahmud'un sadık dadısı kargaşayı duyunca annelik insiyakı ile Mahmud'u çıkma binalardan birinde bulunan eski bir ocağın içine saklamış ve kendisi hariç kimseye ses vermemesini tembihlemiş. Mahmud'u sakladıktan sonra dadı da saklanmış. İkisini de bulamamışlar. Yani Mustafa sadece kendi sonunu hazırlamış."

"Selim'in cesedi bahçeye sürüklenip üzerine bir kilim atıldı. Çok geçmeden paşa gelip Selim'in üzerine kapanarak vahşi bir Aslan gibi böğürdü. Pencere kafesinden paşayı görebiliyordum. Ceset Selim'in olmalıydı. Kaçmaya cesaret edemedim. Sonumu bekliyordum. Ağıt yakan paşa birden ayağa sıçrayıp, 'Kimse kaçmasın!' diye bağırdı. Kısa sürede sarayı ele geçirdi. Birçok kişi öldürüldü. Mustafa muhafaza altına alındı ve Mahmud aranmaya başlandı. Arama işi bir hayli sürdü. Akşam olmuştu. Bulunduğum yerde daha fazla saklanamayacaktım. Üzerimde taşıyabileceğim

kadarını alıp paranın geri kalanını terk ederek kendimi bir koridora attım. Koridorda Bayraktarın askerlerinden beni tanıyan biriyle karşılaştım. 'Yorgaki! Burada ne işin var?' Durumu izah edip avucuna birkaç altın sıkıştırdım ve beni dışarı çıkarmasını istedim. 'Yeniçeriler görürlerse öldürürler,' dedi. 'Kıyıya yakın küçük kapıdan çıkar beni, gerisini ben hallederim,' dedim. Bir müddet sonra, kurtulamayacağımı söyleyerek bir şeyler yapmaya karar verdi.

Sürüne sürüne, hala duran yakındaki kayıkhaneye vardım. Kayıkçıları uyandırıp Heybeliada'ya geçtim. Ailem beni orada, Teslis Manastırı'nda bekliyordu."

"Oraya ben de gitmiştim" dedim. 'O binalar hala duruyor mu?"

"Elbette. Kapıya yakın, yüksek duvarda odalarım vardı. Ailem ve arkadaşlarım sarayda olduğumdan ve ayaklanmadan haberdar olduklarından çok endişelenmişler."

"Aman!" diye araya girdi komşumuzun karısı, "ne geceydi! Bir daha hatırlamak istemiyorum. Ondan sonra da kötü gecelerim oldu. Ancak eve sağ salim döndüğün zaman şu hayatta başka bir şeye üzülmeyeceğim dedim kendi kendime."

"Ertesi gün kimse bir yere kıpırdayamadı. Ne adadan şehre giden, ne de şehirden adaya gelen oldu. Akşama doğru bir yahut iki kayık geldi. Mahmud halk tarafından sultan ilan edilmiş, Mustafa tahttan indirilmiş. Yaşlı dadı Mahmud'un hayatından emin olunca sakladığı ocaktan çıkarmış ve Mahmud sultan ilan edilmiş. Mustafa ise zehirlenerek öldürülmüş."

"Kaybettiğim paralara fazla üzülmedim. Geçimimi sağlayacak kadar varlığım vardı; yabancı fonlarda bir şeyler, bu evle birlikte Beşiktaş'taki ev ve hepsinin en muhteşemi Fener'deki evim. Canımı kurtarmıştım ya. Fakat aynı gece sabaha karşı manastırın kapısı çalındı. Benim vadem kesin doldu dedim. Pencereyi

açıp duvardan başımı uzatarak, "kim var orada?" diye sordum. "Saraydan sipahiler."

"Ne istiyorsunuz?"

"Çelebi Yorgaki'yi."

"Bekleyin geliyorum."

Son duamı edip zavallı karımı yarı canlı yarı ölü halde eşikte bıraktım. Meğer yeni subaylar ve saray ahalisi ganimetleri taksim etmemi istiyormuş. Evdekilerin çoğu öldürülmüş, çoğu da sürgüne gönderilmişti. El konulan malların miktarı pek çokmuş ve benim mallara çabucak değer biçebileceğimi düşünmüşler."

Komşumuzun işin bu kısmıyla ilgili anlattıklarını burada tekrarlamak fazla üzün sürebilir. Beş parti malı ilgili şahıslar arasında taksim etmesi gerekmiş. İşi bitirince boğdurulacağından şüphesi yokmuş. Son mal yığını suçluların ya da ayaktakımının öldürüldükleri yere yakınmış. Gün boyu yavaş yavaş o berbat yere doğru yaklaşıyormuş. Orada kırk sekiz saat önce iş yaptığı zavallı haremağasıyla karşılaşmış. Haremağası cellâtlar tarafından sürüklenerek o lanetli yere getirilmiş.

Haremağası, "Ah! Çelebi Yorgaki, şu son saatler ne acı!" demiş. Kocaman kara yanaklarından yaşlar yuvarlanmış. Yorgaki adamcağızın kendisine hep iyi davrandığını söylemişti. Hatta adama öyle acımış ki onun yerine ölmeyi dilemiş. Fakat birkaç dakika sonra adamın cesedi tahta kalasın üzerinden suya yuvarlanmış."

Yorgaki, "Oraya hiç gittiniz mi?" diye sordu.

"Evet," dedim.

"Su derindir ve akıntı güçlüdür. Oraya atılan her şey Marmara'dan çıkar."

"Nihayet sıra son mallara geldi. Mallara hangi paşanın baktığını öğrendim. Bildiğim kadarıyla adam elmaslardan anlayan

biriydi. Elmaslardan birini paşaya teklif etmek geçti aklımdan. Teklifim kabul edildi. Paşa, 'Bunu bana getirmekle iyi ettin Yorgaki' dedi. Elması ışığa tutup, zevk içinde, nağmeli bir şeyler mırıldandı. Bunun üzerine paşadan benim için aracılık etmesini rica ettim. Paşa, 'Sana zarar verecek değiliz, Yorgaki. Seni iyi tanıyoruz' dedi. 'Zaten ölecek birine su mu veriyorsunuz?" dedim.

Paşa sadece, "Sen işi bitir" diye karşılık verdi.

Yüreğim ağzımda işi tamamladım. Gün boyunca boğazımdan ne bir lokma ekmek, ne de bir yudum su geçmişti. Yorgun düştüğümü gören paşa, 'Kuzum, hemen öleyim deme! Şimdi mükâfat zamanı. Haczedilmiş üç ev var, istediğini seç.'

Canım hala bağışlanabilir umuduyla ayrılmak üzere iken dizlerimde kayığa kadar gidecek takat bile kalmamıştı. Teklifi reddettim. Paşa, 'Fakat senin için düşündüğümüz evin muhteşem bir bahçesi, suyu ve harikulade bir manzarası var. Üstelik emin bir yerdir,' dedi.[5]

'Değerinden zerre şüphe yok,' dedim cevaben, 'Fakat ben ne hediye alırım, ne de hediye veririm. Böyle yapmakla tek gayem babamın yolundan yürümektir.'

'O halde ahmaklığınla evine git! İyi iş çıkardın, biz de seni mükâfatlandırmak istedik.'

"Kayığa gitmek üzere ayrıldım. Giderken bir çeşmeden su içtim. Biraz ekmek, peynir ve bir şişe şarap aldım. Topkapı Sarayı'ndan dönerken, temiz hava ciğerlerime dolunca, 'Ne büyüksün Tanrım!' dedim. Bir müddet daha yemeseydim açlıktan telef olacaktım. O günden sonra bir daha öyle lezzetli bir yemek yemedim!

5 Bu *emin* sözcüğünün mekânları tarif yahut methetmek için kullanıldığını çok duydum. Bir beyefendiye bunun tam olarak ne kastedildiğini sordum, "*Başkalarının görmediği, hırsızların kolayca giremediği* ve *iyi bir muhitte olan* bir yere emin yer deriz" dedi. Bunlar bir evde ilk bakılan şeylerdir, sonra su gelir.

Hava kararıyordu ve Heybeliada'ya üç saat vardı. Yatıp bir güzel uyudum. Adaya yanaşınca kayıkçı, "Yorgaki'nin kayığı" diye bağırdı. Kayıkçının sesiyle uyandım. Adadan tezahüratlar yükseldi. Neşeli bağrışmalar arasında manastıra götürüldüm! Ertesi gün hem ziyafet, hem de kurbanlık niyetine birkaç koyun kestim. Birkaç gün sonra yeni sultan Mahmud beni çağırttı. Benimle gayet nazik konuştu ve işimi geri iade etti. İşimi kimsenin elimden alamayacağını da söyledi. Selim'in nezaketi onda da vardı. Fakat korkunç bir tesiri vardı. Gözlerinden hep korkmuşumdur. Hayatı bir sürü talihsizlikle savaşarak geçmiştir. Umarım oğlunun kaderi onunkine benzemez!"

BÖLÜM 9
HALET EFENDİ VE YENİÇERİLER

"Hiç alakam olmamasına rağmen en büyük sıkıntıları Yunan Devrimi sebebiyle yaşadım. Sarayda subay idim. Hükümdarım bana güveniyordu, ben de ona sadıktım. Ermeni kökenli olduğumdan halkım bazen beni yarı Rum olmakla itham ediyordu.

"O halde Ermeni ırkındansınız?" dedim.

"Evet. İçeride bizim gibi hep Yunan Kilisesi'ne bağlı bir kaç kişi daha var. Ermeniceyi neredeyse unutmuşuz, hem Yunanlılarla evlendiğimiz de oluyor; Ermeniler bize Ermeni-Grek diye hitap ederler."

"Düşmanlıkla beraber kan dökülmeye başlayınca Yeniçeriler şüphelendikleri Yunanlıları yakalayıp katletmeye başladılar. Bunun üzerine Sultan Mahmud beni çağırıp yanımda hususi bir Müslüman muhafız olmadıkça bir müddet için kaldığım yerden ayrılmamamı istedi. Ne olursa olsun sınır dışı seyahat etmemeliydim. Sultan beni kimsenin taciz etmemesi için özel talimat vermişti, fakat Yeniçeriler onun haberi olmadan beni soyup öldürebilirdi. Sultan aynı zamanda Bebek'teki evimde oturan ve korumak istediğim herkesin emin olacağını da söyledi. Evime kimsenin gitmemesi için özel talimat vereceğini söyledi."

"Bir müddet sıkıntı yaşamadım. Ara sıra ayaklanmalar oluyordu, fakat netice itibariyle Mahmud'un onlardan korktuğu kadar, Yeniçeriler de Mahmud'dan korkuyordu. Ona karşı isyana kalkışmak söz konusu bile olamazdı, zira küçük bir çocuk dışında tahta

oturacak kimse yoktu. Nevi şahsına münhasır, Halet Efendi adında bir adam vardı ki, Osmanlı'dan çıkmış en korkunç karakter idi. Bu adamda korkudan, vicdandan, merhametten eser yoktu; kandan ve yağmalamaktan zevk alır ve Sultan'ın malumatı dışında pek çok zorbalıklar etmiştir. Millet Sultan'dan korktuğundan çok ondan korkardı. Bu adam Ramazan ayında bir gün Beşiktaş'tan geçerken zavallı bir Türk'ün sigara içtiğini görmüş yahut da görmüş gibi farz etmiş. Ramazan ayında sigara içmek yasaktır. Adamı yakalatıp olduğu yerde kellesini kestirmiş. Cesedin üzerine bir de yafta yapıştırtmış; 'Ramazan ayında sigara içtiği için Halet Efendi eliyle Cehenneme gönderilmiştir. İnananlara ibret olsun!'"

"Bir gün yanıma bir ulak geldi ve Halet Efendi'nin bizim sokağın aşağısındaki Konferans Köşkü'nde beni beklediğini bildirdi. Başıma gelecekleri biliyordum. Herhalde oradan Kule'ye gönderilecek ve bütün mallarıma el konulacaktı. Kısa bir süre evvel böyle şeyler yaptığını duymuştum. Derhal dua edip bağışlanma dilemekten sonra canavarla görüşmek üzere yola çıktım."

"Keyfi yerinde gibiydi. Şakalarla karşılandım; fakat yaptığı şakalar iyi niyetli değildi. 'Çelebi Yorgaki, bakıyorum sağlığın sıhhatin yerinde! Seni böyle gördüğüme sevindim. Diyorlar ki sen çok zenginmişsin, o kadar çok paran varmış ki, nereye harcayacağını bilmiyormuşsun. İstersen sana yardımcı olabiliriz. Sen hayatın kıymetini bilen bir adamsın Yorgaki! Sultan seni muhafazasına aldı. Artık benim tarafımdan korunacaksın. Benden korkmana lüzum yok, fakat gözüm üzerinde olacak. Şimdi birkaç adamımı yanına vereceğim ve getirdiklerine bakarak hayatına ne kadar değer verdiğini göreceğim.' Sonra yanındaki adamlardan birine fısıldadı ve bir düzine adamı şu gördüğünüz eve gönderdi."

"Adamı biliyordum. Evdeki her şeyi ortaya serdim. Bir tek karımın odasını açmadım. Haydutlar en azından böyle bir şey istemeyecek kadar terbiyeli idiler."

"Pahalı perdeleri ve döşemelikleri söküp aldılar, şekerlemeleri, kahve takımlarını, pahalı çubukları, ipekleri, satenleri ne var, ne yok hepsini götürdüler. Binlerce dolar değerinde on iki paket çıktı. Evimde lüks namına bir şey kalmamıştı."

"Obur canavarın gene acıkacağını biliyordum. Kan içmeden de gitmezdi. Böylece evimi gene donattım ve canavar ikinci ve üçüncü kez ziyaret etti. Nihayet barış imzalandı. Fener'deki güzelim kışlık evimle, Beşiktaş'taki evimi de kaybettim. İkisi de yandı. Fakat bizim için bunlar felaket değildi. Düşmanlarımız telef olup giderken biz canımızı muhafaza etmiştik. Hepsinin sonu felaket oldu."

"Ah!" diye araya girdi Madam Yorgaki, "Çok mal kaybettik, lakin öteki sıkıntılarla kıyaslandığı zaman bunlar hiçbir şey!"

Bayan Hamlin, "Ne gibi sıkıntılar?" diye sordu.

"Bana Tanrı'nın size çocuk vermediğini söylemiştiniz, eminim hiç aile acısı çekmemişsinizdir."

Ellerini yüzüne kapatıp ağlayarak, "Bir kız evlat edinmiştik; hikâyeyi o anlatsın ben dayanamayacağım!" dedi.

Doğu dünyasında her zaman her duruma uygun bol gözyaşı saklanır; fakat anladığımız kadarıyla yaşlı kadıncağızın acısı saftı. Sağlığı bozulmuş, bünyesi zayıflamıştı ve küçük kızdan her bahsedişinde gözyaşlarına ve hıçkırıklara boğuluyordu.

Yorgaki Efendi tekrar söz aldı:

"Bir sabah erkenden kiliseye gitmiştim; genellikle ilk giden hep ben olurdum. Kapı eşiğinde güzel bir bohça gördüm. Ne olduğuna bakmak için elime alınca içinde gayet hoş giydirilmiş güzel

bir kız çocuğunun uyuduğunu gördüm. Çocuğu eve getirdim ve karıma, 'Tanrı dualarımızı hep kabul etmedi mi? Bak kilisenin eşiğinde ne buldum!' dedim. Karım sevinç içinde bebeğin fevkalade güzel olduğunu ve evlat edinme hususunda danışmak üzere papazı çağırmaya hazır olduğunu söyledi.

"Çocuğun ebeveynleriyle alakalı bir şey çıkmadı ve sadece biz değil tanıdığımız herkes çocuğu cennetten gönderilmiş bir hediye addediyordu. Vaftiz ettirip kutsadık ve talihi iyi olsun diye Maria ismini verdik. Herkes tebrik etti; çoğunu kendi çocuğumuz olmadığına zor ikna edebildik. Çok güzel ve sevimli bir çocuktu. Herkesin gözdesi idi."

Yaşlı kadın araya girerek "Fakat ne kadar akıllı olduğunu söylemedin" dedi. "Üç yaşındayken altı yaşındaki çocuğun aklına sahipti."

"Sözümü kesme de hepsini anlatayım! Çocuk büyüdükçe fevkalade güzellikte bir genç kız olacağını anlamıştık. Çocuğu okutmaya ve ileride tüccarlıktan daha yüksek bir iş yapan biriyle evlendirmeye niyetlendik. Müzik ve dans eğitimi aldı, Fransızca, İtalyanca ve eski Yunanca öğrendi. İstanbul'un en güzel kızı olmakla birlikte İstanbul'un en eğitimli kızı da o olmalıydı. Herkes eski Yunanca'da sergilediği başarıyla gurur duyardı ve ancak eğitimli adamlar onunla ölümsüz atalarımızın eserleri üzerine sohbet edebilirdi."

Komşumuzun karısı tekrar araya girerek, "Neye faydası oldu? Nasıl da hata etmişiz! Nasıl da hata etmişiz! Niyetimiz iyiydi fakat Tanrı günahlarımız sebebiyle bize keder verdi. Biz büyük şeyler istedikçe Tanrı bize küçük şeyler verdi."

Yaşlı adam sustu, bir müddet düşüncelere dalıp kaybolmuş gibi göründü. Sonra hikâyesine devam etti: "Nihayet nişanlanacak yaşa gelmişti. Çevremizdeki nişanlanmamış erkekleri araştırdık

ve sonunda Rus elçiliğinde tercümanlık yapan M.C.'yi bulduk. Delikanlının yükseleceğinden şüphemiz yoktu. Annesi teklifimize çok sevindi. Kızımızı tanıyordu; İstanbul'daki bütün genç kızlar arasından hiçbirini onun kadar istemeyeceğini söyledi. Konuştuk, çeyiz konusunda kolayca anlaştık. Biricik kızımız olduğundan ona karşı cömert davranmak istiyorduk."

"Gençler birbirlerini tanıyorlar mıydı? Onlar da evet dediler mi?"

Yaşlı kadın üstüne basarak, "Onlara sormamız hiç münasip olmazdı!" dedi.

Tartışma çıkacağını hissedince, komşumuzdan devam etmesini rica ettik.

"Neyse, düğün vakti gelip çatınca yapacağımız tek tören olduğundan her bakımdan bize layık olması gerektiği hususunda kararlı idim. İç avluda bir kısmı hala duran bütün yemek kazanları sırf o tören için hazırlanmıştı. En maharetlisinden Ermeni, Yunan ve Türk olmak üzere on iki aşçı tuttum; her milletten davetlinin damak zevkine münasip yemeği yemesini istiyordum.

"Merasim bir hafta sürdü. Pazartesi günü bu köydeki ve civar köylerdeki kayıkçıları davet ettim. Dış avlunun üzeri tenteyle örtülüydü. Bol yiyecek, sınırsız şarap vardı, misafirler hallerinden fevkalade memnundu. Salı günü başka bir güruhu davet ettim ve bu bütün hafta böylece devam etti. Pazar akşamı muazzam bir topluluk vardı. Öylesi hiçbir reaya tüccara nasip olmamıştır. Kilisemizin önde gelenleri, çeşitli milletlerden ve dinlerden tüccarlar ve bankerler ve Türk hükümet adamları gelmişti. Başşehrin en seçkin müzisyenlerini ve en lezzetli yemeklerini takdim etmiştik.

Akşamın ilerleyen saatlerinde piskopos son merasimi gerçekleştirmek üzere gelini ve damadı istedi. Merasim artık çiftin muhteşem nakışlarla bezenmiş mindere diz çöküp karı koca ilan edilecekleri safhaya gelmişti. Damat arkadaşları eşliğinde geldi

fakat gelin ortalıkta yoktu. Bu umumiyetle utanma alameti olarak yapılırdı. Genç kız saklanır ve aranmasını isterdi. Bir müddet eğlendirici bir oyundu fakat gecikme uzadıkça misafirlerin huzuru kaçmaya başladı. Sonunda herkes gelini aramaya koyuldu. Evde 20 dolap, birçok ek bina ve teras bulunduğundan, uzunca bir müddet kimse telaşa kapılmadı fakat sabırlar taşınca arama komşu evlere sıçradı.

Artık sabrım tükeniyordu ve kızmaya başlıyordum. Karım çağırıp 'Artık arama! Odama gel!' dedi. Takmadığı bütün mücevherat ve değerli eşyalar ortadan kaybolmuştu! Karım biçare bir halde kendini sedirin üzerine attı. Baş tacı ettiğimiz sevgili kızımızın o kadar alçakça bir işe kalkıştığına inanamıyordum! Birkaç arkadaşımla kayık iskelesine gidip kayıkla giden birinin olup olmadığını sordum. 'Bir sürü kişi gelip geçti,' dediler. Fakat kayıkçılardan biri, 'Sciote ada kayıklarından biriyle ayrıldı. Yanında sımsıkı peçeli bir kadın vardı' dedi.

O zaman her şeyi anladım! O serserinin muhitimizde dolaştığını biliyordum, kızımız onunla kaçmış ve hepimizi kedere boğmuştu. Davetliler dağıldı. Polis müdürüne haber saldık. Karaya çıkabilecekleri yerlere ulaklar gönderildi ve ertesi sabah suçlu çift Halki'de tam evlenmek üzere iken yakalandılar.

Kızımız iade edildi, fakat kabul etmedik. İtibarımızı yerle bir etmişti. Bütün şehrin diline düşmüştük. Bize tuzak kurmuştu. Onun için yaptıklarımıza karşılık olarak o bizim malımızı çalmıştı. Üstelik nişanlandığı adamın şerefini de peş paralık etmişti. Nişanlısı bir daha evlenmedi, işinde yükselme hevesi kırıldı, insanlara itimat edemez hale geldi. Biz de perişan olduk. O uğursuz akşam hayatın tadı tuzu yok oldu. Karım o günden beri hasta. Böyle bir acı yaşayan başka bir aile var mıdır? Her şey gelip geçiyor fakat bu başka.

Yaşlı çift ağlaşmaya başlayınca biz de gözyaşlarımızı tutamadık.

Bayan Hamlin, "Zavallı kıza ne oldu?" diye sordu.

"Sokağın sonunda oturan bir komşu evine almış. Hizmetkârlarımızdan biri suçlulara yardım etmiş, gizlice mektup taşımış. Kaçmaya birkaç kez teşebbüs etmiş fakat başaramayınca son ana kalmış.

Geri geldi, ayaklarımıza kapandı, günahını itiraf etti ve kendini kabul etmemiz halinde hizmetkâr olmaya bile razı olduğunu söyledi. Bir daha gelmemesini söyledik ve kapıcımıza da içeri almamasını emrettik!

Bir keresinde de sokakta ayağıma kapandı, fakat zabıtaları çağırmakla tehdit edince gitmek zorunda kaldı. Sonra bir daha görmedik."

"Evine alan aile kızı bakkalın biriyle evlendirmiş. Şimdi altı çocuğu var, hizmetçileri yok, sabahtan akşama kadar köle gibi çalışıyor. Alt tabakadakiler haricinde dostu yok."

Bayan Hamlin ağlaşan anneye, "Fakat onu kabul etseydiniz şimdi daha mutlu olmaz mıydınız?" diye sordu. "Belki gerçekten pişman olmuştur. Bence kızcağızın sadık, meşakkatli yaşamı kötü biri olmadığına, tam kaybolmadığına işaret ediyor!"

"Çok mutlu olabilirdik, fakat yapamadık. Şayet onu geri alsaydık katlandığımız onca keder boşa gitmiş olurdu. Kendi yaptıklarının cezasını kendisi çekmeliydi. Üstelik onun üzüntüsü bizimkinin yanında pek hafifti."

"Kızınızı kaçıran Sciote'ye ne oldu?"

"Bir müddet hapis yattıktan sonra İstanbul ve civarına uğraması yasaklandı. Buralarda görülmesi halinde ağır ceza alacaktı. Arkadaşları rüşvet yedirmiş. Böyle işlerde adalet beklemeyeceksin! Bütün bunların üstüne üç evimizi kaybettik; biri şehirde, biri Beşiktaş'ta biri de Tarabya'da idi. Şehirdeki evimiz prenslere

layıktı. Çok yakında çıkan bir yangında kül oldu, neyse ki ben o zaman evde değildim, sadece bekçi vardı. Bir marangoz, bir duvarcı ve bir boyacıya günlük üç kuruş ödendiği bir zamanda o evin kabul odası için tam on sekiz bin kuruş harcamıştım. Mavi boyalı, gümüş renkli yıldızlarla donatılmış tavan sema gibiydi; o ahşap oymalara şimdiki ustaların mahareti yetmez. Bunları üzüldüğüm için anlatmıyorum. Başkalarının da böyle kederleri olmuştur. Fakat sevgili Maria'mız yaşlılık yıllarımıza gölge düşürdü!"

Fevkalade bunaltıcı bir hikâye idi. Oryantal yaşamı ve gençlerin elinden evlenme hürriyetlerini tamamen alan ve kararı bencil annelerin eline bırakan oryantal erdemi tarif ettiği için burada bahsetmeye değer buldum.[6]

HALET EFENDİ

Bu hikâyede anlattığım söz konusu tahripkâr adamla bir yerde daha yolum kesişti.

1859 senesinde Robert Koleji'nin ilk arazisini satın almıştım. Tapu senetleriyle birlikte, soruşturmaya sebep olan önceki bazı *el koyma* ve *haciz* koşullarıyla birlikte Sultan Mahmud'un özel bir fermanı bulunuyordu.

6 Macfarlane adında bir İngiliz'in yukarıda bahsedilen hadiseler etrafından şekillenen "Ermeniler" adlı bir romanı vardır. Bu eser Doğu hayatının saçmalıkları, zorbalıkları ve yanlış anlamalarıyla doludur. Aynı Macfarlane hayali gerçekten ayıramayacak kadar yaşlandığı zaman İstanbul'a gelmiş ve "Türkler ve Mukadderatı" adında bir kitap yazmıştır. Kendisinin belirttiği üzere Türkiye'yi yazmak üzere gönderilmiş ve gerçeğe sadık kalması beklenmiyormuş. Kitabı yazarken tanıştırıldığı bütün yabancılara kendi fikirlerini dayatmış ve o kadar uygunsuz karşılanmış ki, sanırım girdiği her evden bir müddet sonra kovulmuştur. Kitaptaki tek doğru şey Türkiye'nin yanlış yolda olduğudur; fakat tezini desteklemek için kullandığı gerçekler umumiyetle uydurmadır ve bunların bir kısmı fevkalade saçmadır.

Bu şekilde tapulanan arazi, muazzam zengin ve devlet borçlarıyla alakadar Türk memurlarla iş yapan Yahudi bir bankere aitti. Yahudi bankerin üstünlüğü her İsraillinin, ihtiyaç halinde ona borçlanmasından kaynaklanıyordu. Zengin fakir herkes bankerin hep sadık olacağına itimat ederek, elinden geldiğince yardım ederdi. Her büyük işte Yahudi bankerlerin arkasında kendilerini her zaman kollayan adamları vardır. Böylece banker S. zengin olup büyümüş. Banker aynı zamanda Ferisi tarikatına mensuptu. Birkaç genç, -bana anlatılanlara göre, ki doğruluğunu teyit edemeyeceğim- iki cemaatin birleşmesiyle daha çok himaye elde etmek düşüncesiyle Hıristiyan olmuşlar, yarısı da Ermeni Kilisesi'ne mensup olmuş.

Banker S. bu dönmelerin hepsini mahvetmeye ant içmiş. İnançlarına saldırmayacak kadar akıllı imiş. Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman yalancı şahitler bulup gençleri suçlamış ve şiddetli cezalara çarptırılmalarına sebep olmuş. Patrikler ve büyükelçiler araya girince serbest bırakılmışlar fakat çok geçmeden gene tutuklanmışlar ve gene müdahale edilmiş. Gençlerin ikisi Galata'daki Cizvit St. Benoit Kolejine sığınıp Katolik kilisesine girerek kurtulmuş. İkisi de gördükleri eziyetler neticesinde ölmüş, ötekiler İzmir'e kaçmışlar. Fakat oradaki Yahudiler de gençlerin düşmanlarının hâkimiyetinde imiş. Sonunda Atina'ya kaçmışlar da öyle kurtulmuşlar.

Bu banker, dışarıda, en aşağı sınıftan fakir bir Yahudi kılığında dolaşırmış. "Yahudi gabardini" hep eski, sarığı hep yıpranmış ve yırtık, ayakkabıları her an son nefeslerini vermek üzere gibiymiş. Gece şehirden dönünce Boğaz'daki evine sinsice girermiş. Eve girince "morlu ketenleri" giyip krallar gibi muamele görüyormuş.

Evi, iki ev gibi görünecek şekilde inşa edilmiş, kocaman ahşap bir yapıydı ve iki tarafı farklı renklerde boyanmıştı. Ben de

içeri girene kadar iki bina zannetmiştim. İçeri girince sahne birden değişiverdi. Zenginlik, lüks, ihtişam... Bir keresinde aynı evde bu zatın oğlunu ziyaret etmiştim ve beni *törenle* karşılamıştı. Muazzam reverans yağmuru fevkalade gülünçtü. Bu huyunu babasından almıştı ve terk edecek gibi de görünmüyordu.

Halet Efendi Yahudi dönmelere eziyet edilmesinde banker S.'nin gönüllü yardımcısıydı. Gözünü Yahudi'nin malına dikmişti ve hepsini ele geçirmekte kararlıydı. Meşru yahut gayrimeşru, devletle yaptığı işler yargısız infaz için birer bahane teşkil ediyordu.

Bir akşam banker şehirden döndüğünde, oğlunu gördüğüm odada pejmürde gabardin pardösüsünü çıkarıp zengin kıyafetlerini giyerken, hizmetçilerden biri gelip kapıda üç Türkün beklediğini bildirmiş. Banker, "Gelenler centilmen mi yoksa avam mı?" diye sormuş. Hizmetçi, "Centilmenler, Ekselansları," deyince banker, "Öyleyse buyursunlar" demiş.

Ziyaretçiler özel görüşme talep etmişler; borç isteyen hükümet adamları yahut o türden bir iş olduğunu farz ettiği için banker hizmetçilerini göndermiş. Ziyaretçiler adamı iyi kandırmış ve ansızın üzerine çullanmış olmalılar ki tek bir çığlık bile duyulmamış. Sonra sessizce ayrılmışlar. Efendilerinden ses seda çıkmayınca hizmetçiler çağrılmadan içeri girmişler ve bankeri iple boğulmuş halde sedirin üzerinde bulmuşlar. O dehşet ve ıstıraba rağmen aile mücevherleri toplayıp kaçmayı becerebilmiş. Mücevherler hariç olmak üzere taşınır, taşınmaz mülklerine, paralarına ve mallarına el konulmuş.

Fakat Halet Efendi artık haddini aşmıştı. Mahmud, nihayet Halet Efendi'nin gaddarlıklarından haberdar olmuş, devlete hizmet hevesinin sadece tamahkârlığından kaynaklandığını görmüştü. Bunun üzerine Mahmud Halet Efendi'yi derhal Bursa'ya sürdü.

Başkentten ayrılır ayrılmaz, ahlaksızlıklarını birer birer öğrenen Mahmud hiddetlenir ve hakkında ölüm emri vermeyeceğini taahhüt eden berata rağmen Halet Efendi'nin infaz edilmesi için derhal cellâda talimat verir. Cellât sadece abdest ve namaz için vakit tanıyacaktır.

Bursa'da Halet Efendi'yi iyi tanıyan ve ne şekilde öldüğünü bilen birkaç kişiyle konuştum. Teferruatlarda birkaç farklılık olmasına rağmen anlatılanlar umumiyetle aynıydı. Cellât Halet Efendi'nin karşısına çıkıvermiş ve hazırlanmasını isteyince Halet Efendi, "Beni kandıramazsın," diyerek koynundan beratı çıkarıp sultanın mührünü göstermiş.

Bunun üzerine cellât da koynundan ölüm fermanını çıkarıp Halet Efendi'den okumasını istemiş ve tarihe işaret etmiş. Halet Efendi saltanat fermanını selamlamış ve dikkatle okuduktan sonra, "Sadece abdest ve namaz! Tek isteğim budur! Sultanım bin yıl yaşasın!" demiş.

Muntazaman abdest aldıktan sonra soğukkanlı bir halde son namazını kılmış ve sedire dönmüş, sarığını çıkarmış, başını uzatmış ve kendinden emin bir tonla, "Kuvvetli İndir!" demiş. Bunun üzerine bir anda oluk gibi kan akıvermiş. Böylece her ikisi de suçlu olan banker ve gözdesi ansızın rezil bir şekilde can vermişler. "Kan döken kişi çukura yuvarlanır. Kimse yanında durmasın." [İncil, Meseller: 28;17]

Halet Efendi'nin infaz edilmesi ve Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte uzun müddet devam eden sorgusuz sualsiz kan dökme devri son bulmuş oldu. O zamandan beri Osmanlı imparatorluğunda görülen infazlar nispeten azdır. Hayat daha emin, devlet ise daha tesirsiz olmuştur. Halk ılımlılığı sayesinde pek çok günahtan korunmaktadır. Doğu kaderciliği kolay kolay bozulmayan bir huzur kaynağıdır. Şehirler dışındaki yerlerde sürülen basit

hayat tarzı istekleri en aza indirir. Diğer yandan Yeniçerilerin lağvedilmesi Osmanlı tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra ikinci bir Halet Efendi görülmemiştir ve de görülemez.

Hisler savaşlarla ateşlenmeyince, hem devlet hem millet yumuşamıştır ve Türkiye'de uzun müddet kalan biri umumi bir medeni iyileşme görüldüğünü inkâr edemez. İslam dini ancak bir noktaya kadar ilerlemeye müsaade eder. Dayanılacak yüksek bir idealden yahut ilham kaynağı olmaktan mahrumdur.

BÖLÜM 10
AFOROZ VE NETİCELERİ

Din hürriyeti mücadelesinde bir adım daha atılmalıydı. Daha evvel, Fatih Sultan Mehmet devrinden kalma olan ve Hıristiyan mezheplerin imparatorlukta yüksek rütbeli memurlar olmasına ve cemaatleri üzerinde muazzam siyasi ve sivil nüfuz sahipleri olmalarına imkân tanıyan acayip Türk kanunundan bahsetmiştik. Birinin sorgusuz sualsiz hapse yahut sürgüne gönderilmesi için üzerinde patriğin mührü bulunan kısa bir pusula kâfi geliyordu. Bu kanun sayesinde patrikler hem iyiye, hem de kötüye kullanabilecekleri fevkalade bir güce sahip oluyorlardı. Patrikler kanun sayesinde istedikleri zaman Divan mensuplarıyla da görüşebiliyordu ve cemaatleriyle alakalı görüşleri belirleyici oluyordu. Cennette olduğu gibi dünyada da alıkoyma ve serbest bırakma hakkına sahiptiler. Hem uhrevi, hem dünyevi manada öyle bir iktidarları vardı ki o makama erişmek için gözünü hırs bürümüş papazlar her şeyi yapıyor, bu makam uğrunda hiçbir masraftan kaçınılmıyordu. Bir kez o makama çıkılınca da piskoposluk rütbesi satılıp parayı sağlayan bankerlerin borcu ödeniyordu ve tabii ki piskoposlar parayı kendi halkından toplamaya mecbur kalıyorlardı. Dini satmak umumi bir iş olmuştu. Hatt-ı Şerif'le birlikte maaş verilmesinin gayesi böyle iktidarları sınırlandırmaktı. Halkın da nüfuz kazanmasıyla birlikte mali bozukluklar iyileşme yolundadır. Fakat manevi iktidar olduğu gibi durmaktaydı ve "büyük aforoz" gündelik yaşamın her köşesine zulüm taşıyordu.

Aydınlanmacı hareket, sadece başşehirde değil, diğer şehirlerde de kendi halinde ilerliyor ve ruhban sınıf reformla alakalı her türden teklife sağır duruyordu. Onlar, suçluları ismen önce patriklik kilisesinde ve ardından tüm piskoposlar tarafından bölgelerinde ifşa etmek suretiyle aforoz etmekten başka çareleri kalmadığını düşünüyorlardı.

Birçok kişi hatasını kabul edip kıyametten kurtuldular. Kilise reformunu ve İncil'in sadeliğine dönüşü müdafaa eden yaklaşık otuz kişi seçildi ve 12 Ocak 1846 tarihinde büyük tantanalarla Tanrı ve insanlar tarafından lanetlendikleri beyan edildi. Ceza sadece manevi bağlamda olsaydı kimsenin aldıracağı yoktu, fakat aforoz edilen kişi ilk olarak loncasından atılıyor ve her neyle geçiniyorsa ondan mahrum bırakılıyordu.

İkincisi, aforoz edilen kişiye borçlu olanlar borcunu ödemekten muaf oluyordu. Üçüncüsü, aforoz edilenlerden borcu olanlar, borçlarını derhal ödemeye mecbur bırakılıyordu.

Dördüncüsü, aforoz edilen biriyle ticaret yapmak yahut aforoz edilen kişinin selamını almak yasaklanıyordu.

Beşincisi, aforoz edilen kişi evinden ve dükkânından derhal çıkarılıyordu. Elbette bütün bu zulümlere ilaveten pek çok kişi hapislere atılıyor ve işkence görüyordu.

Umut edilen şey kilisede reformdu. Patrik ve danışmanları "Ermeni Evanjelik Kilisesi" adında yeni bir kilesinin kurulması için baskı yapıyordu. Bu onlara bırakılmış bir karardan ziyade mecbur bırakıldıkları bir mesele idi.

Eski Gregoryen Kilisesi'nden kopmuş olmaları ve Türk kanunlarının herkesin bir topluluğa ait olmasını mecbur kılması sebebiyle Evanjelik kilisesi olarak yeni konumları Türk kanunlarının ve Ermeni papazların ortak hareketinin sonucu olduğu söylenebilir. Bu gereklilik pişmanlık doğurmuştu, zira bir müddet kilise içindeki

hareketi durduracaktı. Sir Stratford Canning'in enerjik etkisi zulümlerin şiddetini yumuşatıyordu. Çetelerin zorbalıkları, falakalar, hapis, prangalar, mala mülke el koyma gibi zulümlere bir müddet katlanmak gerekmişti ve bu sessizce ve asil bir şekilde olmuştu.

Büyükelçi tarafından söz konusu kişilerin bütün vatandaşlık haklarını iade eden bir fermanın çıkarılması talep edilince Papalık ve Rusya şiddetle muhalefet etti. Fakat sonunda Lord Cowley, Sir Stratford'u ziyaret edip fermanı aldı. Bu vicdan hürriyeti yolunda atılmış büyük bir adımdı. 1847 senesinde verilen haklar 1850 ve 1853'te tekrarlandı. Tesirli Ermeni, Yunan, Katolik ve Rus muhalefeti sebebiyle Türk hükümeti birçok kez tereddüde düşüp bocalamıştır. Hükümet bir taraftan zulme uğrayanlara acıyor, diğer yandan da zalimlerle ortak çıkarlarını düşünüyordu. Fakat ardı ardına çıkan fermanlar Türklere cesaret veriyor, imparatorluk çapında din hürriyetine saygı duyulması gerektiğini herkese beyan ediyordu.

Gülhane Hatt-ı Şerif-i, Carabet'in öldürülüşü ve Evanjelik Ermeni Kilisesi'ni tesis eden kraliyet otoritesi hürriyet ihtilafının üç önemli adımı idi. Bunların her biri üzerine düşeni yapmış ve bir sonraki adımı hazırlamıştır. Mahkûmiyetten kurtulmaları için her şeyin mükemmel olmasını isteyenler bu gelişmelere bir anlam veremeyecek ve bunlarda bir fayda görmeyecektir; fakat onları bizzat tanıyan yahut sayelerinde ortaya çıkan gayeye sempati duyanlar arasında böyle kişilere rastlanmaz.

Patrikliğin hesaba katmadığı netice, aforoz sebebiyle işinden edilen gençlerin papaz okuluna katılmaları ve fevkalade seçkin bir öğrenci cemaati oluşturmaları idi. Buna mani olmak üzere Patrik, 'kimsenin şefinden izin almadan ikamet yerini değiştiremeyeceğini' söyleyen eski bir hükme dayandı. Bu kişi her halükarda izni

vermeyecek bir Ermeni olacağından öğrenci göçünün de önüne geçilmiş olacaktı.

Daha evvel bahsettiğimiz, Evanjelik Birliği'nin Sekreteri Baron Muggerdich bir müddet rahatsız edilmemişti. Fakat sonunda işine son verilmiş ve mallarına el konulmuştur.

Baron Muggerdich, zamanla hem değer hem de ehemmiyetçe artan arşivleri alıp döşeğine koymuş ve hepsini birden kocaman bir çuvala doldurup Bebek'e gelmiş. Sokaktan geçerken gözcülük yapan bir rahipe yakalanmış. Rahip derhal durmasını söylemiş! Fakat Baron Muggerdich hiç duymamış gibi yürümeye devam etmiş. Rahip koşup hamalın sırtındaki çuvalı indirmiş ve zabıta bulmaya gitmiş. Zabıta çuvala el koymuş. Bu esnada B. M. papaz okulunda emniyette idi. Arşivler bulunmaları halinde doğrudan Patrikliğe gideceğinden herkes şaşkın halde idi! Kaybedecek bir dakika bile yoktu. Yatağı satın aldım ve tam bedelini ödedim. Yatağın sahibi, "Geri alabilirsen tekrar satın alabilirim" deyince, "Olmaz! Alırsam ebediyen benim olur; kaybedersem de ebediyen benim kaybım olur" dedim.

Sonra derhal iskeleye gidip malımı talep ettim. Rahip çuvalı kayığa koymuştu ve resmi emirle çuvalın derhal patrikliğe götürülmesini istiyordu; köyün karakol komiseri izin vermişti. Kayık açılmak üzereydi. Komisere dönüp, "Bu benim malımdır ve onu rahipten değil, sizden isteyeceğim. İster denize atın, ister yakın, ister birine verin, patrikliğe ulaşmadan sizi Amerikan elçiliğine şikâyet ederim. Kararı size bırakıyorum" dedim. "Böyle dedikten sonra adamın yanından ayrıldım. Arkamdan çağırdı. Çuvalın binaya götürülmesini ve mühürlenmesini emretti. Çuval komiserin, rahibin, köy büyüğünün ve benim mührüm olmak üzere dört mühürle mühürlendi. Komiser bana dönüp, "Artık efendim,

amirim emredene kadar kimse buna dokunamaz! Bu hususta Çinili Köşk'teki paşaya danışılmalı" dedi.

Ertesi gün, komiser, rahip, köy büyüğü ve Amerikan tercüman, paşa hazretlerinin huzuruna çıkmış. Tercüman hadiseyi aktarmış. Paşa diğer tarafın söz almasını beklemeden rahibe dönmüş ve bir dizi hafif sıfatla şereflendirmiş -Türkçe bu bakımdan gayet zengindir ve en hafifleri "domuz", "gavur" yahut "köpek"tir- ve "rahip olarak hamalların sırtındaki yükü indirmekten ve mülayim yabancılarla kavga etmekten başka işin yok mu?" diye sormuş.

Bunun üzerine rahip, "Aman! Aman!" demiş.

Paşa ise, "Şimdi aman, aman sırası değil," diye karşılık vermiş. "Siz, komiser ve baş efendi ve şu cenabet rahip, tercümanı alın ve eşyaları Hamlin Efendi'nin evine kadar götürün. Eşyalar orada sergilensin ve şayet kendisi her şeyin tam olduğunu beyan ederse, baş efendi özür dilesin ve tercüman aracılık etsin. Komiser, bunları yapıp yapmadığını bana bildir, dava kapanmıştır. Haydi gidin!" Rahip patriklikte işi olduğunu bahane edip itiraz etmiş. Tercüman münasip bir dille rahibin derdini aktarmış ve rahibin mazereti kabul edilmiş. Zavallı rahibin amirinin emrettiği bir işi yaptığı için suçlanmasına lüzum yoktu. Bana umumiyetle iyi davranırdı, aşağılanmasına üzülmüştüm.

Güruh geri döndüğünde köyün avareleri karakolun yanındaki kahvehanede toplanmıştı. Komiser hamallardan birine işaret etti ve hepsi birlikte karakola girdiler. Dışarı çıkıp okulun yolunu tuttukları zaman kalabalık, "Vah! Vah! Camgöz (gözlüklerimden mülhem) ahmak rahibimize galebe çalmış!" diye bağrıştılar. Olayı rahibin aptallığına havale ederek kendilerine sırtını dönen paşaya hakaret ettiler!

Büyük çuval açıldı ve her şey ortaya döküldü.

Baş efendi komisere dönüp, "Efendim, bu kâğıtlar da ne böyle?" dedi. "Talep edilen şey kâğıt değil yataktı. Bunlara el koyacağım."

Komiser, "Eşek! Yatak ve içindeki her şey değil miydi o? İçinden elmas dahi çıksa Hamlin Efendi'ye aittir! Her şey tamam mı Çelebi?" dedi.

"Tamam," dedim.

Komiser köy büyüğüne, "Şimdi özür dile, sözleriniz hoş olsun!" dedi.

Adam öne çıkıp hayrete şayan bir halde özür diledi. Yerinde olsaydım onun gibi beceremezdim. Hepimiz dost ayrıldık.

İşte Muggerdich ve yatağı meselesi budur. Alınan malların hepsi ev yapımı idi ve evdeki diğer eşyaların hepsinden çok daha fazla dayandı. Yahut da eski olduklarından daha iyi muamele edilmişlerdi. Bu hadiseden sonra zulüm görenler ayrı bir cemaat olmuş ve arşivler artık patriklik tarafından aranmaz ve elde edilemez olmuştu. Kimsenin menfaatini de tehdit etmeyeceklerdi. İki kurtarma hadisesi arasında yedi yıl geçmişti o zaman zarfında daha büyük değişikliklere hazırlık teşkil eden muazzam değişiklikler olmuştu.

1846 ve 1847 seneleri boyunca, zulüm türlü çeşit şekillerde devam etti ve hakikat ve terakki müdafiîsi dostlarımız pek az rahat gördüler.

Adapazarı'ndan gelen haberlere göre aforoz her şeyi yerle bir etmişti. Ruhbanların taleplerine boyun eğmeyi reddeden ve evanjelik tarafa lanet okuyan ve yok edilmesini isteyen birkaç kişi çetelerin elinden kurtulmak için Türk muhitine kaçmak zorunda kalmışlar. Üç evi neredeyse tamamen yıkmışlar. Güneşte kurutulmuş tuğlalar kolayca dağılmış. Kalabalık ellerindeki kalaslarla duvarı devirip içerideki her şeyi tahrip etmiş. Dördüncü ev bir hayli sağlam olduğundan gayretleri netice vermemiş. Bu ev Ermeni

tarafındaki son evmiş ve ondan itibaren Türk semti başlıyormuş. Geçme kütükten yapılmış sağlam ev kalabalığı oyalarken, Türk kadınları kulakları sağır eden çığlıklar eşliğinde verandalardan, "Bakın hele resimlere tapınmıyorlar diye gâvurların Protestanlara yaptığına. Biz de resimlere tapınmıyoruz! Sonra sıra bize mi gelecek? Haydi, herkes bir sırık alsın da şunların peşine düşelim," diye bağrışmaya başlamışlar. Haber sokaklar arasında hızla yayılmış ve yüzlerce yaşmaklı kadın, çığlık çığlığa, ellerinde fasulye sırıklarıyla çetenin üzerine çullanmışlar ve hepsini rüzgârın sisi dağıttığı gibi dağıtıvermişler!

Kadınların ardından yatağanları ve tabancalarıyla kocaları sokağa dökülmüş; tek ermeni görülmemiş! Çete hayret edilecek kadar kısa bir sürede darmadağın olmuş.

Haberi duyduğumuz sıralar izinli olmam ve diğer misyonerlerin aşırı meşgul olmaları sebebiyle neler olup bittiğini öğrenmek ve ihtiyaç halinde yardımcı olmak ve haber vermek üzere Adapazarı'na ben gönderildim. Önce şehirden yaklaşık yüz kilometre uzakta bulunan İzmit'e gittim ve orada gerekli bütün istihbaratı topladıktan sonra, akşam vakti fark edilmeden şehre girmek üzere kırk kilometre ötedeki Adapazarı'na gittim. Türk mahallesine girip tarif edildiği gibi Hasan Ağa'nın hanını buldum. Alt katı geniş bir kahvehane olan kütükten yapılmış bir handı. Kahvehanenin üstünde kiler, onun üstünde de boş odalar vardı. Sakarya'nın verimli toprakları bulunan köylerden gelen çiftçiler mahsullerini getirip burada satarlar; zaten han da hususiyetle onlar için inşa edilmişti.

Sığınmacıları odalarında buldum. Evlerinden çıkarılmışlar, aforoz edilmişler, bütün malları ve mülkleri talan edilmiş, izinleri elinden alınmıştı; kaçak durumuna düşmüşlerdi. Hasan kaba fakat müşfik bir Müslüman'dı. Bütün Hıristiyanlığın putperestlik

çukuruna yuvarlandığına inanıyor ve doğru yolu gösterdikleri için Allah'a ve peygamberine teşekkür ediyordu.

Hasan, bu Hıristiyanların, tiksindiği putperestliği reddettikleri için zulüm gördüklerini duyunca hayrete düşmüş ve zavallılara yardım etmek istemiş. Hâkim sınıfa mensup olduğundan konuklarını koruyabilir ve onlar da dışarı çıkmadıkça handa emin olabilirlerdi. Ancak gecenin karanlığında bazı arkadaşlarını ziyaret edebiliyorlarmış.

Hasan, hükümet meseleyi neticelendirene kadar günlük on iki sent karşılığında misafirlerinin tüm ihtiyaçlarını karşılamayı kabul etti.

Bir misyonerin şehirde bulunması hoş karşılanmayacağından gün boyu handan çıkmadım. Bütün Ermeni mahallesi ayağa kalkardı. Gece vakti, çetenin beyhude taarruz ettiği o evde toplantı tertip ettim. Gece gelen İzmitlilerle birlikte yirmi yahut daha fazla kişi vardı. Türkler kışın sekizde, yazın dokuzda yattıkları için gece vakti mezarlık kadar sessiz olan Türk mahallesinde rehber eşliğinde fark edilmeden dolaşmak mümkündü. Arada sırada bir bekçiye rastlayabilirsiniz. Rehberim bekçiyle karşılaşınca, "Başhekim Hamlin, İstanbul'dan!" dedi. Bekçi cevaben, "Allah şifa versin!" dedi ve geçtik.

Başta Steppan Erzingiatsi olmak üzere belirli kişilerle görüşme vazifemi yerine getirmiştim; fakat kibarca bir an evvel ayrılmam istenmiş, mümkünse sabaha kalmamam tavsiye edilmişti. Bütün şehir geldiğimi duymuştu ve sabah Ermeniler ayaklanabilirdi. Bunlardan haberdar olan Hasan atları sabahın üçü için ayarlamıştı. Sanırım korkuyorlardı. Herkes hadiseler sebebiyle korkuya kapılmıştı.

Sabah üçte kalkıp gitmeye karar verdim.

Biraz fazla uyumuşum. Aceleyle kalkıp giyindim ve pencereyi açtım. Yıldızlar, yaklaşan şafakla, daha yeni solmaya başlamışlardı, fakat sokaktan boğuk, tehlikeli bir uğultu yükseliyordu. Kalbim gümbürder halde sesleri dinledim. Durum belliydi. Diğer tarafta da aynı şeyler oluyordu. Çoktan yüzlerce kişi toplanmıştı ve ara sıra duyulan metal şakırtılarına bakılırsa kalabalık kürek çapa vesaire gibi aletlerle donanmışlardı. Derin ve güzel bir uykudan uyanıp böyle şeylerle karşılaşmak hiç de hoş bir duygu değil. Bir yığın bağnazdan daha tehlikeli bir şey yoktur. Hâlbuki bu adamlar tek başına iken gayet kibar ve dürüsttürler.

Aşağıya indim, Hasan'ın orada olduğunu görünce çok sevindim. Herhalde geceyi kahvehanede geçirmişti. Valiliğe gidip muhafız talep etmeye şiddetle karşı çıktı; Hıristiyan köpeklerin arasından beni *şahsen* geçireceğini ve birinin bile havlamayacağını söyledi.

Hasan, "İstiyorsan, kahvaltını yap! Atlar yarım saat önce gelmiş olmalıydı!" dedi. O kadar erken bir vakitte iştahım yoktu; bir fincan acı kahve içtim. Atlar nihayet geldi. Atlarla birlikte gelenler başka yerlerde görülseler büyük heyecan yaratırlardı. Uzun boylu, esmer tenli, gürbüz, altı zeybek gelmişti. Adamların her birinin boyu iki metre kadar vardı ve tabanca ve kama kuşanmışlardı. Hasan ilk ata bindi. Sağ elinde sağlam bir değnek vardı. İkinci ata ben bindim, sonra atları geri getirmek üzere İzmit'e giden sürücü atına bindi. Zeybekler iki yanımıza sıralandılar. "Kapıyı açın!" emri üzerine Hasanın kahvecisi kapıyı açtı. Gün, soğuk ve asık suratlar ve tabii ki kötü niyet alameti uzun saplı kazma ve kürekler seçilecek kadar ağarmıştı. Hasan'ın, "Destur! Destur!" diye kükremesiyle birlikte kalabalığın içine dalıverdik.

Ne sayımıza güveniyorduk, ne silahlarımıza, ne de cesaretimize. Tek güvencemiz muhafızların Müslüman olmaları idi. Onlara karşı yapılacak bir saldırı Türklerin hepsini ayağa kaldırırdı.

Ancak muhafızlardan biri kalabalıktan birine vurup sürüyü tahrik edecek diye ciddi endişe ediyordum. Kalabalık Ermenice küfürler ediyor ve muhafızlar söylenenlerden tek kelime anlamamalarına rağmen Türkçe usturuplu cevaplar veriyorlardı. Öğretici olmaktan ziyade acayip bir sahne idi. Yüzlerce ayak takımı Hıristiyan'dan oluşan bir güruh ve tam ortasında katledilecek bir "kâfir" ve iki yanında sıra olmuş kuvvetli Müslüman muhafızlar. Her iki taraf da birbirine lanet okuyordu, muhafızlar kâfirlere, kâfirler muhafızlara! Hasan Ağa'dan muhafızların hakarete son vermelerini istemesini rica ettim. Nihayet ricamı kırmadı.

Kalabalığın neredeyse ortalarına vardığımız vakit, sağımdaki adamlardan biri yere tükürdü. Bana bir tür işaret gibi gelmemişti ama adamı diğerleri izledi ve çok geçmeden bütün kalabalık şevkle yere tükürmeye başladı. Anlamı aşikârdı ve muhafızların saldırmasına mani olmak çok güçtü.

Nihayet kalabalıktan kurtulmuş rahat bir nefes almıştım. Ferahlatıcı sabah esintisi Tanrı'nın özel bir ihsanı gibiydi. Hasan'a dönüp, "Hayatımı kurtardın; Tanrı da seni kurtarsın!" dedim. Hasan cevaben, "Kuzum sen bu köpekleri bilmezsin. Şu çalılıkların arkasında pusuya yatmışlardır. Nehre kadar geliyorum" dedi. Yol üstünde bir sürü çalılık gördük fakat kimseyle karşılaşmadık.

Nehre varınca, Hasan, "Artık düze çıktın. Atın sana yeter. Seni Allah'a emanet ediyorum!" dedi ve ayrıldık.

Onca iyiliği neden yaptığını tam idrak edemediğim için armağan, yani "bahşiş", vermek istedim. Alınmış gibiydi. "Ben bir Müslüman'ım! Bunu para için yapmadım!" diyerek itiraz etti. Umumiyetle bahşiş almaya Müslümanlardan daha hazır kimse yoktur. Çoğu zaman ise Müslümanları memnun etmek zordur. İşin aslı, ben onun misafiriydim. Birlikte yemek yemiştik. Zulme uğrayanları korumuştu ve ona göre bu dindarlık ve misafirperverlik

alametiydi. Bahşişi verdiğim zaman alsaydı amelleri boşa giderdi. Bir müddet sonra Hasan'a hediye gönderdim; bu kez memnuniyetle kabul etti ve ben de onu sonradan birçok kez hatırladım. Misafirperverlik doğuda en kutsal şeylerden biridir.

Adapazarı'nda tanık olduğumuz heyecan iyiye alametti. İnsanların itikatlı olduğunu gösteriyordu. Bu hal, kayıtsız ve soğuk inançsızlıktan daha iyidir. Orada toplananlar cahil fakat umumiyetle dürüst insanlardı. O günün üzerinden otuz yıldan fazla zaman geçmiş ve oradaki yüzlerin bir kısmı gerek iyi, gerek kötü hatıralarla birlikte hafızama kazınmıştır.

Üç yıl sonra Dr. Goodell'e hizmete hazır bir Evanjelik kilisesine rahip atama hususunda destek olmak üzere oraya gittim. Hürriyet tesis edilmiş, herkes işine gücüne bakar halde idi. Ne olur ne olmaz diye, şapel halen Türk muhitinde bulunan, kiralanıp ibadete uygun hale getirilmiş büyük bir Türk evinde idi.

Merasimlere çok sayıda kişi katıldı. Sokaktaki çocuklar dışında hakaret eden olmadı. Atanan şahıs 1839 senesinde sürgüne gönderilen ve kardeşi arşivleri kurtaran kişi idi.

Ertesi sabah İzmit'ten yaklaşık yirmi kişi geldi. Bunların hepsi hapse atılmış ve atlarımızın tamamına hükümet adına el konulmuştu. İnsanlardan bize yardım etmemesi isteniyordu. Ermeni din adamları ve şefleri valiyi yanlarına almışlardı. İtiraz etmek üzere konağa gittik. Vali bizi kıt bir nezaketle karşıladı. At arabalarıyla gidebileceğimizi, ellerinde at bulunmadığını vesaire anlattı. Bir Türk memurunu doğru olan bir şeyi yapmaya ikna edemezseniz gözdağı vermeye teşebbüs edebilirsiniz ve şayet işiniz basit ve anlaşılır ise umumiyetle muvaffak olursunuz.

Ilımlı teşebbüslerim fayda etmeyince doğrudan karşısına geçip atlarımızı vermemesi halinde yaptıklarını İstanbul'da ifşa etmekle tehdit ettim. Güdük bir zarafetle isteğimi kabul etti, fakat

dostlarımızdan bazılarını bir gün hapiste tuttu. Vali, yaptıkları diğer kötülükleriyle birlikte resmen şikâyet edildi. Şikâyet üzerine görevden alındı. Bu şekilde bir memurun hükümetin gayet olumlu emirlerine karşı gelmesi gayet yaygındı. Bu ise Türk hükümetinin en kötü zaaflarından biridir. Kanunlar gayet sıradan ve sessizce tatbik edilir, umumiyetle memurların kaprislerine bağlıdır.

Birkaç sene sonra ilk atadığımız papazı hastalık sebebiyle görevden almak ve Bebek ilahiyat okulundan, "kendi diyarında onurlu bir peygamber" namıyla meşhur halefini atamak üzere Adapazarı'na tekrar gittim.

Bu seferki karşılama ilkinden bir hayli farklıydı; halkın zihniyetinin değiştiğine işaret ediyordu. Yoğun sağanak nedeniyle geç varmıştık, fakat papazın evinin önünde büyük bir kalabalık hazır haldeydi. Hoş geldiniz ilahisi okunmakta idi ve ilahiyi öğrenen bazı Türk çocukları da vardı ve var güçleriyle bu gâvur şarkısını söylüyorlardı!

Ermeni muhitinde kilise inşa edilmişti; ev tıka basa doluydu. Rahipler ve delegeler sokaklarda doğu nezaketine uygun selamlarla karşılanıyorlardı. Anlaşılan Evanjelik kilisesi kabul edilmişti.

Eski dostum Hasan'ı da ziyaret ettim ve Arnavutluk'tan Saygıdeğer Dr. Sprague'nin gönderdiği armağanı ilettim. Fevkalade sevindi. Sanırım, her ne kadar Hasan idrak edemese de, bir kişi uzakta olsa dahi sergilenen misafirperverliği görmeli ve takdir etmelidir.

Adapazarı'ndaki evanjelik kilise terakkiye açıktı. Hakikati örten, ona ayak bağı olan hurafelerden kurtuldukları için Efendimizin yolunda ve hizmetinde cesurca yürüdüler. Saygıdeğer Dr. Anderson'ın yerel kiliseler için tayin ettiği ilke şu idi: "Kendine yeten, kendini idare eden ve kendini iyileştiren." Ve Adapazarı'ndaki

kilise bu yolda yürümüş, fakirliğin ve baskıların ortasında hakiki bir Hıristiyan medeniyeti inşa etmişti.

Papaz asi biri ve muazzam bir İncil vaizi; tam bir fikir adamı. Burada basamaklı eğitim takip edilmekte ve gençler liselerimizdekine benzer dersler almaktadır. Kızlar da eğitimden payını almakta ve bütün bunlar civar bölgelere de tesir etmektedir. Doğu dünyasının aydınlanması ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Merkezi noktalar sağlamca tesis edilmeli ve ardından kendi ayakları üzerinde durmalılar.

Efendimiz genişleyen saltanatını hardal tohumuna benzetmişti. Adapazarı'ndaki hareketin çekirdeği Efendimizin benzetmesine fevkalade bir örnek olduğundan ve aynı zamanda misyonerlik hizmeti ve tecrübesinin anlaşılmasını sağladığından tekrar bahsetmekte fayda görüyorum. Üstelik ilk misyonerlik seyahatimle alakalı olduğu için hususiyetle önemli buluyorum.

1840 yazında Dr. Dwight'la İzmit'e gittim. Kendisi zaten dokuz yıldır sahadaydı. Misyonun kurulmasına "Smith ve Dwight'ın Araştırmaları," başlıklı yazı öncülük etmiştir. Dr. Dwight çok uzak noktalara gitmiş, misyonun eksikliklerini tetkik etmiştir. Sahasıyla özdeşleşmişti. Evinde biraz sessiz olsa da seyahat halinde iken gayet konuşkan, güler yüzlü ve nüktedandı. Doğu dünyasında karşılaştığımız sıkıntılar, acayip fikirler ve tuhaflıkların hepsi taşı altına çeviren bir ruhla karşılanmış ve kıymetli madenler bu ruhla keşfedilmiştir. İkinci bir hayatta seyahate çıkmam icap etseydi öğretmenim ve rehberim olarak gene onu seçerdim. Dr. Dwight hayatının tamamını her köşeye hizmet götürmeye adamıştır ve Ermeni Misyonu'nun babası sıfatını herkesten çok hak etmiştir.

Bizi İzmit'e götüren teknenin güvertesini Ermeni, Yunan ve Türk yolcu dostlarımız doldurmuştu. Gayet serbestçe sohbet

edebiliyorduk ve sohbetlerin konusu umumiyetle din oluyordu. Çevrelerinin tesirinden uzakta, seyahatin sağladığı serbestlik içinde insanlar şüpheci ve soğuk davranmıyorlardı. Tek gördüğümüz iyi huy ve dostluktu. Kıyafetler tuhaftı fakat bunun haricinde şahit olduklarıma bakarak barbar Doğu'da bulunduğumu söylemem mümkün değildi. Burada evimizde göreceğimizden daha fazla nezaket vardı.

İzmit'e varınca şehre ve körfeze bakan bir Rum hanında oda tuttuk. Ermeni arkadaşlarımız gözetlenme kaygısı olmadan gelip bizi ziyaret edebiliyorlardı. Zira ne bir Rum bir Ermeni'nin ne yaptığıyla, ne de bir Ermeni bir Rum'un ne yaptığıyla ilgileniyordu. Netice itibariyle hiç biri diğerinin görüşüne göre ötekinden daha fazla kâfir olacak değildi.

Cumartesi akşamı küçük bir evanjelik cemaatinden biri gelip gün ağarmadan dönüp bizi şehrin dışında bulunan bir toplantı yerine götüreceğini söyledi.

Yola çıktığımızda çok karanlıktı; dar sokaklarda yolumuzu bulmak için kâğıt fenerler taşıyorduk. Rehber ansızın evlerden birinin önünde durup kapıyı açtı, sessizce içeri girdik. Ölüm döşeğinde, bizimle görüşmek isteyen biri varmış. Papaza günah çıkarttırmak istemiyormuş. Sadece kendisiyle dua etmemizi ve kendisini teselli etmemizi istiyormuş. Adamın kardeşi kâfirlerin gündüz vakti evine girerken görülmesini istemiyormuş, fakat şafak sökmeden herkes uyurken ziyaretçileri kabul etmeye razı olmuş. Hasta uyanıktı ve bizi bekliyordu. Gözlerindeki acayip parıltıya, vücudunun zayıflığına, kanı çekilmiş dudaklarına ve ellerine, ağır ağır konuşmasına bakılırsa huzura ermeye hazırdı. Ebedi hayat umudu sayesinde neşeli idi. Bizim ona vaizlik ettiğimiz gibi o da bize vaizlik etti.

Şehirden ayrılıp bahçeye çıkan muazzam güzellikteki patikaya girdiğimiz vakit doğudaki tepelerin üzerinde gün daha yeni ağarıyordu. İki arazinin ortasından geçen bir kanal vardı. Kanal açılırken çıkan toprak iki tarafına yığılmış, iki yakaya bol bol meyve ağacı dikilmişti. Yaprakların üzerindeki çiy damlacıkları minik prizmalar gibi sabah güneşinin türlü renklerini yansıtıyordu ve her taraftan kumru şakımaları yükseliyordu. Kumrular biz yaklaşınca susuyor sonra arkamızdan nağmelerine devam ediyorlardı. Böylece sabah nağmeleri ve Sebt gününün dinginliği ve kuşatan tehlikeler arasında toplantı yerine vardık. Veba, kolera ve ölüm gibi tehlikelerin ortasında her zaman serinkanlı, güler yüzlü ve kendine hâkim olan Dr. Dwight'ı ağlarken görünce çok şaşırdım. Hayat bazen bizi hazırlıksız yakalıyor.

Bahçede yaklaşık on beş kişi vardı. Yaşlı bir incir ağacının altında toplandık. Bahçe duvarları iki, iki buçuk metre yüksekliğinde kapı ise duvardan bir, bir buçuk metre daha yüksekti. Doğulular duvarın yüksekliği ne olursa olsun her zaman ondan daha yüksek bir kapı yaparlar. Kapının üzerine adamın biri tünemişti ve elindeki tütün çubuğuyla sanki sahnenin tadını çıkarıyor gibiydi. Bazen dikkatini toplananlara fazlasıyla verdiğinde, birisi "Gözetlemene bak, düşman gelebilir" diye uyarıyordu. Toplantımız uzun sürmüştü; kapının üzerindeki gözcü ansızın, "Biri kapıya yaklaşıyor! Dağılın!" diye bağırdı. Bahçenin sahibi bekledi ve bir müddet sonra, "Karagöz Carabet'miş! Geri gelin!" diye seslendi. Geri döndük, ziyaretçi selamlarla karşılandı. Zaman kaybetmeden işimize devam ettik. Dört saatlik çalışma, uzun bir yürüyüş ve hasta birini ziyaretin ardından, " 'Gönül istiyor, fakat takat kalmadı.' dinlenmeye ihtiyaç var," demeye mecbur kaldık. Bunu müteakiben uzun bir toplantı daha ve akşama doğru şehrin diğer yakasında bir tane daha...

Şimdi gelelim en az on saatimizi alan bu uzun toplantıların amacına. Hepsinin özü Kitab-ı Mukaddes idi. Herkesin müşkül bulduğu pasajlar vardı ve bunların pek çoğunun cevabı kolaydı. Bir de gayet karmaşık teolojik meselelere değinildi. Bazı kişiler hususiyetle Yahudilerle ilgileniyorlardı ve onlarla ilgili bütün argümanların tamamıyla ele alınmasını istiyorlardı.

Bir kısım ise Müslümanlara nasıl yaklaşılacağını, Efendimizin tek peygamber ve kurtarıcı olduğunun nasıl ispat edileceğini merak ediyorlardı

Bazıları da Katolikleri tartışmak istedi.

Bu kişilere Müslümanlarla İslamiyet'ten yahut Hıristiyanlıktan konuşabiliyorlar mı diye sorduk. "Konuştuğumuz kişi tek başına ise evet, fakat iki Müslüman beraberken birbirlerinden çekinip serbestçe konuşamıyorlar. Fakat inancımızı öğrenmek isteyen, kendi dinine tam itimat etmeyen pek çok Müslüman var." dediler.

Fikri ve manevi bakımdan gayet yoğun bir gündü. Eğitimsiz bir zihin bir kez kendini alâka duyduğu ve mühim gördüğü meselelere verdi mi, söz konusu meselelerde çabucak terakki eder. Görüştüğümüz adamların bu mevzuda gayet iyi oldukları aşikârdı. Altı yıl devam eden eziyetten sonra bu asil topluluk günümüze kadar ilerlemeye devam eden evanjelik kiliseyi inşa etmişti. Çalışmaların enteresan başlangıcı için Goodell'in "Türk İmparatorluğu'nda Kırk Yıl" adlı eserinin 221. sayfasına başvurunuz.

Bir keresinde odamıza döndüğümüzde bizi yabancı bir Ermeni karşıladı.

"Siz hekim misiniz?" diye sordu.

Dr. Dwight "Evet," dedi.

"Hangi hastalıkları tedavi ediyorsunuz?"

"Hepsini."

"Fakat bütün hastalıklar için ilacınız var mı?"

"Evet, Tüm hastalıklar için tek bir ilaç" vesaire.

Adam asıl kastedileni anlamayınca Dr. Dwihht doğrudan konuya girdi ve İncil'in tüm hastalıklara deva olduğundan bahsetti. Adam okumayı biliyordu; Dr. Dwight yabancı ziyaretçimize Yeni Ahit'le birlikte birkaç risale verdi.

Dostumuz Frenk hekimlere danışmak üzere İstanbul'a gidiyormuş. Karaciğer büyümesi ve sıtması varmış. Adama bir reçete hazırladık (Bkz. Bölüm XX.) ve Yeni Ahit'le birlikte Adapazarı'na geri gönderdik. O kişi, gece ziyaret ettiğim Steppan Erzingiatsi imiş.

Söz konusu kitap yeni Ermenice'de yazılmış ilk Yeni Ahit idi. Kahvehanelerde okumuş. Herkes dinlemiş ve yabancı oldukları mevzularda tartışmışlar.

Birkaç ay sonra daha eğitimli kişiler daha çok kitap almak üzere İstanbul'a geldiler. İzmit'teki hizmetin bay Goodell'in, "Sütçü'nün Kızı" adlı tek bir risalesinden doğması gibi bu vakada da bütün hizmet tek bir Ahit'ten doğmuştur. Bu da esas olarak Tanrı'nın Kelamı ile ilerlemiştir. Dr. Van Lennep ve Dr. Schneider da bölgeyi ziyaret etmiş ve gayet faydalı hizmetler de bulunmuşlardı, fakat bu evanjelik hareket umumiyetle yerel toprağın ve tohumların meyvesi idi. Başlangıçta, İzmit'te olduğu gibi bir hardal tanesi idi, fakat sonradan bu tohum çoğalmış ve yüzlerce araziye ekilmiştir.

İşi başlatan Steppan "zulüm patlak verince" dayanamadı. Aforozdan ve neticesinde işini kaybetmekten başka her şeye katlanabilirdi. Tereddüde kapıldı ve teslim oldu. Düşmanla yüzleşemedi. "Her şeyi terk edin ve arkamdan gelin," sınavına kadar hakikatin savunucusu olmuştu. Onu gece vakti ziyaret ettim. Olması gereken yerde olmadığını itiraf etti. Dik durabilenler doğru olanı

yapmış; fakat geçimini sağladığı işinden olursa sokaklara düşer dilenci olurmuş. Bu korkuyla yüzleşemiyormuş. Gene de hakikati yaşayacak ve aziz tutacakmış... vesaire. Fakat hakikate böyle muamele edilmemeli idi; nihayet hakikat onu terk etti. Steppan zamanla daha da uzaklaştı ve sonunda kayboldu. Ne yazık ki, gayet iyi bildiği halde Efendimizin vasiyetini tutamadı.

BÖLÜM 11
GÜNEY MAKEDONYA SEYAHATİ

Bir olay vesilesiyle 1847 yılında Güney Makedonya'ya seyahate çıktım. Nuri Bey adında bir Türk dağlarda gümüş bakımından zengin bir mineral bulmuştu. Bu Nuri Bey apar topar Kostantiniyye'ye, darphaneye gitmiş. Maden yoğun ısıya maruz bırakılmış, fakat potada azıcık kara cüruftan başka bir şey kalmamış. Arka arkaya denemeler hep aynı neticeyle son bulmuş. Darphane şefi, Nuri Bey'i, elindeki şeyin sahte mineral olduğuna, içinde işe yarar bir şey bulunmadığına ikna etmiş. Keskin zekâlı olmakla birlikte biraz da cahil olan Nuri Bey, acaba şu tabiat da sahtecilik yapar mı diye şüphe etmiş; bunun üzerine Nuri Bey Ermeni bir gümüş kuyumcusuna gitmiş ve oradan da Bebek İlahiyat Fakültesi'ne havale edilmiş. Her ne ise, söz konusu maden cevherinin gayet zengin antimon sülfür olduğunu anladık. Tetkik sonuçlarını Nuri Bey'e verdim ve vaziyet tarif ettiği gibi ise elindekinin değerli bir maden olduğunu da söyledim. Nuri Bey aldığı vesika sayesinde cevheri işlemesine destek olacak iki ortak buldu. Bu ortaklar bütün sorumluluğu yüklenmişlerdi, lakin benim madeni ziyaret edip bir rapor hazırlamam şartıyla. Ülkeyi ve halkını görmek ve ihmal edilmiş kaynaklardan faydalanılabilmesi için elimden geleni yapma arzusuyla, masraflarımın karşılanması şartıyla yola çıkmaya razı oldum.

Selanik'e, eski Thessalonica'ya, giden buharlı geminin ilk durağı Kavala (Neapolis) idi. Çanakkale Boğazı'nı (Hellespont)

geçtikten hemen sonra ufukta Semadirek Adası'nın parıldayan tepesini gördük ve "yanından doğrudan geçerek" Philippi'nin limanı Kavala'ya geçtik. Burada, Kavalalı Muhammed Ali Paşa'nın doğduğu mütevazı evi ve Müslüman gençlerin eğitimi için inşa ettirdiği evinin yakınındaki beyaz mermerden yapılmış görkemli okul binasını görmek üzere karaya çıktık. Talebelerin sükuneti dikkat çekici bir ilerlemeydi; ne kadar yüksek sesle olursa o kadar iyi olur usulünün revaçta olduğu eski Müslüman yahut doğu zihniyeti terk edilmişti –seyahat programım müsaade etseydi Philippi'ye uğramayı ve havarilerin yolundan Thessalonica'ya gitmeyi de gönülden isterdim. Sonraki durağımız Yunan manastır hayatının sanctum sanctorum'u[7] Athos Dağı'ydı. Burada, Türkiye ve Rusya'dan, uzun hac seyahatinden dönen bir grup keşişi bıraktık. Görünüşleri ve huyları bakımından pek cazip olmayan bu adamların taşıdığı torba torba sikkeler yolcuları şaşırtmış ve haklarında pek de hoş sözler edilmişti. Yolculardan biri, "Kârlı iki iş vardır" dedi ve devam etti, "Yunanistan'da ve Thessaly'de haydutluk; Atos Dağı'nda keşişlik."

"Hayır," dedi öteki, "Sadece keşişlik. 'Clephtler'in[8] gemilerde taşıyacak kadar sikkesi olmaz."

"Bu miskin iblisler zengin fakir demez para toplarlar."

"Bizim gibi çalışsalar ya" vesaire vesaire.

Keşişlerin lehinde konuşana şahit olmadım. Bu türden doğu dindarlığına Türkiye'den ziyade Rusya'da rastlanırdı; hem gemimizde de pek hürmet gördüğünü söyleyemem. Selanik'te haklarında sıklıkla konuşulan sıradan şeylere dikkat etmedim. Selanik'in batı düzlüklerini geçerken mola yerinde atlarımızdan biri yularından boşalıp dört nala evin yolunu tuttu. İki atlı derhal

7 Mukaddeslerin mukaddesi

8 Haydut

firarinin peşine düştü. Atı tarladan yola sürdüler. Zapt edemediler ama şehre giden yolda önünü kesip tekrar tarlaya yönelttiler. Firari atımız mavi çarşaflı bir Türk kadınına yaklaşıyordu. Kadın vaziyeti anlamış, biz uzaktan hayret içinde manzarayı seyrederken, atına atlamış, mavi çarşafı rüzgara kapılmış halde son sürat firari atın üzerine hücuma kalkmıştı. Yol kenarında kalabalık bir seyirci güruhu vardı. Kadın çok geçmeden kaçak ata yanaşmış, etrafında gittikçe daralan daireler çiziyordu. At nihayet teslim oldu. Yularından yakaladığı atı bizim atlı takipçilere teslim ettikten sonra kahraman kadın kalabalıktan yükselen "Maşallah! Maşallah! nidaları arasında atını tırısa kaldırdı, arkasına bakmadan çekip gitti. Çok geçmeden, Temmuz güneşi altında kovalamacadan bitkin düşmüş üç atla tekrar yola koyulduk. At binmesine bakılırsa, kadın büyük ihtimal Tatardı.

Selanikli Abbott Hazretleri ovanın batı tarafındaki hana uğramamızla ilgili olarak bazı tembihlerde bulunmuştu.

Bölgenin yerlileri dışında herkes için tehlike arz etmesi muhtemel sıtma, bir bulaşmaya görsün, süründürüp de öldürmeyen türdenmiş ve o aralar da saltanatının zirvesindeymiş. Bu gecikmeler sebebiyle hana ancak gün batımından bir saat sonra varabildik.

Hava halâ boğucu derecede sıcaktı. Takatimiz kalmamış, bir an evvel uyumayı arzu ediyorduk; tehlikeye rağmen, bir müddet istirahat etmek ve atlarımıza da biraz soluk aldırmak için hana uğramaya mecbur kaldık. Meğer iki Türk muhafızımız bu yoldan önceden de geçmiş ve bedavaya bir güzel ziyafet çekmişler. Hancı adamları kabul etmemekte kararlıydı, kılavuzlarımızın kapıyı yumruklamalarına, bağırıp çağırmalarına rağmen içeriden çıt çıkmıyordu. Sebebini tahmin edebiliyordum. Atlarımızdan inmiştik. Yularları bağladık. Kapıyı kırmayı teklif ettim. Her birimiz yakındaki mermer yığınından gücümüzün yettiği büyük bir

parça alıp kapıya hücum ettik. Handan gelen havlama ve bağırtılara bakılırsa içeride pek canlı bir hayat olduğu söylenemezdi. Hancı nihayet kapıyı açtı. Ettiği kabalığa karşılık hancıyı bir güzel azarladım. Hancı erkenden uyuduğunu, *ve* kahrolası Türkleri duymadığını! söyledi.

"Yiyecek neyin var?"

"Hiçbir şey; hiç."

"Pekâla, bize yumurta getir, biraz da taze tereyağı."

"Yumurta da yok, tereyağı da."

"O halde biraz ekmek ve zeytin ver, ayran da getir."

"Ekmek yok, zeytin yok, ayran yok."

"Yoğurt?"

"Bir kaşık bile yok."

Hancının eline üç beş sikke sıkıştırıp, "Yalan söylüyorsun. Ne varsa getir," dedim.

Hancı parayı görünce, bülbül gibi şakımaya başladı: "Ne alırsınız, efendim? Taze yumurta, tereyağı, ayran, leziz peynir, zeytin ve yoğurdum var!"

Hancı yiyip içip, tek kuruş ödemeden çekip gideceğimizden endişe ettiğini söyledi. Türkler ona Nuri Bey'in yanından geldiklerini ve bizimle beraber olduklarını söylemişler.

Fevkalade bir akşam yemeğinin üzerine, uzun günün yorgunluğunu atmak için, bir kaç saat şekerleme yapmayı göze aldık. Bütün sabahı at bulmak için harcamış, sonrasını at sırtında güneşin altında geçirmiştik, firari beygirimizi kovalama işi de cabası olmuştu.

Gece sıtmasından sakınmak için herkes, yirmi yahut otuz kişi, içeride tek bir hücrede uyuyordu. Hava tahammül edilecek gibi değildi. Başka bir oda istedik. Her birimiz, binlerce pireyle

o odadan da kaçmak zorunda kaldık. Farkına varana dek beyaz pantolonum dizlerine kadar kap kara pire kesilmişti. Pireleri çalılarla döve döve def ettik, fakat giysilerimizin bir kısmından da kurtulmak zorunda kaldık.

Kanlı canlı dostlarımızı ay ışığında parıldayan, bel hizasına kadar kalkan sıtmalı beyaz toz bulutunun içine savurduk. Uyumaktan ümidimizi kesmiş halde hep beraber verandanın altına uzandık. Ortalık sivrisinek kaynıyordu. Savuşturmak için elimizden gelen her türlü çareye başvurduk. Beyhude. Berbat biçimde ısırılmış ve öfkelenmiş halde atlarımıza atlayıp, ovanın yukarısındaki Yenice'ye doğru on beş kilometre yol kat ettik.

Hava serin ve hoştu; ve elbette o sıtmalı beldede uyumamamız iyi olmuştu. Seher vakti, çınar ağaçlarıyla çevrili, yeni ve temiz bir hana vardık. Yaralarımızı yıkayıp saat ona kadar temiz bir uyku çektik. Uykudan sonra kahvaltımızı yaptık. Fırınlanmış çeyrek koyun kebabı ve pilav aşçılığın zirvesiydi. Hiç bir koyun eti, pirinç yahut başka bir yemek o kebapla boy ölçüşemezdi. Bir dolara yedi çeşit yemek!

Doğu seyahatlerini cazip kılan şey birbiri ardına gelen güçlükler ve manilerdir.

Ertesi akşam Penlipé'ye vardık, hoş, iyice sulanmış, "sürülerle dolu"[9] bir beldeden geçtik. Dağın yamacına tırmanırken, uzakta engin tahıl tarlalarını gördük.

Köyde bazı tecrübelere vakıf olduk. Bey'in harman yerinde karşılaştığım adamlara hanın yerini sordum. Han olmadığını ve orada kalmamız gerektiğini söylediler. Şaşmıştım; köyün öteki ucuna kadar gidip geri çevrilmiştik. Doğu seyahatinde şaşkınlık yahut inanamamak umumiyetle emniyetlidir.

9 İncil, Mezmur, 65:13

Bey'e seyahat fermanımla beraber bitkin düştüğüm için kendisini bizzat ziyaret edemeyişimi mazur görmesini rica eden bir not gönderdim. Bey de cevaben iki adamı vasıtasıyla en iyi dileklerini ve hasta olduğu için gelemediğini iletti. Doğu dilinde cevap yazdım.

Bey'in, iyi giyimli, kibar adamları ayrılmadı. Bir an evvel akşam yemeğine ve yatağına kavuşmayı dileyen yol arkadaşım sabırsızlanmaya başlamıştı. Adamları göndermem için yalvardı. Karşı çıktım ve ona doğu nezaketinin bize göre daha fazla zaman ve sabır gerektirdiğini, sabırsızlanmak şöyle dursun bir saat daha oturmalarını yeğlediğimi söyledim. Adamlar arkadaşımın ne dediğini bilmek istediler. "Akşam yemeğinden bahsediyor" dedim. Adamlardan biri, "İnşallah, iyi bir yemek yer" dedi; öteki adam da sadece, "İnşallah!" dedi. Kasıtlarını tam anlamamıştım, pek hoşlanmamıştım. Sonra seyahat arkadaşım söz alıp hiddetle, "Dillerini konuşabilseydim onları derhal def ederdim!" dedi. Adamlar arkadaşımın dediğini anlamışlardı; tez bir selamın ardından keyifleri kaçmış halde ayrıldılar.

Arkadaşımın tavrına şaşırmıştım, hemen bu tutumunun doğuracağı neticelerin bir kaçını sıraladım. Biz konuşurken içeri iki hizmetçi girdi; Bey'in ikramı altı türlü enfes yemeklerle birlikte. Aşağı yukarı bir metre çapında sinileri başlarında taşıyorlardı. Kovduğumuz adamlar, yaşlarına göre yüksek mizaçlı adamlar, anlaşılan bizimle yemeğe katılmayı ummuştu.

Bey kendi yemeğinden büyük bir hisseyi bize göndermişti, tıka basa dolu kaplarda bir düzine adama yetecek yemek vardı.

Arkadaşım kusurunu ve sabırsızlığını kabul etti. Bize muazzam bir nezaket ve şefkatle muamele eden bu adamlara patavatsız, ahmakça, nahoş ve düşmanca davranmıştık. Seyyahların

ortak kaderi işte. Ya sabırca zengin olacaksınız, ya da evden çıkmayacaksınız.

Gafımızı, mümkün mertebe, telafi etmek için değirmen yeri başını çağırıp dilediği adamları seçmesini istedim. Sonra bize yetecek kadar aldıktan sonra yemeği adamlara dağıttık. Bey'in hizmetkarları onlarla birlikteydi ve keyifli ve şen bir ziyafet olmuştu. Hizmetçilere bahşişlerini verip gücendirdiğimiz adamlara meseleyi izah etmelerini tembih ederek hadiseyi elimizden gelince yatıştırmayı becermiştik.

Ertesi gün Karaova'yı aşıp kuzeye, dağlara yöneldik. Girdiğimiz geçitte serin bir esinti vardı, uzaklardan hüzünlü su şırıltıları duyuluyordu. Verimli ovanın ardından, dik yamaçlar, kasvet ve ıssızlık seyahatin tadını kaçırmıştı.

Nuri Bey'le dağlık Borçka köyünde karşılaştık, beraberinde haydut bakışlı dokuz silahlı adam vardı. Bir kaç sene evvel bu muhitin tamamına eşkıyalar hakimmiş. Girişken paşalardan biri bu eşkıyaları kuşatmış, hepsini sadece ancak tek sıra halinde yaklaşılabilecek büyük bir mağaraya sürmüş. Eşkıyalar açlıktan teslim olana kadar da beklemiş; sonra bu adamları aileleriyle birlikte beş köye yerleştirmiş. Hedefimiz olan Rojeden köyü de bu beş köyden biriydi. Paşa bütün ahaliyi bunların her birinden sorumlu tutmuş ve böylece haydutluğu bir hamlede halledivermiş. Paşanın hükmü kati imiş. Bu Paşa kafilemizin geldiğini işitince ne olur ne olmaz diye elli adamını yollamıştı.

Bizzat baş muhafız şöhretli haydutlardan biriydi; suratındaki çirkin yara izleri karıştığı arbedelerin hatırasıydı herhalde. Bu adam eşkıyalık maceralarından çekinmeden bahsediyor, kendi elleriyle on yedi erkek ve kadını katlettiğini itiraf ediyor, bununla da kalmayıp hiç sıkılmadan zerre vicdan azabı duymadığını, rahibe gidip günah çıkarttığını ve günahlarının bağışlandığını söylüyordu;

şimdi iyiymiş yani. Bütün bir akşam, bu adamın vicdanına ulaşıp azıcık da olsa pişmanlık uyandırmaya gayret ettim, lakin hepsi nafile oldu. Adamların hepsi Yunan kilisesi mensubuydu, dindarlık bakımından pek zayıftılar ve hiç görmediğim türden kaba ve kör bir ahlak kavrayışları vardı. Onları bastıran askeri kuvvetti, fakat aydınlanmaları yahut iyileşmeleri için yapılmış bir şey yoktu.

Ziyaret ettiğimiz iki köyde ne okul vardı, ne rahip; zaten rahip ve okul isteyen de yoktu.

Bey'e eşkıyaların arasında Müslümanların bulunup bulunmadığını sordum. Bey, "Ah, elbette," dedi, "her cins eşkıya vardır. Fakat birbirlerinin dinlerine karşı saygılıdırlar. Yunan haç çıkarır: Müslüman da abdest alıp namazını kılar. Müslüman bir hırsızı yakalarsak askere göndeririz; firar edeni de vururuz."

Nuri Bey Slav kökenli bir Müslümandı; bu bölgedeki Müslümanların hemen hemen hepsi ya Slav, ya da Yunan kökenliydi. Türkler umumiyetle askerlik ve devlet işleriyle iştigal ederler. Nuri Bey'den daha kaderci bir Müslüman herhalde yoktur. Yürürken bile azami serinkanlılık isteyen uçurumun kenarında, tehlikeli patikada hiç aldırış etmeden at biniyordu. Attan inip yaya gitmemize gülüyordu. Ayağımı sağlama aldığım bir noktadan, aşağıya bir taş fırlatıp ufak göle inene kadar geçen saniyeleri hesapladım. Hesaplayabildiğim kadarıyla taşın göle inmesi yedi saniye sürmüştü; Nuri ve atı tutunup kalacak bir yer bulana dek iki yüz metre yuvarlanırdı herhalde. Arkadaşım bir kaç yüz metre ötede, fazla sarp olmayan uçuruma yuvarlandı. Neyse ki patikanın iki metre aşağısındaki bir çatlaktan uzanan kayın ağacının dalına tutunabilmiş ve az bir zahmetle kurtarılmıştı. O ağaç olmasaydı, şansı varsa otuz, altmış metre, hatta iki yüz metre yuvarlanabilirdi.

Sarp bir yamaçta bulduğumuz Rojeden köyü sağlam imarlı, düzgün sulanan bir beldeydi, yakınında yeşil ormanlar ve arka

tarafında evlerin duvarları için gerekli taşların kolaylıkla temin edildiği bir taş ocağı vardı. Yüksek, dik çatılı evlerin her biri kale gibiydi. Her evin yarısından fazlası ahır olarak tahsis edilmişti; ev halkı üst katta oturuyordu.

Bu gözü pek dağ köylüleri hükümetten çok yakınıyordu. Bir domuz beslemek için bir koyun vermeleri gerekiyormuş. Sürüleri sayılıyormuş ve ölen yahut çalınan hayvanları da beyan etmeleri gerekiyormuş. Sayılarda bir terslik tespit edilirse bedeli ödenirmiş; ve bu durumda toprakları iyi olmasına rağmen hayatta kalamazlarmış. Al yanaklarına ve gürbüz cüsselerine bakılırsa hayvan bakımından sıkıntı çekmiyorlardı herhalde. Bunların ahlaklı ve sorumlu insanlar olduğu insanın aklına gelecek şey değildi. Nuri Bey seccadesini yayıp namazını kıldı; bu fiil, dağlarda gözle görünür tek dini emareydi.

Yunan Kilisesi'nde her türden dini merasim vardır, lakin Makedonya'ya hakim olmasına rağmen bu karanlık beldelere zerre ışık sızmamıştı.

Nihayet Nuri Bey'in anlatıp durduğu madeni bulduk. Tepelerden birinin bir yakasında, kah şurada, kah burada, maden filizi aradık. Madene erişmek öyle meşakkatli, ulaşım öyle masraflı, ülkenin hali öyle berbattı ki, madenin daha iyi günleri beklemesi gerekiyordu. Madene varmak için bir hayli dolambaçlı bir yolu aşmak zorunda kaldık. Daha kısa bir yol bir hayli elverişli olurdu ve günün birinde böyle bir yol açılabilir o zaman bu dağların zenginlikleriyle ticaret yapılabilirdi.

Madenden dönerken yaklaşık beş kilometre uzunluğunda başka bir geçitten geçtik. Burada piritten başka bir şey yoktu. Elbette buranın sakinlerine göre bu maden altından başka bir şey değildi. Doğrudan başımıza düşen, bir de kayalardan üzerimize akseden güneş dayanılmazdı. Bu muazzam taş fırından çıkarken, herkes

neşeyle çığlık atıp biraz ilerideki kayalıktan fışkıran suya hücum etti. Nuri, gür sesiyle herkese güzelce yıkanmasını ve ağzını çalkalamadan su içmemesini tembihledi. Bu yıkanma ve gargara faslında susuzluğumuz yarı yarıya dinmiş kanımız soğumuştu. Ancak bundan sonra kötü bir tesirden endişe etmeden içebildik. Elbette başka haller bakımından da akıllıca bir ihtiyatlılıktı.

Adamlardan bazıları Bey'e ve babasına suikast yapma planlarını açıktan açığa anlatmakta bir sakınca görmüyordu. Bunları duyunca Bey'e daha adil hükmetmesini, aksi takdirde sonunun fena olacağını söyledim. Bey ise adamların hepsinin ödlek olduğunu söyledi; madem yürekleri varmış ne diye hala yapmıyorlarmış? İşte bu adam her gün böyle adamların arasında silahsız dolaşıyordu.

Bey'in babasını öldürmüşler, fakat Bey canını ancak bir ağaç kovuğunda açlıktan telef olmaya ramak kalana dek saklanarak kurtarabilmiş. Nihayet paşa gelip işleri doğu usulü yoluna koymuş. Bey hala madeni kendi usulüne göre işletiyor ve maden cevherinden Selanik'e her yıl iki ya da üç yüz ton gönderiyor. Maden buradan Trieste'ye gidiyormuş. Buharlaşma sebebiyle o kadar kayıpları oluyordu ki madeni eritme çabaları boşaydı, bu yüzden de maden Selanik limanına ham gönderiliyordu. İhmalkârlık, karanlık ve zulüm el ele eledir. Makedonya'ya, gurbete gitmiş olan öğretmenle birlikte artık iyice sönen ilahi hakikat ışığı bu topraklar meyve vermeden evvel tekrar yakılmalı. Başka türlüsü de arzu edilmez. Hayırlısı, burada yatan zenginliğin daha iyi bir nesli beklemesi. Buranın zamansız terakki etmesi olsa olsa zulüm ve adaletsizliğin artmasına sebep olur.

Bey'in hoşuna gitmese de, Trabzonlu bir Ermeni maden işçisini madenden kurtarıp yanıma aldım. Bey'in ödeme yapmasını beklemiyordum; zaten öyle bir söz de istemedim. Adam için ne

kadar ödediğimi biliyordu, müsait olduğu zaman masrafı son kuruşuna kadar karşıladı. Bazen hiç umulmadık yerde karşınıza dürüstlük ve sağlam bir adalet çıkıverir; yahut tam aksi.

Rahmetli papazın ailesini de ziyaret ettim. Üç yiğit oğlu vardı; boylarına boslarına baksanız bu delikanlıların yaman eşkıyalardan olduğuna kanaat getirirdiniz. Kilisedeki merasimleri idare etmeleri hariç bu gürbüz delikanlılar dinden imandan bihaber haldeydiler.

Ahlaklı yaşayışla din arasında herhangi bir alaka bulunabileceği bu gençlerin akıllarına hiç uğramamıştı herhalde. Köylüler bakır, demir ve sarı zırnık numuneleri getirdiler. Sarı zırnığa dağ eteklerindeki damarlarda bol bol rastlıyorduk, lakin bu damarlar bir hayli ince tabakalar halindeydi.

Madeni, hususiyetle civarını tetkik ettikten ve henüz sermaye vaat eden bir konumda olmadığına karar kıldıktan sonra, bahşişlerini seve seve keselerine indiren aynı haydut tayfasının rehberliğinde dağdan aşağıya inmeye devam ettik. Kendi kuruntularımızı bir kenara bırakırsak, bu dağlarda Makedon çığlıkları falan işitilmiyor.

Karaova'ya vardığımızda Cumartesi'ydi; Sebt'i geçirebileceğimiz ve dinlenebileceğimiz bir yer bulma derdine düşmüştük. Kılavuzlarımız ovanın valisi Dürzi Bey'in köyünden başka atlarımız ve kendimiz için dinlenebileceğimiz uygun bir yer bulunmadığını söylediler. Köy ahalisi gürbüz ve sıhhatli görünüyordu. Duvarları kil tuğlalı, tek katlı, yüksek ve sivri çatılı, ahşap panjurlarla örtülmüş en fazla iki pencereli evler karanlıktı. Cam takılmış pencereye pek rastlamadık. Dağlarda ve ovanın kıyılarında bol bol bulunan çam odunlarını ocaklarda hem aydınlatma hem de ısınma için kullanıyorlardı ve evlerin içi baştan aşağıya is bağlamıştı; sağlıklı olmakla birlikte evlerin iç karartıcı bir hali de vardı.

İşte bu evlerden birine adımınızı atınca doğrudan zifiri karanlık bastırmış gibi oluyordu.

Dediklerine göre Dürzi Bey'in köyüne varmak için yolumuzdan üç saat sapmamız gerekiyormuş, fakat oradan Yenice'ye kestirme gidilebiliyormuş.

Ahalinin mesafe ve coğrafya bilgisine itimat edilemeyeceği tecrübeyle sabitti. Ahali, Dürzi Bey'in gücünü kudretini, ihtişamını ve misafirperverliğini o derece methetti ki, Dürzi Bey'i ziyaret etmek şart oldu. Avrupa medeniyetince görülmemiş, değişmeden muhafaza olmuş bir Müslüman valiyi görmek biraz zaman kaybına ve yorgunluğa değerdi.

Köye yolculuğumuz söylenenin aksine dört saat sürdü; fakat bir saatlik bir fark pek ciddi sayılmazdı, hem fazladan zamanımız da vardı; Selanik'ten hareket edecek buharlı gemi Perşembe akşamına kadar demir almayacaktı.

Bey'in konağına vardığımızda akşam vaktiydi. Uzun, sağa sola uzanan konak muazzam genişti, fakat acayip dik çatılı, harem tarafı Türk efendilerinin beğenisini ve zenginliklerini sergileyen kırmızı panjurlu, parıldayan camlı pencereleri bulunan konağın çoğu tek katlıydı. Bey tarafından hem ihtişamla, hem de kimin nesi olduğumuz anlaşılana kadar bir derece ihtiyatla karşılandık. Bey'e Amerika (Yeni Dünya)'dan gelen Protestan Hristiyanlar olduğumuzu söyledim. Rojeden'de, dağlarda, dostumuz Nuri Bey'e ait bir madeni tetkik ettiğimizi anlattım. Bitkin haldeydik ve Sebt günü istirahat etmek ibadet etmek ve Pazartesi sabahı tazelenmiş halde yola koyulmak istiyorduk.

Bey'in Müslüman evinde Hristiyan ibadetleri biraz nahoş olacaktı. Bey, "Dininizin usullerini bilmem, bu sebeple size münasip bir oda da tertip ettiremem" dedi. Hristiyanlığa dair malumatının Yunan kilisesine dayandığını bildiğim için, "Mihraba, haça,

resme, tütsüye, muma yahut cüppeye ihtiyacımız yok" diye izahatta bulundum. Bunun üzerine Bey, "O halde siz Müslümansınız!" dedi. "Ah, hayır," dedim ve Mekke'ye işaret ederek, "bizim kıblemiz de yoktur. Biz Tanrı'nın sonsuz ruh olduğuna ve her yerde bulunduğuna inandığımız için ibadet için kati bir yönümüz yoktur" dedim.

Bey, "Size bir oda tahsis ederim" buyurdu ve "Önce yemek" dedi.

Bir saat bekledikten sonra muazzam bir ziyafet çektik; koskoca Batı dünyasında bu konağın mutfağıyla boy ölçüşecek tek bir mutfak yoktur. Bey, Hristiyan sofrasında gerekli olduğunu düşündüğünden olsa gerek brendi ikram edemediği için özür diledi. Müslümanların gördüğü Hristiyanlık hürmet uyandıracak türden değildir. Öyle ki, Bey ülkemizdeki içki aleyhinde teşebbüsler olmasını şaşkınlıkla karşıladı. Avrupa'ya has içme alışkanlıkları Türk memurlara da sirayet etmeye başlamış. Avrupa tesirinin kuvvetle hissedildiği ticaret merkezi şehirlerde ise iş çoktan çığırından çıkmış; fakat umumiyete bakıldığında içki tüketimi bakımından en itidalli insanların Müslümanlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Odamız geniş ve serindi. Görünüşü itibariyle enteresan bir odaydı. Bu manzaradan hareketle Bey'in bize özel ibadet yerini verdiğine hükmettik; bu hükmümüz doğruysa odada herhangi bir ikona yahut put bulunmadığına emin olabilirdik. Odada Mihrap yeri vardı; fakat ya henüz yapılmamıştı, ya da seyyar bir mihrabtı ve yerinden alınmıştı. Müslümanlar namaz kılarken Kıble'ye yönelirler.

Konağın duvarlarının ötesinde iki dönümün üzerinde bir harman yeri vardı. Etrafı yaklaşık iki buçuk metre yüksekliğinde duvarla çevrilmişti ve tahıl ambarlarıyla işçilerin kaldığı bölmeler de bu duvarlara yaslanıyordu. Bir kenarda Bey'e ait yüksekçe bir

kule vardı ki Bey buradan çalışanları seyrediyordu. Kuleye yakın bir yerde adamlardan bir kaçı "dişli, keskin [harman] dövme aleti"[10] yapmakla meşguldü. Birbirine tutturulmuş sekiz santim kalınlığında ve iki metre enindeki iki kalastan oluşan alet New England taş tırmığına benziyordu, tek farkı buradakilerin uçlarının samanı süpürüp götürecek biçimde daha kıvrık olmasıydı. Ağaç dişbudağa benziyordu, fakat çapraz damarlı ve kırılması imkansız gibi görünüyordu. Usta, münasip bir keski ve ağır bir ağaç tokmak yardımıyla kalasta derin bir yarık açıp bir parça çakmaktaşını büyük bir güçlükle yarığa soktu, taşı kafi derecede kıvrık ve keskin olacak şekilde tıraş etti. Bu taşları kalastan çıkarmak muazzam derece zordu; böyle olduğu için taşlardan biri kötü tıraşlandığında usta taşı değiştirmeye girişmeden öylece bırakıyordu. Alt tarafı tamamen bu keskin taşlarla donatılmış harman döven çirkin ama fevkalade kullanışlı bir aletti. İşçilerden biri aletin önünde yığın haline gelen samanı yaymak üzere elinde sivri uçlu bir değnekle bu tırmığın üzerine oturur. Bu alet saman çöplerini bir güzel doğrayıp ezerek yemlik hale getirir. Atlar için pek az saman ayrılır. Sade saman yerine bu öğütülmüş saman çöpü, tahıl kabuğu ve arpa kullanılır. Kullananların nezdinde bu aletin tek kusuru ise samanı yemliğe uygun hale getirmemesidir.

Bu harman yerindeki en enteresan iş harman savurma işiydi. Harman yerini çevreleyen duvar rüzgarı kestiği için tahıllar rüzgara yetişecek kadar havaya savruluyor, rüzgar buradan samanları alıp götürüyordu. Bu işlem için kullanılan yabaların uzun esnek sapları vardı. Tahıllar bu yabalarla havaya savruluyor, taneler muntazaman ayrılmış halde tam yerlerine dökülüyordu.

Akşam vakti, Bey, Doğu şehzadelerine layık yemeğini yedi.

10 İşaya xii. 15

Yemek odasına girdiğimizde akşam yemeğine dair tek emare en muntazam kıyafetleri içinde odanın diğer ucunda sıralanmış hizmetkârlardı. Hep beraber odanın bir basamak yükseltilmiş bölümündeki divana oturduk; ve iki adam efendilerinin el çırpmasıyla birlikte öne çıktı. Adamlardan biri eni yaklaşık iki karış, iki sofra altlığı taşıyordu, ikinci adamın elinde göz kararı bir kulaçlık muhteşem bir bakır sini vardı. İnce kenarları yukarı kıvrılmış sini göz kamaştırıyordu. O kadar ki, Bey'e dönüp sinideki işçiliğe hayran kaldığımı söyledim.

Sini altlıkların üzerine oturtulduktan sonra üzerine beyaz bir örtü yayıldı; her misafir için bir kaç dilim ekmek ve üç kaşık getirilmişti: sıcak yemekler için şimşir kaşık, soğuk yemekler için kaplumbağa kabuğu kaşık ve şerbet yudumlamak için ceviz kaşık vardı. Yere, zemini örten minderlerin üzerine oturduk.

Hizmetçilerden birinin fevkalade bir maharet eseri, göz açıp kapayıncaya dek kucağımıza bırakıverdiği dürülmüş beyaz örtülerle dizlerimizi örttük. Sonra sabun ve akan suyun altında ellerimizi bir güzel temizledik. Doğulular için kapta kâsede falan el yıkamak tiksinilecek bir iştir. Onlara göre elin daldırılmasıyla birlikte su kirlenmiş, yani eller pis suda yıkanmış olur. Burada önce elinizi incecik dökülen suyun altında sabunlar, ardından bolca suyla elinizi durularsınız. Su delikli bir kapaktan süzülüp aşağıdaki leğene dökülür. Temizlik faslından sonra peçeteni düzenlersin ve ilk yemek servis edilir. Mutfak evden ayrıdır ve yemekler üzeri örtülmüş kaplarda getirilir. Bu bakır kapların kiminin içi kalaylı kimininki kalaysızdır. Hizmetçi bakır kap başının üstünde, elleri iki yanında salınır halde yaklaşırken, lisan-ı hal ile adeta "Bakın, nasıl hiç korkmadan ve emniyetle taşıyorum" der. Hizmetçinin yemeği azametle sininin ortasına koyuşu ve salonun diğer ucuna doğru geri adım çekilişi ise tam seyirliktir.

Her yemekle birlikte kaşık da değişir; yani sıcak ve soğuklar için türlü çeşit kaşık kullanılır ki birincisi hep abanoz, boynuz yahut kaplumbağa kabuğundan, sonraki de şimşirdendir. Bu kaşıkların üzerinde, hususiyetle saplarında, bir mertebe zevk eseri işlemelere de rastlanır.

Yol arkadaşıma en az on beş yemek geleceğini ve hepsinden de tatmamız icap ettiğinden buna göre davranmamız gerektiğini söyledim. Ve öyle de yaptık. Ne var ki önümüze tam yirmi iki yemek geldi ki akşam yemeğinin ikinci faslına geçilmedi. Yemeğin ardından tütün ve sert Türk kahvesi içildi; bu son fasıldan kısa bir müddet sonra odamıza çekildik.

Bey, yemekte Frenk diyarında yüksek oturaklarda oturulup yüksek masalarda yenilip içildiğini, masadaki herkesin kendisine ait birer tabağı, çatalı, bıçağı olduğunu, bunun aslının olup olmadığını sordu. Doğulu birinin hoşuna gitmeyeceğinden sarhoşluk müstesna olmak üzere sofra adetlerimizi elimden geldiğince izah edip savundum.

Bey, "Peki ama misafire nasıl ikram da bulunuyorsunuz? Bizde adet şöyledir," dedi ve üç parmağıyla koyun kebabından bir parça koparıp bana uzattı. Ben de elimle eti alıp yedim.

"Şimdi ben ne yapmış oldum biliyor musunuz?"

"Elbette. Bana leziz bir parça et verdiniz ve ben de o eti yedim."

"Ziyadesi var. Ben böyle yaparak size kanımın her damlasını sunuyor ve topraklarımda hiç bir zarar görmeyeceğinizi vaat ediyorum. Bu toprak üzerinde kardeş olduğumuzu söylüyorum."

"Hristiyan, Yahudi yahut putperest olsa da aynı mıdır?"

"Putperestlerle yemeyiz. Onlar kitapsız ve dinsizdirler. Lakin Müslümanlar ve kitap sahipleri arasında fark gözetmeyiz. Hepimiz kardeşiz."

Bey ecnebilerin masa adaplarından hoşlanmadığını açıkça beyan etti. Bey'e göre Frenkler vahşi, nezaket ve iyi niyetten mahrumdular. Bey, "Bizim gelenek ve göreneklerimizi bir bilseler" dedi, "bir daha vazgeçmezlerdi."

Bu kutsal yeme içme adabı Doğu kültürünün o derece ayrılmaz bir parçası olmuş ki dikkat bile çekmiyor. Bu gelenekler çok eski zamanlardaki dini merasimlerden bu günlere gelmiş. Kardeşliğin kutsanması. Bey bunu hepimiz kardeşiz diyerek ifade etmişti, aynı toprağın çocukları; fakat dinsizleri ayrı tutmuştu. Bu kardeşlik günümüzde herkesten çok Müslümanlar arasında güç kazanmışa benziyor. Hristiyanlar arasında ise bunun yerini Aşai Rabbani almış, öyle ki kardeşlik hissiyatı toplum hayatından neredeyse silinip gitmiş.

Bir keresinde İzmir'den dönerken, güvertede iç kesimlerden gelen iki yüz elli er vardı. Anadolu'nun tarlalarından ve bağlarından gelen güçlü kuvvetli adamlardı ve savaşta Tanrı'nın gazabının cenderesinde üzüm çiğnemeye gidiyorlardı. Limana varmadan hemen önce bu erlerden on yahut on beşi suratlarındaki kayıtsız teslimiyeti bir kenara bırakıp güvertede halk dansı icra etmek üzere yer açtılar; ilgiyle izledim. Kostümlerine bakılırsa ya aynı köydendiler, yahut da komşu köylerden. Bilhassa başlarındaki sargıyı takma usulü komşuluğa işaret eder. Erler halka oldular, her birinin sağ eli yanındakinin sol omuzundaydı. Sonra başka bir er elinde simit olduğu halde halkadaki boşluğu doldurmaya geldi. Simidini böldü, herkes o simitten bir dua eşliğinde, muhtemelen Kur'an'ın ilk ayetlerinden biriydi, birer parça yedi. Bir tür dini merasim olduğu aşikardı. Askerlikte birbirlerinden ayrı düşmek üzere olan bu erler, bir daha nasip olursa tabii, birbirlerini hep hatırlayacaklarına ve birbirlerinin imdadına koşacaklarına söz veriyorlardı. Bu bir tür kutsama ve kardeşlik yeminiydi.

Başka bir zaman, tuhaf koşullar altında, Rodos adasında ücra bir evde, yanımda sadece kara derili bir arkadaşla kalıyordum. Adam, hem cüssesi, hem de gücü kuvveti bakımından bir dev gibiydi. Afrika'nın vahşi topraklarında doğmuş, tepeden tırnağa dövmeli dev köle kılınmış fakat sonra efendisinin merhametine nail olup Fransa savaşlarında Abdul Kadir'in askeri olmuş. Efendisi de göçünce Türkiye'ye kaçıp orada kasaplık yapmaya başlamış, böylece elinden geldiğince eski mesleğini devam ettirmiş.

Güvenebilir miyim diye adamı sınamaya karar verdim. İri kıyım ve sert görünüyordu, fakat haşin bir hali yoktu. Akşam yemeğini hazırlayıp Afrikalı arkadaşı sofraya davet ettim. Elimden lokma alıp yedi ve teşekkür etti. Yemekten sonra Türk kahvesi pişirdim, gözlerinin önünde fincanlara döktüm ve birini Afrikalı dostumuza uzattım. O da bir sigara sarıp bana uzattı, birlikte kahve içip tüttürdük. Bu Afrikalı devin yanında kendimi emin hissettim. "Aynı topraktan kardeşler" olmuştuk. Artık "tek kan" olmuştuk.

Geç vakit kapı çalındı. Aşağıya indim; kapıdaki kavastı, asil ve cömert İngiliz konsülü bay Kerr'den bir mesaj getirmişti ve mesajda yanımdaki adamın bir kuruş için beni bıçaklayacağını bildiriyor ve derhal evine gelmemi tembihliyordu. Nezaketini ve düşünceli davranışını takdir ettim, fakat kendimi her yerden ziyade bu çatı altında emin hissettiğimi ilettim. Ve öyle de oldu. Dostum bana kardeşi gibi hizmet etti ve ben de Tanrı'nın hep onunla birlikte olmasını niyaz ettim. Kanının son damlasına kadar beni savunacağından zerre şüphem yoktu. O artık insanlık kardeşliğiyle bağlanmıştı. Başka her türden bağ kopabilir, fakat böyle bir bağ asla. Bu bağı koparırsa ebediyen Cehennemde kalırdı. Böyle bir kardeşlik için hayatımı tehlikeye atmaktan çekinmezdim.

İsa Efendimiz Aşai Rabbani'yle insan soyu kadar eski bir geleneği devam ettirmiş ve yerleştirmiş oldu. Davud şöyle buyurur,

"Sen, dostum, ekmeğimden yiyen, sen bana ihanet ettin!" Efendimiz de Judas'ı aynı şeyle suçlar; hatta rivayet edilir ki ekmekten sonra, kardeşlik yeminini bizzat ettikten sonra, kendini Şeytan'a sattı ve canını onun için feda eden Efendisine ihanet etti.

Kutsal Yemek sadece Efendimizin çektiği acıları temsil etmez, o aynı zamanda kardeşliğimizin de aziz kılınmasıdır. Ve Efendimiz buna binaen seçkin havarilerine şöyle buyurmuştur, "Istırap çekmeden evvel sizinle bu ekmeği yemeyi arzuladım." Din kardeşlerini ve dostlarını başından beri seven Efendimiz onları "sonuna dek sevdi."

Pazartesi sabahı saat dörtte misafirperver ev sahibimizden ayrıldık. Saygıdeğer imamı da Yenice'ye giden en yakın yolu göstermek üzere bize eşlik etti. Büyük bir çınarın altında kahvaltımızı yapıp suyumuzu içtik; ve iyi imam Yenice'den beş saat uzakta olduğumuzu söyledi; yani *fazladan* dört saat daha!

Sıcak bir Temmuz günüydü ve iki saat içinde hepimiz susamıştık. Seyahatimiz esnasında Bulgar rençperlere rastlıyorduk. Müslümanlar ve Yunanlar orak kullanırken bunların tırpan kullanmasına şaşırmıştık.

Tırpan işi özenle icra ediliyordu. Rençperler gürbüz görünüyorlardı. İstanbul'daki seyisler ve bahçıvanlar istisna olmak üzere o zamana dek pek az Bulgar görmüştüm; sık sık durup bu işçilerle sohbet ettik. Tırpanla üç katı iş yapacakken neden orak kullanılsın diye sorduğumuzda rençperlerin cevabı, "Onlar bizim gibi çalışamazlar" oldu. Bir işi yapmanın hem zor, hem de kolay yolunun çağlar boyu yan yana sürüp gitmesi Doğuya özgü, hayrete şayan bir iştir.

Bu Bulgarları sevmiştik. Pek azı rahatlıkla Türkçe yahut Yunanca konuşabiliyordu fakat hepsinin yüzü tebessümle aydınlanıyordu. O ovadaki suyun kötü olduğunu söylediler ve içmeyin diye

sıkı sıkı tembih ettiler. Temiz su yolumuzdan üç kilometre ötedeymiş. Kendi suları da azmış. Yol boyunca hep aynı şeyi duyduk; susuzluğumuz dayanılmaz bir hal almıştı. Öğlen vakti temiz su bulabileceğimiz Dört Armut köyünden hala bir saat uzaktaydık. Ermeni madenci bütün seyahat boyunca yayaydı. Takati tükenmek üzereydi ve birinin yorgunluktan ve susuzluktan dilinin sarktığına şahsen ilk kez şahit oluyordum. Atlı olanlar Ermeni madenciye sırayla yardım etti de böylece Dört Armut köyüne ulaşabildik. Madenci, dili hala sarkmış halde, attan inerken çayıra kapaklanıverdi. Ben de, Nuri gibi, adamlardan suyu içmeden önce ağızlarını çalkalayıp yıkamalarını istedim.

Zavallı adamın yüzüne su çarptım, lakin pek tesir etmedi. Bu arada kocaman bir testi ayran getirilmişti. Ayranı getiren adam on altı okka (yirmi kilo) olduğunu söyledi, karşılığında dört kuruş verdim. Ermeni madenciyi kaldırıp dilini ağzına soktuk ve biraz ayran içirdik. Ayranı içince gözleri canlanan adamcağız, zorla "bir daha" diyebildi. Herkes sırayla aynı şeyi söylüyordu, "bir daha". Beş dakikalık aralarla içelim diye ısrar ettim; fakat iki dakikanın ardından baktım "isyan" çıkacak ve ortalıkta asayişi sağlayacak ordu falan da yok, ısrarımdan vazgeçtim. Bir dakika bile uzun gelmişti ve adamlar iki dakikayı on dakika sanmasınlar diye saatimi görebilecekleri şekilde tutuyordum. Hepimiz beş kere içtikten sonra yemekten önce yarım saat uyumaya karar verdik. Zavallı madenci nihayet kendine gelmiş keyiflenmişti.

Ayran, uyku ve yemek derken üç saat geçmiş tekrar atlara binmiştik. Adamlardan ayrandan arta kalana bakmalarını istedim. Hep birden "bir daha!" dediler; tek damla ayran kalmadı! Yenice'ye dört saatlik seyahat boyunca herkes sırayla, gönüllü olarak atını madenciye verdi. Kılavuz önce reddetti, fakat kafileden birinin sıkı bir sopayla tehdit etmesiyle o da insafa geldi ve

herkes kadar o da yürüdü. Her şeye rağmen bu zavallı adamlar birbirlerine vefakarca yardım etmekten çekinmezler.

Saatlerce at bindikten sonra Yenice'deki hanın muhteşem yemekleri ve rahat döşeklerinde derin bir uyku ile tekrar kendimize geldik. Herhalde, alt tarafında görkemli ağaçları ve ağaçların ötesindeki muhteşem manzarasıyla ve bize nezaketle hizmet iden hancısıyla o ilkel Doğu hanı gibi insanın belleğinde ebediyen silinmeyecek izler bırakan pek az şey vardır.

Selanik yolunda Berea'ya uğradık. Kahvehanede dört Yunanlı vardı. Bu Yunanlılar da o yerde Paul'ün Yahudilere İncil'i vaaz ettiğinden yahut Berealıları "Teselyalılardan daha soylular" diyerek övdüğünden bihaberdiler. Yahudilere karşı nefretleri o derecedir ki bunlara hiçbir vaaz, hiçbir nasihat fayda etmez. Zavallı bir Yahudiye rastladık, zaten o da ne Berealıydı, ne de "asil". Amerikalı olduğumu öğrenen Yunanlılar daha hoşsohbet olmaya başladılar. Amerika'dan haberleri vardı. Ezici vergilerden yakınıp durdular. Piskoposla paşa baş başa verip bunları soyup soğana çeviriyormuş. Piskoposa ödedikleri miktarı muhtemelen mübalağa ediyorlardı. Piskoposla paşanın aralarının iyi olduğunu, birbirlerine arka çıktıklarını ve bu vaziyetin ıslahının bir mümkünü olmadığını da söylediler. Çaresizmişler.

Kalıntıları incelemek üzere Büyük İskender'in doğduğu Pella'ya da uğradık. Burada en ziyade ilgi toplayan yer eski su kemeridir. Etrafındaki binalardan geriye sadece çökmüş duvarlarla sağa sola saçılmış mermer parçaları kalmıştı; fakat onca asrın ardından kemerden hala saf ve berrak su akıyordu. Kemer artık sulama için kullanılıyormuş. Bu yapılarda kullanılan harç Roma'ya değil Yunanistan'a aittir. Yani suya karşı mukavemeti puzzolana (curuf)'dan değil, ezme tuğladan gelir. Bizans yapılarında da aynı durum söz konusudur. Çok sağlam bir çimentodur ve umumiyetle

taş yahut tuğladan daha uzun ömürlü olur. Savaşlar, ardı ardına kıtlık, salgınlar bu toprakları öyle viran kılmış, sıtma hükümranlığını öyle pekiştirmiş ki, büyük sermayeler dökülmeden ve imar edilmeden buraların ıslahı mümkün değildir. Eski asırlarda olduğu gibi, köylüler hala sıtmadan ıstırap çekiyorlar. Her öğünle birlikte bir parça kinin, ya da bünyemin direnciyle bu hastalıktan korundum; fakat her mola yerinde sık sık titreme gördüm. Genellikle ilk soru, "Doktor musunuz? Sıtma ilacınız var mı?" oluyordu.

Bu insanları içinde bulundukları vaziyetten çekip çıkaracak bir hal çaresi bulmak zor. Çifte baskı altındalar: İslam devleti ve Yunan kilisesi. Bunlardan en beteri ise bu insanların hem dünyasına, hem ahiretine hükmeden Yunan kilisesi. Kilise tepenize dikilir ve kapılarını yüzünüze kapatmak için Müslümanların gücünü kullanır.

Kostantiniyye'ye giderken yanımıza İngiltere'de matematik eğitimi görmüş Emin Paşa'yı da almıştık. Avrupa kültüründen şüphecilik kapmış, insanlardan kaçar olmuştu. "Tabiatın kuvvetlerine" ve "yasaların hükmüne" inanan bir Darwinciydi. -Bunlar dışında bir kuvvete inanmıyormuş. Bu zata, insan aklının evrenin ortaya çıkışına dair bir ilk sebep, hakiki bir sebep aradığını göstermeye gayret ettim. Nihayet, "Mesele karanlık; izahı mümkün değil! İnsan neye inanacağını bilmiyor" diyerek pes etti! Aklı, kendisinden imanını çalan "hırsızların eline düşmüştü"- Avrupa'daki Türklerin başına sık gelen bir felaket.

BÖLÜM 12
MORS TELGRAFI

Paris'te telgraf cihazı üzerinde çalışırken Profesör Morse'un yanında Maine'li bay Chamberlain adında biri vardı. Bay Chamberlain yeni icat edilmiş bir takım cihazlarla, Türk hükümetinden patent almak umuduyla önce Kostantiniyye'ye, ardından da Avusturya'ya seyahat eder. Elimde galvanik batarya bulunduğunu öğrenince cihazını çalışma odama kurdu ve benimle birlikte birkaç kişi daha aletin çalışmasına tanıklık etti. Cihazın bir çok kusuru vardı; ne doğru düzgün çalışıyor, ne de tatminkar bir sonuç veriyordu. Kağıdı işaretlemek için çelik uçlar yerine yan yana dizilmiş üç adet kalem kullanılmıştı.

İşaretler bazen bulanık çıkıyor bazen de hiç çıkmıyordu. Gene de başarılmaya çalışılan işi göstermeye yetmişti ve cihaz acayip bir şeydi. Ne var ki, bay Chamberlain'in Viyana'ya gidip yeni bir cihaz yapmak üzere uzman adamlarla çalışmasının, tavsiye edilen iyileştirmeleri yapmasının ve orada elinden geldiğince cihazı ıslah edip sonra hükümete göstermesinin daha münasip olacağında karar kılındı.

Bay Chamberlain Tuna Nehri'nin ağzında, büyük umutlar ve şevkle ayrıldı; gemisi Tuna'nın akıntılarında alabora oldu ve bay Chamberlain ile birlikte beş kişi hayatını kaybetti. Böylece Doğuya telgrafı ilk getirme teşebbüsü hüsranla son bulmuş oldu.

1847 yılında ikinci bir teşebbüste bulunuldu.

Muazzam bilimsel başarılar göstermiş ve Türk hükümetinin de bir müddet jeoloji bilgisinden faydalandığı, maden okulunu planlamış, Amerika'dan bir dizi alet getirtmiş bir beyefendi, Tennessee, Nashville'li Prof. J. Lawrence Smith, başşehirden komşu bir şehre telgraf hattı çekme umuduyla Kostantiniyye'ye geldi.

Bazı eksik parçalar, aletleri onarmaya alışkın olduğum okul atölyesi tarafından sağlandı.

Profesör sarayı istila etmiş kurnaz "ahalinin" yardımını istemeyince ben gönüllü oldum; telgraf çekilene kadar üzerinde çalışabilirim diye cihazı atölyeye kurduk.

Bu, bay Chamberlain'in kaba cihazından bir hayli farklıydı. Amerikan icadıydı ve cihazı Türkiye'ye getirme ve Sultan'a sunma şerefine Prof. Smith'in, yani bir Amerikalı'nın nail olması ise hepimizin göğsünü kabartıyordu.

Üç gün devam eden denemelerin ardından Sultan'ın daveti üzerine saraya gitmek zorunda kaldık. O zamanlar gayrı resmi şahısların Sultan'ın huzuruna çıkması nadir görülen bir durumdu.

Amerikan Elçilik Sekreteri bay J. P. Brown tercüman olarak bize eşlik etti.

Sarayda nazır tarafından karşılandık ve bekleme odasında sultan hazretlerinin emirlerini bekledik. Şekerlemeler, pipolar ve kahveyle bir müddet eğlendikten sonra taç odasına, saltanat odasına alındık. Saltanat odası Beylerbeyi'nin Sarı Saray'ındaydı; sağlam ve güzel taş saraya yer açmak üzere sonradan küçültülmüş muazzam uzunlukta ahşap bir yapı. Oda öyle genişti ki, ebatlarına dair bir tahminde bulunmaya cesaret edemiyorum.

Sultan odaya alındığımız kapının karşı tarafından içeri teşrif etti. Yaklaşık yirmi adım ilerledikten sonra eğilip Sultan'ı selamladık. Sultan başını hafifçe eğerek karşılık verdi. Biraz daha ilerleyip tekrar eğildik, bu arada Sultan da bize yaklaşıyordu. Üçüncü

selamla birlikte huzura çıkmıştık. Haşmetmeapları bay Brown'a bir kaç iltifat sözcüğü sıraladıktan sonra Prof. Smith'in hizmetlerini övdü, benim kim olduğumu sual edip, şehrinde hoş vakit geçirdiğimi umut ettiğini söyledi.

Prof. Smith cihazları gösterip işaret alfabesini izah etti. Cihazın kıymetini hemen kavrayan Sultan hazretleri, "Her dile münasip, hem bizim daha çok menfaatimize çünkü bizde sadece yirmi iki harf var" diye buyurdu.

Cihazın çalışması Sultanı daha da şaşırttı. Prof. Smith gelirken galvanik bataryalardan birini yanına almıştı. Sultan hazretleri elektrik akımının sadece etrafında devir halindeyken demiri manyetize etmesini tatminkar bulmamıştı. Demirden yapılmış yarım halkaları alıp bobinin üzerine tuttu, bobini yarım dairelerin üzerine tuttu, mümkün her durumu denedi, netice alamadı; fakat uçları bobinin içinden geçirir geçirmez tıkırdamalar duyuldu. Sultan şaşırdı. Hazretleri sonunda cihazı bırakıp bana döndü ve "Bu neden böyledir?" diye sordu.

Ben de, "Majesteleri, bilim sayesinde gerçekleri öğreniyoruz, fakat bu gerçeklerin sebeplerini ancak Allah bilir" dedim.

Sultan hemen hürmetle başını eğdi ve daha bir şey söylemedi.

Sultan gayretkeş bir halde cihazları ayarlayan Prof. Smith'i izliyor ve sık sık suallerle araya giriyordu. Sade giyinmişti, bizim de rahat olmamızı istiyordu. Kısacası, majesteleri tam bir beyefendiydi.

Telgraf istasyonunun biri odanın yukarı ucunda, diğeri ise sarayın köşe odasındaydı. Biz bu halde iş üzerindeyken, Sultan sık sık bay Brown'la konuşuyordu. Meksika'da sayıca üstün ordulara karşı gösterdiğimiz muvaffakiyeti hayretle karşıladığını söyledi. Bay Brown Meksikalıların cahil, Papacı olduklarını ve eğitimli Protestanların karşısında duramayacaklarını söyledi.

Sultan, "Öyle mi?" dedi; bu tabir Türkçe'de kuşku yahut hayret bildirir. Sultan sonra şöyle buyurdu: "Şayet elimde olsaydı milletlerarası anlaşmazlıkları halletmek üzere bir meclis tertip ederdim, ta ki insanlar bir daha kardeş kanı dökmeye mecbur kalmasınlar!"

Sultan'ın sıfatlarından biri Hünkâr idi ve hanedanının geçmişini de düşününce, Majestelerinin zamanının barış havarisi unvanıyla bilinen Kumandan Ladd'in meşhur prensibinden söz etmesi hayret verici gelmişti. Birinin, katilleri ve eşkıyaları idam etmekten alıkoyan, kan dökmeye karşı böylesine tiksindiren, korkunun yerine geçecek ahlaki değerleri olmadıkça, herhangi bir iktidara faydası dokunmaz.

Prof. Smith cihazların hazır olduğunu duyurunca Sultan kısa bir müddet düşünüp bay Smith'ten diğer istasyona gitmesini istedi. Büyük sihirbazı göndermek istiyordu ki kolay lokmayla baş başa kalsın. Sultan'ın özel sekreteri ve Fransızca öğretmeni, "Sultan Hazretlerinin huzurunda oturamazsın, fakat üzerine diz çökmek üzere bir minder isteyebilirsin," demiştiler. Teklifi geri çevirdim; her şey hazır olduğunda cihazı kusursuz işletebilmek için majestelerinden sandalye rica ettim. "*Mettez une chaise ! Mettez une chaise!*" diye buyurdu sultan hazretleri memnun bir halde; bir gavurun ricada bulunmasına ve hünkâr hazretlerinin de bu isteğe tenezzül buyurmasına hayret eden uşakları buyruğu yerine getirmek üzere yay gibi sıçradılar.

Bay Brown'ın Sultan'dan bir mesaj buyurmalarını rica etmesiyle Sultan, "Fransız gemisi geldi mi? Avrupa'dan havadisler nasıl?" diye buyurdular.

Sultan kısa bir müddet tuşun çalışmasına dikkatle baktı ve hizmetkarlarını geride bırakarak, kendisinden önce kimsenin mesajı almadığından emin olmak için, uzun adımlarla diğer istasyona gitti. İçeri girip mesajının ne olduğunu sorunca, Prof. Smith

Sultan'ın mesajını kelimesi kelimesine okudu. Bunun üzerine Sultan kollarını açıp, "Maşallah! Maşallah!" dedi.

Cevaben gelen telgraf çok daha uzundu ve Sultan mesajın ulaşıp ulaşmadığını görmek üzere başında bulunduğum istasyona geldi. Sultan'ın okuyabilmesi için her işaretin altına harfleri dizdim. Haşmetmeapları mesajı okurken, "Şurada hata yapmadınız mı? Manalı olması için bunun *İ* olması icab eder" dedi ve ardından, "Kusurlar olabilir, ancak anlamı bozmaz" diye ekledi.

Sultan Prof. Smith'i çağırtıp tebrik etti ve icadı Bab-ı Ali'ye göstermek üzere tekrar ne zaman gelebileceğini sordu.

"Haşmetmeapları ne zaman buyurursa."

"O halde yarın saat birde geliniz."

Bunun üzerine, geldiğimiz gibi adabına uygun halde, eğilip huzurdan ayrıldık.

Prof. Smith tam memnundu. Daha iyi bir intiba bırakamazdı. Doğulu bir zorba genellikle kendini sıradan insanların hislerine üstün tutar. Fakat bizim durumumuz hiç de öyle olmamıştı. Sultan tam manasıyla hoşnut kalmıştı. Ertesi gün görmeyi çok arzu ettiğimiz Bab-ı Ali'nin toplanmasına tanıklık edeceğimiz için dakik olmaya dikkat ediyorduk. Türk sarayının ihtişamı içerisinde hep eksik, tamamlanmamış bir şeyler bulunur. Düzgün olmayan köşeler vardı; alt tabaka hizmetkârlar pejmürde üniformalar içindeydi. Paşaları karşılamak üzere sadece bir merasim kıtası hazırdı. Fakat paşaların bazıları denizden bazıları da karadan geldiği için merasim alayına aynı anda iki yerde ihtiyaç duyuluyordu; alayın kara kapısıyla deniz tarafı arasında mekik dokumaları tam seyirlikti. Saltanat odasına alındık. Çok geçmeden Sultan büyük alayın önünde olduğu halde teşrif ettiler.

Şeyh-ül İslam, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri, Vezir-î Azam, Hariciye Nazırı, Kara Harp ve Deniz Kuvvetleri Nazırları ve

Devlet Erkanı'nın diğer tüm şerefli mensupları hazırdı. Bu muhterem zatlar cihazın tarifini dinlemekle meşgulken, hepsini inceleyecek fırsatım oldu. Bir kaçının hallerinden ve simalarından soylu oldukları anlaşılıyordu; bazıları da fazlaca iri yarı idi. İçlerinden biri, devrilirse önceki halinden daha yüksek olsun diye! bir buçuk metre genişliğinde ve bir metre yirmi santim yüksekliğinde örülen İrlandalı duvarını hatırlatmıştı.

İşe koyulmadan önce Vezir-i Azam hazretleri, bay Brown'a, cihazın, "dünyanın düzenini alt üst eden misyonerliğinin bir eseri olup olmadığını" sordu ve ardında, "Gerçi tehlikeli bir adama benzemiyor!" dedi.

Nihayet herkes cihazın nasıl çalıştığını görmek için hazır hale geldiğinde, veziri azam bir kaç cümleden oluşan bir telgraf mesajı verdi; bunun üzerine Prof. Smith telgrafı çekti. Kağıt şerit büyük bir alâka ve hayretle tetkik edildi. Şükür ki ikinci bir telgrafa gerek kalmadı; sonradan tellerden birinin koptuğunu fark ettik; bunun telgrafın imparatorluğa gelmesini istemeyen art niyetli biri tarafından tertip edildiğinden şüphe ettik.

Görüşmenin unutulmaz sahnelerinden biri de Sultana gösterilen muazzam hürmetti. Sultan'ın her sözüne karşılık herkes, "Evet, efendim!" diyordu; başlar eğiliyor ve Sultan hürmetle selamlanıyordu. Sultan Adrianople'ye bir hat çekilmesini teklif edince, devlet erkanının hepsi neşelendi; Prof. Smith'e bu işin masrafı sorulunca, hepsi gayet ucuz olduğunu düşündü, önemsiz bir masraftı.

Devlet erkanının ayrılışı da görülmeye değer bir manzaraydı ki böyle bir şeye tanık olmak pek az yabancıya nasip olmuştur. Sayıları yaklaşık kırkı bulan paşalar büyük salonun bekleme odasında yerlerini aldı, Sultan, hevessiz ve yorgun bir halde, sağ ayağı hafifçe önde, kapı eşiğinde dikildi. Vezir-i Azam hazretleri Sultan'ın önünde durdu ve bir an heykel gibi hareketsiz kaldı.

Sonra ansızın diz çöküp Sultan'ın ayağını öpecekmiş gibi öne eğildi; Sultan geri çekilince sol ayağı önde kaldı ki bu da ikinci kez eğilmeyi gerektiriyordu.

Sıra iri kıyım paşadaydı; pahalı kılıç palaskası paşanın göbeğini hakkıyla zapt ediyordu. "Aman Tanrım!" diye fısıldadı bay Brown, "O da mı aynı şeyi yapacak?" Elbette yapacaktı. Yapmasaydı devletin direkleri sarsılırdı. Adam güç bela dizlerinin üzerine düştü, ıstırapla kalkabildi, yüzü ter içindeydi. Bunun dışında ayağa kapanma merasimi güzelce ifa edildi. Dindar Müslümanlar çocukluğundan itibaren bedenlerini terbiye ederler; bu merasimlerin inceliği de bir ömür boyu süren terbiyenin meyvesidir. Günde beş vakit namaz kılınır ve üç rekatlık bir namazda altı kez diz çökülür ve altı kez de secdeye gidilir. Namaz kılan kişi secdeden kalkarken eliyle bir şeye dayanamaz. Böylece bu iş, özel namazlar hariç, yılda 10,950 kez tekrarlanır; hal böyle olunca, otuz, kırk, elli yıllık idmandan sonra namaz kılan birinin kılmayana kıyasla secdeden kolaylıkla doğrulabilmesine şaşmamalıdır.

Devlet erkanı ayrıldıktan ve biz de Sultan'a hürmetle selam edip misafir salonuna çekildikten sonra Sultan Prof. Smith'e duyduğu memnuniyet karşılığında nasıl teşekkür edeceğini sordu; üstü kapalı olarak bir kese para mı teklif ediliyordu; yoksa bir devlet nişanı mı?

Cevap önceden kararlaştırılmıştı. Haşmetmeapları her ne isterse, cihazın mucidi Prof. Morse adına olacaktı. Böylece, Profesöre bir devlet Berat'ı ve elmasla bezenmiş bir devlet nişanı gönderildi ki bu profesör'ün aldığı ilk devlet nişanıydı. Sultan'dan sonra başka bir çok hükümdar profesöre devlet nişanı vermiştir.

Sonraları bu nişanlardan birine Prof. Smith de layık görüldü, fakat telgraf hattı çekilmedi. Paşalar itiraz etmişler. Her işlerini günübirlik rapor edecek bir gammaza ihtiyaçları yokmuş.

Altı yıl sonra, Kırım savaşı bu cihazın ne derece lüzumlu olduğunu gösterince bir dizi telgraf hattı çekildi ve böylece Kostantiniyye dünyaya bağlanmış oldu. İmparatorluğun uzak köşelerinden, Hindistan'dan, Amerika'dan, Avrupa'nın her yanından başkente telgraf yağıyor ve bunlar sabah akşam yayınlanıyordu.

Türkiye'ye Amerikan telgrafını getirme gayretleriyle alakam tesadüfi ve önemsizdi; fakat böyle teferruat gibi görünen işlerin sonradan nasıl kuvvet kazandığına bakmakta da fayda vardır. Osmanlı sarayının gelenekleri, hatta doğuya has her şey öyle çabuk değişiyor ki, yukarıda bahsedilen hadiseler tarihi manada ilgiden mahrum kalmayacaktır.

BÖLÜM 13
DÜNYEVİ İŞLER

Her misyonerin omuzuna, bir derece dünyevi mesuliyetler yüklenir. Bu kişi kendini, neredeyse her şeyin çivisinin çıktığı yeni şartlar içinde buluverir. Çarpık her işi düzeltmek ister. Hristiyanlığın ışığıyla aydınlanmamış insanları doğru yola çağırmak üzere yabancı bir diyara giden adamın karşısına bundan daha müşkül bir mesele pek az çıkar.

Bu kişinin etrafında toplananların bir kısmı müthiş bir sefalet içindedir. Bir kısım dünyevi işlerde zulüm görmektedir ve günlük ekmek derdine düşmüştür; açlıktan ıstırap da çekiyordur. Çocuklar bir lokma ekmek için ağlıyordur ve onlara verilebilecek hiçbir şey yoktur. Bazı cemiyetlerde dönmeler genel bir refah içindeyken, bazıları da genel bir huzursuzluk ve ıstırap içinde bulunabilir.

Bu şartlar altında misyoner ne yapacaktır?

Misyoner, sefillerin gözünde bolluk ve sefahat içinde yaşıyordur. Vaizlik yapmak üzere seyahat ederken binebileceği bir atı vardır; ev işlerinde yardım eden bir hizmetçisi vardır; yemeği, giysileri ve kitapları vardır. Seyyar kitapçılarını sağa sola gönderir ve onlara ücret öder. Fakirlik ve sefalet ise tüm bunların dışındadır. Misyonerlerin hem teori, hem de tatbikat bakımından farklılık göstermeleri hakikatine binaen, tutulacak yolun her zaman apaçık olmadığı ortadadır.

Bazıları dünyevi olan her şeyden uzak durur. Çetrefilli dünyevi meselelerden azade kalmak için sıradan yardımları bile terk

ederler. Bir keresinde iç kesimlere giden adamın birine az miktar borcumu ödemek istedim. Bu adamın bulunduğu mahallin veznedarına bir ödeme emri çıkardım ve parayı hazineye yatırdım. Ne var ki dini tebliğle ilgili değil de dünyevi bir iş olduğu için veznedar ödemeyi reddetti. Şüphesiz çok itinalı biriydi.

Öte yandan bazıları da, imkanlarını aşıp, yardım bakımından müsrif davranırlar, ki bu da prensipler ve neticeleri bakımından vahim bir durumdur.

Ama öyleyse misyoner ne yapmalıdır?

Medeni hayata ait ticareti, sanatları ve işleri İncil'in yerini alacak şekilde kullanmamalıdır. Bazen bunlardan faydalanamaz mı? Aynı soru eğitim için de geçerlidir. Bunlar ikinci sıradadır. Yeri geldiğinde önemli olabilir başka bir yerde ise hiç görünmeyebilir. Her sahada, misyon güç buldukça, bu türden soruların sayısı azalır ve başa çıkılabilir bir hal alır.

Belirli misyonlar için bazı önerilerde bulunacak ve referanslar sunacağım.

Öncelikle, misyoner tüm dönmelerin, yani kilise üyesi olsun yahut olmasın, hakikatin peşinden gittiğini söyleyen herkesin sempatisini ve sevgisini kazanmalıdır. Misyoner bunu ancak o insanları ziyaret ederek, hangi şartlar altında yaşadıklarını görerek yapabilir. Meselenin abartılan yahut yanlış aksettirilen bir tarafı olup olmadığı hususunda ancak bundan sonra bir hükme varabilir ve böylece göstereceği sempatiyi de doğru tartmış olur. Hiç tanımadan, yani "hakkında her şeyi" bilmeden birine yardım etmek hiç de emin bir yol değildir.

İkinci olarak, misyonerin, bulunduğu ülkenin yasalarına ve geleneklerine tam hakim olması da eşit derecede mühimdir. Bu ise öyle kolay bir mesele değildir. Hristiyanlaşmamış diyarlarda kanunlar umumiyetle tamamen yazılı hükümlerden oluşmaz. Örfi

hukuk karmaşık bir emsaller yığınıdır ki buradan hemen hemen her şey çıkarabilir. Doğruyu savunmada ve adaletsizlikten kaçınmada emsal emsalle karşılaştırılabilmeli, zulüm edenle kendi silahlarıyla savaşabilmelidir. Bu türden bir bilgi olmadan, kaçınılması icap eden bir güçlükle yüzleşilebilir. Devletin kanunları ve idaresi hususunda cahil olan birinin içinde bulunduğu çevreye karışıp bilge bir kılavuz olması mümkün değildir. Bu ise dünyevi bir iştir. Fakat Kostantiniyye'deki misyonun ilk yirmi senesinde o mahaldeki misyonerler Babıali'nin o kadar çok yanlışlığıyla uğraşmaya mecbur kaldı ki, bunun için muazzam bir zaman gerekti.

Burada Dr. Goodell'in tanıklığı (bkz. "Türk İmparatorluğunda Kırk Yıl," sf. 402) yerinde olur.[11] Bir kişi yaşadığı toprakları tanımalıdır. Bu hususdaki bilgi her zaman yetersiz olacaktır.

Toplumun menfaatleri bakımından bir birlik yoktur. Burada bir sürü mülkiyet bulunur, ve şurada burada şaşırtıcı ve rencide edici eksikliklere rastlanır. Miras yasaları iğrençtir. Bir aileyi bir yerden başka bir yere taşımak muazzam müşkül bir meseledir. Bir şeye toslamadan hareket etmek imkânsızdır. O halde misyoner çevresini tanımadıkça yardım etme niyetleri ve öğütleri sıklıkla rencide edici, yersiz ve yıkıcı olacaktır.

Üçüncü olarak, misyonerin esas gayesi daima ihtiyaç sahiplerinin kendi kendilerine yardım edebilmelerini mümkün kılmak olmalıdır. Borç para yahut sadaka vermek neticeleri bakımından umumiyetle yeğlenecek bir tutum değildir. Ben bizzat dört kez borç verdim. Borçlulardan biri hiç mesele çıkarmadı. Diğer ikisi birazcık zahmetli oldu fakat iş iyi neticelendi. Dördüncüsü iflasla sonuçlandı, üç yüz dolar kayboldu, fakat nihayetinde yılda kırk,

11 "Zamanımızın ve takatimizin çoğu tüketiliyordu ve bilgimiz ve tesirimiz adalet aşkına zulüm görenleri muhafaza etmede harcanıyordu."

elli dolar faizle hepsi ödendi. Bu borcun ödenmesine özellikle sevinmiştim çünkü yasal olarak yapabileceğim hiç bir şey yoktu.

Bu borçlar verilmeden önce mümkün olan her türlü tedbir alınmış, kefiller bulunmuş, bütün koşullar araştırılmış ve borç verildikten sonra hiç bir mesele çıkmayacağına tam kanaat getirilmişti. Ne var ki borçlulardan ancak biri beklentilerimi tam karşılamıştı. Şimdi düşününce alacakların hiçbirinin tam kayıpla neticelenmeyişini Tanrı'dan bir lütuf görüyorum.

Muhtaçlara doğrudan para yardımı yapmak öyle kötü bir tutumdur ki, bu türden bir tedbiri mecburiyetten başka hiçbir şey haklı gösteremez. Mesela, Anadolu'daki son kıtlık öyle bir mecburiyetti. Beraberinde bir çok güçlük ve fenalık getiren ve sonradan bahsedeceğim 1846 senesinde Kostantiniyye ve civarında görülen zulüm de öyle bir mecburiyetti.

Misyonerin sanayiyi geliştirmek ve doğru araçlara yönlendirmek üzere yapabileceği her şey kendi mesleğiyle alakalıdır.

Afrika'daki Zulu Misyonu akıllı ve fedakâr misyonerlerin dünyevi meselelerde sefiller ve cahiller için neler yapabileceklerine dair pek güzel bir örnektir. Buradaki insanlar çıplak vahşilerdi; kadınlar köleydi. Rezil bir gaddarlık hayatın her sahasına sirayet etmiş haldeydi.

Çalışma namına bir şey yoktu. Temel geçim kaynağı cebren çalıştırılan kadınlardı. İşte böyle bir vaziyette misyoner, dünyevi meselelerle ilgilenmeye mecbur kalır. Burada misyonerin sadece İncil'i vaaz etmesi ve bu insanları tabiatın ortasında tek başlarına bırakması bir fayda doğurmaz. Misyoner bu vaziyette yaşayanlara ısrarla giyinmelerini tembihlemelidir; bunu ise onlara kıyasla bizim kolay kolay tasavvur edemeyeceğimiz büyük değişiklikler takip eder.

İşte oradaki misyonerlerin yaptığı şey tam da buydu. Vahşilere kazma, pulluk, vesaire gibi bir çok tarım aleti kullanmayı öğrettiler. Tuğla yapmayı, rahat evler ve işlerini kolaylaştıracak eşyalar yapmayı, yiyeceklerini münasip bir şekilde pişirmeyi, masalarda, Tanrı'nın rahmetini niyaz ederek yemek yemeyi öğrettiler. Okul ve kilise yapmayı öğrettiler. Duvarcılık, marangozluk ve demircilik mesleklerini öğrettiler. Bu meslekleri öğretmekle, misyonerler, bu vahşilere kendi yağıyla kavrulmayı, kendine güveni, iş bölümünü öğretmiş oldular ki böylelikle kadınlar ev işlerinden, erkekler ise atölyelerden ve tarlalardan sorumlu oldular.

Ticaret başlatılmış ve bu insanların bazılarına kapıya dayanmış medeniyetin gereği olan alış veriş öğretilmiştir. Hatta bu vahşi denilen adamların bazıları çek göndermeyi, Boston'a yahut başka bir limana mal siparişi göndermeyi bile öğrenmiştir.

İşte bu misyonerler hayrete şayan bir şevk, azim, yetenek ve muvaffakiyetle medeni hayatı yeniden tertip etmiş ve her türden dünyevi meşgaleyle uğraşmışlardır. Şimdi onların kılavuzluğunda, rezil bir dinsizliğin ve vahşiliğin hemen yanı başında, medeni, Hristiyanlaşmış bir cemiyet doğuyor; bir yanda İncil'in tecellisi, diğer yanda Mısır'ın karanlığı. Lindley'den misyonerlerin o topraklarda hem dünyevi, hem uhrevi manada başardığı şeyleri dinleyip de hayrete düşmeyen yoktur.

Errmanga şehit misyoneri Williams'ı okuduysanız, aynı vahşilikten medeniyete dönüşümü orada da görürsünüz; çalışmaya karşı acayip ve umutsuz bir direnmeden ve hayvanca bir yaşamdan Hıristiyan insanlığına geçiş.

Aynı şekilde misyonerler, Sandwich ve Fiji adalarında, İncil'in vahşilere, cahillere ve düşüklere ulaştığı her yerde bir yığın dünyevi meseleyle uğraşmaya mecbur kalmışlardır. Ve bu gayreti misyonerin uhrevi işlerinden ayrı tutmakta bir fayda görülmemiştir.

İkisi ayrı tutulunca, kılavuza eşlik eden çiftçi, marangoz, demirci başarısız olmuştur. Bunun sebebi ise ortadadır. Onlar Tanrı'nın gönderdiği öğretmenler değildiler. "Tanrı şöyle buyurdu" diyebilecek ve Tanrı adına emretmeyi ve serbest bırakmayı sağlayacak iktidarı gösteren giysileri içinde değillerdi. Buyurucu öğretimden başka hiçbir şey vahşilere daha az faydalı olamazdı. Bir kere bu zanaatkarların kendileri kabul görmüş bir otoriteden ilham almıyorlardı. Kilise onlara İncil'i vaaz etmeyi buyurmadığı için vahşilere bir çivi bile çaktıramamışlardır.

Güven, menfaatlerin, şahsi çıkarların ve medeni hayat arzusuzun üzerinde tutulmuştur. Bencillik ise kuvvetle tam aksi yönde tesir etmiştir. Zanaatkarların bazılarının şevki kırılıp evlerine dönmüştür; bazıları da kendileri vahşileşmiş, evlerine gönderilmiştir Bir kısmı da İncil hizmetine dahil edilmiştir ki, bu kişiler ancak o zaman hımbıl vahşileri çalışmaya sevk edebilmişlerdir!

Tanrı'dan sonradan haberdar edilmiş vahşi bir adamın zihin durumunu dikkate alacak olursak, o adamın din hocasına bağlılığı ve sadakati gayet tabii görülür. O insan bir bakıma çocukluk safhasındadır. Onun ihtiyaçlarına nazik, fedakâr ve babacan bir otorite cevap verebilir. Bu otorite kuvvetin gelişimi için kullanılmalıdır. Nasıl ki çocukları bağımsız erkekler ve kadınlar olsunlar diye yetiştiririz ve iyi yaşamaları için onları her türlü yetenek ve iktidarla donatmak isteriz, öyle de cahil putperestlere, vahşilere yahut yarı medenilere karşı da aynı tutumu sergilemeliyiz. Tek başlarına ayakları üzerinde durana dek meşru, medeni hayata dair her konuda onları desteklememiz icap eder; bundan sonra ise, kendi başlarına bırakmamız. Buradaki varta ise bu insanlara çok erken güvenmek değil, tam aksine çok geç güvenmektir.

Kâfirler Hıristiyan kilisesi eliyle örgütlendikçe ve hakikatten sapılmadıkça medeniyeti bu şekilde takdim etmekte pek zarar yoktur.

Daha yüksek bir yaşam seviyesine yükselmenin neticesi olarak ortaya çıkan bir çok aksiliğin en tesirli ve biricik ilacı hayırsever, fedakâr Hristiyan gayretkeşliğidir.

Kurtarıcımız, "Elindekilerden sadaka ver ki temizlenesin" buyurmuş. Vahşilerin medenileştirilmesinde bu Hristiyan yardımseverliğinden daha faydalı bir şey olmamıştır. Hristiyanca bir hayatı ve Hristiyanlık vazifesini ilerletmek için kullanıldığında, ticaret ve zanaatların yıkıcı bir tesiri yoktur. Bunlar bazı hallerde muazzam yıkıcı iken, bazı hallerde tedavi edicidir.

Zaten Efendimiz imkâna göre—"elindekilerden"—zekat vermenin temizleyici olduğunu buyururken kastettiği tam da budur. Bu evrensel bir prensiptir. Mala mülk sahibi olmanın ahlâki bakımdan iyi yahut kötü olması o malın mülkün ne için kullanıldığına bağlıdır, bizzat ona malik olmaya değil. Zenginlik hayır için kullanılmadığı her yerde yıkıcıdır; Hz. İsa'ya ve İncil'e vakfedildiği her yerde ise arındırıcı ve iyileştiricidir. Misyonerler her yerde mesleklerinin ve tebliğ ettikleri düsturların kutsallığına dayansalardı ve dünyevi meselelere hiç bakmasalardı, bıraktıkları ilk intiba elbette çok daha kuvvetli olabilirdi. Fakat vahşiler kendi hallerine terk edilselerdi Hristiyan medeniyetine erişebilirler miydi? Efendimize hürmeten iyi birer insan olmaya gayret ederler miydi?

Zannetmiyorum. Bu türden bir tecrübe görülmüş şey değildir. Eğitimin ve medeni hayatın umumi meslekleri İncil'e eşlik etmeli lâkin önüne geçmemelidir, ta ki üç büyük niteliğe sahip kiliseye sahip olunsun: "kendi kendini idare eden," "kendi kendini destekleyen" ve "kendi kendine gelişen," bir kiliseye-.

Bazıları dünyevi meşgaleleri, bilhassa mekanik işleri tebliğ işine fazla bulaştırdığımı söyleyebilir. Başka hiçbir şey hakikatten daha uzak olamazdı. Benim yaptıklarım koşulların zorlayıcı kuvvetleri doğrultusunda yapılmıştır; hem tabiatıyla ben ne ustayım,

ne de iş adamı. Benim gibi on altı yaşına dek çiftlikte büyümüş her çocuğun aletlerle arası bir derece iyidir. Benden iki yaş büyük kardeşimle, yetim halde, daha çocukken yetişkin erkekler olmaya çalıştık. Artık adları bile anılmayan öküz boyunduruğu, kızak, saban gibi şeyler yapmaya gayret ettik. Kardeşim hem muazzam yetenekli hem de zevk sahibi idi. Ben ise sakar ve beceriksizdim, fakat bir hayli de sebatkârdım. Başka bir şey yoktu. Enistemin gümüşçü ve kuyumcu dükkânında geçirdiğim iki yıl sayesinde maden aleminin bazı sırlarına vakıf olmuştum; uğraşmaya mecbur kalmasaydım ahşap işleri hakkında da malumatım olmazdı.

Eğitimime devam etmek üzere dükkândan ayrıldığıma memnundum. Bowdoin Üniversitesi'nde iken karşıma çıkan bir fırsat mühim başka bir sürü şeye çığır açtı ki bunları da bahse değer buluyorum.

"Maine Hall"un önünden geçerken, araştırma yapmak üzere dışarı çıkmış, bir grup öğrencinin Prof. Smyth'e bir vidası eksik halde arazi ölçü aleti teodoliti takdim ettiğini gördüm. Bu vida yatay açı alınırken disklerin bir arada tutulmasına yarıyordu. Profesör Smyth lafını esirgemeyen bir zat idi. Rivayetlere göre, İngiltere'den gelen alet eline ulaştığında Profesör, "Brunswick'teki kadınlardan daha güzel!" demiş. Ben oradan geçerken talihsiz öğrencilere, "Bu aletin güzelliği mahvoldu! Jackson nasıl bir vida yapacak acaba?!" diyordu. Bunu duyunca hemen durup, "Sanırım ben Jackson'dan daha iyi bir vida yapabilirim" dedim. Profesör, "Buna şüphem yok, becerebilirsen tabii" dedi ve hiç beklemediğim bir şey yapıp aleti bana emanet etti. Bay Gary'nin (Brunswick'in saatçisi) yerinde tam ihtiyaç duyduğum pirinci ve lazım olan her türlü aracı buldum; kaybolan vidaya genel itibariyle bir hayli benzeyen bir vida yaptım. Torna kullanmayı iyi bildiğimden ve vidayı tutturacak plakayı da bulduğum için en ufak bir güçlükle karşılaşmadım.

Peki ama, hem İngiliz kalitesiyle, hem de Brunwickli hanımların güzelliğiyle boy ölçüşecek bir cila yapabilir miydim? Bir parça ustura bileği taşıyla ve damla damla suyla, torna işinden eser kalmayacak şekilde yüzeyi temizledim. Demir sülfatı, sülfürik asit uçana dek kapalı bir potada ısıtıp "ezerek" mükemmel bir cila tozu ve elverişli bir cila elde ettim.

Profesör açıkça hem hoşnutsuzluğunu, hem memnuniyetini ifade etti. Mühim bir hadise değildi, fakat hayat bu küçük hadiselerden ibaret değil midir? Bugün ne yaptığımızı biliriz, fakat yaptıklarımızın yarına nasıl tesir edeceğini bilmeyiz. Bu hadise, her ne kadar önemsiz olsa da, üniversite öğrencilerinin gözünde bir hayli kıymetli bir dostluğa çığır açtı. Hürmetkâr gençler bu adama nasıl yaklaşsam diye düşünür; o ise hasret çeken yüreğiyle bu genç ruh "ne meyve verecek acaba?" diye düşünür. O dostluğun üzerine tek gölge düşmedi ve hala da olgunlaşıyor.

Prof. Smyth buhar makinesi üzerine ders verirken sınıftan bazıları bu makineyi ilk defa görmüştü. Temel parçaları, çalışma şekli ve gücü hakkında pek azımızın malumatı vardı. Şahsen bana buharlı Chancelollor Livingston'u, Portland'daki iskeleden ayrılmadan hemen önce, birkaç dakika olsa da görmek nasip olmuştu. Adamın biri silindiri ve pistonu gösterdikten sonra, "Boston'a gitmek istemiyorsan hemen karaya atlasan iyi edersin!" demişti. Pek fazla aydınlanmamıştım, fakat buharla çalışan bir motor görmüştüm.

Dersten sonra Prof. Smyth'e, "Sınıftakilerin bu makinenin nasıl çalıştığını görebilecekleri bir model yapabilirim; hem okul başarılı olduğu takdirde bunu almaya karar verirse, kış tatilini bir okulda öğretmenlik yapmak yerine, model üzerinde çalışarak geçirebilirim," dedim.

Bunun üzerine Prof. Smyth, "Üstlendiğin her vazifeyi yerine getirebileceğine inanıyorum Hamlin. Okulun makineyi alacağından

da eminim" dedi. Nasıl bir işe giriştiğimden bihaber halde, işi kabul ettim. Prof. Smyth'in bana güveninden ilham alıyordum, ne olursa olsun geri adım atmak yoktu. Ben de ona, "Malzemeler için biraz masraf olacak; bende de tek kuruş yok" dedim.

"Ne kadar?"

"Bilmiyorum. Belki on dolar."

Profesör, "Bu mevzuda bana güvenebilirsin" dedi; böylece beş dakika içinde pazarlık neticelenmişti.

Bazı hallerde bilmemek bilmekten daha çok iş görüyor. Beni bekleyen güçlükleri önceden bilseydim öğretmenliği yeğlerdim herhalde!

Lardner'ın kitabını alıp konu üzerine okumaya başladım. Makineyi iki ay içinde tamamlayacağımı vaat ettiğim için kaygılanmaya başlamıştım. Araştırmalar ilerleyince iki hafta mühlet istedim ve Portland'a gittim.

Bay Edward Grueby'nin saat fabrikasında çalışmalarımı devam ettirebileceğim bir yer buldum; bir tezgâh, küçük bir demir ocağı ve iyi bir pedallı torna. On dolar pat *diye* kiraya gitmişti ve Profesör'ün kıt maaşının bana kafi gelmeyeceğini de biliyordum. Taslağı çıkarmıştım. İki-inç çapında piston başlı on-inç darbe sağlayan bir silindir. Silindirin bir modelini çıkardım. İlk döküm olmadı; her teşebbüste, yeni döküm için para lazım oluyordu. Sekiz dolar daha gitti ki bu henüz başlangıçtı; çünkü düşük basınç ya da yoğunlaştırıcı motor olacaktı ve daha çok model yapılması gerekiyordu. En zoru da silindir deliğinin açılmasıydı. Bunu yapmanın bir yolunu düşündüm ve o zamanlar gençlik ateşi ve ihtirasıyla dolu, bu ateşi ve ihtirası çağına da taşımış General Neal Dow'dan da yardım aldım. Bay Sparrow New York'tan aldığı ufak bir ikinci el yüksek basınç motoru üzerinde çalışıyordu. Biz de onun tornasını kullandık. Delik gülünecek türdendi, fakat yarım

daire eğe, zımpara ve yağla, büyük bir sabırla düzgün ve güzel bir yüzey elde etmeyi başardım. O zamana dek zımparanın bir teker yahut sopa üzerine yapıştırılıp cilalama için kullanıldığına şahit olmamıştım ve bunu icat edecek aklım da olmamıştı. Bir müddet sonra akşamları da çalışmam gerektiğini, aksi halde on haftanın da az geleceğini anladım. Kendisi de sık sık akşam dokuza dek çalışan bay Grueby nezaket göstererek dükkânını kullanmama müsaade etti. Her hafta bir saat ekleyerek, ona, on bire, on ikiye hatta uyanık kalmayı becerebildiğim zamanlarda saat bire dek çalıştım. On hafta geçip gitmiş, fakat iş daha bitmemişti. Derken Profesör Smyth işlerin nasıl gittiğini görmek üzere ta Brunswick'ten kalkıp geldi. "Devam et, başarı muhakkak," dedi ve benim için iki hafta daha mühlet aldı ki bu süre bana yetti. Tam yetmiş iki dolar borçlanmıştım! O zamanlar konferans salonları (lyceum) ders başına on dolar ödüyordu. Portland'da iki ders verdim, bir tane de Saco'da ayarladım. Tornacı dükkanından bay Nichols, "Burada biletli ders verelim, benim adamlarım on dolardan fazla verir. Böylece yirmi beş yahut otuz dolar kadar kazanabilirsin" dedi.

Anlaşma yapılmış altın rüyalar görmeye başlamıştım bile. Akşam acayip bir tipi çıktı. Saco'da o akşamı ve dersi hala hatırlayan dostlarım vardır (bilhassa Dr. Goodell). Yirmi beş, otuz kadar adam geldi; fakat derslik kirası ve seyahat masrafları derken para kazanmak şöyle dursun bir buçuk dolar da cebimden gitmişti. Matematik dersleri veren Prof. Smyth "Artık çıkarma işleminin neye yaradığını anlamışsındır!" dedi. Hallowell ve Augusta'da bahtım açıldı. Brunswick, Lyceum'da on dolar ve biletli bir derste tam otuz iki dolar kazandım! Hem borçlarımı ödedim hem de derslerde model olarak kullanılmak üzere sattığım motor için okuldan yüz yetmiş beş dolar aldım. Bu buharlı motor şimdi Cleaveland Cabinet'ta tutuluyor. Mahir bir makine ustası bu buharlı motoru tebessümle karşılayabilir, fakat motorun Maine'de yapılan

ilk buharlı makine olduğunu ve yukarıda anlatılandan başka bir örneğini görmeyen bir öğrenci tarafından yapıldığını da hatırlamalıdır. Eğer bundan öte bir faydası dokunmasaydı bu tarihçeyi aktarmanın da bir faydası olmazdı.

Buhar ve buhardan istifade etme yolları üzerine edindiğim bilgim beni hep memnun etmiştir. Bir zamanlar buhar makinesiyle çalışan bir bıçkıhaneyi ziyaret etmiş ve orada buhardan yanlış istifade edildiğini fark etmiştim. Adamın kibirli bir zındık olduğunu bildiğim için bir şey demedim; fakat sonra aynı adamla bir buharlı gemide karşılaşınca bu hususa dikkat çektim ve uzun, hoş bir sohbete daldık. Haklı olabileceğimi ve tavsiye ettiğim düzeltmeyi derhal yapacağını söyledi. Adam ayrılırken samimiyetle, "Senin gibilerle pek konuşmam, fakat senin gibi buhardan anlayan birini görüp de hürmet etmezsem lanetlenirim!" dedi.

Otuz dokuz yıl evvel, Kostantiniyye'ye ilk seyahatimde iyi İngiliz mallarının satıldığı bir tek dükkân vardı. Burası her şeyin satıldığı bir dükkândı ve misyonerler de ihtiyaçlarını tedarik etmek için ara sıra bu dükkâna uğrardı. Dükkân aynı zamanda mesai dışında İngiliz mühendislerin ve devlet memurlarının buluşma yeriydi; bu dükkâna uğrayıp da dolaylı olarak küfür işitmeyen bir misyoner yoktur.

Bir gün bu adamlarla buhar üzerine sohbet etmek istiyordum; süper ısıtılmış buhar ve yüksek basınçlı buhar üzerine araştırma yaptım. Çok geçmeden aradığım fırsat elime geçti. Dükkâna girdiğimde bahsi geçen adamlardan oluşan bir topluluk hazırdı. Ben alışverişimi yaparken, aralarında kutsamadan ve kafirlerin çevrilmesinden filan bahsediyorlardı. Dükkânda işimi bitirince elebaşlarına yaklaşıp buhar ve buhar makinesiyle alakalı birkaç soruya müsaade olup olmadığını sordum.

"Ah, elbette, evet; tabii ki, tabii ki" dedi. Kahkahayı basmaya hazır gibi bir halleri vardı ve sorularımın bir kaçına üstünkörü cevaplar verdiler, ta ki tuzağa düştüklerini anlayana dek. Hatalarını kabul etmeye mecbur kaldılar ve buhar üzerine bir daha soru cevap kabilinden bir tartışmaya girişmediler. Bundan sonra hepimize hürmetle davrandılar. Bu adamlardan ikisiyle ahbap bile oldum. Bu yüzden sık sık buhar konusunda harcanan zamana başka şeyler için de değdiğini düşünürüm.

BÖLÜM 14
TEŞEBBÜSLER VE YASAKLAR

1839 ila 1849 senelerinde yaşanan hadiseler esnasında Protestan Ermeniler bir çok bakımdan eziyet gördüler. Aforoz görevini ifa etmiş, fakat Protestanları tam anlamıyla yok edememişti. Örgütlenme ve eşit haklar fermanı alınmış, fakat Yunanlıların, Ermenilerin ve Katoliklerin itirazlarıyla o ferman da tesirsiz kalmıştı. Zulme uğrayanların onca düşman arasında başarılı ticaret yapması mümkün değildi. Kazancı bol işlere de giremiyorlardı. Böylece bu Ermenilerin bir çoğu işsiz güçsüz oturmaya mecbur bırakılıyor ve elbette bu durum canlarını sıkıyordu; çünkü "Şeytan avare ellere münasip bir iş bulur." [Isaac Watts, Divine Songs]!

İlahiyat fakültesindeki öğrenciler cemaatin vaziyetini görüyordu. Bunların bir çoğu doğru dürüst giyecek bile bulamıyordu ve arkadaşlarının elinden yardım için hiçbir şey gelmiyordu. Aforoz edilmiş topluluğa katılmayan bazıları sırf "kafir" örgütlenmesinin içinde bulundukları için yardımdan mahrum kalıyordu. Karşılıksız yardım, acizlik ve hastalık halini alıyordu.

Bu gidişatı düzeltmek ve ivedi ihtiyaçları karşılamak için Zeytin Burnu'ndaki Imperial Works'ün başarılı mühendisi dostum Hague'a başvurdum. Arkadaşım ve işçileri ilahiyat fakültesinin ön kısmının dayandığı sütunların arasında bir atölye yapmak üzere kırk sterlin topladılar. Amerikan Meclisi'nden tek kuruş alınmadı. Bu atölyede, o zamanlar bir hayli moda olan, sac soba ve soba borusu yapılacaktı. İşi, yaparken öğrendik. Günde üç saatimizi

atölyeye ayırdık ve çocuklar şevkle çalışıp muvaffak oldular. Bu işin neticelerinden biri çıplak ayakların ve kırk yamalı çamaşırların artık görülmemesiydi; bir diğeri ise çalışma alışkanlığının gelişmesiydi. Bu iş, soba kurmaya gidenler için dışarıda da iş imkanı doğurmuştu. Evlerin bacaları olmadığından ve boruların dumanı çekmeye yetecek kadar pencerelerden dışarı uzatılması gerektiğinden bu öyle kolay bir iş değildi.

Öğrencilerden bazıları kalaylama ve süsleme gibi başka işlere giriştiler ve azımsanmayacak bir kimya bilgisine ve bir çok el becerisine vakıf oldular. Üç adet ayrıştırma ocağı yaptım, maden cevherlerinin ayrıştırılmasında gerek eritme ile gerek kimyasal ayrışma ile ortaya bir şeyler çıktı.

İşlerin böyle yapılması bir hayli muhalefete maruz kaldı. Güya bütün iş dünyevileşecekmiş ve delikanlılar İncil'in hizmetinden çıkıp dünyevi meşgalelere dalacakmış.

Ben ise maneviyattan yoksun bir toplumda doğan insanlara, hususiyetle çalışmanın pek rağbet görmediği doğu insanlarına, dilenmek yerine çalışmayı öğretmenin yıkıcı bir tesiri olacağını düşünmüyorum.

Mühim bulduğum diğer bir görüş ise, bir takım dünyevi işlerle meşgul olabilmenin, insanın kendi gayretiyle ayakta durabilmesinin doğal hizmetin saflığına kalkanlık etmesidir. Yapacak başka bir şeyi olmadığı için İncil'in hizmetine giren bir adamın niyetinden şüphe edilmesi gayet tabiidir.

O ilahiyat fakültesi öğrencilerinin hepsi hizmete girmedi. Girenlerin ise tamamı soylu adamlardır. Onlara ve öğrencilerine hizmet bakımından zor yetişilir. Atölyedeki en iyi işçilerin bazıları "hakikati hakkıyla dağıttıkları için utanması icap etmeyen işçiler" oldular. Hayatta olmasalardı bu adamlardan bazılarını sevgi

ve hürmetle tarif edebilirdim. Ancak, vefat ettiği için Antep'deki lisenin öğretmeni Zenope'dan bahsedebilirim.

Mekanikteki hünerine ilaveten kimya ilmine de fevkalade vakıftı. Ben Takdir-i İlahi'nin onu velûd bir kimyager kıldığını düşünüyorum. Galata'daki Cizvitler imparatorluğun ticaret başşehri Kostantiniyye'nin her köşesindeki eczanelerin baş tedarikçisiydi.

O zamanlar İngiltere'de bulunan ve Türkiye'deki eğitim çalışmalarımızı hep desteklemiş olan saygıdeğer Austin H. Layard, mesleğine tam hakim olması için Zanope'a meşhur kimyageri ve kendini İncil hizmetine vakfetmiş dostunun da bulunduğu tam teşekküllü bir yer sağladı ve dürüst ve ehil olması kaydıyla İstanbul'da yerleşmesi için gereken her şeyi yapacağını da taahhüt etti.

Böylece Zenope'a bereketli bir kapı açılmıştı. Bu kapı düşmanların arasında hayatta kalmak için didinen bir cemiyet için de bir onur ve nimet kaynağı olacaktı.

İş kesinleşene dek Zenope'a yaptığım işten bahsetmedim. Durumu açıklayınca gayet müteessir oldu, hatta gözleri yaşardı, fakat zavallı cahil hemşerilerine öğretmenlik yapacağına dair Tanrı'ya söz verdiğini söyledi. Meseleyi dürüstçe ve etraflıca ortaya koydum ve düşünmesini ve Tanrı'dan aydınlanma dilemesini istedim. Bir müddet sonra on iki dolar maaşla, kendini bulmak üzere Antep'e gitti. Burada Onun hatıraları halâ hala yaşamaktadır. Kendini feda etmenin ondan daha saf, daha asil bir emsaline rastlamadım.

O öğrencilerin bazıları iş hayatında, bazıları da tıp mesleğinde muvaffak oldular. Bunlardan biri de savaş borazanları arasında Türk parlamentosunda barıştan yana konuşmaya cesaret eden, Türkiye'deki Protestan cemaatin baş vekilidir. Sobacılık işini ilerleten ve Lowell'dan bay Cushing ve bay Mack vasıtasıyla o mesleğe birlikte giriştiğim bir diğer Hristiyan tüccar ise Hristiyan vakıflarına yılda ortalama 3000$ bağışta bulunmuştur. Amerika'daki

Hristiyan tüccarlarımızın bir çoğu ve hatta kadim Hristiyan medeniyetimizin evlatları dahi bu meblağa yetişememiştir.

Bunlardan bahsetmekle göstermek istediğim şey, zaruri ihtiyaçların gerekli kıldığı dünyevi işlerin Hristiyanca yaşamayı ille de kirletmeyeceğidir.

Artık sahneden çekildiğime göre ben de onların şerefli ve verimli yaşamlarından ve uhrevi hayatlarından haz duyuyor ve kendimi onların arasında görüyorum.

Fakat, fakülte dışında, bir kısmı yetenekli, bir kısmı ise dünyanın her tarafında bulunabilecek bahtsız güruhtan, bir kısım işsiz vardı. Tanrı'nın inayeti bunlara uğramaz, en iyi planları boşa çıkarılır, tam muvaffak olacakken baş aşağı giderler. Bunların sadece kendi günahlarını değil atalarının günahlarını da yüklendiklerini duymuştum. "Bu günah kimin, bu adamın mı yoksa ebeveynlerinin mi?"[12]

Bunlara iş sağlamaya çalıştım. Birine kamfen yapmayı öğrettim, ki bu sayede daha iyi bir iş bulana dek bir seneden fazla bir müddet evini geçindirdi.

Bir diğeri işinin ehli doğulu bir bıçakçıydı, kendine, annesine ve iki kız kardeşine güzelce bakıyormuş. Dükkanından çıkarılınca ekmek parası için aletlerini satmaya mecbur kalmış; yardım da alamamış; sonunda evham illetine yakalanmış.

Bu adam taş olduğuna ve gözünü bile kırpmadan saatlerce atıl kalabileceğine inanıyordu. Bu haline bizzat şahit olup işin aslını öğrendikten sonra yanımda çalışmak üzere Bebek'e gelmesini istedim. Bir gün önceden de ödeme yapacağımı söyledim. Usulca canlanan taş adamın parayı almak üzere ellerini açarken çektiği ıstırap görülmeye değerdi! Neyse, geldi; sessiz ve hüzünlüydü,

12 İncil, John 9:2

lakin iyi bir demirciydi. Verdiğim işi bitirdikten sonra bir müddet soba kurma işiyle meşgul oldu; böylece şen şakrak bir adam oldu.

O iş de son bulup paralar tükenince adam tekrar eski haline döndü. Onu ve diğerlerini sefaletten kurtarmak için bir şeyler yapmalıydım. Kısa süre önce Amerikan işi bir fare tuzağı almıştım.

Az bir uğraşla onu ve meslektaşlarından Hohannes'i elimdeki tuzağın taklidini yapmaya ikna ettim. İlkini beraber yaptık, nihayet tavsiye ettiğim şekilde yapmayı denediler. Bu adamlara Galata'da bir yer kiraladım; iş iyi tuttu. Yahudi çocuklar kapanları sattılar ve yarım düzine kadar adam da iş sahibi oldu. Evhamlı adamımız tamamen iyileşmiş, mutlu ve işe yarar bir adam olmuştu. Fakat bu daha başlangıçtı.

Bir akşam şehirden eve dönerken, İngiliz banker ve dostumuz bay Charles Ede'yle sohbet esnasında meseleyi tam halletmenin bir çaresinin bulunduğunu, fakat bunun da gerekli sermaye yüzünden mümkün olmadığını söyledim.

"Nasıl bir çareymiş bu?"

"Buhar makineli bir un değirmeni ve fırın."

Bankacı dostum, "Mesele sadece sermaye değil" dedive ekledi: "Değirmenciler ve Fırıncılar Loncası; bin pound bile yatırsanız fayda etmez, hem on bin değirmenci ve fırıncıyı karşınıza almış olursunuz."

Ben de cevaben Bab-ı Ali'nin böyle bir iş kurmak için izin verdiğini söyledim. II. Mehmet Kostantiniyye'yi aldığında başkentinde kalacak her yabancı millete kendi değirmen ve fırınını işletme hakkı vermişti. Amerikalılar bu haktan faydalanmak istemediler, ben isteyebilirim. Arkadaşım bunun üzerine, "Eğer söylediğin gibiyse, binayı ve makineleri ipotek etmek kaydıyla istediğin parayı sağlarım. Söz konusu yatırım olunca işin üzerime kalmasını istemem" dedi.

Misyon, işe şüpheyle yaklaştı. Değirmencilik yahut fırıncılık hakkında hiçbir şey bilmiyormuşum. Böyle bir teşebbüs hizmeti dünyevileştirirmiş. Vazifenin mizacını değiştirirmiş. Hem zaten kurul onaylamazmış ve her şey felaketle sonuçlanırmış, vesaire vesaire.

Fakat başta Dr. Schauffler ve bay Benjamin olmak üzere başka türlü düşünenler de vardı. İstihdam yaratılmazsa fakir bir Hristiyanlık ve hastalıklı, gayri tabii bir halet-i ruhiyeye davetiye çıkarılmış olurdu. Biz misyonerler her türlü rahata sahipken, fakirler kendi halkları tarafından zulme uğruyor. Zenginlikten sefalete ve hatta dilenciliğe düşenleri bile var; hal böyle iken bu insanların yaşayışları İncil'in hakiki ışığını dünyaya gösteremez. Hayatını idame etmekten acizlerin ve sadakaya muhtaçların kaderi başkalarına tavsiye edilemez. Onları bu sefil halden çekip çıkarmak ise hastaları iyileştirmek yahut körlerin gözünü açmak derecesinde mukaddes bir Hristiyanlık vazifesidir. Böyle bir hizmet ise misyonu karalamak değil, tam aksine onu aklamaktır.

Bana gelince, sorumluluğu almaya ve geleceğin hükmüne razı gelmeye hazırdım.

Nihayet sorumluluğu almam kaydıyla yapacaklarıma itiraz edilmeyeceği söylendi. Saygıdeğer Geo. P. Marsh o zamanlar valiydi. Plana tam iştahla dahil oldu ve loncanın muhalefetine rağmen 1453 Kapitülasyon Kanunu gereğince fermanı aldı. İznin alınması sırasında Kostantiniyye'de ve genel anlamda Doğu'da "işlerin yapılışı"yla alakalı olarak birazdan aktaracağım bazı enteresan tecrübelerimiz oldu. Hükümet fermanın verileceğini derhal taahhüt etti ve muhalefet olmazsa iznin verileceği bildirildi. Fakat çok sayıda değirmen ve fırın sahibi nüfuzlu bir paşa vardı. O zamanlar değirmenlerin hepsi beygir gücüyle çalıştırılıyordu ve Paşa bu küçük buhar makineli değirmenin çabucak büyüyeceğinden

korkmuş olmalıydı. Yabancılara elini kaptıranın akıbetini biliyordu. Büyük bir loncası vardı ki bu loncanın menfaatleriyle paşanın menfaatleri birdi.

Taahhüt edilen izin verilmedi. İş ertelemeye gelince dünya üzerinde Türk devleti kadar hünerli başka bir devlet yoktur.

Sonunda taahhüde güvenip inşaat işine giriştim. Çok geçmeden devletin mühendisleri gelip işlerimize baktılar. Bunu önceden bildiğim için herkese memur görünce kapıyı kapatmalarını tembihlemiştim. Antlaşma gereği hiç kimse elçiliğimizden birini yanında bulundurmadıkça içeri giremezdi; böyle bir işe kalkışmayacaklarını, fakat işi kitabına uygun yapmadan, çalışan herkesi tutuklamaya niyetlendiklerinden emindim.

Bir gün, öğle paydosunda memur geldi. O ara tutuklanacak adamların başında gelen Demetri sokakta dikilmiş zeytin ekmek yiyordu. Memur, aradığı adamın bizzat kendisine, "Demetri Calfa nerede?" diye sordu. Demetri istifini hiç bozmadan, "Biraz evvel şarap dükkânında gördüm" dedi ve yönlendirdi, "Köşeden sağa dönünce sokağın sonunda."

Memur çok geçmeden geri döndü; işçilerin hepsi tavan arasındaydı, ben de öğrencilerle birlikte aşağıda idim.

"Ustabaşı kim?"

"Benim, efendim."

"Baş reayayı istiyorum."

"Burada öyle biri yok."

"Hepinizi tevkif ediyor ve işi paydos ediyorum."

"Çalışmaya devam edin, çocuklar! Siz öğrencisiniz ve bu şekilde tutuklanamazsınız."

"Fakat bunlar işçi."

"Hayır, efendim; onların hepsi benim öğrencim!"

Bu arada tavan arasındaki gafil işçilerden biri saklandığı yerden başını uzatınca, memura yakalandı.

"Hey! Sen, saklanan, sen işçisin! Aşağıya in, benimle geliyorsun!"

Tekrar soğukkanlı bir cevap geldi, "Ben bay Hamlin'in öğrencilerindenim!"

"Demek öğrencisin! Oku da duyalım!"

Herhangi bir dine mensup olmayan hem iyi bir marangoz hem de son derece muzip adamımız etrafına bakındı, Ermenice-Türkçe bir İncil buldu ve işine gelen pasajlardan okumaya başladı.

Memur şaşırmıştı. Bunun üzerine elimi memurun omzuna atıp antlaşma şartlarını çiğnediğini, duvarın öte yanında istediğini yapabileceğini, fakat buraya meşru bir nedenle gelmedikçe elinden bir şey gelmeyeceğini söyledim ve adamı kapıya kadar geçirip arkasından kapıyı kilitledim. Memur bir taşın üzerine oturup söylenmeye başladı:

"Ben böyle bir şey görmedim, arkadaş! Ustabaşı Frenk hocanın teki; öğrenciler de işçisi! Hal böyle iken antlaşmayı ihlal eden ben oluyorum! Ey Allah'ım! Ben şimdi geri gidip ne diyeceğim?"

Dışarı çıkıp zavallı adamı teskin ettim, Bab-ı Ali bir daha antlaşmayı ihlal ederse elçiliğe ve Amerikan hükümetine şikayette bulunacağımı söyledim. Bu hak "Kapitülasyonlar" dahilinde olduğundan başka elçilikleri de bu uygulamadan haberdar edebilirdim. Bundan böyle bu müesseseye ancak elçiliğimiz vasıtasıyla girebilirdi.

Türk hükümeti kendini hatalı duruma düşürmüştü. Şimdi elçiliğe başvurmalı ve kendi sözünü çiğnemeliydi yahut da fermanı vermeliydi. Neyse ki hükümet ikinci yolu yeğledi ve engelleme girişimi köyün eğlencesi oldu.

Hizipçi paşa ile fırıncılar ise hüsrana uğradılar.

İngiltere'den küçük bir buhar makinesi geldi ki bu makineyi kurmak buhar mevzuunda sahip olduğum bilgimden ve maharetlerimden fazlasını gerekli kılıyordu. Buhar borusu bağışlanamaz bir hata eseri on beş santim kısa gelmişti. Tepelerden yeteri miktarda yapışkan kum buldum, kalıp döktüm ve en büyük fırını kullanarak kumu ayrıştırdım. Kum fazla nemli, demir fazla sıcaktı, gaz çok az çıkıyordu. Sonuç: Muazzam bir infilak!

Vınlayarak dört bir tarafa savrulan kızgın metal parçaları ortalığı ateşe verdi. Yangın hemen söndürüldü; kimseye bir şey olmadı. Müteakip teşebbüs ise tam başarıyla neticelendi. Herhalde bu duruma "bir musibet bin nasihatten iyidir" sözü münasip düşer. Dökülen parça ise hala vazifesini güzelce görüyor.

Nihayet parçalar yerine oturmuş ve sıra makineye buharın alınmasına gelmişti. Tahrik milinin ayarından şüpheliydim ve içimden şu meraklı kalabalık keşke dağılsa diyordum. Makine çalışmazsa haber yıldırım hızıyla şehrin dört bir yanına yayılırdı. Çok şükür ki her şey istediğim gibi gitti ve ilave ayarlama gerekmedi. Ne derece sevindiğimi bir ben bilirim. Bu teşebbüs de Bowdoin'dekine benziyordu.

Değirmenin yapılmasını Amerikan Kurulu'ndan rica etmiştim. Altı yüz dolara mal olan parçalarıyla birlikte Fransız Bühr değirmentaşlarından oluşuyordu. Ana parayı ve faizini ödeyeceğime söz verdim.

Kurul talebi reddetti; fakat Prudential Komitesi'nden bay John Tappan gerekli malzemeleri gönderdi; bana duyduğu güven bazıları tarafından istihza ile karşılanmıştı, fakat o hiçbir şey kaybetmedi; sonradan bana kendisini hayal kırıklığından ve gecikmeden kurtardığı için sevindiğini söyledi. Kurul'un gösterdiği gerekçeler tamamen mantıklıydı ve talepte bulunmasam daha iyiydi.

Fırının ısıtılmasından ve ekmek işinden anlayan becerikli bir adam tuttuk; bu adam dışında başka bir değirmenci yahut fırıncı yoktu. İlk gayretlerimizin meyvesi pek tatlı değildi. Ekmek ekşi ve dümdüzdü! Bu ilk girişim eşeklerin işine yaradı.

Zaten bir iş sadece kitap bilgisine uydurulmaya çalışılırsa o işin akıbeti umumiyetle böyle olur. Varsın başarısız olunsun, fakat hüsrana yenik düşülmesin. Muvaffak olmakta karar kılınmışsa hiçbir işin sonu hüsran olmaz.

Girişti̇ğim mekanik işlerin içinde en ziyade kafa karıştırıcı olan Bühr değirmentaşlarının işlenmesiydi. Demirciler işi beceremedi. Sonunda, şahsen denemeye mecbur kaldım. Nihayet o işi de hallettik; fakat taşların işlenmesi bir hayli zamanımızı almıştı.

Azımsanmayacak sayıda hatamıza ve kayıplarımıza -ki böylesi koşullar altında bu türden kayıplar kaçınılmazdır ve tecrübeye dayanarak çalışmanın gereğidir- ilk sene aldığımız neticeler beklentilerimizin çok çok ötesindeydi.

Hesapları kapatıp bay Ede'ye yatırılan sermayenin yarısını faiziyle ödedim ve yardım vaat ettiğim herkese istihdam sağlamış oldum.

Öyle bir çalışma usulü geliştirmiştim ki, iş pek az zamanımı alıyordu. Akıllı, atak ve emin adamlar buldum. Bu adamlar mekanik hususunda fevkalade hünerliydi; diyebilirim ki işi birlikte öğrendik ve zorlukların üstesinden birlikte geldik.

Aynı buhar kuvvetiyle bir de ayakkabı kalıbı fabrikası kurdum. Fakat bu girişim hüsranla sonuçlandı ve az bir zarara sebep oldu.

İlk sene acı sitemlerle dolu mektuplar aldım. Bu mektuplar misyonun başarısını çekemeyen, kusursuz, vicdan sahibi Hristiyanlar tarafından yazılmıştı! Ya olayın iç yüzünü bilmiyorlardı, ya da yanlış görüyorlardı. Bunlardan sadece birine tam izahatta bulundum ve korkarım o da çok ağır bir dille oldu. Fakat aynı

adam soyluluğunu, işe destek olmak üzere mektubuyla birlikte beş yüz dolar göndererek gösterdi.

Ufak bir farklılık sayesinde fırının müşterisi muazzam derecede arttı. Bizim çıkardığımız ekmekler, hep biraz daha hafif çıkaran fırıncıların aksine daha ağırdı. Ekmeğimizi alanlar hep "Maşallah!" diyor ve ekmekten başkalarına da bahsediyorlardı.

Sonradan işin aslı anlaşıldı; bu ekmeği elde etmek için harcanan zaman, ağırlık farkını fazlasıyla telafi ediyordu. İşin aslı, herkes iyi pazarlık yapmak ister ve miktara pek aldırmaz.

Başka bir değişiklik daha getirmiştik. Pazara mayalı ekmek sürme girişimlerinde bulunulmuştuk fakat başarısızlıkla neticelenmişti. Burada ekmek doğal mayalanmayla yapılır; yabancılar dışında şerbetçiotu mayasından ekmek yapmayı bilen de yoktur.

Önce şerbetçiotu mayası imalatında ustalaştık. Çıkardığımız ekmek "Protestan ekmeği" adıyla şöhret yaptı ve yüksek fiyatına karşılık iyi sattı. Kısa süre sonra bütün borcu ödemeyi ve işi çalışanlara devretmeyi umuyordum. Ne var ki, nasip değilmiş.

BÖLÜM 15
KIRIM SAVAŞI

Sanayicilik faaliyetlerimizin ikinci yılında Kırım savaşının ayak sesleri yükselmeye başladı. Partizanca çok şey yazılıp çizildi ki bunlara hiç ehemmiyet vermiyorum. O zamanlar İngiltere'nin bu mücadeleye Rusya'yı geri püskürtmekten başka bir niyetle girmesi beklenmiyordu. Hem Fransa, hem de İngiltere, Kostantiniyye'de Rusya'nın Akdeniz'i tehdit edeceğini düşünüyordu.

Bunda Haç'a karşı Hilal'i desteklemek gibi gaye olduğu ancak bozuk bir tarafgirliğin işi olabilir. Devletler, yıkmada ve yapmada bencildirler; yeter ki kendi menfaatlerine olsun; İngiltere de farklı değil. İngiltere o savaşa kendi menfaatleri için girdi; Türkiye'nin menfaatleri için değil.

Rusya'nın İngiltere'den daha hayırsever olduğunu söylemek zor. Güya Türk imparatorluğundaki "Hristiyanları"[13] korumak istiyormuş. Asıl derdi ise kendi hükümdarlığında yaptığı gibi Protestanların ve diğer kafirlerin kökünü kazımaktır. Bay Layard, Parlamento'da Rusya'nın Kırım savaşını aceleye getirmesinin altında Protestan unsurunun önünü kesme gayretinin yattığını beyan etmiştir. M. De Boutineff'in, "Rus imparatoru Protestanlığın

13 Rusça'da "Hristiyan," kelimesi sadece Grek kilisesi mensupları için kullanılır. Bunların dışında kalanlardan ise Protestan, Katolik, Kafir ve başka itikatlardan olarak bahsedilir; fakat bunlara asla Hristiyan denmez. İmparator "her türlü Hristiyan'dan," bahsederken kendi kilisesinin farklı mezheplerine gönderme yapmaktadır. Rusların nezdinde bütün Avrupa kafirdir ve sadece Rusya Hristiyandır. Rusça herhangi bir şey okunurken bunun dikkate alınması yerinde olur.

Türkiye'ye ayak basmasına asla göz yummayacaktır" diye beyanatta bulunduğu salonun hemen bitişiğinde ilk yardımcı İncil Cemiyeti birinci yıldönümünü kutlarken İngiliz donanması limana giriyor, ortalık top sesleriyle sarsılıyordu. O toplantıda hazır bulunan fevkalade bir Hristiyan subay Hedley Vicar ülkenin İncil'in özüne ve şanına yaraşır biçimde selamete erdirilmesini rica etmiştir.

Dehşetli savaş, neticeleri bakımından tarafları tam memnun etmedi ve yeni çatışmada da aynı şey olabilirdi.

Savaşın yaklaşmasıyla sendeleyen fiyatlar sebebiyle fırının işletmesinde daha ihtiyatlı davrandık; büyük bir çatışmanın Avrupa barışını bozacağı kesinleşene dek.

İngiliz Hastanesi, Scutari (Üsküdar)'de, aşağı yukarı altı sekiz bin kişilik ordugahın yanında kurulmuştu, gelenler bir kaç gün dinlendikten sonra varış yerlerine intikal ediyordu.

Lord Raglan'ın başhekimi, Dr. Mapleton'u hastane işlerini teftiş etmek ve düzenlemekle görevlendirmişti. Bizim "Protestan ekmeğimizi" gören Dr. Mapleton bir ulak vasıtasıyla kendisini ziyaret etmemi istiyordu. Görüşme bir hayli tuhaftı; beyefendinin "misyonere değil, fırıncıya" ihtiyacı varmış! Hastaneye gerekli miktarda ekmek tedarik edileceğini taahhüt eden bir anlaşma yapıldı. Başlangıç için her biri bir 450 gramdan yüz elli ekmek. Savaşın ilerlemesiyle birlikte ekmek sayısı da artınca mecburen yeni bir fırın yaptık, üçüncü fırını kiraladık ve dördüncüsünü gene kendimiz inşa ettik. İmalat hacminin artmasına rağmen harcanan zamanda fazla artış olmadı. Ehil ve emin adamlarım vardı. Beceremedikleri tek iş vardı: Un alırken ya fiyatta ya miktarda ya da kalitede kazıklanıyorlardı; özellikle de sonuncuda. Küçük değirmenimiz su ihtiyacı sebebiyle, kış haricinde, ancak yarım zamanlı çalışabiliyordu; sekiz buçuk ton ekmek için günde altmış ila yetmiş fıçı un gittiğinden ve depoda daima iki haftalık stok bulunması

gerektiğinden doğru alışveriş fevkalade önem arz ediyordu. Galatalı Yunan un tüccarları bana dürüst muamele ediyorlar ve tam güveniyorlardı. Kendime ait bir mülküm olmadığını açıkça beyan ettiğim bir şirket ayın onuna ödeme yapacağıma dair tek sözüme binaen hiç tereddüt etmeden 30.000$'lık un verdi.

Ödeme günü, tüccar götürdüğüm çekleri aldı ve elinde sallayarak, pazarlık ettiğimiz gün orada bulunduğunu hatırladığım bir adama gösterdi. Adam dükkândan çıktıktan sonra, bay M.'ye neden öyle yaptığını sordum. "Bu beyefendi" dedi, "Böyle ticaret yaparak ahmaklık ettiğimi ve paranın ödendiği günü görmek istediğini söylemişti. İşte şimdi görmüş oldu!".

Bunun üzerine, "Peki kendinizi nasıl savunmuştunuz?" diye sordum.

"Ona Amerikan misyonerlerinin şöhretini bildiğimi ve hiçbirinin para için karakterini satmayacağını söyledim."

Türkiye'deki misyonerlerden biri olmadığı için bu tüccarın şahitliği çok daha memnun ediciydi.

Üzülerek, üç kez dolandırıcılığa teşebbüs edildiğini söylemek durumdayım. Fakat bunların her biri hüsranla sonuçlanmış ve faillerini utanç verici bir duruma düşürmüştür. Dolandırıcı için tezgâh çevirirken çuvallamak ifşa olmaktan daha hafiftir.

Kırım savaşı aynı zamanda insanın en şerefli ve en düşük taraflarını da ortaya çıkarmıştı. Subaylardan Hedley Vicars, saygıdeğer papaz subay Dr. Blackwood, soylu karısı Lady Alicia Blackwood, her türlü hayır işlerinde, Florence Nightingale hastane işlerinde, örnek gösterilecek kişiliklerdir ve onlar gibi şöhretli olmayan daha niceleri sadece İngiltere için değil ortak kaderimizin ve ortak kökenimizin gurur kaynaklarıdır.

Fakat Kırım savaşı insanlığa olan inancımı bir taraftan pekiştirirken, öteki taraftan da kemiriyordu.

Üsküdar'daki hastanenin kalabalıklaşması ve dolayısıyla doktorların aşırı çalışmaya mecbur kalmalarıyla birlikte ziyaret ettiğim hastalardan en çok gece vakti sıkıntı çektiklerini işitir olmuştum. Saat onda bütün ışıklar söndürülüyormuş ve sabaha kadar kimse uğramıyormuş. Su isteyenlerin çığlıkları, ölenlerin inlemeleri yahut delirenlerin sayıklamaları geceyi cehenneme çeviriyormuş.

Başhekim Dr. Menzies'i ziyaret edip en güvenilir bir düzine yahut on beş öğrencimle birlikte hastaneye gelip gece nöbetçiliği yapmayı teklif ettim. Teklifimi kaba bir üslupla reddetmesine anlam veremedim. Bunun üzerine İkmal Subayı Potgeiter'e mektup yazıp Amerikan ve İngiliz'lerden oluşan gönüllü bir gece nöbetçileri kuvveti tertip edilmesini önerdim ve Dr. Menzies'in kurallarına katiyetle uyacağımıza bizzat söz verip, tek niyetimin insanların yok yere katlandıkları ıstırapları hafifletmek olduğunu bildirdim. İkmal Subayı Potgeiter kendisininkiyle beraber notumu iletti; gelen cevap kısa ve kabaydı, "Dışarıdan herhangi bir müdahaleye müsaade etmemiz mümkün değil." Yani bırakın binlerce kahraman adam karanlıkta, işkence görerek ölüp gitsin!

Dışarıdan hastaneye giren birinin içerideki kokuya tahammül etmesi imkansızdı; bu vaziyet hem ihtimamsızlığın, hem de acziyetin alametiydi.

Ekmek meselesinde gördüğüm sert muamelenin sebebi Dr. Menzies ve bay Rogers adında biri ile her türden münasebeti reddetmem olabilir. Ekmeklerimiz karalandı. Gönderdiğimiz ekmekler maya tutacak yerlerde ve sıcaklıkta tutuldu ve iş üzerime yıkıldı; masrafı benden olmak üzere ve daha yüksek fiyattan başka fırından ekmek alındı. En rezilinden, hileli ekmek alınıp benimmiş gibi gösterildi. Direnemeyeceğim bir tezgahla karşı karşıya olduğumu fark edince İkmal Subayı Smith'e gidip sözleşmeyi önüne fırlattım ve iki yüz dolarlık cezayı haksız yere ödeyeceğimi

söyledim. İkmal Subayı Smith bahsettiğim işbirliğinin varlığına ikna olmuştu fakat elinden bir şey gelmiyordu. İtirazımı, vakayı kendisine bildirdiğim Lord Raglan'a iletti. Dr. Mapleton'a da yazıp sözleşme şartlarını karşılamamak sebebiyle ceza ödemekten beraat ettirilmek istediğimi bildirdim. Karalanan ekmekten doğan iki yüz pound yahut daha fazla zarar hususunda, durumu izah etmek amacıyla hadiseyi aktarmak dışında hiçbir şey söylemedim. Kumandandan derhal cevap geldi; sadece ceza kaldırılmamış aynı zamanda hastaneden zararın karşılanması da istenmişti! Mesajı okuyan subay, "Ben böyle bir mesaj görmedim! İstediğinden fazlasını almışsın. Üstelik Dr. Menzies'in darağacı hazırlanmış!" dedi. Doktorun yaptıkları düşünülürse çok daha ağır suçlamalarla yüzleşeceği katiydi.

Kötülerin zaferi kısa ömürlü olmuştu. Yüzde elli avansla yeni bir anlaşma imzalandı; fakat un piyasasında da kargaşa vardı ve çok geçmeden un fiyatı yüzde elli artmıştı!

Kazanç azdı fakat iflastan kurtulmuştum. Kuleli'deki hastane ekmek almayacaktı, ben de onların fiyatından yüz de elli avansla ekmek vermeye devam ettim. Sonunda bütün iş daha yüksek fiyatla geri döndü, düşmanları sayesinde fırınlar yüz güldürmeye devam etti. Bundan sonra, "Kötülerden ve işine hile karıştıranlardan dolayı kendini üzme"[14] ayetini kendime düstur edindim.

Sonunda Dr. Menzies hem itibarından, hem de işinden oldu.

Bayan Nightingale'in hemşireleriyle birlikte gelmesiyle her şey değişti. Çok sayıda yardımcısı vardı; bundan sonra iyileşmeler birbirini izledi, hastane örnek gösterilen bir yer oldu. Fakat verilen hizmetlerden en çok gece bakımı takdir görüyordu. Istırap içindeki genç askerlerin uzun, bezdirici geceleri nazik ve şefkatli hemşerilerin ışığıyla aydınlanmıştı. Kanaatimce bayan Nightingale'in

14 Mezmur, 37:7

yüksek karakterine, karar vermedeki güvenilirliğine ve mükemmel sağduyusuna yetişecek biri yoktur.

Kuleli hastanesiyle ilgili olarak başımdan başka bir Kırım hadisesi geçti ki bunun da bazı güzel neticeleri oldu. Inkerman savaşı 5 Kasım 1855'te yapıldı. Bir iki hafta sonra, Anadolu yakasındaki Kuleli'de demirlemiş devasa bir İngiliz vapuru gördüm; Himalaya adındaki gemi, o zamanlar demirden yapılmış denizlerin en büyük ticaret gemisiydi.

Derhal karşıya geçtim, süvari kışlasında iki yüz elli yaralı vardı. Yaralı Rus askerlerden bir kısım şamandıralı iskelenin üzerinde uzanmıştı, bunların sedyelere konulup içeri taşınmasına yardım ettim.

Hava mevsime göre soğuk ve fırtınalıydı, adamlar ıstırap içindeydi.

İngiliz askeri, "Kendinize dikkat edin, efendim" dedi. "Bu adamların battaniyeleri bit yuvası, bizimkiler de aynı."

Yün eldivenimden o güne dek gördüğüm en dehşetli bitlerden tam on bir tane çıkardım, sonra zavallı İngiliz yaralıları görmeye gittim. Acınacak haldeydiler. Bu askerler için yeterli tedbir alınmamıştı. Odun ve su bulunamadığı için beş aydır yıkanmadıklarını söylediler. "Fanilanız falan yok mu?" dedim. "Var ama öyle çok haşarat var ki, üşümeyi yeğliyoruz. Giysi çok ama..."

Yıkanma konusunda güçlük çekilip çekilmediğini öğrenmek üzere Başhekim Dr. O'Connor'a gittim. Doktor somurtarak bunun mümkün olmadığını söyledi. Yunanlılar giysilerin bir kısmını deniz suyunda yıkamışlar, ıslak ıslak getirmişler ve bu yüzden ölen adamlar ölmüş. Yapılabilecekleri izah ettim. Doktor, sararmış pis piposu ağzının kenarından sarkar halde beni bir güzel azarladı. Bir kaç söz söyleyip yanından ayrıldım. Kışlanın önünden geçerken askerlerden biriyle karşılaştım.

"Levazım subayı nerede?"

"Levazım subayı benim."

"Öyleyse aradığım adam sensin. Elinde neler var bir bakalım."

Asker yığma giysi dolu büyük bir holün kapısını açtı, göz kararı bin adama kafi gelecek giysi vardı herhalde.

"Burayı neden havalandırmıyorsunuz? Vebaya yakalanırsınız!"

"Büyük bir pencere vardı, efendim, kapatıldı."

Gerçekten öyleydi. Depoya, acayip pis ve haşarat yuvası yatak ve yatak örtüleri ile yaralı ve ölü askerlerden alınan her türden giysi istiflenmişti. Savaşı lanetli kılan bir şey varsa o da Kırım bitiydi! Kocaman, şiş karınlı, iğrenç, yaratıklar! Cehennem haşaratları! Isırıklarını şahsen tecrübe ettim; insanı çıldırtan, sinirlerini alt üst eden bir şey. Isırılan yerin etrafında, amonyaktan başka bir şeyin fayda etmediği, şiddetli bir kızarıklık ve acayip bir kaşıntı olur. Şüphesiz İngiliz askerler Rus mermilerinden ziyade bu canavarların gazabına kurban gitmiştir. Bu canavarların taarruzundan sağ salim kurtulanlarda müşahede edilen tesirler ise acayipti. Görüyorduk ki, tabiat en münasip kalkanlarla donatılmış; bir müddet sonra deri kalınlaşıp ölüyor ve mantar gibi bir hal alıyordu. Dokunun hassasiyetini kaybetmesiyle birlikte ıstırap da son buluyordu.

Subay, çamaşırları yıkama umudu kalmayınca onları yakacak bir yer yaptıklarını söyledi; fırını gösterdi, uzun, kaba bir bacası vardı. Burada ne kadar giysi telef ediyorlardı bilmiyorum. Subay sonra Üsküdar'daki yetkililerin adamlara ne yeni giysi tedarik edebildiğini ne de eskilerinin yıkanmasını sağlayabildiklerini söyledi. Hemen Üsküdar'a gittim, gördüklerimi, O'Connor'ın tutumunu ve ihtiyaçların ne derece kolaylıkla karşılanabileceğini anlattım.

Boğaz köylerinde işi memnuniyetle üstlenecek binlerce Ermeni, Yunan ve Türk köylü kadını vardı. Büyük hastanenin baş tedarikçisi bay Parker beş bin kişilik çamaşırın temizliğiyle bizzat ilgilenmesinin mümkün olmadığını söyledi; Kuleli için elimden bir şey gelirse en büyük hayrı yapmış olacağımı da söyledi. Anlaşma yahut para talep etmedim. Vazifeyi üstlenmekte ve Kuleli'deki vaziyeti değiştirmekte kararlıydım. Dr. O'Connor olsun ya da olmasın, oradaki zavallıları kurtarmaya değerdi.

Bebek'e dönerken Ermeni kâhyayı gördüm, isteğimi arz ettim.

"Tam sana göre bir yerim var, virane bir ev ama kurutma işleri için kocaman bir avlusu, geniş bir mutfağı ve suyu var."

Söz konusu yere bakıp aylık makul bir fiyata kiraladım. Giriştiğim hiçbir iş bu denli kolay olmamıştı. Genellikle mânilar işin kendisinden daha çok vakit alırdı.

Bir kaç gün içinde, sıcak suyu yirmi iki musluktan yirmi iki yıkama noktasına tahliye etmek üzere iki büyük bakır kazan getirilip kuruldu. Su, kazanlara ya da soğuk su leğenlerine büyük bir pompa ile basılıyordu, bahçede neredeyse altı yüz metre uzunluğunda bir hat oluşmuştu, bir kayık dolusu odun bulunmuş ve işlerle ilgilenecek, işinin ehli iki adam alınmıştı: Bunlardan biri çamaşırhanedeki işlerden, öteki ise Boğazın iki yakası arasında nakliye işinden sorumluydu. Yunanlar ve Ermeniler olmak üzere yirmi kadın şevkle çalışıyordu. Harcamaları İngiliz hükümetine karşılatırım umuduyla, bu kadınlarla iyi bir anlaşma yaptım; ne var ki herkes bürokrasinin böyle bir şeyi imkansız kılacağını söylüyordu.

Bir gün sınıftayken çamaşırhaneden sorumlu adam telaş içinde okuma salonuna dalıp, "Ah, Efendim! Hemen gelin! Ahali evi yerle bir edecek, kadınlar da kaçtı!" İşin aslı, kadınlar tahammül edilmez pisliği ve bitleri görünce çamaşırlara dokunmaya cesaret

edememişler; bir daha da oraya adım atmayacaklarını söylemişler. Yüksek yığınlar halinde yaklaşık üç bin parça çamaşır getirilip bahçede açılmıştı; mide bulandırıcı koku bahçe tarafındaki evlerin pencerelerinden içeri giriyormuş. Tabiatıyla telaşa kapılan hiddetli ahali evi kuşatmaya başlamıştı. Her tarafta bela vardı! Kalabalığa şikayetlerinin makul olduğunu, giysilerin derhâl diğer taraftaki depoya taşınacağını söyledim; buna rağmen mesele çıkaranların dertlerini İngiliz muhafızlarına anlatacaklarını da ekledim. Kalabalık sakinleşip dağıldı. Ne yapmalıydım?

Müşkül bir durumdaydım. Muhittekileri yahut işçi kadınları suçlayamazdım.

Ansızın, durup dururken aklıma bir şey geldi. Kuleli'deki boş dev bira fıçılarından biri hayalimde çamaşır makinesine dönüşüverdi. En iyi işçilerimden Pandazee'ye haber gönderdim, yanına bir adam alıp icap ederse bütün gece çalışmak üzere gelmesini istedim. Şirret O'Connor Üsküdar'dan izin almadan fıçıyı katiyen vermezdi; bu angarya tam üç saatime mal oldu. Gene de ertesi sabah, saat dokuza doğru, makine hazır haldeydi. Bir hayli yalvarıp yakarmanın ardından bir kaç kadını gelip makinenin çalışmasını görmeye ikna edebildik. Neyse, somurtarak geldiler. Ürkmüş işçilerimizi ilk seferde büyülemeliydim; fıçıya önceden bol miktarda sıvı sabun dökülmüştü. Çamaşırları maşayla tutup fıçıya attım, suyu verdim. Beş altı dakika kafi geldi. Pis, çamurlu su aktı. Çamaşırlar tamamen durulanana dek temiz su ilave edildi. Fıçıdan çıkarıldıklarında çamaşırların eski hallerinden, kadınların da itirazlarından eser kalmamıştı. Yirmi iki kadın geri döndü, daha çok makine yapıldı ve iş güzelce yürüdü. Kirli su tahliye kanalı haşarat kaynıyordu. Gene de yün çamaşırlarda kıllara tutunmuş sürü bit kalıyordu, öyle ki bunlar ancak sert fırçalarla temizlenebiliyordu. Fakat beni en çok hayrete düşüren şey fokur fokur

kaynayan suyun bile iç çamaşırları istila etmiş milyonlarca yumurtayı öldürememesiydi.

Bazen bu yumurta kolonileri el büyüklüğünde yamalar halinde oluyordu; bunları defetmek için ince bakır telli fırçalar kullandık. Bu fırçaları tesadüf eseri Galata'da görmüştüm. Dükkân sahibi bile ne için yapıldıklarını bilmiyordu. O da tesadüf eseri almış. Bu sırlı fırçalar çamaşırhanede fevkalade işimize yaradı.

İki yüz elli askere yetecek sayıda giysi temizlenir temizlenmez gönderiliyor, giysiler büyük bir sevinç ve rahatlıkla giyiliyordu.

Dr. O'Connor görevinden alındı. Hasta ve yaralıları umursamayan kaba, hissiyatsız adamın tekiydi. Onun yerine tam bir beyefendi olan Dr. Tice geldi ve adamlara giysilerini haftada iki kez değiştirmelerini söyledi.

Kurutmaya uygun havalarda, otuz kişi ve altı çamaşır makinesiyle bazen tek bir günde üç bin parça giysi temizleniyordu. Yağmurlu havalarda her biri yüz parçadan oluşan paketler Bebek ve civarındaki evlere gönderiliyordu. Böylece hastanedekilerle beraber bu işte çalışanların sayısı sekiz yüzü bulmuş, çamaşırhane talebi anında karşılar hale gelmişti; öyle ki Kırım'dan gelen bütün çamaşırları temizleyip kurtarıyorduk. Hastanenin haşaratlardan tam temizlenmesi çok zaman aldı. Yataklar tek tek ters yüz edildi, temizlendi ve nihayetinde Kırım canavarına diz çöktürüldü.

Çamaşırhanede parça başına çalışan ve çamaşır makinelerinden de yardım alan kadınlar, ancak rüyalarında görebilecekleri ayda otuz ila kırk dolar paralar kazanıyorlardı. Bu işin en büyük mükafatı kazanılan paraların fakir haneleri muazzam derecede rahatlatmasıydı. Ziyaret ettiğim her evde hastalık vardı ve benim gibi onlar da değişikliğin farkındaydılar.

Vakti gelince hesapları alıp bay Parker'a gittim. Teferruatlara bakılmadan, sorgusuz sualsiz masrafların tamamı son kuruşuna

dek ödendi. Yıkanmış giysiler üç kısma ayrıldı ve büyük parçalar için düzine başına yetmiş beş sent, orta boylar için elli sent ve küçük parçalar için otuz yedi buçuk sent tahsis edildi.

Şahsen İngiliz ordusuyla hiç bir münasebetimde bir hayli yakınılan bürokrasiyle karşılaşmadığıma şahitlik etmek isterim. Böyle bir vakanın varlığını sual etmiyorum; fakat herhalde benim hizmetlerim başka görüldü ve ona göre muamele edildi. Menzies ve O'Connor istisna olmak üzere, şu ya da bu vesile ile münasebette bulunduğum İngiliz ordusundaki beyefendilerin hepsi, kendi deyimleriyle şerefli insanlardı ve bundan kastım adil, nazik ve dakik olmalarıdır.

Bu iş kâr bile getirebilirdi. İyi ama parayla ne yapılacaktı?

Bardezag'daki (Bahçecik) küçük sefil kilise bir hayli tadilata muhtaçtı. Bütün onarım işlerinin hepsini birden aradan çıkarayım diye düşündüm.

Büyüyen ekmek işi boş vaktimin bir kısmını aldığından ve Bursa'da depremden zarar görmüş bir kilisenin onarımıyla da meşgul olduğumdan, her türlü hayır işine daima hazır olan bay Minasian ben yokken çamaşırhaneyle ve kilisenin tamiratıyla ilgilenebileceğini söyledi; zaten öyle bir yardımlaşma olmaksızın muvaffak olmam mümkün değildi. 3,000$ harcanmıştı ve ben bu parayı bir İngiliz fıçısı sayesinde kazanmıştım!

İşe giriştikten sonra üstü başı pejmürde, uysal yüzlü, gürbüz bir genç delikanlı gelip benden iş istedi. Elinden iş gelecek bir çocuğa benzemiyordu, başıma iş alırım diye çekiniyordum. Çok geçmeden bu delikanlı sadece güçlü kuvvetli olmadığını, aynı zamanda istediğim her işin üstesinden tam gelebileceğini ispat etti. Bu sessiz sedasız, mütevazı, mahcup, maharetli delikanlı gözümde gittikçe kıymetleniyordu. Bir işi benden daha iyi yapması için beni o işi yaparken bir kez izlemesi kafi geliyordu. İşte bu

çocuk okulun en faydalı kâhyası ve binaların inşasında başından beri sağ kolum olmuş ve yüzümü asla kara çıkarmamış, en zahmetli işleri gece gündüz demeden, hiç yakınmadan omuzlanmıştır.

Bu arada, Altıncı Bölüm'de andığım bay Williams, Malta'dan İstanbul'a dönmüştü. Hem kalabalık bir ailesi vardı hem de çok fakirdi. Çamaşırhane işini ona devrettim; kısa süre sonra refaha kavuştu.

Sevgili okul arkadaşım Dr. Bartol'un latife olsun diye bana tam on altı meslek yakıştırdığını işittim. Parlak hayal gücünün eseri o listeyi hiç görmedim; fakat sanıyorum ki beni en çok gururlandıran mesleği yazmamıştır, yani çamaşırcılığı!

1855 kışında, fırtınalı bir gün, ulaktan Üsküdar'daki kolera-nın işçilerimize bulaştığını haber aldım. Adamların ikisi ölmüş, beşi hastaymış ve herkes endişeye kapılıp işi terk etmiş ve sabaha teslim edilmesi gereken yirmi bin ekmek yetiştirilemiyormuş!

Ulağa fırıncılar çarşısına gidip ücretleri ne olursa olsun yarım düzine adam bulup İngiliz posta gemisine bindirmesini söyledikten sonra bir heybe dolusu ilaç alıp derhal Üsküdar'a gitmek üzere yola koyuldum. Adamlar gece mesaisine yetişebilirdi. Benim adamlarla vakit kaybetmeden derhal gitmem gerekiyordu, çünkü kolera canavarı bugünün işini yarına bırakmazdı! Beni Anadolu yakasına geçirecek tek bir kayık bile bulamadım. Sert güney rüzgarıyla köpüren deniz ufak kayıkların geçmesine müsaade edecek gibi değildi. Onca dil dökmeme, türlü çeşit vaatlerde bulunmama rağmen önceden bir kez bile sözümü kırmayan kayıkçıların hiçbirini karşıya geçmeye ikna edemedim. O ara, iki güçlü adam bulunan bir Üsküdar teknesi kıyıya yanaştı. Doksan kuruşa, normal fiyatın neredeyse yirmi katına, karşıya geçirmeyi kabul ettiler.

Üsküdar kayıkçıları bu güney fırtınalarında sergiledikleri hüner ve cesaretleriyle meşhurdur. Tabiata karşı böyle incelikli bir

mücadeleye başka bir yerde şahit olmadım. İki dalga arasında gitmek zorundaydık; hafif kayık sivri pruvasını hemen dalgaya çeviriyor, köpüklü sular yanımızdan akıp gidiyor, bu minval üzere kâh dalgaların arasından, kâh içinden geçip yolumuza devam ediyorduk. Böylece Anadolu yakasına geçtik.

Cesaretimizi ortaya çıkaran koşullardır. Ben ürkek mizaçlı biriyimdir; mecbur kalmasam böyle bir maceraya girişemezdim, fakat zaruret olunca korkumu yendim.

Fırındaki adamların morali acayip bozulmuştu. Hepsini çağırdım, iş başı yaparlarsa emniyette olacaklarını ve hasta olanların iyileşeceğini temin ettim. Hemen işe koyuldular. Güzelce ısınıp beslenebilmeleri için elimden geleni yaptım ve her birine, sözümden çıkmadıkları müddetçe, bir şey olmayacağına dair söz verdim. Hastalığa yakalananların morali düzeldi, hatta içlerinden biri kalkıp işe gitmek istedi. Öğleden sonra ve gece boyunca onlarla birlikte kalacağımı söyledim. Nöbetçi ekip gelince iş devam etti. Ekmeklerin tamamı teslimat vaktinden üç dört saat önce hazır olacaktı. Hastaların hepsi iyileşti ve bir daha hastalanan olmadı.

Doğulularda hayrete şayan bir serinkanlılık ve cesaret vardır. İtimat ettikleri adamın arkasından ölüme bile giderler.

Akşama doğru, işleri yoluna koyduktan sonra, ailemi endişeye sevk etmemek için evime gitmem gerektiğini söyledim. Gitmeye çalıştım, fakat tekne bulamadım. Kandilli'ye geçtim, fakat teknelerin hepsi demirlemişti ve o saatte denize açılacak hiç kimse yoktu. Karanlık çöküyordu; fakat gecelemek niyetiyle tam bay Hanson'ın evine gitmek üzereyken iskeleden ayrılan bir tekne olduğunu fark ettim, el salladım.

"Bebek'e götürebilir misiniz?

"Gideceksen..."

"Ne kadar istiyorsunuz?"

"Altı kuruş!"

Değil altı, altmış kuruş bile istense vermeye hazırdım! Kıç tarafında yerime oturur oturmaz adam yanıma gelip, "Yolcum olmana çok sevindim? Karşıya geçmem icap ediyordu ve hiç safram yoktu. Tekneyi mizanda tutacaksın. Karanlık fena ama idare ederiz. Ya çelebi! Altı kuruş dedim, bilirim fazla değil böyle bir gece için; fakat bedavaya da götürebilirdim!"

İki taraf için de bundan daha hayırlı bir pazarlık olamazdı! Karşıya güzelce geçtik. Döneceğimden umudu kesmiş karım ve çocuklarım beni görünce başıbozuklar gibi üzerime çullandılar. O gece tatlı bir uyku çektim. Sabahleyin, fırındaki herkesin keyfi yerindeydi.

BÖLÜM 16
KİLİSE İNŞAATI

Kilise inşaatı artık en mühim meseleydi. Küçük Protestan kiliselerinin hala doğru dürüst bir kilise binaları yoktu. Cemaat evlerde, tek oda yahut birkaç odanın birleştirilmesiyle yapılmış kiliselerde toplanıyordu.

O zamanlar Ermeni yahut Hristiyan muhitlerinde böyle evlerin açılmasına müsamaha gösterilmediğinden, Türkler ise belirli hallerde müsaade ettiklerinden bu evler umumiyetle Türk evleri oluyordu. Hal böyle olunca, bu derme çatma kiliselerin ihtiyaçları cemiyeti sıkıştırıyordu; ne var ki Dr. Anderon pahalı kiliseler inşa etmede Cizvitlerle yarışmamamızı tavsiye ediyordu! Hâlbuki, bizim tek dileğimiz mütevazı bir kilise idi.

O sıralar Avrupa Türkiyesi Tekirdağ'daki Protestan cemaat bir elçi gönderip ibadethane ve papaz evi olarak kullanılan Türk evi ve avlusunun satılacağını ve fiyatın da gayet makul bulunduğunu bildirdi. Bu yer elden kaçırılırsa cemaatin şapel olarak kullanabileceği başka bir yer bulunamazdı; kendi evleri çok küçüktü, papaz ayrılmak zorunda kalacaktı ve tabii ki cemaat dağılacaktı.

Herkes bunlara acıyordu; fakat elden de bir şey gelmiyordu.

O ara borçlarımı son kuruşuna dek ödemiş bulunuyordum ve elimde söz konusu mülkü alıp kiliseyi müşkül durumdan kurtaracak kadar da para vardı. Bu durum hem onları, hem beni, hem de misyonu sevindirmişti.

Fakat bundan evvel hepimizi endişelendiren başka bir mesele çıktı.

Bursa'da epeydir papaz evi ve şapel olarak kullanılan malikâne, bulunduğu muhitte çıkan yangın felaketinde harap olmuştu. Bithynia (Bitinya) bölgesinin valisi Protestanların reisini çağırtmış ve ona şöyle buyurmuş, "İşte size kilise yapmak için fırsat, benim kilise inşa etmenize izin verecek salahiyetim yok, lakin eskisinin yeniden yapılmasına müsaade edebilirim. Harap olan ev Protestan Kilisesi addediliyordu. Ben burada iken dilediğiniz gibi yeniden inşa edebilirsiniz. Ne olur ne olmaz, benden sonra gelecek vali hasmınız çıkabilir."

Misyondaki ilk kiliseyi inşa etmemize kapı aralayan bu fırsat öyle mühimdi ki, bunu kaçırmamaya kati kararlıydık.

Dr. Dwight'la birlikte bu işi üstlendik ve lazım olan parayı, yazışma suretiyle, İngiltere ve Amerika'dan tedarik ettik; misyon tarafından hazinenin destek çıkması da kararlaştırılmıştı. Toplanan para fazla değildi; fakat gayet sağlamca bir tuğla bina inşa ettik.

Yerli mimar çatıya lazım olan meşe keresteleri için Dr. Dwight'a bir hayli masrafı çıkarmış. Dr. Dwight bana gelip işe el atmam için yakardı. Bunun üzerine meşeyi daha yüksek fiyattan sattım, tasarlanandan çok daha hafif ve sağlam bir çatı yaptım. Binanın içi daha tamamlanmamışken, deprem oluverdi. Bursa şiddetle sarsıldı. Eski Bursa'nın, Hannibal'in Bursasının, yamaçlarından kopan yüzlerce ton ağırlığında sünger taşı iplik fabrikasının (ipek eğirme fabrikası) üzerine çöktü ve otuz işçinin canını aldı. Binaların çoğu çatlamıştı, fakat pek azında ciddi hasar vardı. Şehir dehşet içindeydi. Kiliseye bakmak üzere inşaata gittim, çok zarar görmemişti. Bir tek çatı kaymıştı, o da az bir zahmetle düzeltildi. Gün batımına dek kilisede çalıştıktan sonra otuz iki kilometrelik mesafede bulunan Gemlik'e gitmek üzere at üstünde

yola çıktım. Yolun yarısı sis, karanlık, çamur içinde geçti ki sağ salim varacağımdan şüphe etmeye başladım. Evvelki gün yüklü atların çamura saplanıp öldüğü söylenmişti.

Limana varmadan önce atın ferasetine işaret eden bir hadiseye şahit olduk. Atlarımız durdu; yürüsünler diye dehlerken bu kez sola, çalılıklara yöneldiler. Kılavuz, "Bırakın gitsinler onlar bizim göremediklerimizi görürler" dedi. Bir müddet sonra salimen yeni bir patikaya çıktılar.

Başka bir vakitte gördüm ki eski yolun orta yerinde üç metre derinlikte bir çukur varmış; meğer biz o karanlıkta atları çukura sürmeye çabalıyormuşuz. Üstelik çukurun etrafı emniyete alınmamıştı.

Merdivenlerden in çık, çatıyı onar derken yorucu bir gün geçmişti; bu çalışmanın üzerine otuz küsur kilometre at binmeye gelince, eyerden haz etmeyen biri için bu tam bir eziyetti. Karanlık ve soğuk Şubat havası insanın bütün enerjisini emiyordu. Dinlenebileceğim tek yer vapurdu. Yerin merkezinden cehennemi bir uğultu koptu; uğultunun ardından demirlemiş vapur Titan'ın balyozlarıyla dövülüyormuş gibi sarsıldı. Çığlıklar atıldı, "Kazanlar mı patladı?Buhar çıkmadı!" dedim.

Bunun ardından güvertede en az yarım düzine dilde deprem kelimesi duyuldu! Seizmos! Zelzele! Yergri-sharjootiune! Tremblement de terre!... vesaire,İngilizce, Yunanca, Türkçe, Ermeniceve Fransızca. "Ne hikmettir ki, o kadar eziyet ve ihtimam eseri Türkiye'deki ilk kilisemiz depremlerle sarsılıyordu!

Tam oturmuştum ki bir sarsıntı daha oldu; bu seferki daha şiddetliydi. İlk defa deniz depremi gören Kaptan telaşına rağmen, güçlükle, "Karinanın altında üç metre derinlikte su var, vapur zarar görmez" diyebildi.

Bursa'daki kilise yıkılmıştı; geceyi geçirmem için ısrar edenlerin evi de harap olmuştu. Taş ve tuğla evlerin tamamı ya yerle bir olmuş, yahut hasara uğramıştı. Ulu Cami'nin yirmi iki kubbesi içeri göçmüştü. Biri dışında minarelerin hepsi devrilmişti; çarşılar yanıp yıkılmıştı. Sağlam yapılmış ahşap evler felaketi atlatmıştı, fakat kerpiç olanlar enkaza dönmüştü. Bu felaketin altı bin cana mal olduğunu duydum. Şehir halkı geceyi korku içinde dışarıda, soğuk havada geçirdi.

Bursa'da son gelişimde hayret verici bir hadise işittim. Şöyle ki, o geceyi müteakip sabah kiliseyi yeniden inşa edeceğimi ve bu kez depreme dayanaklı yapacağımı söyleyerek eve dönmek yerine şehre dönmüşüm! Ben bu hadiseyi reddetsem dahi bazıları hadiseye bizzat şahit olduklarını iddia etti! Hezeyan anlarında hakikatle hayal birbirine karışır. Bursa'ya iki hafta sonra dönebilmiştim. İlk bakışta Bursa viran görünüyordu. Uzaktan bakıldığında şehrin süsleri "altı yüz minare," yok olmuştu. Felaketten kurtulamayanlar molozların altında yatıyordu. Çehrelere çaresizlik ve ıstırap hakimdi.

Depremler devam etti, fakat sonrakiler hafifti. Üç gece geçirdim ve her yirmi dört saatte, bir yahut iki sarsıntı oldu.

Fakat depremin gücü tükenmişti. Doğu evlerinin çoğu gibi ahşap tavanlı bir evde konakladım. Diğerlerine de aynı şeyi tavsiye ettim. Duvarların sıvası dökülmüş, ev hafifçe doğu tarafına meyletmişti, fakat kapılarda o kadar eğime dayanacak kadar boşluk vardı.

Hizmetten bir kısım arkadaşımız, depreme dayanması için meşe ve demir kaideli bir kilisenin günah olacağına inanıyordu. Kimse öyle bir kiliseye girmezmiş. Böyle bir şey olsa olsa Tanrı'nın gazabına meydan okumak olurmuş. Bu ise Kadir-i Mutlak'a karşı fanilerin pek cılız bir isyanı olurmuş. O zaman ben de onlardan

şöyle sual ettim; gemi yapsaydınız nasıl yapardınız, iyi havaya göre mi yoksa kötü havaya göre mi? Bursa'da hava fırtınalı olduğuna göre geminin de buna göre yapılması gerekiyordu. Aynı gün Türklerin dini vazifeleri gereğince, muazzam bir hizmet aşkıyla camilerini onardığını duyduk. Umumiyetle geç kalsa da, Türk bir kez kıpırdadı mı durdurulamaz.

Sonraki on ziyaretimde binaların bir hayli zarar görmesine rağmen can kaybının fazla olmadığını fark ettim. Büyük binalar, camiler, kiliseler, hamamlar, çarşılar boştu. İlk sarsıntıyla birlikte herkes evini boşaltmıştı. Felaketin sonraki sarsıntıda meydana gelmişti. O sarsıntıda evler boştu. Yıkılan evler, kerpiç olanlar, daha çok Yahudi muhitindeydi; moloz yığınları, birbirine yaslanmış evler, yani tam bir keşmekeş. Fakat bu manzaraya karşılık can kaybı pek az olmuştu.

Mağdurlara yardım dağıtmak üzere İngiliz elçiliğinden Lord Napier geldi. Dağıtım işine ben de yardım ettim; depremin pek az kişiyi dul ve yetim bırakmış olmasına şaşırmıştık. Benim bildiklerimden, tanıdığı birinin öldüğünü söyleyen olmadı. Bazıları sayıyı beş bine, hatta dört bine kadar çekti. Ben ise sonunda iki yüz sayısında karar kıldım. Çok sayıda kişinin ölmesi de mümkündü. Fazla can kaybını akla uydurmanın da yolu vardı. Deprem, millet camilerde, hamamlarda, pazarlarda ve hanlardayken vursaymış, altı bin kişi hayatını kaybedebilirmiş! Doğuya mahsus bir meşrulaştırma. Aynı akıl yürütme "Bulgar Dehşeti" mevzuunda da görüldü; başta altmış bin civarında gezinen rakamlar bir müddet sonra otuz bine, ardından on beş bine, on iki bine, dört bine kadar düştü. Fakat, hadisenin dehşeti sayıya mı bağlıdır?

Lord Napier'le birlikte Bursa'dan dönüşte, Konsül Sandison, Sebt gününün nasıl geçirileceği hususuna değindi. Biz aramızda bir müddet tartıştıktan sonra Konsül, Lord Napier'e fakir

bir köylünün o sabah, ilahi iyiliğin en narin ve en dokunaklı şahitleri olan bir kaç çiçek ekse, Sebt'i bozmuş olur mu diye sordu?

İskoç asilzade bu mevzuda hüküm veremeyeceğini, fakat çiçek ekmekle başlayan adamın sonunda işi patates tarlası ekmeye kadar götüreceğinden şüphesi olmadığını söyledi!

Konsül sualinden vazgeçti.

Kilisenin yeniden inşa edilmesi, göz zevkini bozan bu şeyin yıkılmasını ümit eden Ermeni piskoposunu ve rahibini az tiksindirmedi. Kilisenin dikkat çeken bir yerde olması canlarını sıkıyordu. Kiliseyi komşumuz A--------'dan ayıran duvarı baştan yapmaya mecburduk. Bu işe koyulur koyulmaz A-------- duvarın ve yerinin kendine ait olduğunu iddia edince eski yerin on beş santim içerisinde yeni bir temel kazmamız icap etti. Böyle yapınca duvar kilisenin köşelerinden birine fazla yakın olacaktı. Duvar üç farklı hatta sokağa doğru uzuyor ve kiliseye doğru kıvrılıyordu; haksızlığı sineye çekemezdik. Bütün duvarın ve zeminin komşuya değil kiliseye ait olduğunu ispat eden kati delillerimiz vardı. Sekiz kez dava görüldü ve sekizinde de aleyhimizde karar verildi. Türk mahkemelerinde harika bir uygulama vardır. Avukat tutmaya mecbur bırakılmazsınız ki böylece masrafları bir hayli düşük tutabilirsiniz. Harika denilebilirse, bir şey daha var ki, o da dava aleyhinizde sonuçlandığı zaman bir yolunu bulup tekrar dava açabilmenizdir.

Dokuzuncu dava acayipliklerle doluydu. Sınırlar meselesini araştırırken "en eski komşuların" bizzat tanıklık etmesinin genellikle davanın neticesini belirlemesine rağmen duvar bulunan bir yerde duvarın iç kısmının yarısının bulunduğu tarafa ait olduğunu öğrenmiştim.

Ayrıca, duvarın ortasından geçen bir su borusu da duvarın suya sahip olana ait olduğunu gösterir. Duvarın üçte biri kadarı

bizim taraftaydı ve suyumuzu bu duvardaki borudan alıyorduk. Bursa'da adetin hep böyle olduğuna tanıklık edecek biri Türk, biri Ermeni ve biri de Yunan olmak üzere üç muhterem ustam vardı. Diğer taraf ise tam yirmi bir şahit toplamıştı. Dava tam bir maskaralıktı. Hâkim, bütün memurlarıyla birlikte, sırayla yirmi bir tanığın yeminlerini dinledi ve hepsi de ağız birliği etmişçesine kilisenin aleyhinde şahitlik etti. Piskopos tarafından vazifelendirilmiş bu sahtekârların ne mal olduklarını anlamak için suratlarına bakmak kafiydi. Hâkim zahmet buyurup duvarı tetkik etmediği gibi kanunları da görmezlikten geldi. Ve hiç utanmadan yirmi iki tanık getirebilirsem davayı lehime sonuçlandıracağını söyledi!

Yüzüne karşı adaletsizlik ettiğini ve İslam hükümlerini çiğneyen bir hâkim olduğunu söyledim. Kendisini ve hükmünü reddettim ve İstanbul'a şikayet edeceğimi bildirdim. Böylece mahkemeyi terk ettim; hem orada kalsaydım bir arbede yaşanabilirdi.

Akşam vakti aynı hâkim, başına iş açarım korkusuyla, altmış dolar verirsem lehimde hükme varacağını ve bunu haklı tarafın cümle alemce bilindiği için büyük bir memnuniyetle yapacağını bildirmek üzere muhterem bir ihtiyarı yanıma gönderdi! Bizim yerel idari teşkilatlarımızdakine benzer bir durum! Zavallı hâkim adil olmayı ister istemesine ama ne yapsın hayatını da idame ettirmek zorundadır. Şüphesiz piskopos daha fazlasını teklif ederdi. Yani taraflar ihaleye girecek ve kazanan taraf bedeli ödeyecekti. Elbette zengine karşı fakirin, Müslümanlara karşı reayanın lehine adilane hükümlerin verildiği oluyor fakat, üzülerek müşahede ediyoruz ki Türk mahkemelerinde Bursa hâkiminin yolunu tutanların sayısı bir hayli fazladır.

Teklifi geri çevirip saygılarımla birlikte ne yapacağıma henüz karar vermediğimi ilettim.

Mesele karmakarışık olmuştu. Görünürde rakibimiz olan komşumuz duvarını yıktırdığı için biz de pencereleri taktırmaya cesaret edemiyorduk, çünkü duvarsız halde savunmasız kalacaktık.

Sabahleyin, şehrin baş Ermeni bankeri S-------- Ağa'ya uğradım. Musul'da iken Dr. Grant bu adamın hayatını kurtarmış. Banker bu iyiliğe karşılık doktora iyi cins bir at hediye etmiş; bu bankerin o zamandan beri Amerikalıları hoş karşıladığını biliyordum.

"Sizden bir iyilik istemeye geldim" dedim.

"Sizin için yapamayacağım bir şey olmaz," dedi.

"Sınır meselesini biliyor musunuz?"

"Ah, efendim, o işin içinde piskopos var. Ona karşı elimden bir şey gelmez."

"Fakat ben piskoposu ve hâkimi tamamen devre dışı bırakmak istiyorum. Sizden A-------'ya onun ve benim menfaatlerimizin tamamen bir olduğunu söyleminizi rica ediyorum. O araziyi satmak istiyor, fakat bu dava neticelenmeden araziyi alacak biri çıkmaz. Piskopos ondan istifade ediyor. A--------'nın arazisinin bir kısmını almayı teklif ediyorum; eski duvarın alt tarafından kiliseye paralel bir hat çekeceğim, böylece hem onun arazisi hem de bizim arazimiz düzgün olacak ve bizim tarafta ihtiyaç duyduğumuz yeri kazanmış olacağız. Alacağımız toprak için iki yüz dolar verebilirim."

"Bu güzel bir plan; şayet A-------- aptal değilse bu teklifi kaçırmaz. Gidip onunla derhâl konuşacağım."

Adamın yanından döndükten sonra banker, "A-------- yeri satacak, fakat dört yüz dolar istiyor" dedi.

Kabul etmedim; istenen fiyat o muhitteki fiyatların iki katıydı. Bankacı bunun doğru olduğunu ama özellikle de kilise için buna değeceğini söyledi. Sonunda üç yüz dolara anlaşıldı, para

tapu dairesinde ödendi; banker tapunun hazırlanıp devir işleminin yapılması hususunda ısrar etti.

Bankerin nüfuzu ve biraz da fazladan parayla iş bitirildi, nüshalar çıkarıldı, bir kaç hafta alacak angaryalar bir kaç saat içinde halledildi. İnşaat işini mümkün olan en kısa sürede bitirip daha fazla mesele çıkmasına mani olmak için bulabildiğim kadar adam çalıştırdım.

İkinci gün davası görülen bir arazide inşaat yapıldığı gerekçesiyle işçileri tutuklamak üzere zabıtalar geldi. Geç kalmışlardı. Zabıtalara tapuyu gösterdim; okudular ve seslerini çıkarmadan gittiler. Bir daha da gelmediler.

Piskoposla hâkim ise ortada kalıverdi. Aralarındaki meseleyi nasıl hallettiler bilmiyorum. Hakim şüphesiz parasını istemiştir ve piskopos da ödemeyi kesin reddetmiştir. Fakat piskoposlarla Türk memurları asla uzun müddet küskün kalmazlar. Birbirlerine muhtaçlar. Biri olmadan diğerinin gayesine ulaşması mümkün değildir.

Zeminde geniş ve muazzam bir sınıfı bulunan kilisenin yeniden yapılması yaklaşık iki bin yedi yüz dolara mal oldu. Fırından kazandıklarımız bütün masrafları karşılamaya yetti. Yıkılmış kiliseden kalan sekiz yüz liralık borç ise nahoş bir yük olarak kaldı.

Kilisenin yapılmasının üzerinden yirmi iki yıl geçti; cemaat için kıymetini ise ancak şimdi hakkıyla takdir edebiliyoruz.

Misyonun Kostantiniyye'deki şubesi, Cizvitlerin gösterişli okulları ve pahalı kiliselerine özendiği için Kurul sekreteri tarafından hafifçe azarlanmıştı.

Foreign Missions[15] üzerine konferanslarında tekrarlanmış ve yayınlanmış (sf. 292, 293) bu "pahalı kilise"den kasıt okul ve kilise dahil topu topu üç bin dolara mal olan sade tuğladan bir bina

15 Foreign Missions, B. Anderson, D.D., LL.D., Boston, 1874.

ise, ne diyelim, doğrudur. Misyonerler bundan fazlasını istemediler. "Pahalılık" alameti bir şey yoktur; hem kilisenin geçmişine bakılırsa ne kadar faydalı bir yatırım olduğu da apaçık ortadadır.

O kilise ürküp dağılmış küçük İncil cemaatini bir araya topladı. Başta cemaatin küçüklüğüne kıyasla bina gözlere büyük göründü. 1873 yılında Bursa'yı son ziyaretimde, bina her Sebt günü tıklım tıklım doluyor ve hatta genişletilmesi gerektiğinden bile bahsediliyordu. Başta, rahibin maaşının dörtte biri ödendi, ardından yarısı ve sonra tamamı. Sonradan çocukların bakımı ve okul masrafları da üstlenildi; bir müddet sonra kız lisesi kuruldu ve bunu erkek lisesi takip etti. Bir zamanların küçük, cılız cemaati artık eğitim ve din kurumları için lazım olan tüm parayı tedarik ve idare eden bir topluluk olmuştu. Bu cemaat uzun müddet Amerikan Kurulu'ndan tek kuruş talep etmeden kendini idare etmiştir. Burası sadece ve sadece bir misyon vazifesini yerine getirme babında bir misyoner kilisesidir.

Hristiyanlığa hizmetin, yokluğa karşı direnmenin ve üst üste gelen hüsranlara rağmen cefakarca ve fedakarca çalışmanın timsali bu kilise tüm kiliselerin ve soyluların rehberi olmalıdır. Doğru yere inşa edilmiş, kullanışlı bir binanın, kilisenin önünde bir mani olmadığı, tam aksine onun ilerlemesine destek olduğu her misyonerin itiraf edeceği bir hakikattir. Aynı şey başka yerler için de geçerlidir; İzmit (Nicomedia), Adapazarı, Bahçecik (Bardezag). Düzgün idare edilen herhangi bir misyondaki bir okul yahut kilise, bedeli ödenmişse, ancak bereket getirir. Uzun ve ağır eziyetlere maruz kalmış küçük cemaat o zamanlar öyle fakirdi ki, kendini zor idare ediyordu. Aziz Paul'un, Efes Kilisesi'ne "düşkünlere yardım etmeli ve Hz. İsa Efendimizin vermek almaktan daha makbuldür sözü hatırlanmalıdır," tavsiyesi üzerine bu fakirlere yardım edildi. Muhterem sekreter kilise binaları konusunda

yanılıyordu, bilhassa kutsal bir ibadethaneye "masraflı" ve "ihtişamlı" sıfatlarını yakıştırırken. Madem bu Cizvitlerle "yarışmak", o halde Protestanların ibadetleri için münasip bina nasıl olacak?

Kırım savaşı bitmek üzereydi ve Nisan 1856'da barış ilan edildi. Son dört beş senedir bir hayli ihtimam isteyen işlerle daha fazla uğraşmamı gerekli kılan bir sebep kalmamıştı. Haklı dava kazanılmıştı. Zulme uğrayanlar tam hürriyetlerine kavuşmuştu. Aşamadıkları engeller ortadan kalkmış, artık kendilerine bakar hale gelmişlerdi. Bundan sonra yapılacak en münasip iş bu cemaati kendi haline bırakmaktı.

Bir miktar paranın arta kalmasına itirazım yoktu. Fakat kapsamlı faaliyetler söz konusu olduğunda miktar umulmadık derecede büyük olabilirdi ve öyle de oldu. Bahsi geçen kiliselere harcanan parayla birlikte miktar yirmi beş bin doları buluyordu.

O halde bu parayla ne yapacaktım? Bir misyoner olarak paranın tek kuruşuna kendi adıma dokunamazdım. Üstelik yıllar süren zahmetli hizmetimi kazasız belasız atlatmıştım ve bunun karşılığı ödenmeliydi. Sonunda bu paranın, küçük kiliselerin ilk binalarını yapmasına yardım etmek üzere kilise inşaatı fonu olarak kullanılmasına karar verildi. Harap olan Bursa kilisesinin borcu ödendi. Yardım edilen öteki kiliselerin sayısı on birdi; hepsi on üç kilise. Hem kiliseleri hem de okulları muhafaza ettiğinden dikilen bu binalar hem yerinde hem de umut aşılayan yardımlar olmuştu. Fırınlarda kalan malzemeleri satmak ve iki büyük kızımı okutmak üzere Amerika'ya getirmek, deniz yoluyla gidip dönmek için izin aldım. O zamanlar tüm misyon seyahatleri gemiyle yapılırdı. Altın sikkeleri tartmak için aldığım terazi dışında, işlerle ilgili her şeyi sattım. Kostantiniyye'ye döndüğümde cebimde kırk dolar vardı ve onu da kilise inşaatı komitesine verdim; yaptığım onca işten cebime tek kuruş girmedi. O dönemlerden kalma tek

hatıra bahsi geçen altın sikke terazisidir. Zamanın koşulları düşünülünce iyi bir hizmet işi çıkardığıma ve misyonun adına leke sürülmediğine inancım tam.

Ne kadar bahsedilse de bir kaç hadiseyi aktarmadıkça bu faaliyetlerin tarihçesi eksik kalırdı.

Harput'taki, gelişen, bölgede emsali bulunmayan misyonun okul ve ilahiyat fakültesi binaları kiralıktı. Binaların Türk sahibi bunları satmaya mecbur kalmıştı ve teklifi önce misyona yaptı. Harput'taki misyonun ise bu mülkleri alacak gücü yoktu ve teklifin kaçırılmasından endişe ediliyordu. Bu fon işte tam bu esnada imdada yetişti. Para kira olarak geri ödenmek koşuluyla gönderildi. Böylece de ödendi ve kilise inşaatı için kullanıldı ve şimdiki Ermeni Koleji'nin yükseldiği "College Hill"in kurtarılmasına vesile oldu. O seçkin yer kaybedilseydi Fırat'taki eğitim faaliyetleri çok zarar görürdü.

Amerikan Misyoner Teşkilatı'nın, farklı bir yoldan, lehine dönen bir şey daha oldu. Değirmen ve fırın binaları ilahiyat fakültesine ait arazideydi. İş kapatılıp makineler satıldıktan sonra binalar boş kalmıştı. Amerika'daki bazı dostlar bu binaların, benim işim bittikten sonra, ikametgah olarak kullanılmak üzere restore edilmesi için gerekli bütçeyi sağladılar. 1871 yılında teşkilata devrettim, bu ise en az üç bin dolarlık bağışa bedeldi.

O evin inşaatının son dünyevi meşgalem olmasını ve hayatımın geri kalanını gençleri yetiştirmeye ve diğer hizmetlere vakfetmeyi ümit ediyordum; fakat "insan kendinin maliki değildir ve o adımlarına da hükmedemez!"[16]

16 Yeremya 10:23

BÖLÜM 17
BULGARLAR

Bulgarlar Kostantiniyye'deki misyonerlerin dikkatini çekmeye Kırım savaşından evvel başlamıştı. Yeni bir dili öğrenmesi için şöyle bir bakması kafi gelen Dr. Biggs Bulgarlar için Yeni Ahit'i tercüme etti ve bu tercüme muazzam bir süratle satıldı. Bu ise iyice hayrete şayandı, çünkü Bulgarlar, Helenleşmeleri ve Yunan dilini benimsemeleri dışında, cahillerin cahili olarak görülürdü. Her bahar başkent sokakları Bulgar çobanların ve seyislerin akınına uğrardı. Bu gürbüz, kaba saba adamlar koyun postu giysileriyle kaldırım kenarlarına oturup gene koyun postundan yapılmış kalpaklarını yere atar, yoldan geçenlerden bahşiş toplamak için cayır cayır tulum çalarlardı. Vahşilerden pek az farkları vardı.

Bunların bir üst tabakası sakin, çalışkan, işlerinin ehli, güzel ve pitoresk şeyleri tabii olarak görebilen Bulgar bahçıvanlardı ki, Türk komşum Baş Hekim'in bahçesinde bunlardan altı kişi çalışıyordu. Boğaz'da bu bahçenin dengi bir bahçe daha yoktu.

Bu insanlar hakkında malumatımız arttıkça onlara karşı duyduğumuz ilgi ve alaka da arttı. Dr. Riggs Varna ve civarını ziyaret etmiş ve Kitabı Mukaddes'in yayılmasında bir hayli destek görmüştü.

1856 yılında Birleşik Devletler'i ziyaret ettiğimde, Kostantiniyye teşkilatı tarafından, Misyonerlik Teşkilatı'nı, Bulgarlar için bir misyon teşkil edilmesine ikna etmekle vazifelendirildim.

Teklif derinlemesine tartışılmakla birlikte Teşkilat'ın kaynakları yeterli değildi.

O zaman iddiaları Metodist Piskopos Teşkilatı'na sunmam kararlaştırıldı. 1856 yazında, New York, Palmyra'daki büyük konferansta mükemmel bir fırsat yakaladım. Bunun neticesinde Tuna üzerindeki Bulgar misyonu başlatıldı ve bana Ömür Boyu Başkan'lık payesi verildi, ki bu kardeşlik nişanı benim için fevkalade kıymetlidir. Eğer bu misyonun gelişmesi yavaş görülmüşse, bu, Amerikan Teşkilatı'nın misyonlarından daha yavaş olmamıştır, hem Rus savaşından zarar görmezse muazzam neticelere gebedir. Tarihte ilk kez aşağı Tuna'da halis İncil vaaz edildi.

Amerikan Misyonerler Teşkilatı Rumeli'de zaten işe koyulduğundan, Tekirdağ ve Edirne işgal altındaydı. Balkanların güneyindeki bölgenin Kurulun misyon sahası olarak belirlenmesine karar verildi.

1857 yılının Mayıs ayında keşif yapmak üzere bu bölgeyi ziyaret ettim. İngiliz seyyah ve Türk Misyonu Yardım Teşkilatı Sekreteri muhterem Henry Jones da bana eşlik etti.

Tekirdağ'daki yetkililer seyahat belgelerimizin eksik olduğunu söyleyip bizi geri göndermekle tehdit ettiler. Onlar meseleyi tartışırken biz de sessizce sıvıştık ve bir daha da onlardan haber almadık.

Doğrudan, "yatak" hikayesini duyduğumuz ve bizi doğulu misafirperverliğiyle karşılayan Papaz Muggerdich'in evine gittik. İngilizce ve Bulgarca konuşan birini bulmak mümkün değildi. İngilizce dışında başka bir dil bilmeyen bay Jones ise her zaman tercümanlık yapma fırsatı bulamadığım için seyahatin tadını tam çıkaramamıştı.

Papaz Muggerdich'e kendi dili dışında hem Yunanca, hem de Türkçe konuşan güvenilir bir Bulgar bulup bulamayacağını sordum.

"Gabriel tam aradığınız adam, ciddi, akıllı, cana yakın, hem Protestanlığa da hep yakın alaka duymuş biri."

Bu Gabriel denen adamla tercümanımız ve yardımcımız olması için görüştüm. O zamanlar ikimiz de işin nereye varacağını kestiremiyorduk. Onun bakımından hizmet işine daimi bir giriş olmuştu; şimdi Tuna'daki misyonda atanmış bir İncil vaizidir.

Beklemediğimiz bir şekilde, durup Sebt'i geçirdiğimiz Edirne bölgesinde yoğun Bulgar nüfusuyla karşılaştık.

Burada küçük bir Ermeni cemaati de vardı ve bunların arasındayken Bulgarlarla alakalı olarak bir çok ilginç malumat edindik. Balkanların güneyinde nüfusları bir hayli artıyormuş ve eğitim konusunda da çok istekliymişler. Kitapçımıza Bulgar bir öğretmen gelmiş ve okulunda okutmak üzere çok sayıda risale ve Ahit almıştı. Bu adam Yunanca olanları bırakmış, sadece Bulgarca yazılanları götürmüştü. Ulusal dille alakalı olarak her yerde yükselen milliyetçilik duygusunun ne dereceye çıktığını ilk ondan öğrenmiştim.

Seyahat iznimi göstermek ve Philippopolis (Filipe)'ye giden posta arabaları için izin almak üzere paşaya uğradım. Yunan piskoposu, paşayla koyu bir sohbete dalmış halde bulunca hemen talebimi bildirdim, derhal onaylandı ve ayrıldım.

Piskoposla paşa arasındaki muhabbetin kaynağını bulmam zor olmadı. Bulgar koyun tüccarlarından biri piskoposun köyünde Bulgarlar için okul yaptırmış ve Yunanca'yı dışlamış; halbuki kilisenin politikası Bulgarların Helenleştirilmesi ve Yunanca dışında bir şeye müsaade etmemekti. Piskopos bir hafta kadar önce okulu ziyaret etmiş ve okula Yunan bir öğretmenin bakmasını talep etmiş. Okulun kurucusu piskoposa okul için para vermediğinden dil meselesiyle uğraşmamasını söylemiş. Adama kıyasla daha güçlü

kuvvetli olan piskopos sözcükler kafi gelmeyince yumruklarını konuşturmaya başlamış, tüccarı yere yıkmış, hatta o anki hiddetiyle adamı öldürebilirmiş, fakat adamları araya girmiş.

Bulgar, paşayla görüşene dek bir kaç gün evinden çıkamamış. Piskopos ise önce davranıp tüccarın saldırdığını, kendisini müdafaa etmeye mecbur kaldığını söylemiş. Kendisi adama elini sürmemiş ama dine karşı küstahlık ettiği için herifi piskoposun adamları pataklamış. Böylece Bulgar hapse atılmış ve ben oradayken de hala çıkmamıştı. Sonradan piskoposa iki bin kuruş ödeyerek kurtulduğunu duydum. Bu hadise Bulgarlar arasında öyle bir infiale yol açmış ki, bir çoğunun hiddetle, "Artık Yunan papaz istemiyoruz!" dediklerine şahit oluyordum. Neyse, nihayetinde kırılan piskoposun başı oldu.

Tartaklanan Bulgar bir kaç gün içinde iyileşti, adama gösterilen hürmet piskoposa duyulan kinin alametiydi. O hadise Hristiyanların, en çirkin zulümlerden bazılarını bizzat kendi din adamlarından gördüğüne işaret eden örneklerden biriydi.

Philippopolis'e giderken bizi Yunanca selamlayan bir adama rast geldik. Sonra çehresinden Yunan olmadığını daha çok Bulgarlara benzediğini anlayınca hangi ırktan olduğunu sordum. Hayret içinde adamın, *"Εγώ είμί Παυλικανος"* (Ben Pavlikyanım (Paulician))! dediğini duydum. O eski ve acayip itikadın hala yaşadığını düşünmüyordum. Adam itikadın tarihini pek bilmiyordu. Tek bildiği bir zamanlar çok kalabalık oldukları, Philippolis'in başşehirleri olduğu ve zulme uğrayıp yok olduklarıydı. Geriye sadece beş köy kalmış. Roma kilisesindeymişler ve orada İtalyan bir rahip bulunuyormuş. Hoş, akıllı bir adamdı. Bulgar köylülerin cehaletinden acayip derecede karamsarca bahsetti ki bunun sebebi muhtemelen bir Katolik olarak taşıdığı peşin hükümlerdi.

Philippopolis'te, serfliğin kaldırılması ve serflerin azat edilmesi dolayısıyla büyük bir coşku yaşanıyordu. Kölelik Müslüman fethinden evvel de vardı. Fetihle birlikte Müslüman olanlar topraklarını, kölelerini, sahip oldukları her şeyi ellerinde tutma hakkına sahip oldular. Burada Türkçe konuşmayan yahut tam konuşamayan Türklere rastladım ki buna pek şaşırdım; bunların ortak dili Bulgarca idi. Biraz soruşturunca bunların Türk olmadığını öğrendim. Onlar Türk değil, Müslümandı. Hristiyan Bulgarlar gibi Slav ırkına aittiler. Türk ordusundan, İngilizce konuşan bir subayla tanıştım. Kendisinin Slav olduğunu söyledi. Oradaki Müslümanların çoğu Slav idi, bir kısmı da bazı Hristiyan adetlerini gizliden gizleyi sürdürüyordu. Bu subay, Müslüman Slavların Hristiyanlığa dönecekleri büyük zamanın geleceğine inanıyordu. Müslüman olmaktansa Hristiyan olmayı yeğlermiş, fakat orduda olduğundan, bu mümkün değilmiş. "Fakat" dedi subay, "o gün yaklaşıyor!"

Sir Henry Bulwer'in İngiliz elçisi olarak gelip Türkiye'deki dini özgürlük davasının aleyhinde hareket etmesiyle bu görüşte olan binlerce kişi hayal kırıklığına uğradı.

Onunla paşanın konağında karşılaştık, serfliği ve ne derece son bulduğunu incelemek üzere Babıali tarafından gönderilmiş komisyon üyeleri de vardı.

Hattı Hümayun'un resmen ilan edilmesiyle insanlar, önde gelenlerin kışkırtmasıyla, belki de Lord Stratford de Redcliffe'nin nüfuzu sayesinde özgürlüklerini istemeye teşvik ediliyor gibiydi. Babıali aynı zamanda köle ticareti gibi serfliğin de son bulacağını ilan etmişti. Buna ise başta toprak sahipleri karşı çıkıyordu. Bu insanlar Babıali'ye temsilciler heyeti gönderdi ve delegelerin hepsi tutuklandı. Sonra daha kalabalık bir heyet gönderildi ise de

netice aynı oldu. Bunun üzerine herkes hapse girmek istiyoruz diye ayaklandı. İngiliz elçisine güvenebileceklerini biliyorlardı. Hem toprak sahiplerinin ayaklanmasından, hem de İngiltere'den çekinen Bab-ı Ali güç durumda kalmıştı.

Mümessillerden birine meselenin nasıl neticeleneceğini sordum. Yüzünü buruşturdu, ki bu muhtemelen "bir şey çıkmaz" demek oluyordu; sonra, "yavaş yavaş!" diye ekledi. Biraz sonra açılmaya başladı. Yunan Müslüman olduğunu öğrendim, Yunancası da mükemmeldi. "Eğer sabrederlerse, özgür kalacaklar."

Ve öyle de oldu, serflik son buldu. Ancak Bosna'da toprak sahiplerinin dize getirilmesi için Ömer Paşa'nın kuvveti gerekiyordu.

Serflikle birlikte, iki mesele daha tartışılmaya başlandı: dil meselesi ve kilise idaresi.

Türk hükümetinin tasvip ettiği Yunan kilisesi bütün Bulgar kiliselerine Yunanca ibadeti sokmuştu ve sürüyü Yunan piskoposlar güdüyor ve yılda üç kez de itinayla yünlerini kırpıyorlardı. Her Bulgar Yunan dilinden ve Yunan piskoposlarından kurtulmak istiyordu. En kuvvetli arzuları kendi okullarına, kendi gazetelerine ve kendi edebiyatlarına sahip olmaktı. On yıl evvel, Makedonya'da Bulgarlardan sual ettiğimde, bu insanlardan "hayvanlar," diye bahsedilmişti. Şimdi ise aynı halk aniden canlanıvermişti. Ve bu Hattı Hümayun'un ancak arızi neticelerinden biriydi. Vaatlerin çoğunluğu gerçekleşemedi. Fakat onun sayesinde insanlar haklarından haberdar oldular. Bu onlar için bir siyaset eğitimiydi. Zihniyet devrimi yaşamışlar ve bu devrim sonucu durumları değişmişti. Dönüşte Sebt'i Ortaköy'de Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan büyük bir köyde geçirdik. Kilisede özel bir bayram kutlanıyordu ve Tatar-Bazajik'teki kutsal mekandan dönen kırk hacı bekleniyordu. Halk büyük bir sokağın iki yanına dizilmiş bu hacıların

gelmesini bekliyordu. Gürültü patırtı eden, kaba saba davranan yoktu. Çocuklar uysaldı. Böyle karışık mizaçlı, kalabalık ve uslu bir topluluğa hiçbir yerde, hiçbir halkta ve itikatta rastlamamıştık. Asker yoktu, zabıta da görmedik; kendi kendimize bu Bulgarlar diğer bütün halklardan farklı dedik.

Bir müddet sonra kafile göründü: tek sıra halinde kırk atlı adam. Kalabalığın arasına giren hacıların her biri çocuklardan birini alıp önüne oturttu ve böylece kırk adam ve kırk çocuk sessizce kiliseye gitti. Yabancı olduğumuzu gören ephoroi, yahut reis, tam bir nezaketle bize hacıları karşılama merasimini seyredebileceğimiz bir yer gösterdi. Her bir hacı sırayla takdis edildi ve hacıların hepsi birden usulca evlerine çekildi.

Ephoroi sonra bizi haklı olarak gururla gösterdiği okullarına götürdü. Bulgarca kitap yokluğundan yakınıyorlardı; Dr. Riggs tarafından düzenlenmiş Bulgarca Ahit'leri vardı. Sonradan öğrendim ki bu Ahit'leri okuma yazma bilmeyen köylüler bile satın almışlar; er ya da geç bir gün çocuklarının okumayı öğreneceğine inanıyorlarmış!

Böyle bir inanç dağları bile yerinden oynatır.

Ephoroi, hükümetin ve piskoposun uyguladığı çifte vergiden şikayet etti. Bir de masraflarını karşılamaları gereken rahipleri ve okulları vardı. Piskopos, kalabalık maiyetiyle birlikte, her eve yılda üç kez uğruyor, pirinç, arpa, buğday, tereyağı, peynir, kümes hayvanı, yumurta, koyun, domuz, para topluyormuş. Tek bir ev, tek bir adam atlamadan hepsi takdis ediliyor ve takdisin karşılığı da peşin alınıyormuş. Zenginler ise piskoposu şaraplı, müzikli danslı büyük bir ziyafetle karşılamalıymış; bu yetmezmiş gibi bir de güruhtaki herkes birer hediye beklermiş. Şayet biri fakir ise kurtulamaz, yok zengin ise piskopos o adamın kıymetini

paşadan daha iyi bilirmiş. Karşı koymaya cüret eden olursa piskopos hazretleri paşaya gider ve ikisi el birliğiyle adamı bir güzel öğütürlermiş.

"Fakat, Bulgar piskoposlarınız olunca onlar da aynı şeyi yaparlar" dedim. "Asla, asla, biz Bulgarlar birbirimizi severiz. Biz tek bir aileyiz. Piskoposlarımızın hepsi iyi olur!"

Yunan öğretmen Athanase bu sohbetten pek hoşlanmamıştı herhalde. Handa odamıza geldi. Aklında bir şey vardı. Türk zulümlerini anlatmak istedi. Merakla dinledim. Amacım elimden geldiğince gerçekleri öğrenmekti. Yunan öğretmen valiyle ilgili dehşet verici bir hikaye anlattı: Vali güzel bir genç kızı kaçırıp haremine almış, kızı kurtarmak isteyen arkadaşlarına da türlü çeşit eziyetler etmiş. Ana noktaları aklımda tuttum. Bu mezalimin Kostantiniyye'de, İngiltere'de ve Amerika'da duyulmasını ve Lord Stratford Redcliff'in hadisenin tüm teferruatlarından haberdar olmasını istiyordum. Hatta aklımdan yaşlı canavarın yanına bizzat gidip kendi inancı gereği cehennemden kaçamayacağını yüzüne karşı haykırmak bile geçti. Bir müddet sonra Yunanlıların hadiseleri biraz mübalağa ile rivayet ettiklerini anladım; hem bu hikâye biraz fazlaca tamdı, baştan ayağa günahkârlıkla dolu bir hikâye, biraz şüphe uyandırıcı!

Az bir soruşturmayla bütün hikâyenin uydurma olduğunu öğrendim. Athanase'yi yaptığı işi ifşa etmekle tehdit edince gururunu ayaklar altına alıp yalvarıp yakarmaya başladı. Kim bilir bu masalla kaç kişiyi aldatmıştır? Genel itibariyle aynı olan bu masallardan o kadar çok duydum ki yabancıların canavarlıklarından beslenmeyi yeğleyen belirli bir zümrenin elinin altında bulundurduğu hazır bir entrika işi olduğu apaçık ortadaydı. Şüphesiz bu türden birkaç çirkin vaka Türkiye'de vuku bulmuştur.

Her Yunan tercümanın, eline düşürdüğü her seyyaha bunlardan sattığı da doğrudur. Bu zümreye ait birinden duyulan her söze inanmak icap etmez. Ne var ki bir seyyah için inanmamak zordur, hele anlatılan hoş bir masalsa.

Boğaz'da Jason İskelesi adında bir yer vardır. Muhterem ve belagatlı bir zat bunun manasını sordu. Yardımcısı da ona, "Altın Post'u ararken Jason ve Argonaut'ların ayak bastığı yerdir!" diye izahatta bulundu.

"Gelenek ne güzel bir tarihi hakikat taşıyıcısı!" dedi seyyah.

Şüphesiz bu hakikati not defterine kaydedip insanları bununla etkilemiştir. Ben de bu adamın hemen arkasındaydım ve sohbete kulak misafiri olmuştum. İngiliz vapuru "Jason"ı Kırım savaşı esnasında orada sık sık kömür ikmali yaparken gördüğümü, belki de o yerin adının bundan kaynaklandığını söyleyip adamın hoş rüyasını bölmek istemedim!

Kostantiniyye'ye kara yoluyla döndük; uykudan uyanmakta olan bir halkın üzerimizde bıraktığı intiba derinleşmişti.

Yıllık Türk misyonları toplantısı için bu geziye ait bir rapor hazırlandı. Bulgar misyonu üzerine Dr. Schauffler'la birlikte yazdığımız daha kapsamlı bir rapor benimsendi ve Amerikan Teşkilatı'na ve Londra'ya Türk Misyonları Yardım Teşkilatı'na gönderildi. Böylece Balkanların güneyinde Bulgar misyonu başlamış oldu.

O zamandan beri bu ilginç halkın sergilediği iyileşme umut vaat edici. O sıralar güç görünen bir şeylere kavuştular, yani kendi okullarına, kendi dillerine ve kendi kilise idarelerine. Şimdi piskoposları var ve Yunan patriği yerine kendi sivil ve kilise reisleri olarak Bulgar Exarchları var. Rusların müdahalesiyle Doğu ihtilafına bulaşana dek emsalsiz bir ilerleme gösteriyorlardı. Kılıçtan, Doğu savaşlarının müdavimi açlıktan ve salgın hastalıklardan

kurtulabilenler en sefil bir halde kaldıkları yerden yollarına devam etmek zorunda kalacaklar.

Böyle bir vaziyette isyan çıkmaması mümkün müdür?

Zulmeden hükümetler, yabancı casusların kışkırttığı isyanlar ve kanlı savaşlar düzenli inkılapları her zaman baltalamıştır. Bulgarlar tabiatları gereği barışperver, çalışkan, girişken, uysaldır; fakat bu halkın kendi yollarını seçmelerine ve milli yaşam ve ilerleme meselesini kendi kendilerine halletmelerine müsaade edilmemiş ve üstte Rus, altta Türk değirmen taşlarının arasında kalmışlardır.

Tekrar isyan edecekler.

Bu insanlar kuvvetli milliyetperverler ve torunlarıma bu halkın selameti için yaptıklarımın hatırasını bırakmaktan gurur duyuyorum.

BÖLÜM 18
EĞİTİM

Bu yüzyılın ortalarına doğru aydınlanmamış topraklarda Hristiyanlık tebliğinin tatbik edilmesine ilişkin usuller bir hayli alaka görmeye başladı. Bu yönde atılan bazı adımlar bir hayli iyi neticelere yol açmıştır. Yerli kilise ve papazlar hak ettiği makama kavuştu. Yerli kiliseler kendi kendini idame edebilme ve gelişebilme kabiliyeti hususunda teşvik edilmiş ve şahane sonuçlar alınmış ve bu hususlar Asya ve Afrika'daki hizmetlerde düstur edinilmiştir.

Münakaşalardan nasibini en çok alan mevzu ise eğitimdi; hem doğurduğu farklı fikirler bakımından da emsalsizdir.

Bu tartışmaların başlamasından önce hizmetteki eğitimciler kurumlarını daha verimli hale getiriyor ve genişletilmiş bir müfredat uyguluyorlardı.

1854 yılında, Amerikan Baptist Misyoner Teşkilatı, saygıdeğer Dr. Peck ve Dr. Grainger'ı Hindistan'a gönderdi ve ertesi yıl Amerikan Misyoner Teşkilatı Saygıdeğer Dr. Anderson ve Thompson'u Hindistan'a ve Türkiye'ye gönderdi.

Bu atamaların neticesi, neredeyse bütün üst düzey misyoner teşkilatlarında verilen eğitimin niteliğinin değiştirilmesi oldu. İngilizce yasaklandı ve eğitim dili anadille sınırlandı. Bir çok okul kapandı, misyonerlerin bir kısmı eve döndü, ciddi sürtüşmeler yaşandı, fakat yeni sistem katiyetle tatbik edildi.

Hristiyanlaşmamış topraklarda eğitimle alakalı olarak savunulan üç sistem vardı.

Birincisi ana dille eğitimdi. Yabancı dil öğretilmemeliydi. Öğretmenler ve yerli vaizlerin kendi dillerinden başka bir dili bilmelerine lüzum görülmüyordu. Başka diller öğrenince başka meşgaleler edinilebilir yahut böyle bir bilgi sahibini kibre düşürebilirdi, ki böyle bir hal manevi samimiyeti zedeleyebilirdi.

Savunulan ikinci sistem ise hiç eğitim vermemekti. Bir tek İncil vaaz edilmeli ve eğitim meselesi kendi haline bırakılmalıydı. Bu yaklaşım Dr. Anderson'ın o zamanlar mevcut sistemi değiştirirken sergilediği tavırdan bir adım ötededir. Hindistan, Burrisal'daki Baptist misyonu bu sistemi müdafaa etmiş ve sisteme emsal teşkil etmiştir. Amherst College'dan Başkan Seelye de "Misyonlar Üzerine Konferanslar" ("Lectures on Missions") adlı eserinde bu sistemi savunuyor gibidir. Beşinci mektubundan aynen aktarıyorum:

"Herkesçe malumdur ki havarilerin başvurduğu usul İncil'in doğrudan tebliğiydi. Onlar okullar inşa etmediler. İncil'i vaaz ettiler ve kiliseler yaptılar ve bildiğimiz kadarıyla onlar eğitim meselesini kendi haline bıraktılar." (sf. 146).

"Eğer, Paul'ün yaptığı gibi, Hz. İsa ve çarmıhtan başka bir şeye dayanmadan, kafirlere gideceksek [Corinthians 2:1]; yani okullar inşa etmeye girişmeden önce halihazırda Hz. İsa'nın müritleri olanları davet edildikleri yeni dünyada yeni hizmete hazırlanılması, Hristiyan olmamışların arasında ancak hakikatlerin tebliğ edilmesiyle insanların değil, Tanrı'nın hikmetine iman edenlerin sayılamaz derecede çoğalacağına şüphem yok." (sf. 149).

Seelye konuyu şu cümleyle özetlemektedir: "Bu sebeple, Hristiyan topraklarda yahut Hristiyanlaşmamış topraklarda, okulda eğitim ancak halihazırda zihinleri Hristiyanlaşmış olanların

kafalarının işlenmesinde yahut da günaha gark olmuşlara yalnız Hz. İsa'nın ve haçının usanmadan vaaz edilmesine hizmet ederse faydalı olur." (sf. 154).

144. sayfada ahlaka akılla erişilemeyeceğini ve bu sebeple de, felsefi zeminde, eğitimin iyi neticeleri çoraklaştırdığını ileri sürse bile (sf. 147'de) bunun yozlaştırıcı tesirleri olacağını da itiraf eder.

Savunulan üçüncü sistem ise misyonlarda her iki cinsiyete de mümkün olan en sağlam Hristiyan eğitimini vermektir.

Bu ise -Dr. Seelye'nin prensiplerinin aksine- dönmemiş çocuklara ve hatta yetişkinlere harflerin bilgisini kazandıracaktı; umulur ki idrakleri vasıtasıyla özlerindeki ahlaka nüfuz edilebilsin.

Yukarıdaki teorilerin hepsi maharetlerinin sınanmasına uygun koşullarda denenmiştir.

Hindistan, Burrisal'deki Baptist misyonu umumiyetle eğitimsiz yürütülmüştür. Eğitim kendi haline bırakılmıştır. İş İncil'in, sade ve saf biçimde, vaaz edilmesinden ibaretti. Böylesi tek bir noktaya odaklanmış dikkat bir süreliğine, etkilidir. Bu bakımdan da harika neticeler doğurmuştur. 1861 yılında üç bin yüz yerli Hristiyan ve dört yüz kırk yedi aza vardı [Mullen'ın Hindistan'da On Yılı (Ten Years in India), sf. 56].

Fakat eğitim ne haldeydi? Bayan Martin'in yirmi beş burslu öğrenci, bir kaç bayan ve iki ya da üç yetişkin sınıfı bulunan bir yatılı kız okulu vardı. Fakat yukarıda bahsedilen tarihte kız okulu sayısı sekize indirilmiş ve yetişkinlere ait bir kayıt sunulmamıştır. Her biri ortalama yirmi bir öğrencisi bulunan üç küçük erkek okulu vardı. Bu öğrencilerin de Hristiyanlaşmış çocuklar olduğuna dair bir kayıt bulunamamıştır. Bu Hristiyan cemaatinde beş yüz doksan iki çocuk vardı ki bunların beş yüz yirmi dokuzu Tanrı kelamının tek kelimesini okuyamadan yetişiyor ve Hristiyanlaşmamakla birlikte herhangi bir entelektüel aydınlanmaya da

kavuşmuyorlardı. Dört yüz dokuz kız öğrencinin dört yüz biri ise aynı umutsuz cehalete düşmüş halde müstakbel vurdumduymaz kocalarına eş olmak üzere büyüyüp gidiyordu. Zekâ meselesi Başkan Seelye'nin dilediği gibi göz ardı ediliyordu.

Fakat, acı deneyimler sonunda, neticenin felaket olduğunu gören misyon yeni bir eğitim sistemi hazırlamaya mecbur kaldı.

Farklı sistemlerin ve usullerin neticelerini Dr. Mullen'dan daha kapsamlı yahut daha tarafsız görebilen başka biri yoktur; başka bir yerde şuna dikkat çeker (sf. 151): "Dine dönen yerlilerimiz muhtaç oldukları sağlam ve kapsamlı eğitimi alabiliyorlar mı? Örneğin, Kalküta'nın kenar mahallerindeki misyonlardan olmak üzere, Hristiyanlaşmış üç yüz altmış kişi bulunan üç misyonda, okula giden sekiz yüz altmış iki çocuk bulunmakta; fakat dine dönmüş iki bin üç yüz kırk beş kişi bulunan diğer iki misyonda okula giden çocuk sayısı sadece iki yüz on yedi ve Hristiyanlaşmış dört yüz elli yedi kişi barındıran başka iki misyonda ise hiç okul bulunmamaktadır!"

"Bütün bu misyonlarda altı bin altı yüz yerli Hristiyan bulunmakta iken bunların tamamından eğitim alan kızların sayısı sadece *doksan*!"

"Nagpore, Chota'da, iki bin dört yüz Hristiyan bulunan misyonda yatılı okullarda elli sekiz erkek ve otuz üç kız çocuk öğrenim görmektedir. 1861 yılı sona erdiğinde misyonda başka bir okul daha yoktu!"

"İki yüz beş kişilik Decca misyonlarında on iki erkek ve altı kız çocuk! Beş yüz kişilik Jessore misyonunda yüz elli beş erkek çocuk (ki bu iyi bir orandır) var iken kızların sayısı sadece yedidir!"

Yukarıdaki beyanlar Başkan Seelye'nin planının tamamen denendiğini ve kusurlu bulunduğunu göstermeye yeter. Bu sistem aynı zamanda ehil, sadık, şevkli insanlar tarafından da denenmiş

ve Hristiyanlığa davete zarar vermesi nedeniyle bundan vazgeçilmiştir.

Özellikle bir mesele dikkatten kaçmıştır. Sayıları pek az olan burslu öğrencilerin kaçının Hristiyanlaştırılmış olduğundan bahsedilmemiştir. Dr. Seelye sadece Hristiyanlaşanlara eğitim verilmesi hususunda kararlıdır. Öğrencilerin azlığına bakılırsa, bunların çoğunun Hristiyanlaşanlar olduğu sonucuna varılabilir; eğer öyleye, Dr. Seelye'nin sistemi azami derecede denenmiş, yani müsamaha sınırına kadar tecrübe edilmiş ve nihayetinde bir kenara atılmıştır.

Öyleyse Paul'ün yolu hakkında ne diyeceğiz?

Bu muazzam adamlar Paul'ün yolundan gittiklerine inanıyorlardı. Bu adamların hepsi yanıldı mı? Bana göre Paul isteseydi de Hristiyan okulları ve fakülteleri kuramazdı. Hristiyan literatür yok, halk okulları yok, öğretmen yok, özgürlük yok ağır masrafları karşılayacak bir hami yok. Paul kilise de inşa etmedi; her iki durumda da Paul'ün örneği bize uygun düşmemektedir. Hem zaten Hristiyan Kilisesi çok geçmeden bozulmamış mıydı?

Havari John'un ölmesiyle birlikte iki yüz yıldan birazcık daha uzun bir süre sonra, Kostantiniyye kiliseyi neredeyse paganlaştırdı. İnsanlar, sadece adlarını değiştirerek, kafirlik alameti bayramlarıyla birlikte dine akın ettiler.

Küçük Asya ve İtalya'nın kafirlere mahsus bayramlarının ve merasimlerinin çoğuna Roma ve Yunan kiliselerinde bugün bile rastlanmaktadır. Şayet geçmişten daha saf, daha sadık bir netice vermezlerse, modern misyonların gayretleri de bereketli olmaz. Her halükârda misyonların bu yüzyıldaki tecrübeleri, şimdi görülebildiği kadarıyla, eğitimde büyük bir ilerleme eğilimindedir. Öyle ki, hiç bir toplum, hiç bir cemaat, hiç bir teorisyen buna karşı ayak direyemez.

Ne var ki bazıları umumi eğitimin gerekliliğini kabul etmekle birlikte, yerel papazlıkta ana dilde eğitim haricinde bir şey yapmaya istekli görünmemektedirler. 1855 yılında Amerikan Misyonerler Teşkilatı baş sekreterliğinin takındığı tutum da buydu. Sadece Hindistan'da değil aynı zamanda Türkiye'de de İngilizce dili öğretimi kaldırıldı ve ana dilin yetersiz kaldığı durumlar için hiç bir çalışma yapılmadı. Pek kısıtlı bilim, felsefe ve tarih bilgisiyle, eğitim yavan bir hale getirildi. 1874 yılında Dr. Anderson görüşlerini şöyle bildirmektedir:

"Şimdi biraz çekinerek, Katolik Kilisesi'nin varlığında, kafirler arasında Protestan misyonları için en uygun faaliyet biçimine ilişkin bazı pratik tavsiyeler sunuyorum.

Öncelikle, onların silahlarına başvurmadan. Eğer öyle yaparsak bunlardan faydalanmada mağlup oluruz. Kostantiniyye'deki misyonerlerin Cizvitlerin göz alıcı okullarda dil ve güzel sanatlar okuttuklarını ve başarılı olduklarını bildirmelerinden ve Protestanların da onlarınki gibi okulları olmazsa gençlerin en haslarını bunların cezbedeceklerini bildirmelerinin üzerinden bir hayli zaman geçti. Bu vaziyete karşılık verilen cevap Protestanların bu türden işlere girişemeyecekleri oldu. Söz konusu okullar mevzuunda Cizvitler maharet sahibidir ve ne yaparsak yapalım bu konuda bize üstün gelecekleri malumdur." (Misyonlar Üzerine Konuşmalar, sf. 292).

Misyoner yahut eğitimci olmaya layık hiç kimse Cizvit modelini izlemeyi teklif etmemiştir. Cizvitler eğitim meselesinde mağlup edilemez de değildirler. Hayatım boyunca onlarla yan yana çalıştım ve muazzam Fransız Koleji'nin hüsrana uğradığını gördüm. İki sisteme, Protestan ve Cizvit, tarafsız bakılırsa ve şayet galip gelen Cizvitler olursa, varsın olsunlar. Bu "en güçlünün

hayatta kalması"dır. Muhterem sekreter tarafından beyan edilen kabule katılmıyorum.

Fakat, şayet hiç okulunuz yoksa, yahut çok kötü okullarınız varsa Cizvitler şüphesiz bu vaziyetten faydalanırlar. Bu mevzuda, Kostantiniyye'de olan da budur. Bebek İlahiyat Fakültesi'ne ve bayanlar yatılı okuluna bir müddet müsaade edilmiştir. Sonunda kapatıldılar ve bunların yerlerine başka yerlerde ana dilde eğitim veren kurumlar açıldı. Beklenebilecek en kötü neticeler doğdu ve nihayetinde teorinin tamamından vazgeçildi. Bu sistem en ateşli avukatları tarafından sınandığına göre, başarılı olması mümkün olsaydı, onların elinde olurdu.

Türkiye'de olduğu gibi Hindistan'da da başarısız oldu. Bu noktada elimizde Dr. Mullen'in Allahabad Misyonerler Konferansı'ndaki belagatlı ifadeleri, Dr. Wilson ve Dr. Duff ve son olarak iki sistemi yirmi yıl tecrübe etmiş ve gözlemlemiş, artık yüksek eğitim için çağrıda bulunan Mahratta misyonundaki Amerikan misyonerlerin ifadeleri bulunmaktadır. Bir hayli ısrarlar sonunda İngilizce'nin kullanılması ise bir çok koşulun sonucu olmuştur.

Eğitim bir derece dilbilim çalışmalarını da kapsamalıdır. Bunu lüzumlu kılan insan zihninin doğasıdır. Dilbilimden yoksun her eğitim sistemi kötü netice vermeye mahkumdur. Ve özellikle yerel papaz kendi dilinin eksikliklerinden ziyade kaynaklara hakim olmalıdır. Aksi takdirde asla münasip bir hakikat öğreticisi olamaz. İstisnalar varsa da çok enderdir.

Yabancı misyonerlerin ve eğitmenlerin büyük kısmının Anglo-Saxonlardan olması sebebiyle tabiatıyla İngilizce tercih edilmiştir. Ticaret ve kolonileşmeyle yaygın oluşu bu dili avantajlı kılmaktadır. Hristiyan öğretileri, bilim ve felsefe bakımından zenginliği ise İngilizce'yi bu amaç için en kullanışlı araç kılar ve görünüşe bakılırsa türlü türlü milletler arasında diğer dillerden daha

fazla sempati görecek ve kullanılacaktır. Dr. Wilson bu meseleyi şöyle izah eder: "İngilizce muazzam bir edebiyat, bilim ve din hazinesidir; şayet misyonerlerin Hint zihniyeti ile herhangi bir alaka kurmaları icap ediyorsa, toplumun en aktif ve ilerleyen kesiminde görüldüğü gibi, eğitim, gazete, konferans yahut vaazlar yoluyla Hristiyanlık davasını yürütürken İngilizceyi ihmal edemezler. Bu kanaat, ilk kurulduğu günden beri misyonu derinden etkilemiştir. Bu inanç her yıl mensuplarının gözlemleri ve tecrübeleriyle kuvvetlenmiştir."

Muhterem Dr. Duff aynı müdafaayı daha belagatlı bir üslupla yapmaktadır, fakat beyanları burada bahsedemeyeceğimiz kadar uzun ve kapsamlıdır.

Yüksek öğrenimde sadece anadil sistemini terk etme kanaati tek bir misyona yahut cemiyete ait değildir. İngilizce o derece alemşümuldur ki, genel anlamda sistem fena halde başarısız olmuş ve İngilizce eğitim aracı olarak hak ettiği yeri bulmuştur. Fakat bu yeni tecrübeye karşı ayak diredikleri için makamlarından olanların pek azı hayatta kaldı.

Kostantiniyye'deki ilahiyat fakültelerinin kapatılıp bunların iç kesimlerde, tamamen farklı bir zeminde yeniden açılmasına karar verilmişti. Bu yeni sistemin prensipte tamamen kusurlu olduğuna ve neticeleri bakımından tam bir felaket olacağına kanaat getirmiş olduğum için, bu planı taraftarlarına havale edip, başka işlerle meşgul olmam icap ederdi.

Neyse ki, ömrüm boyunca yaptığım işi başka koşullar altında devam etmek üzere davet edilince, buna daha fazla ayak diremekten vazgeçtim.

New Yorklu saygıdeğer Christopher R. Robert, 1856 yılında, Kırım savaşının sona ermesinden hemen önce Kostantiniyye'yi ziyaret etmişti. Boğaz kıyılarında ekmek yüklü bir tekneyi görmüş,

ekmeklerin şahane görüntüsü ve muazzam aroması dikkatini çekmiş ve bunun üzerine ekmeklerin nerede yapıldığını sormuş ve bu hadise tanışmamıza ve Robert Koleji'nin kurulmasına vesile olmuştur. O hadise olmasaydı, şehirden sekiz kilometre uzakta, Bebek'te inzivaya çekilmiş halde iken bu muhterem zatla tanışmam mümkün değildi. Daha evvel bahsedilen eksik vida, buhar makineli değirmen ve fırın, ıstırap çekenler için yapılanlar, çamaşırhane, kiliseler, ve kolej, bunların hepsi şans eseri görünen, fakat katiyetle Tanrı'nın inayetinin bir eseri olan o zincirin birer halkasıdır.

Kolej fikri bana ait değildi. İlk teklif edenler saygıdeğer dostum Dr. Dwight'ın oğullarıydı.

Bay Robert'la 1858'deki yazışmalarımız Türkiye'de Hristiyan koleji kurma teşebbüsüyle neticelendi.

O zamanlar müphem ve sınanmamış bir tecrübe idi. Başarısızlık ihtimalini doğuran şey, Doğu toplumlarındaki parçalanmaydı. Bunlar dini sebeplerle Yunan Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Roma Katolik Kilisesi, Protestan Kilisesi diye bölünmüştür; bunlara ilaveten bir de birleşmeye yanaşmayan alt kesimler vardır. Müslümanlar ve Yahudiler vardır. Bulgarlar Yunan Kilisesi'nden ayrılıyorlardı ve Doğu, dini anlamda huzursuzdu.

Irk hissiyatı da kuvvetliydi. Türkiye nüfusunu teşkil eden farklı milletler kendi varlığını, teşkilatlarını ve milliyet ruhlarını dinsiz olsun, Hristiyan olsun, Müslüman olsun, tüm hükümetler, dinler ve sistemler altında, harikulade bir azimle devam ettirmişlerdir. İşte bunların tek bir öğrenim kurumunda asla birleşmeyeceği söyleniyordu.

Diğer yandan, Doğu, aydınlanma manasında çok yol kat etti. Eski usuller zayıflamaya başladı. Şimdi daha çok düşünce özgürlüğü var. Artık Doğu toplumunda, kâfir olmadan, düşünce

özgürlüğünü idrak eden ve buna saygı duyan, bir güruh var. Hangi ırktan yahut dinden olursa olsun, en iyi entelektüel eğitimi ve New England kolejleri kadar kapsamlı bir kültürü sunacak bir Hristiyan koleji böyle bir sınıfın ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Geçerli dini ve ahlâki eğitim kaynağı Kitab-ı Mukaddes olacaktı. Yeni Ahit açıkça ve sadakatle vaaz edilecek, İncil okunacak, sabah akşam ibadet edilecek, fakat düşünce özgürlüğü kutsal tutulacaktı. Gençleri mesleki araştırmaya yahut hayatın herhangi bir aktif sahasına hazırlayan bir Hristiyan koleji olacaktı.

Bu tasarıyla tam uyum içinde, Amerikan Misyonerler Teşkilatı'yla yirmi iki yıllık münasebetim nihayete erdi, fakat sadece yüklendiğim vazife hizmetin farklı bir biçimi idi; hem bu işe girişince kendimi daha Türkiyeli bir misyoner gördüm. Elimden geldiğince, ırk, din, dil, renk farkı gözetmeden, tüm Türkiye halkı için çabalayacaktım.

BÖLÜM 19
ROBERT KOLEJ

1859 yılında kolejin yapılmasına karar verilince, atılacak ilk adım arazinin bulunup satın alınmasıydı. Ben, Boğaz'da emsali olmayan bir yeri gözüme kestirmiştim. Burayı almak imkânsızdı. Nihayet, senenin sonuna yakın, tetkik edilen yirmi dördüncü arazi satın alındı; tam istediğimiz arazi değildi fakat alabileceğimizin en iyisiydi.

Bay Robert başta bu teşebbüse otuz bin dolar ayırmayı teklif etmişti. 1860-61 yıllarında, tasarıyı gerçekleştirmek üzere sermaye toplama girişimi, bizim kölelik yanlısı ayaklanma ve savaş sebebiyle son buldu. Bay Robert ise bir işe girişti mi bir daha arkasına bakmayan bir adamdı; böylece binayı inşa etmek üzere Kostantiniyye'ye döndüm. Bunun yapılabilmesinden evvel bu Güney fırtınasının dineceği düşünülüyordu!

Kostantiniyye'ye varışımdan kısa bir müddet sonra Sultan Abdülmecid öldü. Abdülaziz ve beraberinde yeni bakanlar iktidara geçti. Abdülaziz'in gözdesi Mehmet Ali heybetli, korkusuz, ahlâken umutsuz vaziyette bir adamdı. Mehmet Ali'nin köşkü temel kazdığımız araziye bakıyordu. Yeni sultan gece şölenlerini genellikle orada yapıyor ve paşa oraya bir şey inşa ettirmemekte kararlı olduğunu beyan ediyordu. Dost olduğunu defalarca kanıtlamış harikulâde akıllı bir Türk beyefendisi binayı oraya inşa etmekten vazgeçmemi tavsiye etti. "Eğer sesini çıkarmadan öyle yaparsan bu adamı dost edinirsin. Fakat inat eder de yabancı

kuvvetlere başvurursan, kinci damarına dokunmuş olursun, ki o zaman bu teşebbüsün hayal olur." Sonradan öğrendiğime göre söz konusu zatın karakteri bu iyi dostun tarif ettiğinden de betermiş; danışma kuruluna başvurduktan sonra inşaat bırakıldı.

Tam o sıra ilk seçtiğim arazi teklif edildi; hükümetten koleji kurma izni aldığımda ödeme koşuluyla bu arazi satın alındı. Bir kaç aylık gecikmeyle izin alındı, para ödendi. Bu teşebbüste emeği olan tüm arkadaşlar sevinmiş, başarılı neticeye hayret etmişti. Türk devleti dört asır boyunca bu ihtişamlı Boğaz kıyılarını Hristiyan kurumlarının işgalinden korumuştu. Türlü çeşit maharetlerine, entrikalarına, siyasi nüfuz ve baskılarına rağmen Müslüman kıskançlığı karşısında Cizvitler bile direnememişti.

Kolej için izin almak kolay olmadı. Halk Eğitim Bakanı Sami Paşa imparatorluktaki Hristiyan cemaatlerin zaten Müslüman vatandaşlardan daha çok okula, kitaba, eğitime ve bilgiye sahip olduğunu ve gayesinin Müslüman okullarını Hristiyan okulları mertebesine getirmek olduğunu söyledi. İnkar edilmez bir gerçeğin bu derece samimiyetle, bir Türk memuru tarafından itiraf edilmesi içimizi ferahlatmıştı; fakat makamından ayrılana dek amacımıza yönelik hiçbir ilerleme de kaydedemedik.

Halefi Kemal Efendi zeki ve makul düşünen bir adamdı. Kemal Efendi kolejin tüm eğitim programını ve bir de bakanlığın bütün yasalarına uyacağıma dair bir beyanat istedi ki, o zaman hiç bir yasa olmadığından istenileni yapmaya hazırdım. Böylece uzun müddet peşinden koşulan izin alınmış oldu. Her şey olabildiğince sessiz yürütüldü, fakat Cizvit arkadaşlarımız telaş içindeydi. Fransız ve Rus elçiliklerinin nüfuzu işi ertelemeye yetiyordu. Bilhassa komşum, Bebek Fransız Koleji Müdürü meşguldü. Özel sekreteri bir arkadaşa, Baş Papaz'ın o gün Amerikan Koleji'yle ilgili on üç not yazdığını ve bu konudaki telaşına şaştığını söylemiş. Rusların

tarafını tutan, yahut Rus elçiliğiyle bir alakası bulunan her Türk koleje karşı çıkıyordu. Bab-ı Ali'nin dış işlerinde meşhur diplomatı Ali Paşa geri çekildi. Yanlış adım atmıştı. Söz konusu kaynaklardan öyle bir muhalefet beklemiyordu.

Gerçi geri çekilme filan olmadı; sadece içime birazcık beklemem gerektiği doğdu. Kamu işleri ve halk eğitim şubeleri arasında bazı formalitelerin yerine getirilmesi ve bir kaç güç içinde devam izni almam gerekiyordu. Bu bir kaç gün yedi yıl oldu. Bab-ı Ali meseleyi zerre umursamadı, fakat ne büyük düşmanlarını yani Rusları; ne de büyük dostları Fransızları kızdırmak istiyordu. Türk diplomasisinin mizacı hep böyle olagelmiştir, yani kendileri için önem arzetmeyen meselelerde taraflar arasında mekik dokumak ve bir tarafı diğerine düşürmek.

Askeri tabirle, bu mücadelede kullanılacak kuvvetlerin tayini bir hayli güçtü. Tercümanımız ve sefaret sekreterimiz devletin çok geçmeden pes edeceğine inanıyordu. Uzun müddet diplomatlık yapmış, takibi uzun ve sabır işi bir çok meseleyi halletmişti. Meselenin bay Morris vesayetinde faal kovuşturması ona düşüyordu. "Nihayetinde kolejin o arazide inşa edilmemesi aleyhinde kararlılık görülünce, Bebek İlahiyat Fakültesi'ne ait boş binaları kiralayıp kolej işini izin almadan devam ettirmeyi teklif ettim.

Âdet Türk idareciliğinde muazzam bir yasa ve hukuki karar kaynağı ve çeşmesidir. O binada bir eğitim kurumunu tam yirmi yıl idare etmiştim ve tek bir Türk memur gelip müdahale etmemişti. Bay Robert, tam onarım, boyama ve jeoloji dolabı ve laboratuar ve fen bilimleri için gerekli olan bütün araç gereçlerin parasını gönderdi.

Programlarımızı duyurmak için bir isim bulmamız gerekiyordu. Bu ise ummadığımız biçimde güç oldu. Muhalifleri kızdırmayacak tek bir isim bulunamadı. Amerikan Koleji, Anglo-Amerikan,

Washington, Boğaz Koleji, Oxford ve daha bir sürü isim teklif edilmiş ve hepsi de reddedilmişti. Gerçeğin görülmesi ismin bulunmasından daha kolay gibiydi. Ben sonunda, önerimin diğer isimlerde olduğu gibi muhaliflerin hoşuna gitmeyeceği, sert eleştirilere maruz kalacağı beklentisiyle, "Ne yapacağız, beyler? Şahsen Robert Koleji adını teklif ediyorum!" dedim. Beklentimin tam aksine, teklifim umumi kabul gördü. Öncelikle hiçbir şey ifade etmediğini söylediler. Kimsenin hislerine dokunmuyor ve kimsenin peşin hükmünü çekmiyor. Kulağa da hoş geliyor, hem Fransız, hem de İngiliz ismi. Altı ila sekiz dilde denendi ve hepsine oturduğu görüldü. Anlamını soran olursa verilecek iyi ve tatmin edici bir cevap da vardı. İsmin üzerinde daha fazla düşünülmeye gerek görülmedi ve böylece isim bir hamlede kati olarak kabul edilmiş oldu.

Bay Robert durumdan haberdar edildi, katiyetle reddetti; fakat komite, "Bu ülke adına ismi bulmak bize düşüyor ve başka hiç kimsenin bununla alakası yoktur" dedi.

İlk iki yıl kolejin gelişimi yavaş ama cesaret vericiydi. İki senenin ardından da gelişim hızlanmıştı. Hükümetin de dikkatini çekmedi. Baş Papaz Bore, kendi okulu çökerken bizim kolejin büyümesine bizzat tanıklık etti; zaten sonunda Roma'ya çağrıldı. Halefi meseleye el attı. Baş Papaz büyük başarılara imza atmış bir adamdı, fakat biraz fazla iyi bir siyasetçiydi ve entrikalara çok düşkündü. Her tarakta bezi olduğu için hepsine birden yetişemedi. Bir keresinde onu Sir Philip Francis'te gördüm. "Tilki Reynard"ın şahane bir baskısını okuyordu. "Sanırım, bir tür hiciv" diyerek kitabı kapattı ve muazzam bir vakarla köşesine çekildi. Onun mizacını ve hayatını daha iyi tasvir eden bir kitap daha yoktur.

Ne bay Robert'ın, ne de benim aklımdan koleji seçtiğimiz arazide inşa etme davasından vazgeçmek gibi bir şey geçmemiştir.

Amerikan sefareti meseleyi neticelendiremeyince, bizzat baş vezirden ve hariciye vekilinden ricada bulunmak üzere harekete geçtim. Teklifim nezaketle kabul gördü, görünüşe bakılırsa her şey iyiye işaret ediyordu. Fakat büyük düşmanlarımıza kolejin katiyetle inşa edilmeyeceğini vaat eden Ali Paşa, bir yolunu bulup baş vezire mani oldu.

Mesele nihayet Sir Henry Bulwer'e götürüldü. Biz ilkeli bir adam olmadığını biliyorduk, fakat o da bu meseleyi çözerse İngiltere'de itibar kazanacağını biliyordu. Halletmek niyetiyle işe koyuldu. Uzun zaman ve bıktırıcı gecikmelerden sonra bana kısa bir mektup yazıp meselenin halledildiğini ve bir kaç gün içinde izni alacağımı bildirdi.

Bir müddet sonra bir mektup daha geldi; o yeri almakla akıllıca davranmadığım ve aceleyle pazarlık ettiğim ve haklı olarak sonuçlarına benim katlanacağım bildiriliyordu. İngiliz elçiliğinin bununla ilgili olarak sıkıntıya girmesini gerektiren bir durum da göremiyordu!

Öyle alçakça bir ihanetti ki, mektuba cevap bile yazmadım ve Sir Henry Bulwer'la alakamı kestim. Gene de meraklanmıştım; bu ani yüz çevirmenin nedeninin öğrenmek istiyordum. Öğrenmem de o kadar zor olmadı gerçi.

Bab-ı Ali'yle mühim ve ivedi bazı meselelerde görüşme ayarlamaya karşılık Mısır Paşası'ndan şahane bir "hediye" almıştı. Bir hediye de Sir Henry'nin metreslerinden Kontes G'ye gönderilmiş; elbette paşanın ricası üzerine vazifeyi üstlenmiş. Ali Paşa yüzünden ortaya çıkan vaziyete ilaveten kolej meselesinin rafa kaldırılması istenmiş; ki bu istek, üzerinde bir an bile düşünmeye değer görülmeden derhal yerine getirildi.

Tam da Sir Henry'nin mizacına yakışır bir tavır. Aynı koşullarda İngiliz çıkarlarını gene aynı rahatlıkla bir kenara atar.

Sir Henry Bulwer'in halefi Lord Lyons makamında biraz daha fazla kalsaydı istediğimiz her şeyi sağlayabilirdi. Ali Paşa nihayet söz vermişti ve Lord Lyons'la oyun oynamaya da cüret edemezdi. Lord Lyons'ın Paris'e gitmek üzere Kostantiniyye'den ayrılmadan evvel yazdığı son mektupta vaadinden dolayı Ali Paşa'ya teşekkür ediyordu. Fakat Lord Lyons daha Paris'e varmadan, Ali Paşa Hazretleri birini gönderip, tayin edilmiş bir saatte şahsen görüşmek istediğini bildirdi. Ali Paşa arazileri "takas" etmeyi teklif etti. Teklif ettiği yer kıymetsizdi. Bunu yüzüne karşı söyledim, içten bir kahkahayla karşılık verdi. Cevabımda hile yahut ahmaklık alameti olmadığından kahkahasının diplomatik manası pek açık değildi. Bir "takas" teşebbüsünde daha bulundu ve vazgeçti. Fakat kızmıştı, yumuşak mizaçlı olmasına karşın, her diplomat gibi kızması yerindeydi ve öyle de olmuştu. Birinden şöyle rivayet etti: "Bu bay Hamlin hiç ölmeyecek ve bu kolej meselesinde tek başıma kalmama izin vermeyecek mi!"

Ölümümden ne beklentisi olabilirdi?

Meselenin benim yahut başka bir adamın canıyla ilgili olmadığını söyledim. Kolej teşkilatlı bir kurumun elindeydi ve haklarının birinden bile feragat etmeyecekti.

Bu mücadele yedi yıl sürdü ve bu arada elimizdeki bina öğrencilere yetmiyordu.

Son iki yıl zarfında yaklaşık altmış aday geri çevrilmişti ki, bu vaziyet, reddedilme olmasa başvuranların sayısının daha fazla olacağının apaçık bir alametiydi.

Bir gün sonraki hamlemin ne olacağını düşünürken ve başvuracak başka bir çare bulamaz haldeyken, bay Morris'in ulağı geldi.

Uzun mücadelenin son bulduğunu müjdeleyen bir tebrik mektubuydu. Ali Paşa Hazretlerinin kendisine yazdığı kısa not da vardı: "Lütfen bay Hamlin'e istediği zaman kolej binasının

inşaatına başlayabileceğini bildiriniz. İşine kimse müdahale etmeyecek ve bir kaç gün zarfında kendisine bir "İmparatorluk İradesi" verilecektir!"

Sır dolu iyi havadisler! Hiç beklenmedik, en çok ihtiyaç duyulan bir anda Allah'ın bahşettiği bir hediyeydi!

"İmparatorluk İradesi" verilebilecek en kıymetli, en emniyetli, en kutsal bir mülki imtiyazdır. Böyle bir şey talep etmeye asla cüret edememiştik. Fakat şimdi istemeden ihsan edilmişti!

Biz daha Türk hükümetinin bu beklenmedik hamleyi neden yaptığını idrak etmeye fırsat bulamadan, bina yapıldı, kolej taşındı.

Bunda bir çok kişinin tuzu vardı, fakat hadisenin tam tarihçesini yazmanın henüz zamanı değil. Philadelphia'dan bay Morris, genel valimiz bay Seward, New York'tan bay G. D Morgan, Dr. Seropyan, Amiral Farragut, hepsi de bu işe el atmışlardır;fakat Türk hükümetinin acayip yanlış anlamasının da diğer unsurlar kadar katkıda bulunduğuna da şüphe yoktur.

Tüm bu mücadele esnasında en sert sözler gazetelere değil, Türk hükümetinin bizzat en yüksek memurlarına söylenmişti. "Ali Paşa nihayet yumuşadığı zaman bu durumu gördü, sanırım bu onun inceliğinden kaynaklanıyordu. Küçük oğulları sık sık koleji ziyarete geldiler. Kendisine ithal etmek istediğim malzemelerin gümrük vergisinden muaf olmasını rica ettiğimde şöyle buyurdular:"Meseleyi gümrük şefi Kani Paşa'yla konuşurum, gerisini onunla halledersiniz." Bunun menfi bir işaret olmasından korkuyordum. Fakat Kani Paşa'ya gittiğimde her şeyin halledilmiş olduğunu gördüm; Marseilles'den gelen yaklaşık iki yüz tonluk demiri, çimentoyu ve tuğlayı, Koumania'dan gelen keresteleri ve farklı limanlardan gelen çivi, kilit, cam vesaire ne varsa bütün malzemeyi, tek kuruş vergi ödemeden, gecikme yaşamadan ve hiç bir sıkıntı görmeden gümrükten geçirdim.

Türkler en sert muameleye katlanırlar, ta ki bu muamele yüzlerine karşı olsun da, gıyabında olmasın. Sayıp sövme pek fayda getirmez, üstelik şeytani hırsları ve her türden kötülüğü dürter.

4 Temmuz 1869'da, münasip bir törenle binanın temel taşı yerleştirildi. İlk konuşmayı saygıdeğer E. Joy Morris yaptı ve taşı yerine koydu. Bakır bir kutunun içine bir yığın belge koyulduktan sonra, belgelerin tamamen kuruması için bir kaç saat fırında ısıtıldı ve lehimlendi.

Bu kutu köşe taşındaki bir boşluğa bırakıldı, sıcak asfalt döküldü ve merasim meclisinde bulunanlar, Amerikan, Türk, Alman, İngiliz, Yunan, Fransız, İtalyan, bakır, gümüş sikkeler attılar. Konuşmalar İngilizce, Fransızca, Türkçe, Yunanca, Ermenice ve Bulgarca yapıldı. Sir Philip Francis ve saygıdeğer Canon Gribble da merasimde üzerlerine düşeni yaptılar. Yunan hatip köşe taşı henüz bırakılmış okul binasını belagatlı bir üslupla II. Mehmed tarafından Kostantiniyye'nin fethi ve Bizans imparatorluğunun yıkılması için yaptırılmış, yakınımızdaki surla kıyasladı: "Bu bina şu kulelerden daha yüksekte. Onlara hakim. Güçleri ruhani ve ebedi. Bu bina onların yıkılıp gitmesine şahitlik edecek."

Okul binasının dış cephesi otuz dört metreye otuz bir metre idi, ortasında aydınlatma, havalandırma ve koridorlardan erişim için bir avlu bırakılmıştı. Kullanılan taş 1452-53 yıllarında inşa edilmiş surun taşlarıyla aynıydı. Dört asırdır belirgin bir hasar görmemiş malzeme iyi sayılırdı. Yanmazdı, zemini demir ve tuğlaydı, duvarlar tuğlaydı. Bina çok sağlam inşa edilmiştir ve Boğaz'ın en seçkin binalarından biridir.

Binanın zaman içinde bozulması muhtemel yerleri duvarların dış köşeleri, yatay hatlar ve koyu renkli kireçtaşının kasvetli havasını yumuşatmak için kullanılan açık renkli kumtaşlarıydı.

Fakat bütün bunlar harap olduğunda bile arkalarında yaklaşık altmış santimlik çok sağlam bir duvar vardır ve bu kısımların yerine mermer kullanılması daha yerinde olur. Ekonomik durumlar o zamanlar buna elvermedi. İş planı hazırlanınca mühendislerden binanın maliyeti hakkında bilgi alındı. En düşük tahmin 14,000£ idi. Uygulamada ise 12,000£.

Bina 15 Mayıs 1871'de kolej olarak kullanılmaya başlandı; fakat resmi açılış için son dışişleri bakanımız Saygıdeğer William H. Seward'ın gelmesi beklendi ve 4 Temmuz'da resmi açılış yapıldı. Dünya seyahatini anlattığı eserde kolejden ve kolejin açılışından bahseden hoş bir not bulunur. Mevcut savaşın tesiriyle öğrenci mevcudu azalmış bu kolejin on sekiz ulustan, on iki dilden ve Doğu'nun bütün dinlerinden öğrencileri bir araya toplaması büyük başarı görülmüştür.

Okulun arazisi, emsalsiz güzellikleri ve harikulade manzarasıyla birlikte, gelecekte yapılabilecek iyileştirmelere de müsaittir. Kolejin on dört yıllık ömrü boyunca, öğrencilerin sıklıkla sıtmalı muhitlerden gelmesi sebebiyle, iki ölümcül hastalık vakası yaşanmıştır. Kolejin başarısı, Beyrut, Kahire, Antep ve Harput'ta da benzerlerinin açılmasıyla çığır açmıştır. Tek başına bu gerçek Doğu'da Hristiyan koleji tesis etmenin zamanının gelmiş olduğunu göstermeye yeter.

Böyle bir eğitim haklı bir ihtiyacın yerine getirilmesidir. Başka ülkelerdeki başka kurumlar bir derece bu okulu örnek almıştır ve gene bu okul tarafından daha iyi ve daha yüksek bir öğrenime teşvik edilmektedirler. Belirli çevrelerden muhalefet görmesine rağmen, sağa sola sapmadan, sessizce yoluna devam etmiştir. Bu okulun verdiği diploma artık Fransa'nın tüm kurumlarında kabul görmektedir. Tesiri ve faydaları her geçen gün ziyadeleşmektedir.

Savaş belasını da atlatınca bu okulun yeni deryalara yelken açacağına şüphem yok.

Mayıs ayında, kolejin açılışından hemen önce bay Robert Kostantiniyye'yi ziyaret etti. Ziyaret, gazetelerin ve dolayısıyla gerek dış işleri bakanlığında, gerek başbakanlığında kolejin yapılmasına tam yedi yıl muhalefet eden baş vezir Ali Paşa'nın da dikkatini çekmişti. Bu münasebetle, Ali Paşa Osmanlı'nın o meşhur tavrını sergiledi, yani tam ve samimi bir teslimiyet.

Elçilik sekreterimiz, saygıdeğer J. P. Brown vasıtasıyla bay Robert'ı ve şahsımı makamına davet etti ve bizi azami derecede samimiyetle karşıladı. Ali Paşa bay Robert'a, yüce sultanın kendisinden, bay Robert'ı sultan hazretlerinin takdirini gösteren bir nişanla onurlandırmasını istediğini söyledi.

bay Robert, kibar bir dille baş vezirden nişandan vazgeçmesi için majestelerinin izin vermesini ve yüce sultanın takdirinden fevkalade onur duyduğunu iletmesini rica etti.

Paşa hem şaşırmış hem de hoşnut kalmıştı. Böyle bir nişanı geri çeviren birine rastlamamıştı herhalde! Bu hadisenin halk üzerinde bıraktığı intiba şahaneydi: Bay Robert, iyi olmaya gayret eden fakat kendi vatandaşlığından başka bir nişana meyletmeyen, eski cumhuriyetçi dirayetine, sadeliğine ve sağgörüsüne sahip bir beyefendiydi.

Kolej hakkında erken ve kötü kehanetlerden biri, yani okulun tamamen başarısızlığa uğraması pek ihtimal dışı görünmüyordu. Ben bunu olduğu kabul edilen ırkçılığa bağlıyorum. Tam aksine, hiçbir yerde bu kolejden daha ahenkli bir okul bulunamazdı, sadece farklı milletlerden öğrenciler değil, aynı zamanda öğretmen kadrosuyla da. Hakim kadro Amerikan'dı fakat Yunan, Ermeni, Bulgar, Alman, İtalyan, Fransız ve Türk öğretmenler de vardı.

Pazartesi akşamı öğretmenler toplantısının ardından ailelerle bir saat geçirilir, bir şeyler içilir, bir kaç Tanrı kelamı okunur ve herkes diz çöküp okulu Tanrı'nın merhametine ve şefkatine emanet ederdi.

Bay Robert tüm sıkıntılarına rağmen, tam bir kararlılıkla daima okulun yanında olmuş ve kurulması ve geliştirilmesi için iki bin dolardan fazla para harcamıştır. Okulun başarısını teminat altına almak için yapılan onca işten arta kalan bahşedilen dört profesörlük unvanıdır. Tam ahenk içinde yaklaşık yirmi yıl birlikte çalıştık.

Farklı düşündüğümüz zamanlarda doğru olanı görebildik. Bu hizmette beraber yaşlandık. Bu savaşta sancağının altında hizmet ettiğimiz Tanrı'nın bizi çağırmasına az kaldı. Hep bunu bekleyerek, bu okulu Tanrı'nın gayretlerini kutsadığı ve bu işi mükemmelleştirmeleri için kuvvet verdiği Hristiyan kalplerine tam samimiyetle armağan ediyoruz.

BÖLÜM 20
VEBA, KOLERA, SITMA

1839 senesinin baharında Pera'da kendi kiraladığım eve çıktığım sıralar, bir dostum veba için bir ilaç verdi. 1837 yılında Kostantiniyye vebayla kasıp kavruluyordu ve kurbanları arasında Amerikan Misyon'undan bayan Dwight ve çocuğu da vardı. O zamanlar vebanın bir kaç senede bir gazabını göstereceği ve her ailenin her ferdinin tedbir alması gerektiği düşünülüyordu. Bu şişede veba vardı ve hastalık tam zuhur edene kadar açılmamalıydı. İlacın terkibi şöyleydi; can çekişen bir hastanın yarasından bir damla irin alınmış ve şiddetle çalkalanarak bir galon saf suya karıştırılmış. Gene bu karışımdan bir damla alınıp aynı şekilde ikinci bir galon saf suyla karıştırılmış. Bir galon suyun yaklaşık yetmiş altı bin sekiz yüz damladan teşekkül ettiği tahmin edildiği için, ikinci galondaki bir damlada vebalı maddeden aşağı yukarı yetmiş yedi binde bir parça bulunacaktı. Üçüncü galonda ise bir damlanın beş yüz seksen dokuz milyonda biri kadar. Bu fevkalade zahmetli işleme, suyun vebayla savaşacak dereceye geldiğine inanılan, otuz altıncı galona kadar devam ediliyormuş.

Bu otuz altıncı "olasılık" son galondaki suda bulunabilecek veba miktarının ifade edilmesi için paydada yüz yetmiş altı sayının bulunmasını gerektiriyordu. "Şişelenmiş veba" denilince hayret ve saygıyla şişeye baktım, baktım *nasıl* şişelendiğini öğrenir öğrenmez şişeyi boğazın sularına bıraktım. Tedavi usulleri üzerinde mutabakat yoktu. En emin yöntem inzivaydı. Vebanın gazabından

en çok zarar görenler ise, kadercilikleri ve Allah'a güvenleri sebebiyle tedbir almaktan geri duran Müslümanlardı. Kolera gibi bu salgın hastalık da kirli yerlerde filizlenir, sonra en sağlam ve sağlıklı olanları istila edecek kuvvete kavuşur.

Yakın bir zamanda Sultan Mahmut vebaya karşı katı bir karantina uygulamıştı. Böyle bir tedbir Müslümanlar nezdinde dine karşı büyük hakaret görüldüğünden, Sultan maharet işi bir manevrayla fermanına tedbirleri İslam'la uzlaştıran bir de müdafaa eklemişti. Kaldığım ilk bir kaç yıl boyunca tekrar eden vakalar oldu, bir keresinde karantinada, tamamı Mısır'dan gelen gemilerde olmak üzere on beş kişinin öldüğü bildirildi, fakat muhit dışında veba vakasına rastlanmıyordu. Bu hastalıkla ilgili olarak karantina yasalarının faydalı olduğu söylenebilir. Karantinadan sonra bir daha Kostantiniyye'yi istila edemedi; bu büyük düşmanla, vebayla şahsen karşılaşmadım. Doğu ordularının ve Rusların beraberinde kendilerinden daha çetin bir düşmanı taşımaları muhtemeldir.

Ne yazık ki, ıstırap çekenlerin başında hep fakirler gelir. Hastalıklı eşyaları ordular tarafından yakılırken kaçamazlar, muhitlerini ve yiyeceklerini değiştiremezler ve zamanında imdatlarına yetişen olmaz. Kolerayı durduracak derecede tesirli bir karantina olmamıştır. Her beş ila on yılda bir düzensiz gelir, kurbanlarını seçer, işini görür ve çekip gider.

Bu salgın en dehşetli gazabını 1865 başlarında gösterdi. O senenin Ağustos ayının son günlerinde, herkes işi gücü bırakıp ölüleri gömmekle meşgul oldu. Bir İngiliz dostum sadece şehrin tek bir kapısından çıkan cesetlerin hükümet tarafından beyan edilen toplam sayıdan daha fazla olduğunu söyledi. O günlerden birinde afyonruhu bulmak üzere üç eczaneye uğradım ve milletin kalabalıktan itiş kakış gezdiği sokaklarda sadece on dört kişiye rastladım.

Kostantiniyye tarafında, Haliç köprüsünün yakınlarında Ermeni arkadaşlarımdan birine rastladım; dediği: "Bu tarafa gelme, ölülerden kurtulmaya çalışıyorum ama nafile."

Eylül ayının ilk günü yeni vakaların sayısında gözle görülür azalma oldu, nöbetler hafiflemişti. Hastalık kuvvetten düşüyordu. Kasvetli hava her gün yavaş yavaş dağılıyordu. Felaket bir yangın binlerce kişiyi evsiz bırakmamış olsaydı, ortalık bayram yerine dönerdi.

Yangın, daha çok Müslüman mahallerinde olmak üzere, Haliç'ten Marmara Denizi'ne kadar yayıldı ve hiddeti karşısında hiç bir şey duramadı.

Bu felaketler son bulunca memlekete aşağıdaki mektubu gönderdim. Bu mektup o sıralar bir hayli yayınlanmıştır ve bir sürü tecrübenin neticelerini içerdiğinden muhafaza edilmesinde fayda olabilir.

"Korkunç taarruzunu tamamlayıp kısa bir müddet evvel terk eden kolera Avrupa'ya yöneldi ve muhtemelen bir yaz daha geçmeden Atlantik'i de geçer.

"Allah'ın inayetiyle bu hastalığa karşı tecrübe sahibi olduğumdan ve Kostantiniyye'yi istila ederken her türlü biçimini ve her safhasını gördüğümden, Amerika'daki arkadaşlarıma kaygılarını giderecek yahut faydalı olabilecek bazı tavsiyelerde bulunmak istiyorum.

"Öncelikle; kolera kapıyı çalınca her aile, doktoru beklemeden bu hastalıkla başa çıkabilmeyi öğrenmelidir. Bu hastalık işini öyle ustaca görür ki, doktoru beklerken iş işten geçmiş olur."

"İkinci olarak; koleraya hazırlıklı olursanız gelmez. Sanırım kolera kadar kesin kaçınılabilecek başka bir hastalık yoktur. Fakat bazı koşullar yahut ev halkından birinin ihmali hastalığa davetiye çıkarabilir ve düello kaçınılmaz olur. Bu ise büyük ihtimal

gece vakti olur, doktorunuz başka bir yerden çağrılmıştır, bu halde hastalıkla kendiniz başa çıkabilmelisiniz, yoksa netice felaket olur.

"Üçüncü olarak; *Bulaşma Sebepleri.* Şahsen en az yüz vakayı tetkik ettim ve bu vakaların dörtte üçünün yanlış beslenme ve sarhoş edici içeceklere ya da ikisine birden bağlı olduğunu gördüm. Bunun dışında yeterli terleyememe de bir hayli tesirli. Güçlü, sağlıklı, mutedil, çalışkan bir adam ağır koleraya yakalanmış ve kurtulmuştu. Bunun sebebini merak ettim, yeme içmesine dikkat etmiş, sarhoş edici bir şey kullanmamış. Evi iyi bir muhitteydi. Fakat bir kaç saat sıkı çalışmanın ve bol bol terlemenin ardından adeti olduğu üzere serin akşam rüzgârı esen pencerenin tam karşısında uyuyormuş. Başka bir sebep de içme, yani terli ve susuzken bol bol soğuk su içmek. Aşırı yorgunluk, aşırı kaygı, korku, bütün bunlar hastalığı tetikleyici şeyler arasındadır. Eğer biri tüm bunlardan sakınabilir ve gerektiği gibi tedbir alırsa, kuyruklu yıldız çarpma ihtimali neyse, o kişinin koleraya yakalanma ihtimali de o denli olur.

"Dördüncü olarak: Hastalığın Belirtileri -Kolera bir yere hakim olduğunda, neredeyse herkes az ya da çok sindirim rahatsızlığı çeker. Bu, şüphesiz, kısmen, hayal ürünüdür. En ufak değişikliğe karşı hassaslaşılır ve bu vaziyet önemsiz işlerin ciddiye alınmasına sebep olur. Hiç kimse bunların tamamından azade değildir.

Fakat ishalin başlaması ağrısız ve hafif olsa da, çatışmanın ilerlediğine alamettir. Başta, Asya kolerası tek bir niteliğini göstermez. Fakat buna aldanmayın. O koleradır. Birazcık bekleyin, mücadele için zaman tanıyın, kendi kendinize 'çok iyi hissediyorum, birazdan geçer' deyin. Çok geçmeden beyhude budalalık ettiğinize pişman olacaksınız. Bu durumda intihar eden çok kişi gördüm.

"Bazen, nadir olsa da hastalık kusmayla devam eder. Fakat nasıl devam ederse etsin dayanmak gerekir. Bir kaç saat içinde hasta

çökebilir. Hastanın elleri ve ayakları buz keser, morarır, çehresi gerilir, kaygılı görünür, kederlenir, vurdumduymaz bir haleti ruhiyeye bürünür, bu arada canı çekilip giderken ölümcül bir huzursuzluk ve hiddetli bir susuzluk hastayı ıstıraba sürüklemektedir. Hasta aklını kaçırmaz fakat fiziki kuvvetlerle birlikte bütün sosyal ve ahlaki hislerinin hayret verici bir şekilde çekilip gittiği görülür. Hasta öleceğini bilir ama bu duruma zerre aldırış etmez.

"Ender görülse de, bazı vakalarda ishal bir yahut iki gün sürer ve vurdumduymaz adam ihmalkârlık eder, sonra birden çöküverir, doktoru çağırtır ve doktor gelene kadar, 'ahmakların öldüğü gibi ölür.' [Alonzo Potter, 1858]

"1. Başlangıç Safhasındaki İshalin Durdurulması. -1848 yılında ve 1855 yılında tekrar kullandığım, fevkalade başarılı olan, binlerce insan tarafından faydalanılan terkip, bu salgın esnasında hastalığın daha ani ve şiddetle saldırmasına rağmen tesiri ve fevkalade güvenli olmasıyla şöhret kazanmıştı. Bu terkipte şunlar bulunur:

1 parça Afyonruhu,
1 parça Kâfur ruhu,
1 parça Ravent Tentürü.

Yetişkinler için bir küp şeker üzerine otuz damla ishali umumiyetle dizginler. Fakat ishalin nüksetmesine mani olmak için, tek gereken özenli bir diyet ise, ilacın azalan dozlarda—yirmi beş, yirmi, on beş, on, dokuz—her dört saatte bir alınmasına dikkat edilmelidir. (Bu karışım Terkip No. 1 olarak adlandırılmıştır.)

"İlk dozun ishali tutmaması durumunda, bağırsakların her hareketlenmesinde otuz beş, kırk, kırk beş, altmış şeklinde dozlar artırılır. İshal devam ederken alınan yüksek dozlar bir zarar vermez. İshal dizginlendiği zaman dikkat edilmelidir. Zamanında müdahale edilip de dizginlenmeyen bir ishal vakasına rastlamadım, fakat ilerlemiş bazı vakalarda, bilhassa nükseden vakalarda hiçbir

şey fayda etmedi. Bu durum görülür görülmez her zaman şu yolu takip ettim: Enjeksiyon için, bir çay bardağı kaynatılmış nişastaya bir çay kaşığı dolusu afyonruhu ekleyip karıştırın. Bağırsakların her hareketinde bu karışımın üçte birini verin. Doktorun biri tarafından umutsuz görülen bir vakada ishali, bir çay kaşığı afyonruhu içerikli olmak üzere sekizinci iğneye kadar durduramadım.

Hasta düzeldi ve tam sağlığına kavuştu. Aynı zamanda her defasında birkaç damla afyon ruhu ve kâfurla birlikte tebeşir de kullandım. Fakat hangi yol seçilirse seçilsin, devam edilmelidir yoksa hasta kaybedilir.

" 2. *Harda Lapası.* -Bu terkip karın boşluğuna tatbik edilmeli ve deri iyice kızarana dek tutulmalıdır.

" 3. Hasta, kendini ne kadar iyi hissederse etsin, kafi derecede istirahata azami dikkat göstermelidir. Sakince sırt üstü yatmak mücadelenin neredeyse yarısıdır. O pozisyonda düşman üzerinize ateş açar, fakat ayağa kalktığınız an vurulursunuz.

"Hastalık ishal halinde nüksederse bu talimatların takip edilmesi dizginlenmesine yeter."

"4. Fakat nöbet daha şiddetli ise ve kusma yahut kusmayla birlikte dışkı bırakma da varsa, belki kramp ve kalın bağırsak sancısı, kolay referans için Terkip No 2 adını verdiğimiz müteakip terkip çok daha tesirlidir ve her zaman faydalanılmalıdır. Misyonerlerden Messra Long, Trowbrige ve Washburn bu terkibi bir çok vakada kullanmış ve harikulâde netice almışlardır. Bu terkip şunlardan oluşur;

1 parça Afyonruhu,

1 parça Kırmızı Biber,

1 parça Zencefil Tentürü,

1 parça Kakule Tohumu Tentürü.

(Bulunması kolaysa, sonuncunun yerine kâfurlu tentür kullanılabilir). Doz az suya otuz ila kırk damla yahut yarım çay kaşığı şeklinde hazırlanmalı ve vakanın aciliyetine göre artırarak tatbik edilmelidir. İlk dozun dışarı atılması ihtimaline karşı ikinci doz hazır bulundurulmalı ve kusma sona erdikten sonra derhal verilmelidir. Bu son kolera istilası sırasında hepimiz en fazla üçüncü dozda kusmayı kontrol altına aldık. Gene de durumun gerektirdiği zamanlarda karın boşluğuna, bağırsaklara, baldırlara, ayaklara vs. mütemadiyen hardal lapası tatbik ettik.

"*Çökme.*-Çökme hastalığın daha ileri safhasıdır. Hastanın vücudundan hayati kuvvetlerin yavaş yavaş çekilmesine işaret eder. Bir vakanın ne zaman umutsuz bir hal aldığını söylemesi güçtür. Belirli bir safhada, hastanın bedeni keskin bir koku yaymaya başlar, ki ben buna ölüm kokusu diyorum, çünkü bundan sonra iyileşen birine rastlamadım. Bu tür vakalarla defalarca saatler boyu uğraştımsa da hiç birinde kalıcı bir netice alamadım. Fakat morarma, soğuk uzuvlar, göz çukuruna gömülmüş gözler, zayıflayan nabız vakanın umutsuz olduğunu göstermez. Son salgında görülen buna benzer vakalarda iyileşme görülmüştür. İkinci karışıma ilaveten, konyak (her yarım saatte bir çorba kaşığı), hastanın etrafına, özellikle de kol ve bacaklarının yanına yerleştirilmiş sıcak su şişeleri, hardal yakısı ve ovuşturma da umumiyetle bir yahut iki saat içinde fevkalade sonuçlar verir.

"*Yıkılma* durumunda, aralıklarla konyak verilmesi çok mühimdir. Kıymetli bir şahsiyeti diğer tedbirlerle birlikte, bütün gece konyak vererek kurtardığımı biliyorum. Sabah saat yedide hasta uykuya daldı ve hayatı kurtuldu."

"*Susuzluk.* -Bu ve bütün ilerlemiş vakalarda, susuzluk derin ıstırap yaratır. Hasta suya hasrettir ve bu hasretini giderdikçe en kötü belirtilerin nüksetmesi katidir. En emin yol yakarışlara

kulak asmayacak sadık bir dostun yahut refakatçinin yardımıdır. Gerçi bu ıstırap emniyetli bir şekilde hafifletilebilir ve dayanılabilir bir hale getirilebilir. Sık gargara ve ağzın yıkanması rahatlatıcı olur. Hastanın boğazını ıslatması için sık sık bir kaşık akasya sakızı suyu yahut papatya çayı içirilebilir. Bir İngiliz terkibi olan "Sydenham'ın beyaz özütü" de az miktarlar halinde ve sık sık hem içecek, hem besleyici olarak verilebilir. Bir ya da iki gün içinde susuzluk ıstırabı dinecektir. Susuzluk hastaların çoğunluğunda yirmi dört saatten fazla şiddetli olmamıştır.

"Beslenme. -Pirinç suyu, ararot, Sydenham beyaz özütü, kabuk suyu, papatya çayı hastalığın dizginlenmesini müteakip bir ya da iki gün en münasip malzemelerdir. Papatya çayı midenin ahengine kavuşturulmasında hususiyetle önemlidir.

"Tifo Ateşi. -Tüm ciddi vakaların ardından bir kaç gün süren bir tifo hali müşahede edilir; bunda korkulacak bir şey yoktur. Ölümcül olduğu durumlar pek enderdir. Sabır ve itinalı bakımla üstesinden gelinir. En büyük tehlike ise istendiği zaman su içilmesidir. Bir hasta çöküyor gibi görüldüğünde birazcık konyak ve su ya da ararot ve konyak hastayı canlandırır. Koleranın bu berbat ziyareti boyunca kendimizi, Terkip No. 1, Terkip No. 2 (kusma vb. için), bir kaç gram hardal, bir şişe konyak ve bir kese akasya sakızı, bir kese papatya çiçeğiyle dolu çantamızla muntazaman kuşanmış ve hazırlıklı görüyorduk.

"Bu tedavinin şahsıma ait olduğunu iddia etmiyorum. Bu yöntemi ehil ve tecrübeli hekimlerin tavsiyelerinden derledim. Etrafımda yaşayan bir sürü fakir ailenin tek hekimi olduğumdan hekimler tarafından tavsiye edilen türlü tedavileri denedim, fakat hiç birinin yukarıda bahsedilen tedaviden daha tesirli olmadığını gördüm. Bu son kolera sırasında, herhangi bir tedavinin bunun kadar başarılı olduğunu söyleyemem." (Kostantiniyye, Eylül, 1865.)

Terkip No. 1'i 1838 yılında Worcester'lı saygıdeğer A. D. F. Foster'dan, aile hekimi Dr. Green'den aldım. No. 2 Hindistan'da uzun yıllar tecrübe kazanmış İngiliz bir hekim tarafından tavsiye edildi. Yukarıdaki mektup bu ülkede bir hayli yayılmıştır, bu sebeple bir sürü teşekkür mektubu aldım ve bir çok kişi hastalıktan kurtuluşunu bu mektuba hamletmiştir. Bu yazılı ve sözlü takdirler çok uzaklardan, ta Florida'dan, Alabama'dan, Brezilya'dan, Mississippi'den, Tuna'dan ve Nil'den gelmiştir.

Koleranın bulaşıcılığına gelince, biz hep onun bulaşıcı olmadığı inancına dayanarak hareket ettik. Şimdi Robert Kolej'in başkanı olan saygıdeğer Dr. Washburn; o sıralar Bulgar misyonundan ve şimdilerde Robert Kolej'den saygıdeğer Dr. Long; Antep Koleji'nden saygıdeğer bay Trowbridge ve saygıdeğer Dr. Pratt, hepsi birden bu işe çekinmeden el atmışlardır. Her gün hastalığın, ölümün ve can verenlerin mesken tuttuğu en pis muhitleri ziyaret etmişler, ölümün iğrenç kokusuyla dolu havayı teneffüs etmişler ve hepsi birden altı haftalık savaştan selametle çıkmışlardır. Her türden tedbire başvurmuşlar, kendilerinde gördükleri belirtileri tetkik etmişler ve ilk taarruzu geri püskürtmüşlerdir.

Ancak, bir hususa dikkat çekmek icap ediyor. Hastalıklı birinin giysilerini ve yatağını yıkayanların ciddi ve umumiyetle ölümcül bir taarruzdan kurtulabildiğine şahit olmadık. Bu türden eşyalar önce kaynatılmalı ve buharın teneffüs edilmemesine dikkat edilmelidir, bundan sonra çamaşırlar temiz suda durulanmalı ve çitilenmeden kurumaya bırakılmalıdır. Bu elle yıkama işinde tuhaf bir emilim hadisesi gerçekleşmektedir.

Vebada olduğu gibi kolerada da en çok ıstırap çekenler Müslümanlar ve Yahudilerdi; Yahudiler pislikleri, Müslümanlar ise kadercilikleri sebebiyle. Pislik ve kadercilik bu düşmanın en yakın dostlarıdır.

Samimi bir Türk komşum vardı. Koleranın en şiddetli döneminde bu komşum akşam yemeği için usul usul hıyar hazırlıyormuş. Yunan komşusu bu adamcağıza, "Osman Efendi" diye seslendikten sonra, "o yiyeceğin yasak olduğunu ve hükümetin bütün hıyar bağlarının yok edilmesini ferman ettiğini bilmiyor musun?" demiş. Osman Efendi'nin cevabı ise, "Bana ne" olmuş. "Yazılan yazılmıştır (Levh-i Mahfuz). Canım çekiyor ve yiyeceğim" diye de eklemiş. Osman Efendi o gece sessiz sedasız ölmüş. Sonradan Yunan komşu adamı ikaz ettiğini ve aldığı cevabı bana anlattı.

Türkiye'de hayatı tehdit eden bir başka düşman ise sıtmadır. Bütün vadileri sıtmalıdır, bilhassa yabancılar için. Nehirleri, dereleri ve gölleri bu gizli düşmanı her tarafa yayar. Yabancılar umumiyetle tehlikeyi umursamazlar, tecrübeyle derslerini bir güzel alana dek. Yoluna çıkan bir çok misyonerin canını almıştır. İskoç misyoner saygıdeğer Dr. K. bir Çerkes göçmen kolonisinin civarında İskoç misyonerler kolonisi için uygun bir yer aramak üzere gelmişti. Aklındaki yer hususunda kendisini uyardım. Niyetimden şüphe etti. Orayı ziyaret edeceğim diye tutturdu. İki üç hafta içinde Kostantiniyye'ye döndü ve orada öldü.

Yerliler bundan daha az etkilenmekle birlikte ıstırapları daha hafif değildi. İç kesimden gelen bir çok öğrencimiz farklı bir iklime ve yaşam biçimine girildiğinde kuvvet kazanan zehri beraberlerinde taşıyordu. Bunların bazıları ilerlemiş vakalardır ve başa çıkması zordur. Karaciğer büyür ve tembelleşir.

Bir çok vakada kininin ancak geçici etkisi olmuştur.

Son on yıl içinde bu vakalardan binlercesine hastanede bizzat bakmış bir Yunan hekimden yardım istedim. Hekim bana birazdan arz edeceğim talimatları verdi. Geçen yirmi yıl içinde bunları herhalde yüzlerce vakada uygulamışımdır ve bu yöntem

şahane sonuçlar vermiştir. Bu nedenle burada da bahsetmekte fayda görüyorum.

1. İki ölçek [0.065 gr.] potasyum antimonil tartarat alın ve bir bardak suya karıştırın. Her sabah uyanınca bu suyun üçte birini için. İlk sabah kusturucu bir tesir gösterecektir, öyle olmazsa doz yetersizdir ve bir ölçek daha denenmelidir. İkinci ve üçüncü sabah tesiri zayıflayacaktır.
2. Her biri üç ölçek olmak üzere on iki kinin hapı hazırlayın. Her sabah uyanınca, on beş dakika arayla, bunlardan dört tane alın.
3. Bir hafta boyunca kinini, on, dokuz, sekiz, yedi, altı, beş, dört tane olmak üzere azalan dozlarda alın, bundan sonra kinini kesin, on beş gün her öğünden önce beş ila on ölçek demir karbonat alın. Hafif fakat besleyici gıdalar tüketin, çorba, haşlanmış koyun eti vb.

Bu tedavi usulünün felsefesi ne olursa olsun, Balıklı hastanesinde yıllarca tatbik edilen ve muazzam başarılı olan bir yöntemdir.

New York, Beşinci Bulvar sakini Saygıdeğer Joshua Jones, doğu sıtmasının gücünü ve bu tedavi usulünün tesirine şahitlik edebilir.

Sıtma mevsiminde seyahate çıkanlar, her ne kadar hoş olsa da, akşam rüzgarına maruz kalmamaya dikkat etmelidir. Az meyve yemeli ve her bir öğünden evvel bir ölçek kinin almalıdırlar. Herhangi bir bitkinlik yahut üşütme bu zehrin taarruza geçmesine fırsat verir. Her yıl, bir çok genç seyyah bu tedbirlerin ne derece lüzumlu olduğunu biraz geç öğrenmektedirler.

BÖLÜM 21
MUHAMMEDİ KANUNLAR

En itibarlılarından en az yetkinlerine kadar, bir çok mecmuada Osmanlı imparatorluğunun "Kur'an"dan başka kanunu olmadığı sık sık yazılır.

Bir hayli meşhur bir yazar, "Bir din adamı tarafından icra edilen Kur'an'ın, imparatorluğun biricik yasası" olduğunu yazar. Bu neviden iddiaların sayısı öyle çoktur ki, İngiliz dilinde literatürün büyük bir kısmını teşkil etmekte, bizi doğulu okuyucuların hayretine ve küçük görmesine sebep olmaktadır.

On iki buçuk asır önce, Hz. Muhammed'in sözlerinin müminler tarafından tek yasa olarak addedilmesi Kur'an'ın Türklerin tek yasası olduğunu kanıtlamaz. Kur'an'ı dikkatle okuyan herkes onun ancak küçük bir kısmının yasalar halinde benimsendiğini ve Sarazenler[17], Mağribiler[18] ve Türkler gibi muazzam ve güçlü imparatorlukların ihtiyaçlarına kısa surelerin kafi gelmeyeceğini görür.

Şeriat hükümleri, zamanın ve koşulların değişmesiyle birlikte, bir taraftan kaybederek, bir yandan kazanarak, tedrici ilavelerle gelişmiştir.

Hz. Muhammed'in ilk halifeleri, yüce peygamberin itibarına dayanarak Kur'an'ın ayetlerini peygamberin "sözlü yasalar"ı ile

17 Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçılar kendilerini batı olarak lanse etmiş ve Müslümanlara bu adı takmıştır. Genel olarak Hıristiyan olmayan anlamına gelir. Ama kullanımı kafirden ötedir. (Editör)

18 Mısır'ın batısındaki kuzey afrika halklarından olan kişiler için kullanılır.(Editör)

desteklemişlerdir.[19] İmparatorluk büyüdükçe, Kur'an'da karşılığı bulunamayan sayısız vaka ortaya çıkmıştır: Fakat her ihtiyacı karşılayan peygamberin sözleri kaleme alınmış ve böylece Hz. Muhammed'in yasaları çağdan çağa gelişmiştir.

Bir müddet sonra bu gelenekler üç sınıfa ayrıldı. Öncelikle, doğrudan peygamberin ağzından çıkanlar; ifadeleri, izahatları, tavsiyeleri ve sözlü yasaları.

İkinci olarak, amelleri, işleri, davranışları, uygulamaları.

Üçüncü olarak, sükutu.

Ellerinin altında böyle sınırsız kaynak varken maharetli ve eğitimli Serazenlerin Kur'an'ın her şeyi apaçık bildirmemesinden pişmanlık duymalarına gerek yoktu.

Fakat gelenek, bir kez kendisine sığınılınca, idare edilemez bir otorite haline geldi. Yazarlar çoğaldı. Herkes bir söze, bir amele yahut sükuta dayanarak kendine göre bir adet edindi. Her kuşak bir öncekine katkıda bulundu; sonunda çatışan geleneklerin otoritesinin ayırt edilmesi lüzumlu oldu. Serazen zihniyeti hiçbir zaman çelişkilerle pek meşgul olmamıştır. Fakat kanunların gücüne talip olan gelenekler birbirleriyle çatıştığında iki taraflı bir hükme varmakta zorlanan vicdanlı hakimin zihnini rahatlatacak bir teori bulunması gerekir.

Bu nedenle karma karışık gelenekler ağı Müslüman fıkıhçılar tarafından dört kısma bölünmüştür.

1. İslam'ın ilk üç asrında halk arasında meşhur ve güvenilir hükümler.
2. Birinci asırda az bilinen fakat müteakip iki asırda öğretilen sözlü hükümler.

19 Yahudi Talmud'u da benzer bir şekilde gelişmiştir.

3. Birinci asırda ve müteakip iki asırda da az bilinen hususi hükümler.
4. Küçük geleneklerden doğan hükümler.

Bu gelenekler deryasına dalanlar arasında çok saygın altı yazar vardır ki zatların kitaplarından "Kütüb-i Sitte" adıyla bahsedilir. Bu kitapların vakalara ait en sağlam yorumları ve kararları içerdiğine ve geleneğin en kutsal bölümünü teşkil ettiklerine inanılır. Muhammedi kanunlar söz konusu olduğunda Kur'an birinci kaynaksa, bunlar ikincidir.

Üçüncüsü de gelenektir. Fakat bunlar dört büyük halifeden ve İslam'ın baş tilmizlerinden gelir. Orijinal kaynaklara inen bir hakimi bu üçüncü kısımda engin bir kaynak bekler.

Dördüncü hükümler kısmı ise ilk asırlarda şeriatın tefsircileri olan meşhur imamlara aittir. Muhammedi kanunları öğrenmek isteyen bir talebenin ciltler dolusu Arapça kitaplar okyanusuna dalması icap eder.

Devamlı surette genişleyen ve bizim anayasamıza benzeyen bir beşincisi vardır ki, bunlara da "fetvalar", yani Şeyhül İslam'a danışılan meselelerde verilen resmi hükümlerdir. Fetvalar kabul görmüş otoritelerden doğan, beş gruba ayrılır; bu fetvalar 1631, 1686, 1687, 1703, 1730 yıllarında verilmiştir. Bunlar şeriatın yorumları olarak görülür ve hiçbir Müslüman hakim bu fetvalara muhalif bir hükme varamaz; meğer ki hükmünü destekleyen başka bir fetva bulamasın. İtiraf etmelidir ki doğu hakimleri böylesi meseleleri idare etme işinde Batılı hakimlerden geri kalmazlar. Üstelik her türlü güçlüğe karşı da yılmazlar.

Osmanlılar tarafından tatbik edildiği haliyle âdetin pozitif kanunlarla eşit tesire sahip olmaları her zaman Muhammedî kanunların çok kullanışlı bir prensibi olarak görülmüştür ve umumiyetle de âdet üstündür. Bir şehirdeki, yahut ilçedeki yerel adetler dahi

dikkate alınır ve imparatorluk yahut valiliğe ait bir çok kararname yerleşik adetlerle çelişmeleri sebebiyle göz ardı edilir. Sadece yerel olan bir âdete karşı en yüksek devlet memurlarının bile elinden bir şey gelmediği pek çok vaka vardır. Doğu aklı ve kalbi âdeti kutsal kabul eder. Vakaya göre "Bu bizim geleneğimizden değildir" yahut, "Bu bizim geleneğimizdendir" ifadesi hukukta ve mantıkta her türlü çelişkiyi halleder.

Bu engin Arap kanunlarını Serazenlerden miras alan Osmanlı sultanları engin hükümler karşısında hayrete düşmüştür. Fatih Sultan Mehmet, Kostantiniyye'yi fethinden sonra, en alim hocası Molla Hüsrev'den bu Serazen hazinesinden hükümdarlık için bir kanunname hazırlamasını istemiş.

Muhammedi yasaların imbikten süzülmüş, en halis ve en kıymetli kısımlarını içerdiğinden Molla Hüsrev'in eserine "İnci," [Dürer-ül-Hükkâm fî Şerh-i Gurer-il-Ahkâm, 1472-1478. Dürer Osmanlıca'da büyük inciler anlamına gelmektedir] denilmiş.

1520 ila 1556 yılları arasında saltanat süren Muhteşem Süleyman döneminde İbrahim Halebi işi yeniden ele almış ve eseri o zamandan bu zamana dek Müslüman dünyasına yetmiştir. İbrahim Halebi bu eserine Mülteka el-Ebhur, yani sultanının muazzam hükümdarlığının ihtiyaç duyabileceği bütün kanunların toplandığı engin kaynak anlamında "Denizlerin Kavuşması" adını koymuştur. Bu kitap hemen hükümdarlığın yasası haline gelmiştir. Türkçe'ye tercüme edilmiş ve çoğaltılması için binlerce katip çalıştırılmıştır. Orijinal kaynaklara erişimi olmayan ve sıklıkla Arapçaları bunlardan faydalanacak derecede yeterli olmayan, kadılar ve yüksek hakimler artık imparatorluğun kanunlarını kendi dillerinde okuyabilecekti. Sultanların en seçkini, halifenin iznine de mazhar olan bu kanunname bütün Müslüman topraklarında kabul gördü.

Bu kanunname bir çok alt bölüme ayrılmış beş kitaptan oluşur.

D'Ohsson, ki Avrupa dünyası bu kanunname hakkında bilgisini, onun dev eseri "Le Tableau L'Empire Othoman"a borçludur. Eserin tamamını, tekrar eden kısımlarını elinden geldiğince süzerek beş bölüm halinde düzenlemiş, fakat eserin özünü tam vermiştir. "Bu kanunname imparatorluk çapında riayet edilen neredeyse biricik kanun kitabıdır. Bu kitap tüm ibadetlerle birlikte, tüm yasaları da içerir: medeni, cezai, ahlaki, siyasi, askeri, adli, mali, tasarruflar ve zirai."

Umumi yasanın D'Ohsson tarafından sunulan ilk bölümü dini hükümlere aittir. Bu bölümle ilgili olarak sadece bir kaç anahtar hakikati göstermeye çalışacağız. Bu bölüm üç ana kısma ayrılmıştır: Akaid, ibadet ve ahlak.

İlk bölüm Osman[20] Nesefi'nin bazı yorumlarını içeren elli yedi makaleden teşekkül etmiştir ve Muhammedi itikadın eşsiz beyanı olarak görülmüş ve bütün Müslüman ilahiyat okullarında okutulmuştur.

İlk makale bilginin temel prensiplerini ve kaynaklarını ve dünyanın yaratılışını anlatır.

İkincisi ise, dünyanın yaratıcısının Allah olduğunu; yani: "O tek, ezeli ve ebedidir, o hayat sahibidir, her şeyi bilen, her yeri kuşatan, her şeyi görendir, irade ve fiil sahibidir; O yarattıklarının hiç birine benzemez [Muhalefetü'n li'l-Havâdis], O'nun hudutları yoktur, tektir, çünkü O cisim değildir; O kendi kendine vardır [Kıyam Bi-nefsihî], ne bir soydan gelmiştir ne de bir yere aittir; O zamandan ve mekandan münezzehtir; O zatı ve sıfatlarıyla emsalsizdir. Allah ilim, kudret, hayat, idrak, irade, nazar, yapma, yaratma ve kelam sahibidir.

20 Yazar Osman ismini sehven yazmış olmalı. Doğrusu Ömer olacak.(Editor)

Bu kelam ezeli ve ebedidir, hurufata ve sedaya muhtaç değildir ve susmaya zıd sıfattır."

Üçüncü makale: "Kur'an-ı Kerim Allah kelamıdır. O kalplerimizdeki sahifelere nakşedilmiştir, onu dilimizle okur, kulaklarımızla işitiriz, fakat bu ancak sözün sesidir, kelamın kendisi değil, ki o yaratılmamıştır ve kendi kendine kaimdir! "

Bu iki makalede Muhammedi itikada ait iki kuvvetli noktayı görüyoruz: Tek Allah'a iman ve O'nun ezeli ve ebedi kelamı olan Kur'an-ı Kerim'e iman. Kur'an-ı Kerim aynı zamanda Kitab, Allah'ın Kitabı, Kelâm-ı Kadîm, Kelâmullah gibi adlarla da bilinir. Müslümanların umumiyeti, Kur'an'ın "korunmuş levha"dan [Lehv-i Mahfuz] gelen ilahi emirlerden müteşekkil olduğunu ve kısımlar halinde peygambere vahiy edildiğine inanırlar. Kur'an yüz on dört sure, altı bin altı yüz altmış altı ayettir.

Yirmi ikinci yazıda, tayin edilmiş kaderle [Takdir-i İlahi] birlikte özgür irade kuvvetle vurgulanır. Burada Takdir-i İlahi sadece ruhani durumumuzla ilgilidir ve ahlaki, ferdi ve siyasi hallerde tüm insanlar serbesttir. İnsanı hür kılan bu yoruma rağmen Müslümanlar yalın haliyle kadere inanırlar.

Peygamberlerden bahseden 23.-25. yazılarda, Hz. Muhammed'in son ve en üstün peygamber olduğu, Hz. İsa'nın ondan evvel gelen peygamberlerin en üstünü olduğu ve mucize eseri babasız olarak, sıklıkla Hz. Musa'nın kız kardeşiyle karıştırılan, iffetli Hz. Meryem'den doğduğu ve Hz. İsa'ya "Ruhullah" denildiği bildirilir. Hz. Meryem'in lekesiz doğumuna Müslümanlar tarafından da inanılır ve ilk olarak onlar tarafından dile getirilmiştir.

33.—37. makaleler halifeden, Müslümanların hakiminden, bahseder. Halife imam olmalıdır ve Cuma günleri namaz kıldırmalıdır ve Kureyş soyundan gelmelidir. Sonradan eskiyen bu hükme

muhalif olarak Tatar ırkından olan Türk sultanı umumi halife olarak kabul görmüştür.

52. yazı dini bir hükmün izahına ayrılmıştır. Bu makale, "Gelecek ve gayb hususunda kahinlerin kehanetlerine inanmak kafirlik alametidir" şeklinde devam eder. Kehanetin ve büyücülüğün her çeşidinin yasaklandığı bu hükmün aksine, Müslüman dünyası ve Doğu Hristiyan alemi ne yazık ki üzücü derecede bu türden batıl inançlara boğulmuştur. D'Ohsson bu makaleye büyüler ve batıl itikatlarla ilgili elli altı sayfalık bir bölüm ilave etmiştir.

53. yazı hiçliğin ya da olmayan şeyin hiç olduğuna; 54. yazı duaların ve sadakaların ölenlere fayda edeceğine; 55. yazı Allah'ın duaları işittiğine; 56. yazı aralarında Meryem oğlu Hz. İsa'nın yer yüzüne inişinin ve güneşin batıdan doğmasının da bulunduğu kıyamet alametlerine; 57. yazı da ilahiyatçıların şaşırmaktan münezzeh olmamalarına ayrılmıştır.

Dini hükümlerin ikinci kısmı ibadetlere dairdir. Yahudi karakterine en açık biçimde bu bölümde rastlanır. Farisiler gıdaların, içeceklerin ve bedenin temizliği konusunda asla daha hassas olmamışlardır. İbadet edilmeden önce her türlü kirlilikten arınmak için abdest alınmalıdır. Birinin bir namazdan diğerine temiz kalması pek muhtemel olmadığından her namazdan önce abdest alınması şarttır. Abdest muazzam bir kesinlikle tarif edilmiştir ve alınırken herhangi bir hata yapılırsa tazelenmesi gerekir. Namaza ait kaideler ise abdeste nazaran çok daha külfetlidir.

Bir çok farklı namaz bulunur ve hepsinin de tam bir doğruluk ve dikkatle ifa edilmesi mecburidir. Günde beş kez kılınması farz olan namazlar vardır. Bir de kendilerine has kılınış usulleri bulunan Ramazan ayına, yedi mübarek geceye, kuraklığa, kıtlığa, hastalıklara, cenazelere, cihada, evliliğe ve daha bir çok duruma mahsus namazlar vardır; en ufak bir hata namazı bozar. Bu

durumda namaz kılan kişi namazını iade eder. Namaz ibadetinde okunanlar, tekrar eden bölümleri hariç tutulmuş halde, şu şekildedir. Bazı kısımlar üç, altı hatta dokuz kez tekrarlanır.

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka ilah yoktur. Övgüye ancak Sen layıksın. Sana sığındım Ya Rab. Yalnız Sana ibadet ederim ve Seni tesbih ederim, Sen'den başka ilah yoktur. Taşlanmış şeytan'dan[21] Sana sığınırım. Merhametli ve bağışlayıcı Allah'a hamd olsun. O kıyamet gününün sahibidir. Allah'ım ancak Senin için ibadet ederiz ve Senden yardım dileriz. Bizi selamete erdir, bizi sevdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil. Ya Rab, Seni tesbih edenleri işit. Hamdolsun Sana Ya Rab. Ya Rab, Muhammed'e ve onun nesline salat ve selam eyle, İbrahim ve İbrahim'in nesline eylediğin gibi, Muhammed'in ümmetine rahmet et, İbrahim ve İbrahim'in ümmetine ettiğin gibi. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin."

Her bir rekatta bunlar okunur ve daha kısa salâtlar her harekette üç, altı veya dokuz kez tekrarlanır. İki rekatın yahut dört veya altı rekatın sonunda namaz kılan kişi namazını kelime-i şahadetle tamamlar, sağ ve sol omuzundaki melekleri hatırlayarak, "Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun" der. Bu ibadetin günde beş kez yapılması gerekir.

Müslümanlar namazı Allah'a ibadet ve hamd için kılarlar ve namazda dünyevi isteklere yer verilmez. Hayatta muvaffak olunca kılınan hususi namazlar da vardır.

Bu ibadetle alakalı hükümler içinde ölenlerin defnedilmesi, fakirlere yardım etmek üzere ziynet eşyalarının ve ticari malların

21 Şeytan—bu şekilde tabir edilmiştir çünkü bazılarına göre her namaz Şeytan'a fırlatılmış bir taştır; bazılarına göre de hacıların İblis'i taşlamasından böyle denilmiştir.

bir kısmının zekat olarak verilmesi, *vakıf*ların yahut camilere yardım için kurulmuş dini müesseselerin idaresi de bulunur.

Oruçlar, ibadet için inziva ve huzur üzerine dört bölüm ayrılmıştır.

Hac ile ilgili yedi kısım bulunur ki bu kısımlarda haccın nasıl eda edileceği, kurbanlar ve kefaretlerle ilgili her mevzu en ince teferruatına dek izah edilmiştir. Mekke'ye, hacca gitmek bir Müslümanın yerine getirebileceği en şerefli amellerden biridir ve bu nedenle de hassas ve titizlikle ifa edilmesi icap eden bir ibadettir. Aksi takdirde ibadet zayi olur.

Dini hükümlerin üçüncü kısmı *Ahlak*'tır. Temiz olanlar ve temiz olmayanlar üzere gıdaların türleri, haram ve helal olmak üzere içeceklerden bahsedilir, şarap ve haşhaş katiyetle ve şiddetle men edilir. Bu hükümlere şimdilerde umumiyetle kullanılan tütün ve kahve de dahilmiş. Giysiler ve renkleri, ev eşyası, levazım hususunda tam bir sadelik istenir. İnsanın menfaatine olan ameller de izah edilmiştir: yardımseverlik, doğruluk, tevazu, cemiyete karşı yükümlülükler, adabı muaşerete riayet, temizlik.

Kumar, müzik, insana ait olsun hayvana ait olsun her türden suret ve Allah'ın adını saygısızca anmak yasaktır. Tüm Müslümanlara yeminin kutsallığı ve erdem vaaz edilir ve kötülüklerden sakınılması tembih edilir.

Son olarak hakimlerin karakterleri ve görevleri ele alınır. Bunların tamamının fıkıh ilmine vakıf olmaları ve Şeyhül İslamlıktan, Baş Müftülükten en alt kademeye dek, hakimliğin farklı mertebelerine uygun ilimleri öğrenmiş olmaları gerekir. Teorik olarak, her devlet memurunun eğitimli ve Doğu'nun ilimlerine vakıf olması gerekir. Sistemin en büyük hatası Batı'yı ihmal etmesidir. Yabancı dil öğrenmeye teşvik, başka devlet sistemlerini, tanıma yahut başka iktidarları tanımak yoktur. Osmanlı devleti ve halkı

her türden yabancı meseleye karşı kapalı kalmıştır. Genellikle, imparatorluğun dış ilişkiler bakımından vaziyetini mükemmelen itiraf edecek ve hatta Avrupa meselelerine dair derin malumata haiz az sayıda ehil adam bulunur. Fakat hem saltanatın hem de halkın içinde bulunduğu derin karanlık yüzünden acil bir tedavi aranmamış ve bir tarafı diğerine düşürme siyasetinde sergiledikleri emsalsiz maharete sadık kalmışlardır. Bu vaziyet artık son bulmak üzeredir ve yerine daha iyi bir sistem geçebilir.

Siyasi hükümler dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde saltanat ve haklarıyla birlikte dini hükümlerde bulunan bazı özel hususlar ele alınır. Müslümanların sultanı yetişkin, erkek ve mümin olmalıdır. Cuma namazlarını ve iki bayram namazını, peygamberin vekili ve baş imam olarak sultan kıldırmalıdır; onun yetkisi mutlaktır, aleni olarak İslam'ın emirlerini çiğnemedikçe asla sorgulanamaz. Kanunları o muhafaza etmelidir. "Her yeni kanun bir yeniliktir, her yenilik bir sapkınlıktır, her sapkınlık cehenneme götüren bir vasıtadır."

Fakat medeni meselelerde, imparatorluğun idaresinde, Sultan zamanın gerektirdiği değişiklikleri yapabilir.

Bu ise halifeler ve sultanlara kanunları diledikleri zaman ihmal etmelerine fırsat tanıyan büyük bir kapıyı aralamıştır.

Saltanattaki kişinin dokunulmazlığı mümkün olan en kuvvetli biçimde beyan edilmiştir; fakat yetmiş iki halifenin yedisi suikasta kurban gitmiş, beşi zehirlenmiş, on ikisi eşkıyalar tarafından katledilmiş ve başka bir çoğunun gözleri oyulmuş ve hapislerde çürümüştür.

Otuz dört Osmanlı sultanından dokuzu tahttan indirilmiş, bunların ikisinde kan dökülmemiştir. Yetmiş iki halifenin akıbeti feci bir ölüm olmuştur; her dört Osmanlı sultanından biri tahttan

indirilmiştir. Muhammedi yasalar biçim bakımından çok buyurgandır fakat bu hükümlerin infazında istikrarsızlıklar görülür.

Siyasi hükümlerin ikinci bölümü iktisadi meselelerle ilgilidir, fakat bu hükümler sonradan gelen hükümetler tarafından o kadar değiştirilmiştir ki neredeyse ilga edilmiş görülebilir.

Üçüncü bölüm Müslüman topraklarındaki yabancılarla ilgilidir. Misafirperverlik ve seçkinlik karışımıdır. Eski zamanda yabancılar Türkiye'de, on ikiden az olmak kaydıyla, ancak bir kaç ay kalabilirler ve kalacakları süre izin belgelerinde belirtilirdi. Daha fazla kaldığı takdirde misafirperverlik haklarından mahrum kalır ve reaya olarak vergilendirilir ve her bakımdan bir reaya muamelesi görürdü. Fakat Avrupa milletlerinin Bab-ı Aliyle irtibat kurmaya başlamasıyla birlikte Avrupalılar o kadar çok imtiyaza kavuşmuştur ki, ilgili hükümler neredeyse tamamen göz ardı edilir hale gelmiştir. Yabancılar Müslümanların bile sahip olmadığı bir çok hakka sahiptir. Bu haklar toplanmış, kısımlar halinde tertip edilmiş ve böylece bunlara "Kapitülasyonlar" denilmiştir. Son yüzyıl boyunca doğu siyasetinin çoğu bunlar üzerinde dönmüştür.

Siyasi hükümlerin dördüncü bölümü yabancı topraklardaki Müslümanlarla ilgilidir. Bu bölümde Müslümanların inançlarını korumaya ve şerefli tutmaya dair kurallar bildirilir. Müslümanların dini vecibelerini titizlikle yerine getirmeleri; ılımlı, adil, namuslu, zahit olmaları ve mümin olmayanlarla gereğinden fazla arkadaşlık etmemeleri tavsiye edilir. Bu hükümlerin çiğnenmesi durumunda kafir muamelesi görürler. Yabancılarla münasebetlere ilişkin hükümlere ılımlı yaklaşanların dayanakları ise "Şüphesiz, iman edenler(le) Yahudiler, Hristiyanlar ve sabiiler(den kim) Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve salih amellerde bulunursa, artık onların Allah katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır" ayetidir. Arap putperestlere de

hitap ettiği ve Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla pek az münasebeti olduğu unutulduğundan Kur'an çok kere yanlış anlaşılmıştır.

Siyasi hükümlerin bazı genel nitelikleri Osmanlı devletinde devam etmiş, fakat bunun dışında artık pek başvurulmaktadır.

Mülteka el-Ebhur, "Denizlerin Kavuşması"nın üçüncü bölümü askeri hükümleri içerir. Bu bölüm altı kısma ayrılmıştır: I. Cihat. II. Ganimetler. III. Esirler. IV. Fethedilen Ülkeler. V- İsyancılar. VI. Vergiye Tabi Olanlar.

"I. Yazı. 1. Savaş şüphesiz büyük bir şer ve insanlığa zulümdür, lakin bu şerden sakınmak umumiyetle mümkün değildir."

"(Yorum). İnsan ırkına ıstırap veren her şey, Allah'ın yarattıklarını harap eden her şey büyük bir beladır ve yüce peygamberimizin buyurduğu gibi, 'İnsanı Allah yaratmıştır' onu harap edene lanet olsun. Fakat bizim için cihadın manası Allah'ın kelamını yüceltmek, dini şereflendirmek ve siyasi şerleri gidermektir."

Sağlıklı ve akıl baliğ olan her erkek Müslüman silah kuşanmalıdır. Zenginler dahi sadece para vermekle değil canlarını feda etmekle yükümlüdürler. Cihada başlamadan önce, düşman dine davet edilerek savaştan sakınılmaya gayret edilir. Bu davetler reddedildiği zaman halife düşmandan vergi ödemesini ve muafiyet vergisini ödemesini ister. Savaş resmen ilan edilmeden ve önceden haber edilmeden harekete geçilemez. Savaşta ölenlerin hepsi şehit olur ve doğrudan cennete giderler.

Osmanlı sultanları savaş öncesi bu hükümler yerine Hristiyan kuvvetlerin âdetlerine riayet ederler. Ganimetlerle ilgili hükümler eskilere dayanır. Ele geçirilen her şey, mal, insan, arazi, meşru ganimettir. Sultan ganimetin beşte birini talep edebilir ve geri kalan askerlere dağıtılır, savaşa katılmayanlar eşit pay alırlar.

Savaş esirlerine gelince, bunların tamamı, esir düşmeden önce serbest olan Müslümanlar hariç, köle kılınır. Hakiki bir Müslümanın

hürriyetinden mahrum bırakılamayacağı umumi bir hükümdür. Fakat eski zamanlarda, Şii mezhebine mensup Acemlerle yapılan kanlı savaşlarda Türkler sık sık bir koyun karşılığında iki esir satmıştır. Acemler ise Yeniçerilerden birini esir aldıkları zaman bir esiri bir kase ayrana satarlarmış ki bu esirler en düşük değerli tedavül araçları imiş.

Fıkıh, fidyeleri ödenmiş olsa dahi, esirlerin ülkelerine dönmelerini şiddetle yasaklar. Peygamber tarafından açıkça tasdik edilmesine rağmen, Osmanlı sultanları bu hükme riayet etmemiştir. Esirler için serbest biçimde fidye alınmış, takas edilmiş ve anlaşmalarla serbest bile bırakılmışlardır. Herhalde, "Zamanın gereklerine" direnecek bir hüküm yok.

Siyasi olmakla birlikte, genellikle dini sebeplerden çıkan Doğu savaşları hep sert olmuştur. İslam bizzat cihat dinidir.

Fethedilen topraklarla ilgili kısımda, sahip olma yahut sadece vergiye bağlama serbestliğinden bahsedilir. Gönüllü yahut kapitülasyonlarla teslim edilirse topraklar eski sahiplerine emanet edilebilir. Tekrar fethedilmiş bir ülkede, eski mülk sahipleri haklarını geri alırlar.

Beşinci bölümde kısaca isyancılardan bahsedilir. Bunlar teslim olmaya çağrılır, isyan etmelerinin sebebi dinlenir ve şikayetlerinde haklı görülürlerse bu şikayet giderilir. Fakat asiler silahlarını bırakmazlarsa saltanatın tüm kuvvetleriyle taarruz edip asileri harap etmeye hakkı vardır; fakat eğer bunlar Müslüman isyancılar ise silahlarını bırakıp teslim oldukları zaman bağışlanırlar.

Altıncı bölüm tâbi topraklardaki halklarla ilgilidir. Eğer bunlar Müslüman olursa tüm malları mülkleri kendilerine iade edilir ve iman edenlerin haklarına ve şereflerine kavuşurlar. Aksi halde Hristiyanlar yahut Yahudiler olarak, yasalar tarafından korunmak, diledikleri yerde dolaşabilmek, sadece kendi aralarında

değil Müslümanlarla da mal, ev ve arazi ticareti yapabilmek için vergi ödemeleri gerekir. Kendi kiliseleri ve sinagogları olabilir, bunları onarabilir yahut yeniden inşa edebilirler, fakat yeni kilise veya sinagog yapamazlar. Reayanın aynı zamanda kendilerine mahsus bir giysisi olur ve Müslümanların türbanını ve sarığını takmazlar, en azından bir Müslüman varken, ata binmezler ki böylece mevkileri belli olmuş olur.

Şehirlerin çoğunda farklı giyinme yasası yürürlükten kalkmıştır; modern giysilerin gelmesiyle birlikte ise her yerde kalkmıştır. Kırk yıl önce, fes taktıkları dönemde, hem Hristiyanlar, hem de Yahudilerin üzeri örtülmeyecek şekilde siyah bir kurdele bağlamaları veya giysilerine siyah bir kumaş parçası dikmeleri gerekiyordu. Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin ilan edilmesiyle bu uygulama da silinmeye başladı ve tatbik edilmesi için bir gayret de gösterilmedi.

Bir Müslüman görüldüğünde attan inilmesine ilişkin yasanın bir çok yerde hükmü kalkmıştır. Eğer Müslüman kişi bir paşa veya yüksek makamdan biri ise, bazı yerlerde bu hükme riayet edilir, bazı yerlerde de edilmez.

Reayadakiler dinlerini değiştirerek, devletin en yüksek makamlarına kadar yükselebilirler. En seçkin Müslüman ailelerin bazıları böyledir. Fakat hatırlanmalıdır ki, bu türden hadiselere bir asırdan fazla bir süre zarfında pek az rastlanmıştır. Sözde Hristiyanlar nezdinde Kur'an-ı Kerim'de hala biraz ışık görülür.

Son yarım asırda görülen temayül reayalara karşı müsamahasız ayrımın yumuşaması şeklinde olmuştur.

Dini hükümlerden sonra en çok genişleyen medeni hukuk olmuştur ve halen uygulanmakta olan halinden daha fazlasını içerir. Tek başına Kur'an'ın hüküm çıkarmak için yeterli olmadığına dair temel konulara değineceğim. Müslümanların hukukunu ve dinini Kur'an'dan ziyade gelenekler biçimlendirmiştir. J. Bosworth

Smith'in Kur'an'ı İslam'ın tamamını içeren bir kitap görecek kadar cüretkar -yahut bilgisiz mi desek- olması şaşılacak iştir. Dört İncil'i Roma Katolik sisteminin, Cizvitlerin ve geri kalanlarının tamamını kuşattığını da söylese yeridir.

Medeni hukukun ilk kitabında nikâh üzerine on iki bölüm bulunur. Burada kocaların, hanımların, çocukların, ebeveynlerin, sütannelerin görev ve imtiyazları ayrıntısıyla tarif edilir. Köleler ve reayayla ilgili hükümler de bulunur. Bunların nikâhları kendi dinlerine uygun yapılır. Bir Müslüman, dinini değiştirmeye mecbur bırakmadan Yahudi veya Hristiyan hanımla evlenebilir. Çocuklar Müslüman olur.

İkinci kitap talâk yahut boşanma üzerinedir ve on dört bölümdür. Boşanma halinde kocanın aldığı çeyizi iade etmesi gerekir; boşanmış kadın sıradan durumlarda üç ay sonra nikâhlanabilir. Boşanmanın meşru nedenleri listelenmiştir, fakat her şey kocanın hükmündedir. Dullar ve boşanmışlar tekrar evlenene dek kırmızı veya sarı renkli giysiler giymemeli veya bu renklerde takı takmamalıdır.

On sekiz kısımdan oluşan üçüncü kitapta çocuklar, çocukların meşruiyeti, annelerin hakları, ebeveynlerin görevleri, çocukların görevleri, ebeveynlerin nüfuzu, öğretmenlerin nüfuzu, terk edilmiş bebeklerin vaziyeti ve reşitlik mevzularından bahsedilir. Reşit olma yaşı on beştir. Bu evlilik için uygun yaştır.

Dördüncü ve beşinci kitaplarda miras, vasiyet, vb. meselelerle ilgili sekiz bölüm bulunur. Malın üçte birinden fazlası vasiyet edilmemelidir. Geri kalan mallar erkekler kızlardan iki kat fazla alacak şekilde taksim edilir. Köle sahipleri kölelerinin azat edilmesini vasiyet edebilir. Reaya da mallarının üçte birini miras bırakabilir, fakat bunu hiç bir şekilde yabancılara vasiyet edemezler.

Altıncı kitap köleler ve kölelik üzerine on bölümden oluşur. Muhammedi yasalar ve Kur'an köleliği tasdik eder. Kölelik inancın boy gösterdiği hiç bir yerde eksik olmamıştır. Kanunlar köleliği düzenler ve kısıtlar ama yasaklamaz. Hiç bir özgür Müslümanın köle kılınamayacağı ve bir kölenin babası olamayacağı bir fıkıh prensibidir. Kaç tane cariye olursa olsun onlardan doğan çocuklar hürdür. Annenin de hür olması ise bir hukuk prensibinden ziyade bir ahlak prensibidir. Kölenin azat edilmesinin aynı zamanda günahlara kefaret olduğu ve kölelerini azat eden bir Müslümanın doğrudan cennete gideceği kabul edilir. Köleler umumiyetle ev işlerinde çalışırlar ve genel olarak kötü muamele görmezler. Köleliğin yayılmaması sanayinin olmamasındandır. İngiliz baskısı altında, köle ticareti ve köle pazarı kaldırılmıştır ve köle ticareti devam ettiği kadarıyla gizlidir.

Yedinci kitap ticaret üzerine on beş bölümden oluşur. Gerek alırken gerek satarken tüm müminlere yasaklanmış şeyler arasında şarap, domuz, kan, mundar hayvan leşi yahut insan cesedi, anne sütü, insan saçı veya kılı, domuz kılı veya yağı, işlenmemiş deri ve biri haram olan birarada herhangi iki nesnenin ticareti yasaklanmıştır. Bu mallar gümrük dairelerine serbestçe girdiğinden bu kanunlar artık neredeyse hükümsüzdür; bu gümrük daireleri normal gümrük vergisi öderler ve bu çoğunlukla tahıl yahut pirinç gibi ticari mallarla yapılır.

On yedi bölümden oluşan sekizinci kitap şahıslar ve mülkiyet üzerinedir. Müslüman olan bir adama derhal bütün şeref ve refah sunulur. Çocukları, küçük iseler, ona katılabilir, karısı dininde kalabilir ve koca karısını dilerse boşar, dilerse boşamaz. Sahipsiz toprakların "işgalcileri"ni müdafaa eden bazı güzel hükümler vardır. Zanaatkârın ücreti iş bitiminde veya yevmiyesi gün sonunda, hizmetkarların parası her ayın sonunda verilmelidir. Fakat spor,

güldürü, müzik, dans, cenazelerde yas tutma ve her türden açık ibadet ve Kur'an dersleri çeşitli ve farklı nedenlerle ücretsiz meşgaleler sınıfına koyulmuştur; fakat esasında bunların hepsine para ödenir. Her türlü ticaret vekaletle yapılabilir ve vekiller Müslümanlardan, reayadan ya da ecnebilerden olabilir. Vekilin yetkisi belirtilmeli ve vekil kılındığı resmiyete dökülmeli ve iki şahit tarafından tanıklık edilmelidir.

Ticari meselelerde yabancılar ve Müslümanlar arasında o kadar ihtilaf olmuştur ki, reayadan ve yabancılardan oluşan yardımcı hakimlerin eşlik ettiği Müslüman hakim başkanlığında karma bir mahkeme olan Ticaret Mahkemesi kurulmuştur. Ticaret Muhammedi hükümlerin imtiyazlarını yumuşatmıştır. Mısır Napolyon Yasaları'nı benimsemiş ve Muhammedi hükümleri tamamen terk etmiştir. Osmanlı imparatorluğu da yavaş yavaş aynı yolda ilerlemektedir. (Baker's Turkey, sf. 445 ve devamı.)

Dokuzuncu kitap, M. D'Ohsson'ın tanzim ettiği haliyle, vefatından sonra Adli Hükümler adıyla basılmıştır. Bu kitap on beş bölümden müteşekkildir. Hakimin Müslüman olması, dindar, erdemli, ilim sahibi, ahlaklı olması ve hukuk ilmine vakıf olması mecburidir. Davayı kazanan taraf mahkeme masraflarını öder. Her türden rüşvet muazzam derecede saygısızlık addedilir. Kanunnamenin en kötü özelliği Müslüman birine karşı açılmış davada Müslüman olmayanların tanıklığını reddetmesidir. Kanunun tefsiri dini meselelerin dahil olmadığı her davada reayanın tanıklık etmesine imkân tanır.

Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından edilecek yeminlerin biçimi kanunca belirlenmiştir. Davacı ve davalıdan bir hakem bularak meseleyi halletmeleri istenir, bu olmazsa dava meclise gider. Sonuncusu bir davanın mahkemeye gelmeden çözülmesi için uygun bir yöntemdir; fakat meclisin nihai bir karara

varması tarafların gayretine bağlıdır. Bu kitap Müslümanların nezdinde hikmet ve adalet çerçevesinde yazılmıştır, fakat çoğu Türk mahkemesi gecikmeler, ihmâlkârlıklar ve yolsuzluklarla nam salmıştır. Miadı dolmak üzere olan eskimiş bir sistemdir.

Ceza yasaları belirli suçlarla ilgili cezalar üzerine, diğerleriyle ilgili tazmin ve tashihler üzerine ve istirdat üzerine olmak üzere üç kitaptan oluşur. İlk kitap tek başına dikkate şayan konular içerir.

Daha önceki bölümlerden birinde kafirliğin ve dinden dönmeden, birincisinin derhal ölümle cezalandırıldığından, ikinci vakada kişinin önce dine dönmesi beklendiğinden, bu olmazsa ölümle cezalandırıldığından bahsetmiştik.

İsyana teşvik idam cezasını gerektirir. Birinci derece cinayetin cezası idamdır, fakat neredeyse her türden cinayet davasında kan parası ve hapis cezasına müsaade edilir. Bir adam, az paraya, karısını, çocuklarını ve kölelerini katledebilir. Fakat sıradan davalarda, müminlerden biri diğerini öldürdüğünde tam bedel yüz deve veya buna karşılık gelen bir miktarın ödenmesi ve Müslüman bir hanım kölenin azat edilmesi gerekir. Her türden, istemeden, kaza eseri öldürme vakasında erkek için bizim paramızla yaklaşık 1,500 $ ve kadın için bunun yarısı ve köleler için değerlerine göre kadınlar için ödenenin beşte yahut altıda biri kadardır. Kan dökme karşılığında her zaman *kefaret* kabilinden bir armağan da verilmelidir.

Cinayet, yaralama ve sakatlama ile ilgili kanunların çoğunun Yahudi kanunlarından alındığı açıktır.

Zina suçu işleyenlerin cezası ise hür olanlar için yüz değnek, köleler için elli değnektir. Şayet suçlular Müslüman ve aklı selim iseler, taşlanarak öldürülürler; erkek bir kazığa bağlanır ve kadın boynuna kadar toprağa gömülür.

Her türden fena ve incitici sözün cezası kırk değnektir. Fakat Türk dili küçük düşürücü deyimler bakımından o kadar zengindir ki yasalar akıllıca bir ayrım yapmıştır. Eğer birine sadece, "hayvan, eşek, köpek, maymun, domuz, dana, yılan, cimri, soytarı, cahil, iblis" diye hitap edilirse bunlar ceza kabilinden görülmezler. Fakat "imansız, kafir, hırsız, sarhoş, piç, tefeci" demenin kırk kötek cezası vardır. Eğer iki kişi de suçlu bulunursa, her ikisi de aynı cezayı alır; fakat bunlar karı koca iseler, sadece kadın cezalandırılır.

Sekizinci bölüm yalancı şahitlik üzerinedir. Cezai davalarda yalancı şahitlik eden kırk kötek ceza alır; eğer bu kişinin şahitliği ölüme sebebiyet vermişse, yalancı şahitlik eden kan parasını öder. Diğer durumlarda yalancı şahit eşeğe ters bindirilmiş ve hayvanın kuyruğunu elinde tutar halde şehirde dolaştırılarak rezil edilir, bu arada tellal önden gidip, Yalancı şahidin hali budur, diye avaz avaz bağırır. Yalancı şahitlik vakasına bol rastlanır fakat bunlar pek nadir cezalandırılır.

Sarhoşluğun cezası seksen değnektir. Fakat Ramazan ayında alenen şarap içmenin cezası ölümdür. Yüksek memurlar ve kıyı kesimi sakinleri içkiye az çok düşkündür, fakat umuma bakıldığında Osmanlılar dünyanın en az içen toplumudur.

Hırsızlık ve soyguna karşı katı yasalar vardır. Hakimin takdirine bağlı olarak, alenen kınanma veya para cezasıyla veya hapisle cezalandırılabileceği bir çok kabahat vardır. Katı cezalar getirecek bir çok kabahate bakılmaz. Muhammedi hükümlerin tabiatından ve tarihçesinden, zamanın gerekliliklerine göre, devasa ve değişen bir yapıya sahip olduğunu bir kısmı Kur'an kadar kutsal görülen gelenekler biçiminde genişlediğini göstermeye yetecek kadar bahsedildi. Bu fıkıh Kur'an'a ve peygambere, dört halifeye, ilk büyük imamlara ve bazı zayıf geleneklere dayanır.

Büyük kısmı artık tatbik edilmemektedir. Müslümanlar bu kanunlara muazzam hürmet gösterirler ve Bab-ı Ali, her ne kadar bu hükümlerin prensibine muhalif olsa da, yeni bir önlem aldığı zaman, Kerberos'a [Yunan mitolojisinde cehennem kapısını bekleyen üç başlı köpek] bir kemik atılır.

Bu kanunların tamamen ortadan kalkması, tamamen feshedilmesi Kur'an'ın nüfuzunu ancak dolaylı yoldan etkiler.

BÖLÜM 22
İSLAM

İslamiyet'ten daha ziyade yanlış anlaşılmış başka bir din yoktur. Dört asır önce Kostantiniyye'nin düşmesi ve Avrupa'nın yüzleştiği tehlikelerin Avrupalı zihinlere ve literatüre soktuğu korku ve nefret modern kafalarda hafiflemeye başlamıştır. Doğulu Müslümanlar aramıza karışmadılar ve Batı'dan kalkıp giderek onların sistemlerini araştıranlar da pek az oldu.

Tercüme edilmiş Kur'an'ı herkes alıp okuyabilir ve bu kitap bizce genellikle yanlış anlaşılmış ya da hiç anlaşılmamıştır. Doğulu zihnindeki nüfuzunun kısmen emsalsiz üslubuna bağlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bizim düşünüş tarzımıza ve akıl yürütme üsluplarımıza, Doğu'nun Batı'ya olduğu gibi tamamen uzak, şarklı bir üsluba sahiptir. Belki biraz kavrayarak, şahsen baştan sona üç kez okudum, fakat doğuya mahsus cazibesini, büyüsünü ve hükümlerini pek az hissedebildim. Bu kitap genellikle paganlığa karşı gönderilmiş olduğu göz ardı edilerek okunur. Din düşmanlarına karşı hiddetli gazabı, yok edici şiddeti, ilk savaşlarını yaptığı cahillere karşıdır.

Kur'an "Kitab sahiplerine" -Yahudilik ve Hristiyanlık gibi vahiy temelli dinlere- karşı hep yumuşak başlıdır. Kur'an'da Eski Ahit'te de bulunan, her haliyle mükemmel çok şey vardır. Basit ve anlamsız şeyler de bulunur ve sensualizm[22] tarafı inkâr edilemez. Fakat

22 Sensualizm: Duyumculuk. Bilginin duyumlar yoluyle elde edileceğini ve gerçekte de her bilginin temelinde duyumların bulunduğunu ileri süren öğreti. (Editör)

her ne olursa olsun, özü hariç olmak üzere *Müslümanların dininin tamamını ihtiva etmez.* Bu dini idrak etmek için "Sünnet"e—geleneğe bakmalıyız. Fakat bu noktaya temas etmeden önce bu büyük dinin başlıca niteliklerinden bahsetmek gerekir: Vahdetçilik, Kadercilik, İbadetçilik, ve Sensulizm. Kur'an, sünnet ve fıkıh aynı şekilde yaratıcının birliği üzerine tesis edilmiştir. İmanın temel taşı Allah'ın birliğidir. Bu beyan Müslüman bilginler tarafından Kur'an'ın üçte biri olarak görülür. Öğreti, ortasında doğduğu cehalet ve politeizme karşı bir reddiyedir. O, peygamberin gözleri önünde alçakça tapınılan sahte ve rezil putları yıkmak üzere gelmiştir. Peygamber Kur'an'ı beyan ederken yeni bir şey söylemediğini, Adem'in, Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın ve İsa'nın dinini canlandırdığını söyler. Yaratıcı'nın varlığından, kudretinden, sık sık ve türlü şekillerde bahseden bu beyan, dinin en saf ve asil kısmıdır. Böylece düşük mabutlara yer bırakılmamıştır. Hayatın içindeki her hadise, fiziki dünyadaki her değişim, en zayıfının ve en azametlisinin hali, aynı şekilde O'nun elindedir ve O'nun hakimiyetindedir.

Kur'an sadece Arap putperestliğine değil, aynı zamanda azizlerin kemiklerine ve resimlerine, kutsal mekânlara ve kutsal çeşmelere Tanrı'dan daha çok tapınan rezil Hristiyanlığa da karşıydı. O aynı zamanda Hristiyanlığı neredeyse imha etme derecesine gelmiş alçalmaya karşı da muazzam bir tepkiydi ve dünyada, yeniden başlamayı sağlayabilecek kadar hakikatin hayatta kalmasını sağlamıştır. Bütün doğru dinlerin temeli olan bu vahdet inancı, insan sapkınlığının direnişini kışkırtacak bir şey barındırmaz, daha ziyade insan aklını tasdik eder. Hz. Muhammed'e ilahi payeler verilmemiştir. O kendini övmemiştir ve görüyoruz ki günlük ibadetlerde İbrahim'le aynı mertebede anılmaktadır. İbadetin tamamı, her yeri ve her şeyi kuşatan ve şeylerin onun yanında hiç mertebesine düştüğü Allah için yapılır. O'nun gazabından

korkulur, İblis'e ve yandaşlarına karşı ondan yardım dilenir. O hüküm gününün sahibidir, herkes O'nun huzuruna çıkarılacaktır ve hiç kimse O'nun iradesine boyun eğmeden selamete eremeyecektir. Bu büyük hakikat İslam'a cahil topluluklar arasında büyük avantaj tanımıştır.

Bu sebeptendir ki en alim ve akl-ı selim adamlar Peygamber'e ve ilk halifelerin cezbesine kapılmıştır. Her asırda inancın siperi olmuştur. Akıl ve mantık bunu böylece tasdik eder. Diğer şeyler şüpheli olabilir, fakat insan aklının dayanabileceği, güvenebileceği ve dünyaya karşı savunabileceği bir hakikat vardır. Tanrı'ya adanan ibadet saftır ve hürmete layıktır. Böyle bir ibadet tüm insanları aynı mertebeye taşır, en yükseği ile en aşağısı, malına, mülküne, makamına bakmadan, birlikte başlarını eğerler. Bu hakikate öyle dalmış ruhlar vardır ki bunlar ona çekilirler ve ondan başka bir şey görmezler; tıpkı Katoliklerin içinde dindar ve yüksek mizaçlı olanlar gibi.

İslam dininin önde gelen ikinci niteliği Kaderciliktir. İslamiyet kelimesi kaderciliği ima eder. Bu da onun vahdet anlayışından kaynaklanır. Müslümanlar sadece tek tanrıcı değil aynı zamanda Kalvenisttirler. İyisiyle kötüsüyle tüm hadiselerin önceden tayin edilmiş olması inancın en kestirme anlatımıdır. Takdiri ilahinin hürriyetle barıştırılmasına yönelik bir gayret yoktur. Birincisine tam, ikincisine ise kısmen inanılır. Hz. Muhammed, Kur'an'ın altıncı cüzünde hiçbir şeyin hariç tutulmadığı hüküm kitabından haber verir. Bu kitaba Muhammedi yazarlar tarafından genellikle, korunmuş levha anlamına gelen "Lehv-i Mahfuz" denilir. Bu kitapta geçmiş ve gelecek her şey yazılıdır. Ona "korunmuş" denilmesi ise bizzat Allah tarafından, fani varlıkların müdahalesine karşı muhafaza edilmesidir.

O her şeyin değiştirilemez yasasıdır ve Allah'ın elindedir.

Muhammedi yazarların, ezelden ebede, en ufağından en büyüğüne mümkün olan her hadise üzerinde bu kanunun hükmü olduğuna dair çok kuvvetli ve güzel beyanları vardır. Dr. Draper, bunu, ehemmiyetsizce, yasanın materyalist görünümüyle çakışması ve Yaratıcı'nın evrenden dışlanması olarak izah eder. Ruhun maddi özüne ve yeniden emilimine -bu her ne ise- inanıyormuş gibi Gazali'den alıntı yapar.

Alıntılar birbirine uzak sayfalardan derlenmiş bir karmaşadır ve diğer karmaşalar gibi doğru dürüst bir zemine dayandırılamazlar. Gazali, tüm hadiselerin yasalarının muhafızı ve her şeyin ve her canlının yaratıcısı olarak Allah'ı görür ve "lehv-i mahfuz" öğretisini tamamıyla kabul eder.

Bu öğretinin Müslüman mizacı üzerindeki tesiri gayet dikkat çekicidir. Bu itikat her şeyin gidişatını Kısmet'e ve Allah'a havale eder. Tevekküle, huzura ve kayıtsızlığa sevk eder. Türk ırkından cahil diye bahsetmek adaletsizliktir. Bizim cahillik dediğimiz ve cehaletin kılığına bürünen şey, kaderciliğin kusurlu idrak edilmesinden doğan kayıtsızlıktır. Kuvvetli tutkular bunu dağıttığında ve Osmanlı zihniyeti ve ruhu tamamen uyandığında, aşılmaz güçlükleri alt ettiğini hep göstermiştir.

Bu öğretinin etkisi, savaş halinde felaket olmasına rağmen, yüksek bir medeniyete muhaliftir. On iki asrın tarihçesi bunu kanıtlamaya yeter. Milli mizaç ve yaşamın sırtında ağır bir yük gibidir. Bunun farkında olan ve insanın hürriyetini isteyen Müslüman yazarların kitleyi etkilemeleri mümkün görünmüyor. Böyle bir tutum en kötü muhalefetle karşılanıyor; Müslümanların sessizliği sürdüğü müddetçe hükümdarların da baskısı sürecektir. Bazı cihetlerden kötü tesirleri bulunsa da, bu inancın Müslüman

mizacına ve inancına güç verdiği de bir gerçektir ki böyle bir şey az bulunur türdendir. Allah ve Kader tarafından yönlendirilğine inanan adam dimdik durur. Hayatın zorluklarına sabreder. Tehlikelerden endişe etmez, ölümden korkmaz. Bu inanç aynı zamanda bir kısım insanların şefkat duygusunu köreltir. Kıtlık, salgın hastalık ve savaşta, bazılarının kalbi sertleşir, merhamet, şefkat ve fedakarlık hisleri zayıf düşer.

İslam dininin belirgin niteliklerinden biri de İbadetçiliktir. İbadetler öyle sadedir ve nerede yapıldığı öyle ehemmiyetsizdir ki, umumi kanaat sık sık İslamiyet'in ibadetlerden ve merasimlerden yoksun olduğu yönündedir. Fakat işin aslı, ibadet ve dini vecibeler hususunda Müslümanların dengi yoktur. İbadetin saflığı, temiz ve temiz olmayan gıdalar, namaz için abdest alınması, beş vakit namazda ve diğer namazlarda tekrar edilen duruşlar, okunan ayetler ve dualar bunu kanıtlamaya yeter.

Küçük yaşlarda başlayan ve kökleşen bu teferruatlı ve yoğun ibadetler Müslüman'a azamet, gurur ve ben senden daha şerefliyim tavrını aşılar. Bu kadar meşakkatli ibadetlere bazen akıl isyan eder. Bazı aydın yahut ahlaki düşünmeye alışmışlar ibadetleri neredeyse tamamen terk eder. Daha iyi ve daha iyi sistemlere hazırlıklı olanlar bu karakterdendir. Gazali gibi vahdete kilitlenen ve başka şeylere bakmayanların ise düsturları "Sığınağımız Allah'tır".

İslam dininin dördüncü niteliği sensualizmdir(duyumculuk). J. Bosworth Smith, Kur'an'dan alınan delilleri yumuşatmaya yahut bunları izahatlarla gidermeye girişmiştir. Kur'an tek otorite olsaydı, 52., 55. ve 56. sureleri okuyup da manaları konusunda şüphe edecek biri çıkmazdı. Fakat Muhammedi din Kur'an'dan çok geleneklerden ibarettir. Çoğunluk, Kur'an hakkında, gelenekle aktarılanlar dışında az bir bilgiye sahiptir. Bunlar aşırı gelenekçidirler.

Kötü tercüme edilemez. Hatta İslam'da vahdetçilik bulunmadığını iddia edenler bile olabilir, cennetin duygusal bir mekan olduğunu iddia edenler gibi. Yani bu hayatın zevkleri doyum yahut illetlerden arınmış halde devam ettirilir. Peygamber şarabı yasaklamıştır, çünkü şarap sarhoş edicidir. Fakat cennetteki müminler, sarhoş olma endişesi duymadan veya başları bile ağrımadan taşan kaselerden en lezzetli şarapları yudumlayacaktır.

Çok eşlilik avam tabakaya doğrudan tesir edecek bir kurum değildir. Avam tabakadan olan birinin birden fazla eş alması mümkün değildir. İkinci eşi nikahlamak isteyen kişi gerekli hazırlıkları yapmalıdır. Bir keresinde, yüksek rütbeli bir Türk'ün hizmetkârına efendisinin iki zevcesinin nasıl geçindiğini sordum.

"Ah," dedi hizmetçi, "efendinin hayatını cehenneme çeviriyorlar. İçlerinden biri ölürse, efendi bir daha ikinci zevce almaz herhalde."

"İyi ama ne yapıyorlar?"

"Ne mi yapıyorlar? Evvelki gün zevcelerden birinin oğlu, küçük keratanın teki, ötekinin evini ateşe verdi ki ev tamamen harap oldu."

Kostantiniyye yangınları ara sıra haremlerden mi çıkıyor acaba? Bu toprakları lanetleyen, halkı idare eden, halkın kaderini elinde bulunduran insanların arasında çok eşliliğin tatbik edilmesidir. Bu adamları alçaltan her şey vatanlarını da alçaltıyor. Bunların bazıları işin farkındadır ve tarih öncesi devirlerden gelmiş bu eski Doğu adetinin terk edildiğine işaret eden temayüller müşahede edilmektedir. Peygamber de bu âdetten dolayı tenkit edilmiştir.

Duyumculuk şüphesiz kafirleri cezbeder ve İslam'ın Afrika'nın vahşi kabileleri arasında kabul görmesini de izah eder; fakat

Hristiyanlığın hiçbir biçimi bunu kabul edecek derecede alçalmamıştır. Kılıcını bıraktıktan beri bu din pek az taraftar toplayabilmiştir.

Gelenekler Müslüman dünyasına bir yığın hata ve batıl inanç sokmuştur ki bunların mesuliyeti Peygamber'e ait değildir. Muhammedi hükümler çoğunlukla geleneklerden müteşekkil olduğu için, Kur'an'dan ziyade geleneklerden çok şey öğrenilir. Bay Bosworth Smith gibi dünyayı Kur'an'la aydınlatma işine girişmiş yazarlar ancak kendi cehaletlerini yaymaktadırlar.

Yukarıda bahsi geçen nitelikler güçlü bir dini şekillendirmiştir. Eski yahut yeni dinlerden olmak üzere İslam dini kadar az taraftar kaybeden başka bir din yoktur.

Fakat bu şüphesiz kısmen İslamiyet'in içinde bulduğu çevreye bağlıdır. İslamiyet her zaman kafirlik, ya da bozuk Hristiyanlık'la karşılaşmıştır. Ve bunların ikisini de, akıl ve vicdana sığınarak, yürekten reddetmiştir. İbadetler konusunda başka her şeyi kendinden aşağıda görmüştür. O din Dört İncil'i okudu ve ardından Hristiyan kilisesine baktı, imajlara, azizlere ve hatıralara tapınıldığını gördü ve tiksintiyle yüzünü çevirdi.

Osmanlıların Hristiyan milletlerle siyasi münasebetleri, Hristiyanlıkla alakalı olarak Müslüman zihninde pek olumlu bir intiba bırakmamıştır.

Savaş dışında, Rusya ile ilişkisi silahlı tarafsızlık olmuştur. Rusya, mümkün olan en kötü hissiyatları deşmek ve isyanları teşvik etmek için Avrupa Türkiyesi'nden siyasi casuslarını eksik etmemiştir. Aklı başında bir Müslüman'dan böyle bir Hristiyanlığa hürmet etmesi beklenemez.

İngiltere bir zamanlar Türkiye üzerinde kıskanılacak bir ahlaki tesire sahipti.

Türklerin olduğu kadar İngilizlerin de menfaatine olan Kırım savaşının bitmesiyle bu tesir, Sir Henry Bulwer sayesinde tamamen değişmiştir. Rusların menfaati ve Türkiye'nin çöküşü için Sir Henry Bulwer'den daha çok gayret göstermiş biri yoktur. Din hürriyetine karşı ihanetinden bahsedilmişti. O, bunun Türklere, İngilizlerin Müslüman çıkarlarını kolladığını gösteren bir siyasi hareket olduğunu düşünüyordu. İngiliz Hristiyanlar bundan hoşnut kalmadı fakat onlar zaten Sir Henry Bulwer'in pek umurunda değildiler. Onun büyük önlemi Çerkesleri Bulgaristan'a sokmaktı. Büyük Çerkes önder Şamil'e, otuz yıllık mücadelenin ardından Ruslar tarafından boyun eğdirilmişti. Çerkesler görülmemiş eziyetler altında dağlarından sürülmüştü. Bütün Rus yahut Yunan Hristiyanlarına karşı ebedi kin besleyen Çerkesler tam Bulgaristan'a göreydi.

Bulgarlar gelen felaketten kurtulmak için yalvarıp yakardılar, fakat Bulwer tüm nüfuzunu kullanarak Bab-ı Ali'yi ikna etti. Mizaçları ve huyları bakımından Karadağlılar kadar vahşi ve kana susamış olan bu topluluk sonunda mizaçları ve soyları gereği kırbacını şaklattı. Savaşın bütün dehşetleri arasında bunlar hususi bir maharet sergilediler. Azgın ve yırtıcı bir hal aldılar ve Türk devletini diğer çapulcuların hepsinden çok bunlar rezil ettiler.

Sir Henry Bulwer'in diğer büyük başarısı Bab-ı Ali'yi borçlanma hastalığına zorlamasıydı. Bunun neticesi ise müsrif harcamalar, aşırı borç yükü, itibar kaybı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mali utancı olmuştur. Borçlanma şartları imparatorluk için yıkımdı, sermayedarlar ganimetten milyonları cebe indirdi ve zarar sonunda halkın sırtına bindirilince, İngilizlere duyulan kin ve nefret dalgası kabardı.

Tüm bu meselelerin ortasında kurban giden Türkiye olmuştur. Mizacının bir parçası olan kayıtsızlıkla, liderlerini körü körüne takip eden Türkiye sonunda kendini kaynakları tükenmiş halde, düşman ulusların ortasında buluverdi. O halde Müslümanların Hristiyan milletlerle münasebetlerinden kendilerine ahlaki bir fayda geldiğini hissetmeleri beklenemez.

Fakat İslamiyet'in, başka bir çok sebepten güç kaybettiği inkar edilemez. Kur'an ve gelenek gücünü kaybediyor. Bir zamanlar el üstünde tutulan kanunlar artık yok. Fetih ve askeri üstünlük ruhu ölmüş.

Artık bir Müslüman Hristiyana önceden görülmemiş derecede saygıyla bakıyor. Taassubunda yumuşama var. Otuz yıl önce hayal bile edilemeyecek bir serbestlikle, Müslümanlarla artık her yerde dini meseleler üzerine konuşabilirsiniz. Bir keresinde Boğaz'da bir vapurda iken, bu mesele hakkında konuşan bir kaç Türk'e kulak misafiri oldum; söz konusu değişimi Amerikan misyonlarına yormalarına hayret ettim; bu arada tam arkalarında bir Amerikalı'ın oturduğundan bihaberdiler. Misyonlar gayretleriyle, kitapları, okulları, gazeteleri, her dile tercüme edilmiş İncilleriyle, çok geniş biçimde etkisini göstermiştir. Medeniyetin umumi gelişimi, tren yolları, vapur, telgraf, ticaretin yayılması, seyahatin artması, bunların hepsi birlikte Müslüman zihniyetinin peşin hükümlerinin yumuşamasına yardım etmiştir.

İslam'ın gurur duyulan Vahabilik şeklinde yeniden canlanması bazı siyasi meselelere yol açabilir, fakat bunun dışında bir önemi yoktur. Bu ancak liberalleşme temayüllerine karşı doğal bir tepkidir. Yeniden doğan şey cehalet, karanlık ve fanatikliktir. On iki asır öncesine dönüştür. Bütün ilerlemeyi, modern sanatları,

fikirleri, alışkanlıkları ve kavramları reddediştir. O ancak zayıflığın ve İslam'ın sona ermekte olduğunun işaretidir.

Doğu kiliselerinin hataları ve kutsal metinlere dayanmayan tatbikatlarına neredeyse yirmi sayfa ayırdım. Doğu'daki büyük mücadele telaşlı bir devrin kapılarını aralıyor; yanlış anlaşılmaları kendime havale ediyorum. En kıymetli dostlarımın bazıları Yunan, Ermeni ve Bulgar cemiyetlerindendir ve onların hissiyatlarına karşı kayıtsızmışım gibi görünmek istemem. Katiyetle inanıyorum ki o kiliseler saf ve sade İncil'e dönüyorlar, fakat şimdilik taşıdıkları adlardan başka bir ad alıp almayacakları ehemmiyetsiz bir mevzudur. Katolik oldukları müddetçe, Osmanlı imparatorluğunun kurtuluşu için çalışan herkes tatmin olacaktır. İmparatorluktaki Hristiyan unsur gittikçe güç ve nüfuz kazanmaktadır, kanlı isyanlar özgürlük gününü yaklaştırmış ise de, o günün manevi kuvvetlerle geleceğine şüphe yok.

BÖLÜM 23
İLERLEME ALAMETLERİ

Bu mesele, samimiyetle, çekinerek yaklaştığım bir meseledir. Bir çok cihetiyle, ele alınacak en güç meselelerden biridir. Bu davada şahitlik eden tanıkların hepsi tek tarafta. Osmanlı Türkleri yabancı dil öğrenmek hususunda pek istekli değildir, ya da bu pek nadir olur. Yabancıların fikirlerini pek dikkate almazlar. Yabancı gazetelerde kendilerine büyük bir adaletsizlik yapıldığını duyunca, bunların bir kısmı, "Gavurların mesleği bu", daha sofu olanlar ise, "Allah'a sığınırız" derler; fakat hiç biri kalkıp da tekzip etmek için zahmet buyurmaz. Ancak mevcut savaş hükümeti hiç almadığı tedbirleri almaya zorladı.

Türkiye'nin vaziyetinden önce yabancılar haber verir. Bunlar, umumiyetle, tam hakikati vermeye niyet ederler ve sadece görüp işittiklerini aktarırlar, fakat Macfarlane gibi, falanca siyasi partinin menfaatine olmak üzere bu ülkeye habis niyetlerle gelen bir kaç müstesna kişi de bulunabilir. Ülkenin dilinden anlamazlar. Kaldıkları otelden akıllı, girişken bir tercüman bulurlar. Tercüman her şeyi bilir ve herkesi tanır ve önceki seyyahlardan edindiği çok kıymetli nasihatlere haizdir. Bu tercüman Levantendir. Her hangi bir ırka ait değildir. Bu kişi Yunan olduğunu söyleyebilir. Yeryüzünde yalanı hakikatten daha tatlı bulan, hakikat fakiri, bir vakada şüphe uyandırmadan ne kadar yutturabileceği hususunda yüksek feraset sahibi bir zümre varsa o zümre Levantenlerdir. Bunların yabancıları kandırmak üzere uydurduğu bir sürü "ağza alınmaz

Türk" masalı bulunur. Bizim Türkiye'ye dair bilgimiz ise esasında bu masallara dayanır. Bir keresinde söz konusu zümreden, hayret verici bir hikâyeyi rivayet eden birine, "Ben Türkiye'de onca yıl yaşadım, falanca yerleri gördüm, filanca adamlarla tanıştım" demiş ve adamın aktardıkları hakkında başka bir şey söylememiştim; böyle olunca adam hikayesini bitiremeden yıkılmış halde çekip gitmişti. Bu Levantenlerden birinin eline düşmüş, sadece geçip giden bir gezginin hakikati yalandan ayırmak için acayip bir basirete sahip olması gerektir.

Hepimiz tabiatımız ve asaletimiz gereği okuduğumuza ve işittiğimize inanmaya meylederiz, fakat Doğu'ya dair bir haber alınca, hemen içimden şöyle dua ederim; "Tanrım, beni münasip olan inançsızlık haletine sevk et! "

Hatırda tutulması gereken diğer bir husus da bu Levanten zümresinin tamamının Türk düşmanı olmasıdır. Bunlar iyi şeylerden asla bahsetmezler ve nahoş hikayelerinin sayısı hayal melekelerinin kuvvetine bağlıdır.

Türkiye'ye dair malumatımızın diğer bir kaynağı ise gazete ve telgraf haberleridir. Muhalif taraflar telgraftan faydalandığı için, biri ya duyduklarını olduğu gibi kabul edecek ve elinden geldiğince ihtimallere dayanarak hükme varacak, ya da meylettiği tarafa yahut arzusuna göre inanacak veya inanmayacaktır.

Başka bir kaynak da siyasi risalelerdir. İngiltere'de Türkiye'nin bütün kusurlarını ifşa etmek üzere büyük bir birlik oluşmuştur. Tanıklar ise umumiyetle Türkiye'yi gezenlerdir. Yazarların emin olup olmadığı yahut bu yazarları neyin sevk ettiği hususunda tekzibe lüzum yok. Fakat herhalde herhangi bir devletin böylesi bir çileye dayanıp dayanamayacağı sual edilebilir.

Diyelim ki Birleşik Devletler'de büyük bir dernek kuruldu ve bu derneğin hazinesine bol bol para akıtıldı, ta ki İngiltere'deki

bütün çirkin cinayet ve zehirleme vakaları ve kadın satma ve kadınları dövme hadiseleri, İrlanda'daki bütün soygun hadiseleri ve kolonileri, tüm isyanlar ve kanlı zaptlar, kilise papazlarının asılması (Muhterem bay Gordon gibi), günahkâr asilerin (reayanın), ezeli cehenneme def edilmek üzere, topun ağzına tıkıştırılıp parçalanmaları teşhir edilsin; diyelim ki İrlanda'nın hali resmedilecek, öyle bir resim ki bir toprak sahibi suikast korkusu olmadan kendi toprağında dolaşamasın ve suikasta kurban gidince de hep bir ağızdan yalancı şahitlik eseri olarak kimse mahkum edilemesin; sonra tüm bunlar İngiliz devletini ve halkını tarif eden doğru numuneler olarak görülsün ve bunlardan başka hiçbir şeye bakılmasın; acaba bu türden bir alakalandırma Hristiyanlığa yakışan bir tutum olur muydu?

Hem bu derneğin neşriyatı tüm dünyaya yayılsaydı, bu Büyük Britanya halkı hakkında hayırlı olur muydu?

Ya da diyelim ki, madalyonun diğer yüzüne hiç bakmaksızın, bizim Kızılderili soykırımlarımızı ve onlara ettiklerimizi, iğrenç kanunlarıyla birlikte siyahi kölelere yaptıklarımızı, büyük isyanımızı, Fort Pillow soykırımımızı, Andersonville ve Libby zindanlarımızı, New York çetelerimizi, Ku-klux'ımızı, William Marcy Tweed'imizi, bir sürü zimmete geçirme hadiselerimizi ve daha bir sürü rezaletimizi ifşa etmek üzere, buna benzer bir dernek İngiltere'de tesis edilseydi, acaba böyle bir teşebbüs hoş hisler doğurur muydu?

Özellikle de, şu ya da bu şekilde, cevap vermemize de müsaade edilmiyorsa? Acaba bu yolun yolcularını Hristiyan ruhuna sadık görebilecek miyiz? Elbette aramızda bu yolu tutanlar da olacaktır, fakat bu millet çapında bir telakki olarak görülebilir mi?

Böyle bir şey büyük bir reform getirir mi?

Bir kere Türkiye'nin idare etmeye mecbur kaldığı zümrelerin hem sayısı hem de bunların dertleri bizimkilerden fazladır; mesela, Kürtler, Dürziler, Zeybekler, Yörükler, Çingeneler, Boşnaklar, Çerkesler. Erişilmesi imkansız dağlık bölgeleri vardır. Asla birleşememiş farklı ırklara, dinlere ve dillere ev sahipliği eder. Türkiye devletinden çok daha iyi bir devlet bile bu şartlar altında, özellikle de dört bir yanı ha bire halkları isyana teşvik eden düşman devletlerle çevrilmiş halde iken, işin içinden öyle kolayca çıkamazdı.

Bu maden yeterince işlenmiştir. Boğulma tehlikesini göze almadan daha derinlere inemeyeceğim. Zaten meselenin bu cihetine daha fazla ilavede bulunmanın lüzumu da yok. Fakat, tüm bunlara rağmen, şunu sorgulamak isterim; bu devlette daha iyi bir vaziyete gidişata dair hiç mi alamet yoktur?

Ben olduğunu düşünüyorum ve buna mani olacak bir ahlaki kanun yahut menfaat görmüyorum. Türk devleti bize karşı hiç bir zaman milletçe düşman gözüyle bakmamıştır. Savaşımızda İngiltere ve Fransa'nın müdahalesine karşı çıkmış, hain gemilerin sularına girme teşebbüslerini boşa çıkarmıştır. Fakat düşmana karşı bile, hakikati söylemek ahlaksızlık ve günahkârlık mıdır?

Söyleyeceklerimin çoğunun milli hisleri incitebileceğinin tamamen farkında olduğum halde, hakikatlerin hatırına sabır ve samimiyet bekliyorum.

Öncelikle: Türk devletinde geçen yarım asırda eğitimin bir derece ilerlediği inkâr edilemez. Başladığı nokta dikkate alınırsa, Türkiye'nin bu sahadaki gelişmesi hafife alınabilir mi? Elli yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu eğitim bakımından orta çağları yaşıyordu ve bazı cihetlerden hala o dönemlerdedir. O zamanlar, okullarda konuşulan dillerde basılı okul kitapları çıkmaya başladı. Bu adımın kıymetini, ya kitapsız ya da miadı dolmuş bazı eski dillerde basılmış kitaplar bulunan eski okulları görmeyen birinin tahmin

etmesi mümkün değildir. Artık bütün ana milliyetlere ait okullar kendi dillerinde ortak okul kitaplarına sahipler.

İkinci olarak; elli yıl içinde Osmanlı imparatorluğunda, aktif, canlı bir kuvvet olarak basın doğmuş ve gelişmiştir. Eski devirlere ait gayretler ölüp gitti. O zamanlar ara sıra dini kitap basılırdı; fakat gazete, şimdiki edebiyat ve netice olarak entelektüel yaşam o dönemler yoktu. Uzun yıllar, Amerikan Teşkilatı'nın misyonları kendi matbaalarını kurmaya mecbur kalmışlardır. Artık böyle bir durum yok, matbaaların ve litografi matbaalarının sayısı artmış ve ülkedeki her dilde herhangi bir şey basılabilir durumdadır. Bunların hepsi devletin izniyle olmuştur ve devlet yıllar önce bizzat Gülhane'de muazzam bir matbaa tesis etmiştir. Şimdi, bu ilerici bir adım değil midir? Artık her milletin, en azından, kendi edebiyatı doğuyor. Hangi dilden olursa olsun, kitap yahut kitapçık bastırmak isteyen biri rakip matbaalardan birinde işini görebilir.

Üçüncü olarak; Türkiye'deki gazetecilik mesleği ilerledi. Bu da doğru yönde başka bir adımdır. Reaya tarafından yayına hazırlanan, ana dillerden birinde ilk gazete 1840 yılında çıktı. O tarihten sonra, otuz yıldan daha az bir zamanda farklı dillerde, sadece başşehirde, otuzu günlük olmak üzere tam elli gazete çıkmaya başlamıştır. Elbette bunların bir çoğu savaşla birlikte kapandı. Savaş halinde sansür pek şiddetliydi fakat barışta öyle olduğu söylenemez. Telgraf ve basınla birlikte tüm dünyadan hükümdarlığa havadisler ve eski fikirlerin yerini almaya başlayan yeni düşünceler yağmaya başladı. Tüm bunlarda şöyle ya da böyle gelişme söz konusudur. Bu tabiatı bakımından öyle bir ilerlemedir ki, zaman tanındığı takdirde müthiş neticeler doğurur.

Dördüncü olarak; bu yarım asır boyunca Hristiyan Kutsal Kitapları Türkçe, Arapça, Yunanca, Ermenice, Bulgarca, Arnavutça, Kürtçe, Ermeni-Türkçe, İbranice ve İbrani-İspanyolca dillerine

tercüme edilmiş ve tüm imparatorluğa yayılmıştır. Bu kitaplar imparatorluk çapında kendi dilini konuşan milletlerin bulunduğu her tarafta satılmaktadır.

İstanbul'daki İncil Evi New York ve Londra'daki İncil Evleri kadar göze çarpan bir binadır. Kutsal metinler yirmiden fazla dilde, açıkça satılabiliyor.

Ara sıra fanatik muhaliflerin çıkışları olmuştur, fakat bunlar ciddi ve kalıcı değildir. Bu tercümeler tenkite çığır açmış ve yeni fikirlerle dil, edebiyat ve dine yeni bir soluk kazandırmıştır. Bu gelişme değil de nedir?

Beşinci olarak; bu dillerde gerek Hristiyanlık açısından, gerek eğitim açısından gerek umumi cihette hızla ilerleyen bir edebiyat var. Herhangi bir dine yahut ırka ait Hristiyan literatür üzerinde baskı yok. Bu bakımdan elli yıl içinde muazzam bir ilerleme olmuştur. Son zamanlarda, genel anlamda eğitim sahasında ve entelektüel hayatta görülen ilerleme hususunda bazı yazarların sergilediği cehalet ise kabul edilecek gibi değildir.

Altıncı olarak; Okulların ve çeşitli öğretim kurumlarının sayısında görülen artış mizaçtaki dönüşüm kadar muazzamdır. 1856 senesinde Filibe [Philippopolis] Bulgar okulunu ziyaret ettiğimde Yunan Kilisesi tarafından her türlü engelin türetildiğine şahit olmuştum, fakat insanlar bağlarından kurtulmuş ve her tarafta okullar filizlenmeye başlamıştı. 1870 yılında, yani sadece on beş yıllık bir zaman zarfında, o bölgede üç yüz otuz yedi okulun bulunduğu, bunların bazılarının yüksek derece olduğu, bu okulların iki bin altı yüzü kız olmak üzere on altı bin beş yüz öğrenciye eğitim verdiği bildirildi. Bütün gayretlerin hedefi kız olsun erkek olsun istisnasız her Bulgar çocuğunun iyi ve müşterek bir eğitim almasıydı. O zamanlar bu hedeften çok uzaktaydılar, fakat sonraki on yıl onları hedeflerine ulaştıracaktı. Her tarafta, her

zümrede, her millette hayret verici bir iyileşme görülüyor. İlerleme Müslümanlar arasında diğer ırklara göre daha yavaş, fakat onlar da bir hayli yol aldılar. Camilerdeki kurslar eski asırlardaki gibi aynen kalmıştır, fakat din adamlarının tesiri altında bulunmayan çok sayıda okul yapılmış ve bu okullar için ders kitapları basılmıştır. Bunların içinden, Fransızca'nın müfredata alındığı ve iyi neticeler verdiği Askeri Akademi, Deniz Harp Akademisi ve Tıp Okulu en başarılı kurumlar olmuştur.

Öğrenme hevesi tüm zümrelere ve ırklara sirayet etmiştir. Fırat'tan Boğaz'a uzanan satha yayılmıştır. Suriye'deki ve Bulgaristan'daki Ermeniler arasında da aynı duruma şahit olduk.

Yukarıda arz edilenler genellikle gelişme esnasında görülen vakalar olarak kabul edilir. Ve bunların esas değeri de bundadır, yani halkın hayatını ve kuvvetini ve serbestçe hareket etmesini sergilemelerinde. Bunlar iktidarlar tarafından halka dayatılmış şeyler değildir, aksine insanlar kendi adlarına hareket etmeye bırakılmışlardır. Bu hususta Avrupa milletleriyle değil eski asırlarla kıyaslama yapılmalıdır. Bu insanlar adına iddia ettiğimiz şey mükemmeliyet değil ilerlemedir.

Sual edilmesi gereken diğer bir husus da, Bab-ı Ali'nin işlerin idaresinde herhangi bir ilerleme gösterip göstermediğidir.

Bu noktada, kanaatimce, Türkiye'de son yarım asırda işlerin gidişatını inceleyen, peşin hükümlü olmayan biri ilerleme konusunda şüpheye kapılmayacaktır. Sir Henry Bulwer'in tesiriyle yıkıcı gidişatı sürdüren Abdülaziz'in, hükümdarlığı borca sokup, mali yıkıma sürüklediği inkâr edilemez. Tüm bunlar tamir edilebilir. Fakat buna rağmen idari bakımdan muazzam değişiklikler olmuştur ki bunların bazılarından burada bahsetmek gerekir.

I. Son yarım asırda din hürriyeti katiyetle kazançlı çıkmıştır. Bu durumun inkâr edilemez hakikatlere vakıf biri tarafından

görülmemesi pek mümkün değildir. Hem Avrupa hem Asya Türkiye'sinde tesis edilmelerine müsaade edilen Protestan kiliseleri, cemaatler, okullar ve kolejler bu duruma şahitlik eder.

Bulgarların dillerini, kutsal kitaplarını ve bağımsız kilise idaresini hayata döndürmekte sergiledikleri değişiklikler de inkârı mümkün olmayan delillerdir.

Katolik ve Protestan dünyasından yabancı misyonerler hükümdarlığın her köşesine nüfuz etmişler ve bunlar hükümet tarafından korunmuşlardır. Hristiyan ve Yahudi mezhepleri arasında geçişe izin verilmiş ve bu da korunmuştur. Önceki bölümlerden birinde gösterdiğimiz gibi Müslümanların Hristiyanlığı kucaklamaları yönünde bazı adımlar atılmıştır. Din değiştirme eskiden olduğu gibi ölümle neticelenmese de, din değiştiren adamın şiddete maruz kalmaktan korku duyması için bir çok nedeni vardır. Kostantiniyye ve İzmir gibi belirli şehirlerde ise din değiştirenler emniyettedir. Müslümanların *her yerde* Hristiyan olduğunu ikrar etme gibi bir hürriyeti yoktur ve tam aydınlanma olana kadar da böyle bir şeyin gerçekleşmesi beklenemez.

II. Yeniçerilerin dağıtılmasıyla birlikte yargısız zapt ve infaz dönemi kapanmıştır. Suçlanan her kişi mahkemeye çıkarılır ve mahkeme tarafından ölüm cezası verilse dahi bu ceza Sultan'ın izni olmadan infaz edilemez. Artık malların haczedilmesini suçlar takip etmiyor. Ölüm cezası bulunan başka ülkelere kıyasla Osmanlı imparatorluğu, ölüm cezası hükmü giyenlerin ve bunların içinden infaz edilenlerin sayısı bakımından en iyi durumda olanıdır. Falaka lağvedilmiş ve bunun yerini Avrupa'daki kamçılama almıştır. Son zamanlarda bu durumun aksine işaret eden iddialar ise yalandır. Bu değişikliklerin tamamı yumuşama yahut geçmişin sert geleneklerini ve yasalarını bir kenara bırakmaya yönelik adımlardır.

III. Müslümanların eğitimi hususunda kökten bir değişiklik gerçekleşmiştir.

Eğitim sisteminde Fransız modeli benimsenmiştir ve böylece bu sahada din adamlarının ve camilerin tesiri azalmaya başlamış ve eğitim tamamen laikleşmeye başlamıştır!

1864 yılında yarım milyon öğrenciye eğitim veren on iki bin beş yüz Müslüman okulu bulunuyordu. Bu okulların sayısı daha da artmıştır.

Henüz tamamlanmamış, fakat din adamlarının hakimiyetinden kurtulma yönünde bir adım olan, devlet üniversitesi de kurulmuştur. Çok maliyetli bir başka kurum, Fransız Lisesi'ni emsal alan, Lise kurumu tesis edilmiştir. Bu okul her ulustan herkese açıktı. Fransızca mecburi dersti ve iyi bir müfredat benimsenmişti. Bu okul savaş sebebiyle artık kapalıdır. Müslüman okulları artık sınıf sistemine geçmiş ve öğrenciler bir sınıftan diğerine sınavla geçmektedir.

Sistem mükemmel olmasa da, bu büyük bir inkılaptır ve caminin kontrol edemeyeceği güçlü bir güruhun varlığına işarettir. İkinci bir kuşakla birlikte bütün kamu idarelerine yeni insanlar girecektir.

IV. Mahkemelere Müslüman hukukuna eşdeğer otoritede, mühim derecede Napolyon Yasası'na dayanan Avrupa hukuku getirilmiştir. Davacı biri istediği hukuku seçebilir. Davasını İslam hukukuna göre yahut Napolyon Hukuku'na göre gördürebilir. Kayseri gibi iç kesimlerde bile davaların onda dokuzu Napolyon Hukuku'na göre görülmektedir. Bundan başka mühim hukuki değişiklikler de yoldadır.

Yeni kilise inşa etmeye karşı yasalar bir zamanlar Kur'an'ın hükümleri kadar kutsal görülürdü. Yeni bir kilise yapılsa bu ancak o yerde zaten bir kilisenin bulunduğu gerekçesine dayandırılır

ve ancak yeniden yapılmasına izin verilirdi. Şimdi ise kilise yapmak için izin alma meselesi hükümet tarafından belirli bir biçime kavuşturulmuştur. Bundan başka geriye kalan tek mesele nüfusun farklı kesimlerinin karşılıklı muhalefeti ve kıskançlığıdır. Bir binanın inşasına Türk hükümetinin izin verdiği pek ender görülür. Farklı dini cemaatler, Ermeniler, Yunanlar, Katolikler bu türden bir itirazda bulunabilir ki bu durumda tarafların hepsi birden bina inşa etmeye girişmedikçe kimse bina yapamaz. Bunun dışında, eski hükümler kalkmıştır. Önceki dört asra kıyasla geçen yarım asırda daha fazla sayıda kilise inşa edilmiştir. Ya yumuşamış yahut da tamamen lağvedilmiş eski yasaların hepsini okumak zahmetli olabilir. Böyle söyleyerek İslam hukukunu olduğu gibi kabul etmiyorum, fakat daha iyi bir vaziyet doğrultusunda iyileşmeye işaret ediyorum.

V. Maddi ilerleme. İmparatorluğun mali durumu mevcut durumundan çok daha kötü olamazdı. Tam bir iflas durumu yaşanıyor ve devletin içinde bulunduğu savaş da dikkate alınırsa yakın zamanda iyileşme pek mümkün görünmüyor. Bu yüz kızartıcı durumun sebebi ise imparatorluğun zayıflaması değil ancak ahmakça ve hilekârca yapılan israflardır. Sultan Abdülaziz'in tüm memurların devletin kaynaklarını yağmalamaları için bir hükümdarın elinden gelebilecek her şeyi yaptığı ve bu yağmaları telafi etmek için borç alındığı ortadadır.

İmparatorluğun gelirleri 1850'den itibaren neredeyse dörde katlamıştır. 1875 yılında 22.552.200 £ ya da 112 milyon dolardan fazlaydı. Elbette bu paranın hepsi boşa gitmedi. Uzunlukları seksen ila yüz altmış kilometre olan on kadar demir yolu hattı inşa edilmiş ve bu demir yolları savaş sırasında devletin muazzam derecede işine yaramıştır.

İtiraf etmeliyim ki en büyük maddi ilerleme savaş sahasında oldu. İmparatorluğun zırhlı gemileri tüm denizlerini korumaktadır ve büyük düşmanı bu sulara ancak gizlice girebilmektedir. Ordu modern silahlarla donatılmış ve böylece imparatorluğun dev komşusuna karşı kendisini bu zamana kadar savunması mümkün olmuştur. Bu şaşırtıcı bir neticedir ve tarafsız biri genellikle yanlış anlaşılmış ve kötü şöhret addedilmiş bu hükümdarlıkta gelişmeler olduğuna ikna olacaktır.

VI. İslam iktidarıyla alakalı en hayati ve en mühim soru Hristiyan tebaasına karşı duruşudur. Baskıcı bir hükümet olduğu inkâr edilemez. Ehliyetsiz, bencil ve sadakatsiz memurların sayısının çok olduğu da inkâr edilemez. Son iktidarın müsrifliğinin vergileri istikrarsız ve ağır bir hale getirdiği ortadadır. Bu vaziyet hem Müslümanların, hem de Hristiyanların başını yakmış ve tüm imparatorluğu inkılaba hazırlamıştır.

Fakat buna rağmen, suiistimalleri engellemenin kolay bir yolu, devletin şeklinin halkın eline bırakılmasıdır.

Farklı mertebelerde valiler, köy müdürleri, kaymakamlar ve mutasarrıflar Müslümanlardan ve Hristiyanlardan oluşan bir idari meclise sahiptir. Hristiyan nüfus kendi manevi şefleri ve seçilmiş üyeleri tarafından temsil edilirler. Bu demokratik bir meclistir. Bu meclis köylere menfaatleri bakımından büyük iktidar sağlamaktadır. Yeterince birleşip aydınlanmaları durumunda bunların kendi vergilerini toplamaları mümkündür ve böylece kendilerinin seçtiklerinden başka vergi tahsildarlarının aralarında bulunmalarının önüne geçilmiş olur. Bu *meclis* ya da idari konsey umumiyetle ezici bir baskı aracıdır. Söz konusu meclis bir "hizip" haline dönüşebilir. Tabii olarak halk nasıl olmasını istiyorsa öyle olur. Eğitim ve aydınlanma ile bu idare faydalı bir iktidara çığır açabilir.

Hükümet bunu halkın eline teslim etmiştir ve bunu iyiye ya da kötüye kullanmak halkın elindedir.

On beş yahut yirmi yıldır Osmanlı devleti Hristiyan tebaayı tedrici olarak yüksek memuriyetlere getirmiştir. Bu ise o kadar inkâr edilmiş ve reayanın memur olmasına müsaade edilmediği o kadar çok iddia edilmiştir ki, artık kuru iddianın bir kıymeti olmadığı aşikardır.

Bu nedenle elimden geldiğince memur olmalarına izin verilenlerin bir listesini sunmaya gayret edeceğim. Tam bir liste ancak Kostantiniyye'de mümkün olurdu. Adı geçenlerin girdikleri farklı devlet daireleri ve makamları sırasıyla verilecektir. Bunlardan, ölenler listenin başına alınmış ve ö harfiyle gösterilmiştir; emekli olanlar *e;* beklemede olup başka bir daireye atanana dek yarım maaş alanlar ise *b* harfiyle işaretlenmiştir; işaretsiz olanlar ise halen görev başında olanlardır ve bunlar listenin sonuna alınmıştır.

1. Prens Etienne Yogorides, Sisam Prensi, Hükümdarlık Yüksek Memuru, Boğdan Kapıkahyası, ırkı Bulgar, *ö.*

   Kırk yıl önce reayadan tek başına bu zat Boğaz'da dört kürekli pereme ile görülmüştür ki bu Sultan'ın bağışladığı hususi bir hediyedir. Vogorides'in kızı, dönemin Atina elçisi Photiades Bey'le evlenince Sultan Abdülmecit Osmanlı devletinde duyulmamış bir şey yaparak, düğünü şahsen şereflendirmişlerdir ki bunu siyasi nüfuz gayesiyle yapmışlardır. Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından bu şekilde anlaşılmıştı. Bu girişim bazılarınca hor görülmüş bazılarınca da alkışlanmıştır.

   Sultan'ın aynı derecede dikkat çeken diğer bir teşebbüsü ise seçkin bir Yunan hanımefendisi Madame Sophie d'Aristarchi'yi huzuruna kabul etmesi ve kendisine vefat

eden kocasının ve oğullarının hizmetlerine karşılık olarak elmas bezeli portresini ve gene elmas bezeli bir nişanı vermesidir. Bu nişan bir Osmanlı sultanı tarafından bir kadına verilen ilk nişandı. Bu saygıdeğer hanımefendi bayan ölünce kızına, şimdi Washington'da oturan Aristarchi Bey'in annesine, Abdülaziz tarafından resmin ve nişanın takılmasına müsaade edilmiştir. Şahsi anlamda bu türden şeylerin pek mühim değildir. Ancak böyle şeyler siyasi anlamda kıymetli ve önemlidir.

2. Cezayirli Muggerditch Ağa, Kostanniyye Limanı Tahsildarı, Ermeni., *ö.*

   Bu derece yüksek bir makama atanan ilk Hristiyan. Yaklaşık otuz yıl önce olmuş, müşterek bir muhalefetle karşılanmış ve söz konusu şahıs nihayetinde görevinden alınmıştır. Bu daire o zamandan beri sık sık Hristiyanlarca idare edilmiştir. Bunların adını veremiyorum.

3. Davut Paşa, Elçilik Danışmanı (Viyana), Lübnan Valisi, Bayındırlık İşleri Bakanı, Ermeni., Katolik., ö.

   Bayındırlık Bakanı ve kabine üyeliği gibi yüksek makamlara atanan ilk Hristiyan.

4. Aristarchi Bey (Nicholas), Sultan Mahmud'un Sekreteri, Baş Muhasip, vs., Büyük Adalet Meclisi Üyesi, Yunan, *ö.*
5. Franco Paşa, Lübnan Valisi, Suriyeli, Katolik., *ö.*
6. Agathon Efendi, Bayındırlık Bakanı, Ermeni., *ö.*
7. Prens Caradja, Lahey'de Elçi, Yunan., *ö.*
8. Mussurus Bey, Chargé d'Affaires, Turin, Büyük Adalet Meclisi Üyesi, Yunan., *ö.*
9. Mussurus Bey (Paul), Büyük Adalet Meclisi Üyesi, Sisam Prensi, Büyük Ad. Mec. Üyesi, Yunan., *ö.*

10. Vartan Paşa, Deniz Kuvvetleri Mensubu, Ermeni., Katolik., *ö.*
11. Faik Paşa, Della Sudda, Askeri Eczaneler İdarecisi, Lat., Katolik.
12. Aristarchi Bey (Demetrius), Basın Müdürü, vs., vs., Yice Governor of Crete, Gr., *e.*
13. Ohannes Efendi, Devlet Meclis Üyesi, Ermeni., Katolik., ö.
14. Prens Callimachi, Paris'te Elçi, Viyana Büyük Elçisi, Yunan., *e.*
15. Sefer Paşa, Kısım Amiri, Katolik., *e.*
16. *Muhlis Paşa, Kısım Amiri., Ortodoks Yunan., e.*
17. Sadık Paşa, Kısım Amiri., Katolik., *e.*
18. Emile Efendi, Savaş Bakanlığı Üyesi, Yunan., *e.*
19. Aristides Bey (Baltacı), Kamu Borçları Müdürü, Yunan., *e.*
20. Prens Aristarchi Miltiades, Sisam Prensi, Danıştay Üyesi, *b.*
21. John Aristarchi Bey, Berlin'de Büyükelçi, Yunan., *b.*
22. İbrahim Paşa, Hidiv Kapıkahyası, Ermeni., *b.*
23. *Nubar Paşa, Mısır, Ermeni., b.*

    Yukarıdakilerin her ikisi de sultan tarafından paşaların üstünde olan vezirlik makamına yükseltilmiştir.
24. Odian Efendi, Rusçuk Siyasi Temsilcisi, vs., Dış İşleri Bakanlığı Müşaviri, Ermeni., *b.*
25. Diran Bey, Brüksel Chargé d'Affaires, Ermeni., Katolik., *b.*
26. Yaver Paşa, Savaş Bakanlığı Üyesi, Büyük Meclis Üyesi., Devlet Posta Genel Müdürü, Ermeni., Katolik., *b.*
27. Aristarchi Bey (George), Dış İşleri Bakanlığı Ataşesi, Yunan., *b.*
28. Aristarchi Bey (Alexander), Elçilik Sekreteri, Yunan., *b.*

29. Mussurus Paşa (Kostantiniyye), Atina, Viyana Elçisi, şu anda Londra Büyükelçisi, Yunan.
30. Prens Alexander Vogorides, şimdi Aleko Paşa, Viyana Büyükelçisi; Yunan, Bulgar kökenli. Bir çok yüksek makamda görev aldı.
31. Serpos Efendi, Telgraf Şefi, Ermeni., Katolik.
32. Artin Efendi. Dadian, Dışişleri Bakanlığı Müşaviri., başka yüksek makamlarda da bulunmuştur, Ermeni., *b.*
33. Rüstem Paşa, Turin ve Florence'da Elçilik, St. Petersburg'da büyükelçilik, şimdi Lübnan Valisi, Lat, Katolik.
34. Sawar Paşa, Girit Valisi,vs., şimdi Takımadalar Genel Valisi, Yunan.
35. Ohannes Efendi, Tchamitch, Kamu Borçları Müdürü, Ticaret ve Tarım Bakanlığı, Ermeni., Katolik.
36. A. Carathéodory Efendi, Dış İşleri BakanlığıMüşaviri, Roma elçiliği yapmıştır, vs., Yunan.
37. S. Aristarchi Bey, Grand Logothéte, v., vs., Senatvr, Yunan.
38. Davidschon Efendi, Senatör, İsrailli.
39. Anthopoulos Efendi, Adalet Sarayı, Senatör, Yunan.
40. J. Photiades Bey, Roma'da Elçilik, şimdi Atina Elçisi, Yunan.
41. Costaki Paşa, Mirabella Valisi, Sisam Prensi, vs., vs., İç İşleri Müşavirliği, Yunan.
42. Reşit Paşa, Topçu Komutanı, Protestan.
43. C. Photiades Bey, Sisam Prensi, Galatasaray Koleji eski Müdürü, Yunan.
44. Serkis Hamamcıyan Efendi, Roma'da Elçilik, Dışişleri Bakanlığı Baş Sekreterliği., Ermeni.
45. Servişen Efendi, Senatör, Ermeni.

46. Blum-Paşa, Mühendisler Dairesi Başkanı, Macar., Protestan.
47. G. Aristarchi Bey, Siyasi İşler Başkanı, İzmir İli Yardımcı Valisi, Washington'da elçilik, Yunan.
48. Etienne Carathéodory Efendi, Chargé d'Affires, Berlin, ve St. Petersburg, Brüksel'de Elçilik, Yunan,
49. Conéménos Bey, Chargé d'Aff. Atina, St. Petersburg, Sisam Valisi, Korfu Valisi, Yunanistan.
50. Blaque Bey, Secretary of Em., Nepal Con. Gen., Washington'da elçilik, Basın Müdürü, Danıştay Üyesi, Latin, Katolik.
51. Bohor Efendi, Danıştay Üyesi, İsrailli.
52. Joseph İkiades Efeendi, Adalet Bakanlığı Üyesi, Yunan.
53. Yovanço Efendi, Danıştay Üyesi, Bulgar.
54. John İkiades Efendi, Danıştay Üyesi, Yunan.
55. Mihran Bey, Düzoğlu, Danıştay Üyesi, Senatör, Ermeni, Katolik.
56. Franco Paşa, Saltanat Tıp Okulu, Yunan.
57. Bedros Efendi, Kuyumcuyan, Orman Şube Müdürü, Danıştay Üyesi, Ermeni., Katolik.
58. C. Calliades Efendi, Palerma Genel Konsülü, Basın Müdürü, Danıştay Üyesi, Yunan.
59. Sakissian Ohannes Efendi, Ticaret Bakanlığı Yardımcı Sekreteri, Belediye Başkanı, Danıştay Üyesi, Ermeni., Katolik
60. Dr. C. Carathéodory Efendi, Danıştay Üyesi, Yunan.
61. K. Carathéodory Efendi, Demiryolları Müdürü, Yunan.
62. Sabit Paşa, Vali. Hersek, Ermeni.
63. Faik Paşa, Gabriel Efendi, Adliye Üyesi, Bulgar.
64. *Murat Bey, Lahey ve Stokholm'de elçilik, Ermeni.*
65. *Yasa Efendi, Yardımcı Vali. Bosna, Myrdite Ermeni.*

66. Guatili Paşa, Saltanat Bandosu Şefi., Katolik.
67. Serkis Efendi, Balyan, Baş Mühendis, Ermeni,
68. Dr. Mavroyeni Bey, Sultan'ın Baş Hekimi, Yunan.
69. Jean Axelas Efendi, Lyra Con. Gen., Yunan.
70. M. Axelas Efendi, Atina, Con. Gen., Yunan.
71. C. Axelas Efendi, Girit Yardımcı Valisi, Yunan.
72. Horasancı Ohannes Efendi, Siyasi Temsilci, Dışişleri Bakanlığı, Ermeni.
73. Etienne Mussurus Bey, Birinci Elçilik Sekreteri, Washington., Yunan.
74. Paul Mussurus Bey, Ekenci Elçilik Sekreteri. Londra., Yunan.
75. Nasri Bey, Birinci Elçilik Sekreteri. Paris, Suriyeli, Katolik.
76. Falcone Efendi, Birinci Elçilik Sekreteri., Viyana, Ermeni. Katolik.
77. Xenophon Baltacı Efendi, Washington Birinci Sefareti, Yunan.
78. Rüstem Efendi, İkinci Sekreter, Washington., Yunan.
79. E. Photiades Bey, Sefaret Sekreterliği, Atina, Yunan.
80. Chrysides Efendi, Yardımcı Vali. Epirus, Yunan.
81. Daniche Efendi, Rusçuk Siyasi Temsilcisi, Ragusa'da Con. Gen, Lat., Katolik.
82. Loghades Efendi, Selanik'te Siyasi Temsilcilik, Yunan.
83. Dr. Parnys Efendi, Dışişleri Bakanlığı Konseyi., Protestan.
84. Tarin Efendi, Dışişleri Bakanlığı Üyesi, Katolik.
85. Diran Efendi, İzmir'de Siyasi Temsilcilik, Ermeni.
86. Agathone Efendi, Erzurum Yardımcı Valisi, Ermeni.
87. N. Petropoulos Efendi, Kertch Konsülü, Yunan.

Bu liste daha çok uzatılabilir, fakat Bab-ı Ali'den başka bir yerde bu işin sağlıklı yapılması mümkün değildir. Yukarıda bahsedilen memurlar doğrudan yahut dolaylı nüfuzlarıyla bir çok Hristiyanı devlet dairelerine sokmuşlardır ve bunların muazzam kapasiteleri ve faaliyetleriyle Müslümanlardan daha çok oldukları katidir. Gümrükler, bayındırlıklar, harp gemileri tersaneleri, darphane, telgraf daireleri, demiryolları, Bab-ı Ali'nin tamamı her mertebeden Hristiyan çalışanlarla doludur. On yıl zarfında bu yöndeki ilerleme muazzam olmuştur.

Bu nasıl başarılmıştır?

On yedi Hristiyanın paşa rütbesi alması eski Müslüman güruhun hoşuna gitmese gerek, hele bunlardan ikisi, muhtemelen ikiden de fazlası, vezirlik mertebesine yükselmişse. Değişimi iki kuvvet başarmış ve devam ettirmektedir. Birincisi, Hristiyan unsurunun zekası ve girişimciliğidir. Bu ise en umut vaat edici işarettir. Reaya gücünün ve haklarının farkına varmaktadır. Devlet artık bunların yardımı olmadan iktidarını sürdüremez ve bu unsurlar dört bir yandan bastırmaktadır. Eğitimde kaydedilen ilerleme, yabancı dillere vakıf olma ve yabancı ülkeleri tanıma, Hristiyanların muazzam faaliyetleri ve enerjisi onların menfaatinedir; ve Türkiye'nin gördüğü en kötü iktidar dönemindeki on yıllık ilerleme sonraki yirmi yılda da sürdürülürse onların sayısı yüzlere ve binlere çıkacaktır.

Diğer bir kuvvet ise Müslüman unsuruna dayanır. Eskiye sadık bir taraf hala mevcutken, reform yanlısı güçlü bir taraf da bulunmaktadır. Laik eğitimi getiren ve eğitimi camilerin elinden alan işte bu reformcu kesimdir. İstimlakleri ve idamları ve eski hükümlerin bir çoğunu lağveden ve bir asır öncesinden tamamen farklı bir mekanizma yaratan işte bu kuvvettir. Hristiyanların

devletin en yüksek makamlarına oturmalarını sağlayan da bu cemiyetin nüfuzudur.

Bu kişiler Türkiye'nin sırf Müslüman devleti olmaktan vazgeçmesi gerektiğini aksi takdirde ayakta kalamayacağını gayet iyi görmektedir. İki mühim ve güçlükle dolu tedbir kati görülmektedir ve savaş her şeyi değiştirmezse, bunlar da kısa süre içinde hayata geçirilecektir. Bunlardan biri sultanın iktidarının kısıtlanmasıdır, ki bütün imparatorluk bu bakımdan olgunlaşmaktadır. Bir ulus olarak yaşamalarının ancak bu şekilde mümkün olacağını söyleyen zeki Türklere rastlamışımdır. Mevcut parlamento bu yönde atılan bir adımdır. Bu parlamento saraydan aşırı sert muhalefet görecektir, fakat katiyen muvaffak olacaktır.

Diğer tedbir ise askerlik hizmetinin herkese mecbur kılınmasıdır. Hristiyanlar buna karşı çıkacaktır. Böyle bir teşebbüs Hristiyanların muhalefetiyle engellenmiştir. Muafiyet vergisi "haraca" karşı gelseler de Hristiyanlar askerlikten hiç hoşlanmazlar. Fakat imparatorluk çok geçmeden bu meseleyi de halledecektir. Böylece hükümdarlığın muhalif unsurlarının bütünleşmesine katkıda bulunulacaktır.

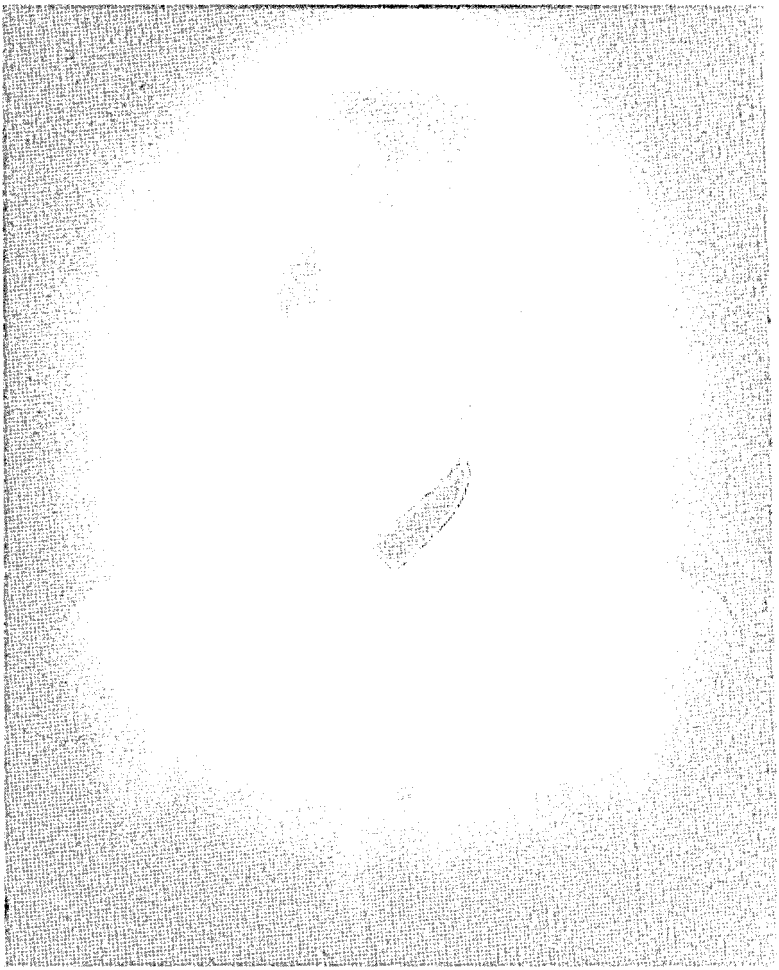
Osmanlı imparatorluğunun başında çok bela bulunmaktadır, fakat bunların hiç biri umutsuz değildir. Savaş ise bu belaların ancak kuvvet bulmasına yol açar. Hakiki reformlar yavaş yavaş gerçekleşir.

Zamanın zaruri bir unsur olduğu malumdur ve insanlar umumiyetle bu kıymetli sermayeden çok fazla lazım olduğunu bildikleri için sabırsızlık göstermektedir.

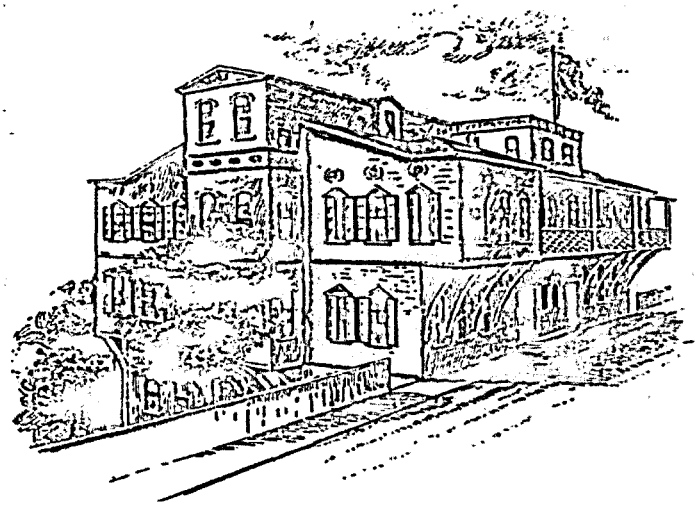
Ağustos ayı International Review'deki mükemmel makalede, yazar hasta adam için bir reçete sunar: "Öldürme, öğret."

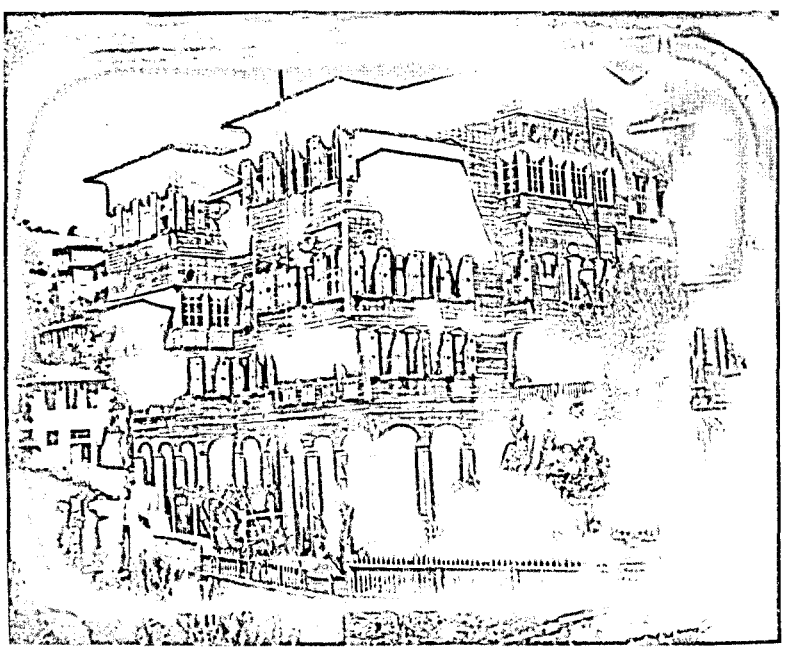
Eğitime eşlik eden tüm kuvvetlerle bu reçeteyi genişletebilirim

BARIŞ, ZAMAN VE EĞİTİM!

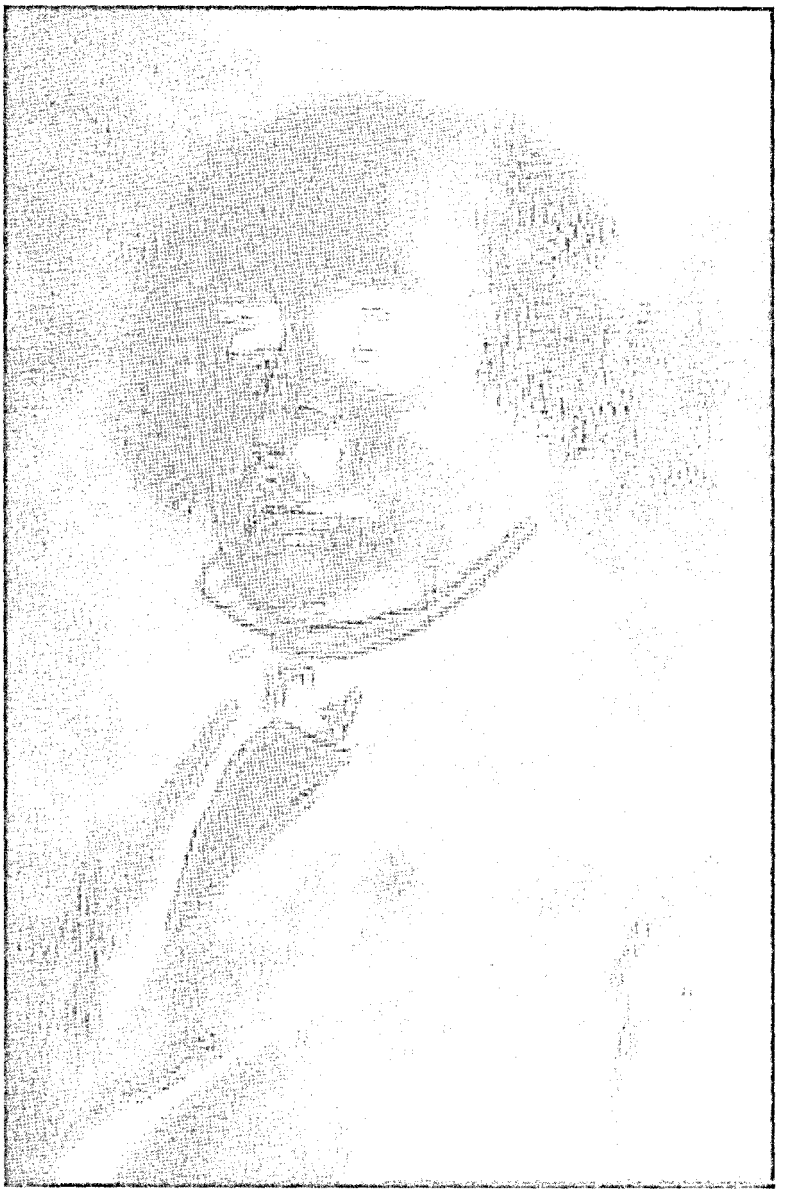

CYRUS HAMLIN

BEBEK'TEKİ OKUL BİNASI

CHRISTOPHER RHEINLANDER ROBERT

ALFABETİK DİZİN

I. Hamid 78
II. Mahmud 78
II. Mehmet 171
III. Selim 78, 87
IV. Mustafa 78, 87

A

A. Carathéodory Efendi 290
Abbott 126
Abdülaziz 224
Abdülmecid 35, 41, 224
Abdülmecid 41
Adapazarı 111, 112, 116, 117, 118, 122, 201
Afrika 15
Agathon Efendi 288, 292
Alâaddin 16, 19
Ali Paşa 226
Alicia Blackwood 180
Amerikan Enstitüsü 64
Amerikan İlahiyat Fakültesi 52
Amherst College 215
Amiral Porte 34
Amiral Porter 34
Amram 61
Anglo-Sakson 66
Anthopoulos Efendi 290
Arabistan 15
Aristarchi Bey 288, 289
Aristides Bey 289
Artin Efendi 290
Aşai Rabbani 141
Asur 15
Athos Dağı 125
Atina 102, 287, 290, 291, 292
Augustus 61
Avedik 58
Avusturya 60, 146
Aziz Paul 201

B

Bab-ı Ali 25, 34, 57, 59, 68, 69, 74, 76, 150, 171, 174, 209, 226, 228, 256, 265, 273, 282, 293
Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şurası 45
Bağdat 80, 81
Bahçecik 201
Baptist Misyoner Teşkilatı 214
Bardezag 201
Baron Bedros 70
Baron Muggerdich 109
Bayraktar Paşa 88, 89
Bebek İlahiyat Fakültesi 58, 124, 220, 226
Bebek İlahiyat Fakültesi 52
Bedros Efendi 291
Berea 144
Beşiktaş 90, 95, 96, 100
Beyt-ül Lahm 61
Birinci Ahmed 69
Bishop's College 30
Bithynia 193
Bizans imparatorluğu 15, 19, 23, 231
Bizans İmparatorluğu 19

Blaque Bey 291
Blum-Paşa 291
Boghos Ağa 49
Bohor Efendi 291
Borçka köyü 130
Boşnaklar 279
Boston 38, 39, 40, 158, 162
Bosworth Smith 68, 259, 270
Boutineff 178
Brown 34, 38, 39, 147, 148, 149, 151, 152, 233
Bulgar 196
Bulgar misyonu 205
Bursa 15, 16, 50, 71, 103, 104, 188, 193, 195, 196, 198, 201, 202

C

C. Axelas Efendi 292
C. Calliades Efendi 291
C. Carathéodory Efendi 291
C. Photiades Bey 290
Calcutta 30, 31, 33
Çanakkale Boğazı 124
Çandarlı Kara Halil Paşa 18
Canon Gribble 231
Çelebi Yorgaki 78, 87, 88, 91, 95
Çerkes 244
Çerkesler 279
Chamberlain 146
Charles Ede 171
Chersonesus 15
Chota 217
Chrysides Efendi 292
Çingeneler 279
Çinili Köşk 47, 110
Cizvit 58, 59, 60, 61, 63, 102, 169, 192, 200, 202, 219, 220, 225, 260
Cizvit Cemiyeti 59
Cizvit koleji 63
Colchis 15
Conéménos Bey 291
Constantinides 30
Costaki Paşa 290
Cowley' 77
Cyril Leucaris 59

D

D'israeli 77
D'Ohsson 61
Daçya 15
Daniche Efendi 292
Davidschon Efendi 290
Davud 141
Davut Paşa 288
De Boutineff 31, 34, 178
Decca 217
Diran Bey 289
Diran Efendi 292
Dört Armut köyü 143
Dr. Blackwood 180
Dr. Duff 220
Dr. Dwight 118, 120, 121, 122, 193, 222
Dr. Goodell 34, 35, 37, 38, 116, 156, 164
Dr. Grainger 214
Dr. Mapleton 179, 182
Dr. Mavroyeni Bey 292
Dr. Menzies 181
Dr. Mullen 220
Dr. O'Connor 183
Dr. Parnys Efendi 292
Dr. Peck 214

Dr. Schauffler 70, 74, 172, 212
Dr. Schneider 122
Dr. Van Lennep 122
Dürzi Bey 135
Dürziler 279

E

E. Photiades Bey 292
Eckford 27
Edward Grueby 163
Edward Williams 71
Efes Kilisesi 201
Ekmekçi Joannes 79, 83, 84
Emile Efendi 289
Erie Kanalı 40
Ermeni bankerler 56
Ermeni Evanjelik Kilisesi 107
Ermeni Misyonu 118
Ermeni patriği 53, 55, 58, 61
Ermenistan 15
Eski Ahit 71, 266
Etienne Carathéodory Efendi 291
Etienne Mussurus Bey 292
Etienne Yogorides 287
Evanjelist 28, 30, 33, 35, 70, 76
Evanjelist Birlik 30
Eyüp Camii 41

F

Faik Paşa 289, 291
Falcone Efendi 292
Fatih Sultan Mehmet 249
Ferrioul 58, 59
Fiji adaları 158
Filipe 206
Florence Nightingale 180
Foreign Missions 200
Franco Paşa 288, 291
Fransız enstitüsü 63

G

Galata Gümrükevi 40
Gladstone 77
Goodell 28, 34, 35, 37, 38, 116, 121, 122, 156, 164
Grek 26, 94
Guatili Paşa 292
Gurer-il-Ahkâm 249
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 42

H

Halet Efendi 94, 95, 101, 103, 104, 105
Hanne 61, 171, 289, 290, 291, 292
Harem 17, 87, 88, 89, 91, 135, 211, 271
Hatt-ı Hümayun 42
Hatt-ı Şerif 56, 67, 70, 106, 108, 259
Hazreti İsa 73
Hebard 37
Hedley Vicars 179, 180
Hellespont 124
Henry Bulwer 75, 208, 228, 229, 273, 282
Henry Jones 205
Herod 61
Heybeliada 90, 93
Hidiv 69, 289
Hırka-i Şerif 46
Hızır 62
Honolulu 39, 40
Horasancı Ohannes Efendi 292
Hotel Chatham 38, 40

I,İ

İbrahim Halebi 249
İbrahim Halebî 68
İbrahim Paşa 289
İdris 62
Ignatief 76
Illyricum 15
İlyas 62
İngiliz Hastanesi 179
İngiltere 22, 41, 47, 49, 50, 51, 67, 75, 76, 77, 145, 161, 169, 175, 178, 180, 193, 209, 211, 228, 272, 277, 278, 279
İsa 31, 37, 50, 60, 61, 62, 65, 67, 73, 98, 99, 113, 115, 116, 117, 122, 135, 138, 139, 141, 142, 152, 160, 201, 202, 205, 206, 212, 215, 216, 251, 252, 256, 267, 274, 277, 287, 288, 289, 290, 291
İskenderiye 27
İzmit 201

J

J. Lawrence Smith 147
J. Photiades Be 290
Jamaica Plain 39, 40
Jason İskelesi 212
Jean Axelas Efendi 292
Jessore 217
Joannes Giras 79, 81, 84
John Aristarchi 289
John d'Acre'nin 41
John İkiades Efendi 291
John Milton 41
Joseph İkiades Efeend 291
Joshua Jone 245
Jüstinyen kanunları 26

K

K. Carathéodory Efendi 291
Kani Paşa 230
Kapitülasyonlar 25, 174, 256, 258
Karaova 130
Katolik 34, 56, 60, 61, 102, 108, 121, 167, 207, 219, 222, 260, 268, 275, 283, 285, 288, 289, 290, 291, 292
Kavala 124, 125
Kayserili Ahmet Ağa 74
Kemal Efendi 225
Kitab-ı Mukaddes 45, 121
Kırım savaşı 202
Kolera 235
Kostantiniyye 21, 25, 27, 28, 30, 33, 35, 124, 145, 146, 147, 153, 156, 157, 165, 169, 171, 172, 178, 200, 202, 204, 211, 212, 218, 219, 220, 221, 224, 229, 231, 233, 235, 236, 237, 242, 244, 249, 266, 271, 283, 287, 290
Koumania 230
Krupp 26
Kutsal Baba 72
Kutsal Ruh 72
Kürtler 80, 81, 279

L

Latince 26
Layard 178

Lehv-i Mahfuz 23, 251, 268, 269
Lent 53, 157, 176, 227, 229
Leucaris 59, 60
Loghades Efendi 292
Lord Dalling 76
Lord Napier 196
Lord Raglan 179
Lyons 50, 229

M

M. Axelas Efendi 292
Mağribiler 246
Mahratta 220
Maine Hall 161
Makedonya 15, 124, 132, 133, 209
Manchester 50
Marius Topin 59
Marlborough Hotel 39, 40
Marseilles 230
Martini-Henry 26
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye 45
Mehmet Ali 224
Melik Şah 19
merasim alayı 150
Merasim alayı 41
Meryem 54, 61, 82, 85, 251, 252
Mesih 62
Mesrobe Taliatine 30
Metodist 205
Metodist Piskopos Teşkilat 205
Mezopotamya 15
Mihran Bey 291
Mısır 15, 25, 27, 35, 69, 75, 79, 81, 158, 228, 236, 262, 289
Moesia 15
Molla Hüsrev 249
Muggerdich 29, 109, 111, 205
Muggerditch Ağa 288
Muhammed Ali Paşa 41, 125
Muhlis Paşa 289
Muhteşem Süleyman 68, 249
Musevi 84
Mussurus Bey 288
Mussurus Paşa 290
Musul 33, 199

N

N. Petropoulos Efendi 292
Nagpore 217
Napolyon Anayasası 69
Nasri Bey 292
Navarin 27
Neal Dow 163
Neapolis 124
Nesefi 250
New England 223
New Haven 26
Nichols 164
Nicomedia 201
Nil 23, 24, 26, 27, 47, 49, 50, 56, 58, 59, 67, 70, 76, 94, 110, 113, 121, 128, 129, 138, 139, 158, 159, 160, 167, 181, 183, 185, 187, 195, 197, 201, 205, 214, 215, 220, 225, 235, 243, 245, 247, 249, 251, 255, 256, 259, 268, 272, 278, 282, 285
Nubar Paşa 289
Nuri Bey 124, 127, 130, 131, 132, 135

O

Odian Efendi 289
Ohannes Efendi 289, 290
Orhan 19
Orhan Bey 18
Ortaköy 209
Ortodoks 33, 34, 59, 289
Osman Bey 15, 66

P

Pagan 60, 75, 218, 266
Paris 38, 40, 146, 229, 289, 292
Paul Mussurus Bey 292
Pella 144
Pfander 75
Philippopolis 206
Piskopos Heber 30
Portland 164
Prens Aristarchi 289
Prens Callimachi 289
Prens Caradja 288
Profesör Morse 146
Protestan 31, 57, 58, 112, 135, 148, 167, 169, 177, 178, 179, 192, 193, 202, 206, 219, 222, 283, 290, 291, 292

R

Reşid Paşa 41, 57, 70
Reşit Paşa 290
Rhodes 27, 49
Robert Kolej 40, 101, 222, 224, 227, 243
Rojeden 135
Roma 34, 60, 144, 207, 218, 222, 227, 260, 290
Romen 22
Ruhullah 62, 251
Rumeli Hisarı 60
Rusya 30, 33, 47, 49, 51, 56, 61, 67, 75, 76, 108, 125, 178, 272
Rüstem Efendi, 292
Rüstem Paşa 290

S

Sabit Paşa 291
Sadık Paşa 289
Sakissian Ohannes Efendi 291
Sami Paşa 225
Şamil 273
Sandwich adaları 39
Sandwich Adaları 39
Sarazen 15, 246
Şark Meselesi 28
Sawar Paş 290
Sciote 99, 100
Scutari 179
Sebt günü 201
Sefer Paşa 289
Selçuklu imparatorluğu 15, 19
Selim Ağa 70, 71
Serkis Efendi 292
Serkis Hamamcıyan Efendi 290
Serpos Efendi 290
Servişen Efendi 290
Şeyh-ül İslam 61, 62, 69, 150
Sir Stratford Canning 67, 108
Sırp 22
Slav 208
St. Benoit Koleji 102
Steppan Erzingiatsi 113, 122
Stevens 32
Stillman 39

Stratford Canning 67, 108
Sultan Abdülmecid 35
Sultan Abdülmecid 224
Sultan Mahmud 93
Sultan Mahmud 27, 34, 42, 79, 94, 101, 288
Suriye 15, 27, 35, 41, 81, 282, 288, 292
Süleyman 61, 68, 249

T

Taliatine 30, 31, 32, 33
Tanrının Oğlu 72
Tarabya 100
Tarin Efendi 292
Tatar-Bazajik 209
Thessalonica 124, 125
Topkapı Sarayı 64, 67, 88, 92
Trabzon 31, 32, 33, 133
Trakya 15
Tuna Nehri 146

U

Ulu Cami 195
Üsküdar 179

V

Vartan Paşa 289
Von Hammer 17, 18

W

Whitinsville 38
William Goodell 28
William H. Seward 232
Williams 71, 72, 73, 158, 189

X

Xavier 60
Xenophon Baltacı Efendi 292

Y

Yahudi 139
Yahya Peygamber 61
Yasa Efend 291
Yaver Paşa 289
Yehud 61
Yeni Ahit 26, 122, 204, 223
Yenice 143
yeniçeri 18, 60
Yeniçeri 18, 27, 60, 85, 86, 87, 89, 90, 94, 104, 105, 258, 283
Yörükler 279
Yovanço Efendi 291
Yunan 15, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 47, 52, 56, 59, 60, 61, 78, 82, 94, 97, 98, 108, 118, 125, 131, 132, 135, 142, 144, 145, 167, 180, 183, 185, 194, 198, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 218, 222, 231, 233, 244, 265, 273, 275, 276, 280, 281, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292
Yunan kilisesi 33, 94, 59, 131, 132, 135, 145, 222, 209, 281
Yunanistan 15, 27, 125, 144, 291

Z

Zekeriya 61
Zeybekler 279
Zulu Misyonu 157